

תולדות חבמי ירושלם

משנת ה"א ור"ן ליצירה עד ה"א ותרי"ד ליצירה.

חברו הר"ג אריה לייב פרומקין ז"ל

מסופרי המושבה פתח תקוה — בארץ ישראל

עם תולדות המחבר ותמונתו.

יוצא לאור עם מבוא והערות. מלואים וטפתהות

על ידי אליעזר רבלין בירושלם

בהשתתפות חכמים וסופרי הזמן

חלק שני

Digitized by Touro College Libraries
For Project Zikaron
www.zikaron.tourolib.org
2019

מסוף המאה הרביעית לארץ הששי עד סוף המאה החמישית.

דפוס סלומון, ירושלם, תרפ"ח.

הספר הזה יצא לאור בעזרת החכם
ד"ר. ה. ג. ענלאוו מניוארק.
לזכר אמו מטיילדה ענלאוו.
ואחותו ית'ן ענלאוו עליהן השלום.

התכן של החלק השני

(על פי סדר הפרקים והסימנים, וסדר הזמנים).

פרק ראשון.

חכמי ירושלים בסוף המאה הרביעית לאִלֵּף הששי,
אשר היו בזמן הצורך אבן-פרוך:

(א) צרות היהודים ע"י הצורך אבן פרוך. (ב) ר' ישעיה הנרביץ
(השל"ה). (ג) ר' יצחק גאון, ור' יעקב בן עמרם הרופא. (ד) ר' שמואל
בן סירה. (ה) ר' שלמה הדודה או תנדאדא. (ו) ר' ישראל זאבי. (ז) ר' יצחק
צבאח. (ח) ר' שמואל מרדיאולה. (ט) ר' יעקב רומאנו, ואחיו ר'
שלמה ור' משה רומאנו. (י) ר' יואל הלוי, ר' יעקב הלוי ור' שמואל
הלוי הרופא. (יא) ר' משה טרינקי. (יב) ר' שלמה מיראצינו. (יג) ר'
יהודא איספריאל ואחיו ר' אברהם איספריאל, ר' יעקב סכנדר, ר'
משה חכים, ר' חיים פואה, ר' יוסף קלי, ר' יעקב ליריאה, ר' עמנואל
אל בחרי, ר' שמואל חסיק, ר' אליה רבא, ר' משה לובלין, ר' יצחק
חאביליון, ר' אליה ישראל, ר' משה בכא, ר' יעקב לוי, ר' מנחם
נהר, ר' אליה בן יוסא, ר' משה אשכנזי, ר' ישראל בן יחיאל אשכנזי,
הבחור ר' משה קורדוכור, ר' גדליה חשיך אל יהוד, ר' בנימין
וילאדוכוס, ר' שמעון ב"ר שאול כהן, ר' יצחק אבוהב, ואחיו ר'
יעקב אבוהב הרופא, ר' ישי מוניון, ר' אהרן לנבו, ר' דינר מערבי,
ר' שלמה שנגי, ר' אהרן ב"ר משה בן מכיר. (יד) אגרת חרבות ירוש',
תשובת ר' אליעזר ארחא מכתב יד, על דבר החוב שחבו ק"ק אשכנזים
להשל"ה, מקור חדש למצוקות ע"י אבן פרוך.

פרק שני.

שאר הרבנים הספרדים בסוף המאה הרביעית
וראשית המאה החמשית:

(א) ירושלים מרכז לבעלי הסוד, ר' יעקב צמח הרופא, ובנו ר'

תולדות חכמי ירושלם

אברהם צמח. (ב) ר' אברהם ב"ר מרדכי אזולאי. (ג) ר' ישראל בנימן
 זכנו ר' ברוך בנימן, זכדו ר' ישראל בנימן. (ד) ר' בנימן ב"ר מאיר
 הלוי. (ה) ר' שלמה הלוי. (ו) ר' אברהם ן' הנניא. (ז) ר' אליעזר אהא.
 (ח) ר' זרחיה ן' גוטה. (ט) ר' נתן ן' גוטה. (י) ר' שם טוב לויא. (יא) ר'
 יהושע יוסף חנדאלי. (יב) ר' אליהו בארקי. (יג) ר' יצחק נסים ן' נאמין
 או נאמיר. (יד) ר' אברהם גדיליא. (טו) ר' דוד דכיליו. (טז) ר'
 אברהם ב"ר יוסף פאדרו. (יז) ר' אברהם כהן. (יח) ר' מרדכי הכהן,
 ר' אהרן ן' מכה, ר' דוד די קאשוריש, ר' יצחק איספונאה, ר' יוסף
 גוקליה, ר' קזריא וילייסיד, ר' משה מודינא, ר' חיים גאון, ר' דוד
 נחמאש, ר' נסים נתן, ר' משה חליגואה, ר' שלמה ברוך, ר' עובדיה
 הלוי, ר' שם טוב פילז, ר' אשטרזק ן' שאנני. (יט) ר' יהודה אישפונאל.
 ר' יהושע די מונטיל, ר' שבתאי די פילאסטרו, ר' משה ב"ר יעקב
 חליבו, ר' יהודה ביסודי, ר' נתן חפץ, ר' יוסף הרבון, ר' מרדכי ן'
 ויוזגאן, ר' יצחק ב"ר משה הדיין הלוי, ר' סלאבי רפאלי, ר' בנימן
 יוסף די סיגוביא, ר' אברהם בן הזויר, ר' שלום אבוחבוב, ר' יצחק
 בומון, ר' אהרן ב"ר דוד, ר' משה טריפקאל, ר' יצחק דאנינו, ר'
 חנניה ן' ברקן, ר' יהודה פרץ, ר' יוסף סטאדון, ר' משה לויא, ור'
 אברהם ככה"ד חייא לויא, [ר' שמואל רומאן, ר' יעקב, ור' ברוך].

פרק ישרישי.

חכמי האשכנזים בירושלם בתהלת המאה החמשית:

(א) ר' מאיר פאפרוש אשכנזי. (ב) ר' נתן שפירא הירושלמי. (ג)
 ר' ישראל ב"ר יהואל אשכנזי. (ד) ר' דניאל פינצו. (ה) ר' אליעזר לוזר
 אשכנזי. (ו) ר' זלמן ראואדרו. (ז) ר' זכריה ב"ר בנימן מפוזנ. (ח) ר'
 משה סגל בן אחיו של השל"ה. (ט) ר' גדליה איש ליפשיין. (י) ר'
 יצחק פאיש אשכנזי. (יא) ר' אהרן ן' דוד אשכנזי. (יב) ר' גרשון ב"ר
 אליעזר. (יג) ר' אור שרגא פיבוש. (יד) רב פלמוני נוסע איטליאני, ור'
 דוד קאשטרו. (טו) ר' דוד קונפורטו אשכנזי. (טז) ר' יצחק בינני. (יז)
 ר' משה ן' יקיר, ר' אליעזר מנחם, ר' אליה. (יח) הרבנית ביילא אשת
 הס"ט, [ר' חנוך].

פרק רביעי.

רבני הספרדים בירושלם בשליש הראשון למאה החמשית:

(א) ר' שמואל גרמיוזאן. (ב) ר' אברהם אמיגו. (ג) ר' חיים אכור לעפוא הזקן. (ד) ר' שמואל אבן צחק. (ה) ר' משה ב"ר יונתן גלאנטי. (ו) ר' יעקב ישראל חאגיז. (ז) ר' נסים שלמה אלנאזי הזקן. (ח) ר' יצחק ב"ר אברהם בואינו. (ט) ר' ישראל פואה ור' חיים פואה. (י) ר' יהודה חאביליון ובנו ר' שמעון חאביליון (יא) ר' יוסף חזן. (יב) ר' יוסף מולכו, ובנו ר' יעקב מולכו. (יג) ר' דוד יצחקי. (יד) ר' עובדיה חיון, ובנו ר' משה חיון. (טו) ר' חייא אברהם ב"ר אהרן די בוטון. (טז) ר' אברהם ב"ר יעקב ׳ן צמח. (יז) ר' יוסף ׳ן יוסף. (יח) ר' יהודה אלנאזי, ור' יצחק קרוך. (יט) ר' יום טוב צהלון. (כ) ר' סימן טוב עובדיה. (כא) ר' אליהו עובדיה. (כב) ר' יצחק אריה. (כג) ר' שלמה עבין.

פרק חמישי.

חכמי האשכנזים בירושלם באמצע המאה החמשית:

(א) ר' יעקב שטרימר. (ב) ר' שבתי באר. (ג) ר' אולימאן אשכנזי. (ד) ר' יהושע ננטווא. (ה) ר' יוסף צרפתי. (ו) ר' שמואל גרשון אישירושלם. (ז) ר' יעקב בהרב ר' בנימין זאב ז"ק. (ח) ר' אריה יהודה ׳״ב בן השער אפרים. (ט) ר' יעקב ב"ר בנימין וואלף מוילנא אשכנזי. (י) ר' דוד הכהן ראפפורט. (יא) ר' יוסף ב"ר מרדכי הכהן. (יב) ר' יעקב ב"ר יעקב. (יג) ר' יעקב ב"ר שמעון. (יד) ר' יהודה ליב ב"ר יוסף מפינסק, ר' שמשון ב"ר יוסף יצחק מוויזון.]

פרק שישי.

חכמי הספרדים בירושלם באמצע המאה החמשית:

(א) ר' משה ב"ר שלמה ׳ן חביב, ובנו ר' ישראל ור' יצחק ׳ן חביב. (ב) ר' חזקיה ב"ר דוד די סילוה. (ג) ר' מרדכי ב"ר יהודה הלוי. (ד) ר' משה הנזיר הלוי. (ה) ר' יצחק ב"ר אברהם שלמה חכהן האתמרי. (ו) ר' אברהם ב"ר רפאל ריוויגו. (ז) ר' חיים ב"ר יוסף חזן. (ח) ר' אברהם ברודו. (ט) ר' שמואל הכהן טנוגי. (י) ר' יהודה ב"ר שמואל טנוגי. (יא) ר' ברוך מולידאנו. (יב) ר' אברהם קארינאל. (יג) ר' שמעון בכ"ר יעקב. (יד) ר' אברהם חבר. (טו) ר' יצחק צרפתי. (טז) ר' צמח צרפתי. (יז)

ר' דוד די סילות. יח) ר' אברהם נאמיניו. יט) ר' חיים הלל מזרחי, ר' נבריאל ואלאנסי, ר' יצחק קופינו, [ר' רפאל מרדכי מלכי].

פרק שביעי.

רבני האשכנזים בירושלם במחצית השניה של המאה החמשית :

א) ר' משה ב"ר יעקב הכהן מפראג, ור' אייזיק מסלוצק. ב) ר' משה פרנס אשכנזי. ג) ר' משה אשכנזי. ד) ר' נתנאל ב"ר שלמה. ה) ר' יהודה הכהן רפאפורט אשכנזי. ו) ר' יונה אשכנזי. ז) ר' מרדכי ב"ר יהודה ליב אשכנזי. ח) ר' ישראל לובלינר. ט) ר' טוביה הכהן הרופא. י) ר' עמנואל רפאל חי ריקי.

פרק שמיני.

תולדות הרב ר' משה חאניז

לודיעות חדשות מכ"י לתולדות הרב רמ"ה לוצאטין:

א) ר' משה חאניז. ב) מקורות לתולדות הרמ"ה לוצאטין ובני ישיבתו. ג) תולדות ר' יקותיאל תלמיד הרמח"ל.

פרק תשיעי.

עלית ר' יהודה החסיד האשכנזי ושאר החכמים מבני סיעתו:

א) עלית ר' יהודה החסיד, ר' גדליה מסומיאטין. ב) ר' נתן נטע ב"ר יהודה ליב מנהיים. ג) הרב ר' קלונימוס, ר' יוסף בהרא"ג, ר' משה ב"ר צבי הירש, ר' עובדיה בהרב ישכר בער, ר' נחום ב"ר גרשון אשכנזי, ר' יהודה ליב ב"ר אליה איש ליפשיץ, ר' אברהם ב"ר שמואל גאסטיל, ר' משה ב"ר מרדכי מהעלישוי, ר' דוד ב"ר עוזר מאובן, ר' דוד טעבל ב"ר שמשון נינצבורן, ר' משה ב"ר מנחם מנדל ב"ר ברוך צורף מפראג.

פרק עשירי.

יחס רבני ירושלם אל התנועה השבתאית:

א) טבוא. ב) ר' יעקב ׳ צמח. ג) ר' אברהם אמינו. ד) ר' משה ב"ר יונתן גאלנטי ור' דוד יצחקי. ח) ר' משה זכותא [כאיטליא].

ור' בנימן כהן. ו) ר' אברהם ריוויגו. ז) ר' יעקב ווילנא. ח) ר' יהודה חסיד. ט) רמ"ח לוצאטו, ר' יהונתן אייכשיץ, ור' אברהם ישראל.

פרק אחד עשר

חכמי הספרדים בירושלם בסוף המאה החמשית:

א) ר' אברהם יצחקי. ב) ר' יצחק יצחקי ור' משה יוסף יצחקי. ג) ר' יוסף נאטיניו. ד) ר' אברהם ב"ר רפאל די לונזאנו. ה) ר' אפרים ב"ר אהרן נכון. ו) ר' יהוסף קונקי. ז) ר' אליהו ן' שאנגי. ח) ר' רפאל שלמה הבדלה. ט) ר' אליהו נאליפאפא. י) ר' מרדכי אצבאן. יא) ר' משה יישראל. יב) ר' בנימין מעלי הכהן. יג) ר' אליעזר ן' נחום. יד) ר' משה ב"ר אהרן חיון. טו) ר' שמשון גוסמן פאטו. טז) ר' חנן נכון. יז) ר' חיים ב"ר בנימין עשאל. יח) ר' יהודה ב"ר עמרם דיוואן. יט) ר' דחיים אליפנדרו. כ) ר' נסים אמזאטו. כא) ר' יצחק שמעיה, ר' יוסף אגלישר, ר' שמעון שלמה ננרין, ר' חיים ב"ר יהודה, ר' מרדכי פולאני, ר' חיים ן' חביב, ר' שבתאי סרדינא, ר' אברהם רולו, ר' אברהם קרמינא, ר' אליהו מינאנין, ר' ישעיה אולאני, ר' יצחק ן' משה ן' חביב, ר' ירדיה.

פרק ראשון

חכמי ירושלם בסוף המאה הרביעית לאלף השישי.
אשר חיו בזמן הצורר אבן-פרוך.

א ארצנו הקדושה ראתה שנות טובה תחת ממשלות מלכי העותומנים מאז אשר. מלך על הארץ סולימאן הנדול שכנה חומות עיר ירושלם הספורצות והיה אוהב ליהודים ומלך חסד. ואחריו בכל ימי המלכים סאלים ומוראד, ומוסטאפי הראשון.

אולם לא ארכו ימי הטובה, וימים רעים הגיעו לארץ בכלל וליהודי ירושלם בפרט, אחרי אשר הדיתו נציבי המדינה את המלך מוסטאפי והמליכו אחריו את עותמאן ומוראד בשנות שע"ח ושפ"ג. שלטון הממלכה היתה כיד הנציבים, ונציב כל פלך ופלך במקומו נעשה כמושל יחיד, ושטף המהפכה הזאת עברה בכל תעצומות עזה בעיר אלקינו, כאשר נמכרה ממשלת העיר ירושלם ממשנה-דמשק לירי זר עריץ ופרא מחמד אבן פרוך. וכל דברי האגרת אונרת הצרות שסבלו יהודי ירושלם בימי אבן פרוך הלא הם כתובים בארוכה בספר ששלחו רבני עיה"ק לאחיהם בגולה בשנת שפ"ז ליצירה, ונודע בשם "חרבות ירושלם" (1).

ב ואלה המה שרי התורה ראשי גלויות ישראל וגאוני הדור, פרנסי ופקידי עיר הקדש אשר עינו אותם הצוררים בן פרוך ועותמאן משנהו: ר' ישעיהו ביר אברהם איש הורוויץ הלוי, הנודע בשמו הטוב בעל הש"ס הקדוש. כאשר לא רצה להפרד מאחיו הנענים והנגשים ולא עזב את העיר, היה אסור (2) חמשה עשר יום בכלא מורדף ומעונה בתנרת הצר הצורר, כאשר

(1) נדפס בוויניציאה בשנת שפ"ז. ועתה נדפס שנית עם מכוא הערות ומפתחות מאת אליעזר רבלין. דפוס סלומון, ירושלם תרפ"ז.

(2) הרב השליה ז"ל נלכד יחד עם יתר הרבנים בזמן אשר נשלח בן פרוך לעיר מיקא. ואחי אשתו עותמן אגה נשאר במקומו וישאף לבצע מעשקות כפי"ב גיסו. ויאמר אל השיך אל יהוד ר' שמעון שאול הכהן. שיתן לו חמש מאות גרוש. אולם כאשר הם הכסף וכבר שלחו היהודים ספרים לעיר רמלה להזקן ר' חיים די שיריו אהר סרואי פני הבחא מדמשק לבא אל אדוניו להתחנן לו ולצות על עותמן שלא יכבד עליהם. וחשבו שכבר באה פקודה משר דמשק אשר יירק ידו מהם. לא נהירו לכלאות בקשתו. אז התנפלו אנשיו כזאבי ברף על הבתי כנסיות ויאסרו את רבינו השליה ז"ל ואחיו עמו ר' יעקב רומאנו ר' שמואל המיץ ר' משה טרינקי ר' אליא רבא ר' יהודא איספריאל ר' משה לובלין הרופא ר' יצחק האביליון אבי החסיד ר' חאביליון, ר' אליהו ישראל ר' משה בבא ר' יעקב לוי ר' מנחם נהר

התנפלו אנשי עותמאן על בתי הכנסיות של הספרדים והאשכנזים ביום השבת באחד עשר לירח אלול השפ"ה. ויאסרו שמה חמשה עשר אנשים גדולי התורה בראשי אלפי ישראל. [במכתב הר"א ארחא שנפרסם להלן מובא שנתפסו אז חמשים אנשים מהאשכנזים]. ורבינו בעל השליה גם אחר אשר התיירוהו ממאסרו הוכרח להתחבא עוד בארבעה ירחים עד אשר מצא שעת הכושר לברוח מהעיר הוא ואחרים מהאשכנזים וימלטו צפתה. ויהי שם עד קרוב לשנת השפ"ח. [כמו שאנו למדים מתשובת הנאון ר' אליעזר ארחא שבכת"י שנעתיק אותה להלן, ומ"ש הרב בעל סדר הדורות שנפטר בירושלים הוא מ"ס, כמו שכתבתי לעיל בחלק הראשון מספרנו, ושם בחלק ההוא בארנו כל תולדות הנאון הזה].

ג' המקובל האלקי החסיד ר' יצחק גאון "חכם זקן ומקובל" [לשונו של הרב בעל קורא הדורות]. רעו ועמיתו של ראש המקובלים בימים ההם ר' יעקב צמח. והם אשר יסדו בית תלמוד גדול והחזיקו ישיבה ברזי חכמת האמת לצדקה ולברר תעלומותיה, כמו שיוכיר מזה בעל קוה"ד שהוא עצמו למד בישיבתו בחברת החכמים השלמים הגאון ר' יצחק זר' יעקב צמח זר' עזריה זאבי. בנו של הרב ר' יצחק היה ר' שמואל גאון, רבו ומורו של

ר' אליהו ז' טיסא ר' משה אשכנזי זר' משה קורדובא, ובכית החסיד ר' שמואל ז' סיד תפסו את חתנו ר' עזריה זאבי. ויקחו גם את החכם ר' ישראל ז' ויהיאל אשכנזי ויאספום כלם אל משמר.

וישלח הצורך אחריו הפקידים השיך אל יהוד והחכם ר' יואל הלוי ויאמר להם שימית את כל האסורים אם לא ישקלו על ידו עשרים אלף גרוש. מיום ונורא היתה העת הזאת לפנינו—יאמר שם בעל האגרת—כי ראשי גלויות ישראל הובלו כצאן לסבב לפני פראי אדם, ומכאב-לב צעקנו. מאי לנו כי עופה נפשנו להורגים! יללתי בני העיר ושועת נשי האסורים נשמעו בחוצות ירושלים ותלכנה הלך זככה עד בואנה אל שער המהלכה [בית המשפט] להתהנן אל השופט לרחם על בעליהן. אך גם הוא כפתן חרש אפס אוניו ויצו לגרשן. ולאחרונה התפשרו עם עותמאן בסך י"א אלף גרוש, ובמלאות י"ט יום אחר שקלו הכסף לידו ויצאו רובם מבית כלאם. אך הרב ר' יעקב רומאנו והר"ש חמין זר' אליהו ישראל זר' יעקב לוי זר' אליהו זר' משה קורדובא. נשארו עוד בבית כלאם. כי לא מצאה ידם להשלים סך שמונה מאות גרוש לפדיון נפשם והוכו באכזריות חומת. היהודים שלחו עוד במשך הימים רץ להרב הגביר ר' חיים די שירזי לבא אל הפחה ולבקש מלפניו על עמו ובהגיע הרץ לעיר דמשק נקבצו גם רבים מהשימיעאלים וביאו לפני השר ויתחננו להעביר מעליהם את רעת עותמאן ולהשיב ידו מבלע. ויער ה' את לב הפחה וישלח אל השופט והמטנה אשר בירושלים ויצו עליהם לשלח את האסורים חופשי. בריה שנת שפ"ו ולעת אשר כבר כלו עיני הנדכאים האלה מיחל ושוטרי עותמאן אמרו ליסרם עוד עד צאת נפשם בא גאוש אחר שלוח מאת שר דמשק ויצוה להחזיר מאסרם. ובני ציון שמחו לקראתם ויודו לה'. אולם בצאת הגאוש את העיר הוסיף עותמאן לרדא עוד את היהודים.

הרב ר' טיבאל כהן בעל ספר סורה צדק שנדפס כשאלוניקו שנת תודיה. הרב ר' יצחק ועמיתו ר' יעקב ן' עמרם הרופא היו מפרנסי הקהלה בעתותי הצרות ויותר משנתיים ימים סבלו צרת ירושלם, והעדה היהודית השליכה יהבה עליהם להיותם אנשי הבינים לפדותם מחסם המצוק(1).

(1) וזה תוכן דברי האגרת חרבות ירושלם. במה שנוגע לרבנים אלו: ב"ג לירח סבת שנת השפ"ו כאשר שב הצורך בן פרנץ למסעו מעיר מיקא. מילא את העיר שוד ורצח. ושופר עריץ אחד ממשרתי ב"ם, עלה במעון הרי גאון וחפשו והוא היה בעת ההיא, בעליית בית מדרשו וכשמעו קול השופר מבלי אשר ידע עוד דבר בואו התחמק ויסגור את הדלת ויסתר הוא והרופא ן' עמרם עד עבור עת הזעם. וילשין השופר עליהם לפני ב"ם כי מסתתרים המה מפניו. אולם כאשר דאגו הצדיקים האלו אשר למענם יחרוש ב"ם רעה על כל יושבי ירו' גמרו כיניהם להראות לפניו. ובבואם התנפל עליהם כארי משחית ויתעולל עליהם כי שחדו את שופס העיר עבור בית הכנסת האשכנזים, בגלל שטר מקנה שהגיעו מירו. ויאמר: לא תצאו מזה בלתי אם תתנו כופר נפשותיכם חמשת אלפים כסף. ויצו ויאסור את הרופא ן' עמרם ויהי כעשרה ימים בבית כלאו, וכל הנשאר בציון והנמצא בירושלם הוריקן את הנמצא בידם ומכרו את כל אשר עמהם. עד אשר מצאה ידם לתת להצורך שלשת אלפים ומאתים אשר נעתר ב"ם בראותו כי אזלת יד, ואחרי כן יראו עוד הפרנסים להראה החוצה ויילכו להחבא חדר בחדר.

ובחמשה ועשרים לניסן שנת השפ"ו כאשר נלכד ב"ם ברשת הפחה מבגדד ועותמאן פקידו נשאר לשור על ירושלם תפסו את המכסן הישמעאלי וידרשו ממנו ששת אלפים גרוש. וידישו את בשרו עד אשר נאות להם לתת את הכסף, ובחשבון הזה שנתן להם כסר בידם שפ"ח אחד על ן' מאות גרוש שזה נוסה ביהודים, וישלח השוכבאש אחר ר' יואל הלוי ויראהו את השטר והשטר היה כתוב על שם הרופא והגאון. וכאשר ידע ר' יואל כי נחבאים המה ולא תאונה להם רעה אמר להשובאש למה תדרשו ממני את הכסף והוא חתום רק על שם הרופא והגאון אשר לא אדע איפה הם. וכאשר הבין עותמן כי נחבאים הם מפניו שלח לשוטט בחוצות ירושלם לחפשם ולהציגם למשפט. הפרנסים ההם מצאו להם כקלם בעת הזאת אצל שכנם הקרוב ואך יצא יצאו מפתח ביתם לעלות הגגה מצאו אותם יד הרודפים השובאש ואנשיו, וישימו בסד רגלם ויענום וירוצצום ויהיו ימים שמונה במשמר. וכאשר היו חדלי אוגנים לשלם הסך הנזכר חרה בם אף הצורך ויתך עליהם כל חמתו ויאמר: אם תאבו עוד בחיים מהו להביא תיכף עשרת אלפים כסף. ובחצות היום צוה להובילם בכל חוצות העיר עם חבליים על ראשיהם לתלותם על שער המכצר. והוא הפנה ויסר לבית הרחצה. יללת מובלי לטבח ובכי ולדי יסורון העירו חמלת יתר הפלטה וישובי ירושלם, וגמרו אומר להושיעם בכל אשר יוכלו ולנסות להוציאם גם בחזקה. הפרנסים נשאו עינם לחרום והביטו במנוחה על המות המרחק לעיניהם. ויאמרו איש אל אחיו הבה ונשאלה פי הגורל כי סימנא מילתא. ויפתח הרופא יעקב ן' עמרם את ספרו וימצא כתוב בראש העמוד -- הימין, "כי בדה ה' את יעקב וגאלו מיד חזק ממנו". וכן עשה הנכון כהיר יצחק גאון וימצא כתוב, "לא ישיא אויב בו וכן עולה לא יעננו" וינתח יצחק ותחי רוח יעקב. והיהודים אשר בשער המכצר התהננו אל בולאק באשי ראש השומרים לכל יבצע מעשהו וישוב לדבר אל עותמן ולהיות בעדם למליץ. ועתה להם לדבר עמו. ויאמר עותמן לחכות עוד כעשרה ימים. ובמשך מ"ה יום השלימו לשיקול את הכסף אשר אבה לבד השטר אשר נשה בם הפקיד עם עוד אלף ושלש מאות גוספות. ובשנת השפ"ז. ביום הושענא רבה בלכת ב"ם עזתה וצוה על אנשיו להטוס סאת היהודים

[הריי גאון והרופא ר' בן עמרם פרנסי היהודים בירושלם בימים ההם נזכרו באגרת שלומים משנת שפ"ה שנתפרסם ע"י הח"ר דוד קויפמאן "בירושלם" כרך חמישי. ואל"ה דבריו: . . . "והב' פרנסים הם ספרדים, והאשכנזים נגזרים אחריהם, והם החכמים נאון אחיו של הגאון מויניציאה (?) והרופא ר' עמרם עמודי הנולד, ושמועתם טובה עומדים בפרץ ואין מהרהר אחריהם... שניהם היו כנראה מהחכמי איטליא. ונמצא גם ממשפחת נאון דרוב יעקב נאון שחתום עם רבני צפת בראשית המאה הרביעית על קבלת עדות. (שו"ת אה"ע לריי קארו דיני עכו"ם ב'). א. רבלין].

ד החסיד קדוש עליון ר' שמואל ר' סיד. נכדו של מוה"ר ש
סיד לייז הזקן מיוצאי ספרד חתנו של מהר"י אבוהב אשר עמד

עוד ארבעה אלפים גרוש התנפלו עוד הפעם על הביהכנים ותפשו שמה את הפרנסים הרופא והגאון וילך אתם גם ר'ד טרדיאולה והשיך אל יהוד ויקראו לפניהם פקודת ב"פ ויאסוף אותם אל המסמר רק את השיך אל יהוד נתנו לצאת החוצה להגיד זאת לאחיהם. ואחרי שמונת הימים למאסרם התחננו הפרנסים לשלוח את ר' דוד טרדיאולה מבית כלאו אולי יוכל לאסוף את הכסף. ועלתה בידו לקבץ אסף כסף והאסירים לא יצאו לחופש. ובקרב הימים שב בן פרוך ירושלים. וכאשר נודע לו כי כלל ונחרצה מאת המלך השלמן בעצמו להדיחו מפקודתו צוה על האסירים להחיש כסף הפדיון, ויסגור אותם ביד משלחת מלאכי רעים להכותם ולענותם לעיני כל העדה הנשארה ונסחבו הקדושים האלו כדי יום סחוב והשלך עד עזרת ביהכנים לענותם בכלי מענים נוראים, ותחבו יתדי עץ שגונים בפרקי אצבעותיהם בהיותם תלויים על ידיהם לאחוריהם, ובימים אלו נתפסו עוד אנשים בידי השופרים האורזים והוכו באכזריות נוראה. וטריבתם התבוססו בדם פציעיהם עד אשר עזבם כחם והתעלפו. נהרי נחלי דמי הקדושים האלו שספו האדמה מתחתיהם ואנקת מות עלתה השמימה. עד אשר קצרה גם נפש הבולאק באשי לראות כל אלה ויאמר לב"פ: הרף ירך ולמה תענה יותר האומללים ההם ואני כבר יסרתי אותם מוסר אכזרי ולמה ימותו לעיניך. הלא אין כל מאומה בידם, ועתה קח לך אלפים הכסף יתר השריד אשר מצאתי לעדה הזאת. וישמע אליו ב"פ, אולם החכמים לא יצאו עוד ממאסרם. כי לא השלימו עוד מכסת הכסף אשר נפל ב"פ עליהם. ובז'ד לחדש חשון השפ"ז נסבו עוד שופרי ב"פ על חצרו של החכם הנעלה ר' יצחק צבאח ועל הרב ר' מוביה קנפוס ור"ח פואה. ור' יוסף עלי וביאו בברזל נפשו ורגלם לנחשתים הוגשה. ואז נפקדו גם האסירים הראשונים והוסיפו לענותם ויוציאו כלי זעםם בחימה נתכת במקלי הובלים ויתדי ברזל במוסר אכזרי מאד. ומלאכי משחית החליפו משמרותיהם ליסרם ולענותם. וביום ההוא נתנו יתר האסירים ליד הגאון והרופא סך ארבעים גרוש לתשלום האלפים שבקש מהם. ועכ"ז לא הוציאו חפשי כי שקר ב"פ בהבטחתו, ואז נלכדו גם הרב ר' יעקב ליריאה והצדיק קדוש ישראל החסיד ר' שלמה טיראצינו אשר בו ובזכותו נגמר הגזר דין, וימים רבים של צער ויסורים ולילות עמל מנו להם עוד הנדכאים האלו עד עת פדותם בשלישי, בי"ב כסלו השפ"ז כאשר עזב הרישע את העיר וימלט שכמה. וגם אז לא הוציא בלעו מפיו ויוליך אחו את האסירים ר' מוביה ור' יוסף ויביאם שכמה. אכן הדבר נודע להוסן באשי שר העיר אשר הפקידו שחת דמשק החת ב"פ. וידבר אליו לעונם לנפשם וישובו לבתיהם בישיבה עשר לירח הזה.

לישראל בעת צרה במצרים כמובא במגלת הנס של פורים אל מצריין. ומובא בחלק א' מספרנו בפ"ב, והוא בעל ס' כללי שמואל הנדפס בס' תוספת ישרים. ונכדו הר"ש ש'ן סיד או סיד ליו השני היה רב מובהק וחסיד, הבירור של הנאון ר' ישראל בני מין מתלמידיו ר"א סנואלאנואי שלמדו יחד לפניו במצרים כמובא בספר קוה"ד. ובספר דברי יוסף (ח"ב כת"י שראיתי בגנזי אוקספורד Opp. 34 מספר: שבשעת עצירת נשמים בירושלם בקשו הרבנים את החסיד הזה להתפלל, ונקבצו החכמים והלך עמם להשתטח על קברו של זכריה הנביא, וכה אמר בתחלת דברו: "וימרדוהו ורובו וישטמוהו בעלי חצים וכו'. היום הזה יודע כי אלקים בישראל" וגעו כל העם בבכיה אנשים ונשים ומפ' על קברו של זכריה עד שעלתה בכייתם למוס, ויהי הגשם על הארץ נשמי ברכה ונדבה, ויהי לנס.

על הרב החסיד הזה לטש אבן-פרוך עינו בראשית בואו לירושלם, ויהי כלוא בבית מאסרו עד אשר נתן פדיון נפשו שלש מאות כסף. וכי"א אלול כאשר נתפשו הנאון בעל השל"ה ושאר החכמים דל"קו גם אחריו לתפשו, וכאשר נמלט מידם תפשו את חתנו, הוא הנאון ר' קוריא זאבי.

הרב סידליו. תפש אמונת אבותיו למסור נפשו לטובת אחיו, והלך באחריות ימי הקיץ לקושטאנטינא וכתת את רגליו בעד עניי עמו, והוא עם החכם ר' שמואל מרדיאולה והשר ר' חיים די שיריו הפליאו לעשות, ובהשתדלותם ובקצרת גבירי קושטא יצא מאמר המלך להוריד את כ"פ משמרתו. ואחריו כן שב הרב למקומו לעיה"ק ויבלה שם יתר ימיו עד שוב נשמתו אל האלקים בשנת הת"ה ל'יצירה [עין קוה"ד].

[חריש'ן סיד חתום ג"כ עם הרבנים הירושלמים המסכימים על אגרת חרבות ירושלם. ממשפחת'ן סיד נמצא במצרים גם את הרב יום טוב כ"ר יצחק'ן סיד. (מובא בטוב מצרים). א. ר.—ן].

ה הרב הגדול ר' שלמה חריר[ה] או הודאדא אחד מגדולי הרבנים המצוינים שבדור, ובעל קוה"ד יבנהו בשם ר"ב מובהק וחסיד ויושב בשיבה מרבין תורה בתלמידים בק"ק אבורה. זמן בואו לעיר קרשינו ומקרי תולדות זמנו מתוכם בדברי הימים לעמנו, אך כפי הנראה בתשובת מהר"ט אה"ע ח"ב סי' ל"ט היה מרבני קושטא בשנת שע"ב. ובפסקי הרב ר' יהושע חנדאלי בספרו שני המאורות סי' ט"ז מובא פסק רבני קושטא וחתום שם הר"ש חרירא על פסק א' משנת אשבע"ה [שע"ה] אחר חתימת הרב הראשי ר' יום טוב'ן יעיש. ולעת זקנתו נשאו לבו לעלות דהר הצבי וגם שמה הושיבוהו בין ראשי חכמיהם. ופרשת מעלת הרב הזה נודעת לנו מתגאון שר התלמוד מהררי"ט ז"ל באחדות מתשובותיו, חאה"ע סי' יודו"יא, לענין

תנאי הנטולענין השם שרפולה אם ננזר משם שרת. שכותב שם להר"ש חידרא בהכנעה, וז"ל: "לירושלם עיר קדשנו, לן בעומקה של הלכה מוציא לאור תעלומה. נחל נובע מקור חכמה סיני ועוקר הרים ר' שלמה חדירה נר"ו, שמחתני אלופי בפעליך ששתי ואעלן באמרותיך, אמרות טהורות היו למאורות, ולכל כם חיי רוחי, ואשר בקשה נפשו החכמה מה אני? הן ידעתי דכל רז לא אניס ליה". ושם בכתב החותם יאמר: "חכמת אלפים בלכבו. חשיב ופקיע ומוטחה כאילא כיכנה החחיש הדיון המצויין". בהיותו בעיר הקדש היה נשיא בעמו וחתום בשנת השפ"ג ליצירה על תקנות המסים קודם להנאון המפורסם ר' ישראל בנימן ז"ל, ולפי דברת הרב בעל קוה"ד נפטר הרב הזה קודם שנת הת"ה ליצירה, ומנוחתו כבוד בעיה"ק ירושלים רוב"ב.

בימי ממשלת הצורר ב"פ התנדב הרב הזה לראשונה לערוב בעד עניי עמו על כסף ענושים שהתרפסו לתת לכ"פ בשוכו ממיקא. ולזה כסף מאת הישמעאלים, כמסופר באגרת חרבות ירושלים וז"ל: "וה' נתן בלב החכמים המעולים הרב ר' שלמה חדירה... לשאת במשא העדה ולהתחבר עמהם לכל דבר העמדת הישוב כו'.

ו הרב הנאון ר' ישראל ואבי בהרב ר' עזריה משה לוי ק"ו, בעל קורא הדורות מספר שבהיותו עוד ילד קטן כבן עשר או מעט יותר, זכה לתבסס מתורתו של הרב ר' עזריה בחכמת הדקדוק והיה אז זקן כבן שמונים שנה. וכנו הרב ר' ישראל הלך לירושלם והרכיב תורה לרלמדידים. בזמנו של בן פרוך היה הרב הזה אחד מהרבנים החותמים על האגרת חרבות ירושלים והעיר את לב אחינו שבגולה לרחם על אחיהם בני ירושלים ולחלצם מבוץ החובות והנשך, ומזכיר שם כי בנו יקירו הרב ר' עזריה [חתנו של החסיד הר"ש בן סיר שנתפס יחד עם השלי"ה ז"ל] ברזל באה נפשו ונתן אלף גסים בקירוב לפדיון נפשו. ומצאנו להרב ר' ישראל חתום עם רבני ירושלים בשנת הר"ז ליצירה. בענין פטור מסים, וחתום עצמו קודם להרב הישיש ר' יצחק צבאח. ונשא ונתן בתשובה עם הגאון הר"י מטראני ז"ל. [ונדפס בתשובתו חו"מ סי' ס'] בענין שהשולטן יר"ה גזר על אנשי ירוש' שכל מחררים שם עד שלשה שנים שיפנה וילך לו, ושוב ויתר עד אחרי עשר שנים ואח"כ נתפיים ברצי כסף, וכתב להרה"ג הנ"ל: "ראיתי דברי כ"ת טובים ונכוחים שראוי לכל הצבור להשתתף כי אין כוונתו של מושל שילכו להם אלא תואנה הוא מבקש... וראוי שתהא נכבית לפי מסון ככל הפרעונות וחל"ק א' מאותם הבאים מחוץ לפי קירוב כתים מעשר שנים, ע"ש. ונמצאת הסכמתו עוד על ספר זהרי חמה להרב האזולאי ועל סי' ברית אברהם להרא"ן נדל"ה. ולפי מה שכ"א בסי' פני משח בשו"ת סי' נ"ז היה הרב הזה בשליחות אנשי ירושלים, והיה בעיר קושטאנ- מינא בשנת הת"א ליצירה.

[ונרפסה תשובתו כש"ת מן נבזרים סימן ל'. ממשפחת זאבי נמצא אר"ה הרב בנימין זאבי ובנו ר' ישראל זאבי רב בחברון שנפטר בשנת תצ"א (מאמר "קברי ארץ הצבי" ב"ירושלם" ש' לונין שנה ראשונה עמוד 120). א. ר—ן].

ז הדיון המצוין הרב הישיש ר' **יצחק צבאח**. הרב בעל קוה"ד הפליג בשכרו וזאמר שהיה זקן יושב בישיבה ובא מארץ המערב לשכון כבוד בארצנו בעיה"ק ירושלם ושם הרביץ תורה בתלמידים והיה דיון יותר מארכעים שנה. בזמנו של ב"פ בשנת השפ"ז ליצירה בכ"ז למרחשון נסבו אנשי הפקיד של ב"פ ובאו בחצרו של הרב ז"ל. והפקיד הצורר אחריהם. הרב ישב בחדרו לומר ומעמיק בעיון תורתו וכאשר דפק הפקיד בקיר ובדלת נבהל הרב מפחד פתאום ויאתו בשארית כחו בכריח המנעול ובדלת, ויתחוב הפקיד את חרבו בסדקי הדלת ותך על ראש הצדיק ויפצע את מוחו וברתוך כך פשטו השוללים על הרכוש ויבזו יתר השריד אשר מצאו עוד בבית ועלה שוים כמו חמשה ועשרים גרושים. ובין כה וכה נמלט הרב בבית שכנו הקרוב והרוצחים לא מצאוהו. אך כאשר הלכו אחרי הדם הגנר מהפצע בדרך נוסו השיגוהו, ושימוכו אותו בכבלי ברזל ויביאוהו אל המבצר והתכבסו בדמו כל היום וכל הלילה. וזאת שעמדה לו אשר חמל עליו הפקיד וישלחנהו. ולפי עדותו של הרב הרי"ש די אבילה בעל ס' כתר תורה, כבר היה הרב הנו' בשנת השניה ושנ"ז ליצירה מסופרי ודייני הקהלה בעיה"ק ירושלם. כמוכא בספרנו בח"א, והאריך ימים. ובשנת הת"ג ליצירה חתם עצמו בתקנות הקהלה לענין פטור מסים. הוא והר"י זאבי ז"ל.

[הר"י צבאח חתום בב"ד ירושלם — עם הרב גדליה קורדואירו והרב דוד בישקריש על קבלת עדות — ע"ע עגונה — בשנת שע"ד. (שו"ת נבחר מכסף לר"י פינמו נ"ב). בנר המערב (עמוד 110—111) מזכירהו בין העולים מארץ המערב. ולפי השערתו היה נכדו של הרב שמואל צבאח מנדולי רבני המערב ע"ש. א. ר—ן].

ח הרב ר' **שמואל טרדיאולה**, חכם זקן ובעל ישיבה [קנה"ד] נמלט מפה יוקשים בששי לאייר השפ"ה כאשר שלח אחריו הקריץ ב"פ ביום השבת לבוא אצלו יען כי הוא היה יוצא וכא בכל צרכי הקהלה ובהסכמתה. ובנו ר' דוד טרדיאולה לא נתנו ללכת וילך הוא במקומו. הר"ד טרדיאולה שמה קובעת כוס התרעלה ומצה את שמריו כי בכואו לפני הצר הצורר הוא ור' משה רומאנו דבר אתם קשות נלל אכיו הרב אשר אמר שהוא מתחבא מפניו, ועל הזקן ר' משה רומאנו העליל כי הביא ע"יו דבתו רעה לפני השופט, ותפקודה יצאה מסנו אל היבולאק באש"י לענותם וליסרם כל הלילה, ולתלותם אחרי כן בבקר השכם כרחוב היהודים. ויכו את ר' דוד כל הלילה ויפרוהו ויפצעוהו... ויתחבו

תחת צפרניו קנים חדים... ויאמרו לתלות על צוארו מחבת מלאה גחלים ונפרית להעלות אשן באפו ויירא... ויחתוך פדיון נפשו באלפים גרוש ויתפרקו כל היהודים את גומי הזהב... וכל כלי כסף זהב וישאילוהו...

בשנת השפ"ז ליצירה הושם עוד הפעם בבית כלא הוא והרופא י' עקרב והנאון ז"ל, ויחיו כימים שמונה במשמר והוא שוחרר בראש להמציא את הכסף לפדיון שאר האסירים. הרב ר' שמואל נשלח במלאכות הקהל לעיר קושטא-ג' מינא והשתדל לפני שרי הסדינה והמלך להוריד את כ"פ מפקודתו. וה' הצליח דרכו ועי באה התשועה לישראל. וישב לירושלם ובח בלא יתר שנותיו ושבה גשמתו למקונה, בייט לחדש חשון שנת ת"ג לפ"ק. וזח מה שחרות על מצבתו אשר בעסק יהושפט: "ציון קברת הישיש החכם כמ"ה דוד מרדיא [ל] זל"ה שנפטר י"ט לחדש חשון שנת ת"ג לפ"ק, הנצב"א..."

[ממשפחת מרדיאולה נמצא את הר' דוד מרדיאול סוחר בצפת—ובעגלון שהקיד לפני רבני צפת, (ש"ת מבי"ט א' רע"ט) ואולי היה ר' דוד מרדיאול אביו של ר' שמואל, ובנו של ר' שמואל, דוד, הוא, שנקרא על שמו? א. ר—ן].

ט הרב הישיש ר' יעקב רומאנו. הרב קוה"ד מספר עליו שהיה זקן יותר משמונים שנה והיה לומד כל שיתא סדרי משנה בע"פ. אחיו הרבנים היו ר' שלמה ור' משה רומאנו וכולם סבלו בצרת ירושלים. הרב ר' יעקב נתפש יחד עם הרב בעל השל"ה ז"ל ויתר הרבנים, וגם אחרי צאת החכמים האלה מבית כלאם נשאר עוד בבית הסוהר כאשר לא מצאה ידו די גאולתו, והתענה ביסורים קשים ומרים עד ר"ה השפ"ז עד אשר בא שליח דמשק והתיר אותו ממאסרו. וכן יזכיר הוא עצמו בהסכתו שבסוף האגרת חרבות ירושלים.

[ממשפחת רומאנו נמצא במצרים את הרב ישראל רומאנו באמצע המאה החמישית (פוב מצרים בערכו). וב"אוצר ישראל" של אייזנשטיין ערך רומאן מאחד את הרב יעקב רומאנו דגן עם "יעקב בן יצחק י' בקודה, ביבליונארא וסופר, נולד בקושטא בערך שנת 1570 ומת בירושלם בשנת 1660... מצאצאי ספרד... בלשן בלשונות ערביות, תורקיות ורומיות, מהבר חרבות ירושלים כותב כי רומאן נסע לירושלם בשנת 1625... [?] ואין דבר זה מוזכר בחרבות ירושלים, א. ר—ן].

על ידי מכירו ליאון אריה יהודה סיאא, נתודע רומאן להפרופיסור אנטון לערנער אשר קרבהו ליוהנים בוקסטארף הצעיר בבאזיל, והוא השרתמש בהביליונרפיא שקבץ רומאן. גם ההוספה ל"הביבליותיקא ראביניקא" שחבר בוקסטארף הזקן הוא מלאכת רומאן. שני מכתבים שכתב רומאן לבוקסטארף נדפסו בהמאסף R. E. J. (ח"ה 87–94). במכתב אחד כותב רומאן כי חפץ ליסד בית דפוס בקושטא, ולהדפיס את ספר מורה נבוכים בשלש לשונות: ערבית באותיות עבריות (כי ממשלת

תורקיא לא הרשתה להדפיס ספר עברי באותיות ערביות) וערבית ורוסית. גם היה בדעתו להדפיס את הכוזרי וחובות הלכות כהעתקה רוסית שכתב ליאון סיאא. רומאן חבר מ' מאזני משקל וכו' אלף ושמי"ח מיני שירים. גם ספרי מלון ערבית תורקית וערבית עברית. (האחרון נשלם ביום 11 אקטובר 1629 כ"י בבית עקד בפאריס). הוא העתיק מחברות ר' יונה אבן ננאה מערבית לעברית, חבוריו לא נדפסו. הוא מכר כ"י לבוקסטארף שקנה בעד הקארדינאל רישליו. רוב כ"י שמוכר רומאן במכתביו הם בבירת עקד הלאומי בפאריז (J. E. x. 442). עד כאן מאוצר ישראל. א. ר—ן.]

י הרב ר' יואל הלוי "חכם נעלה וזקן שבא מנלילות איטליא" [קוה"ד] עוסק בצרכי צבור ומשתתף בצרת אחיו ובני עמו, והוא אשר הכנים עצמו לפשר עם עותמן בעת אשר תפסו את הרבנים בני מיעתו של השל"ה ז"ל. ואחיו הרב ר' **יעקב הלוי** היה ג"כ מהנתפשים. אחיו ר' **שמואל הלוי** היה רופא העיר וגם רופא המשנה עותמן. וכאשר התנפלו אנשי עותמן על הרבנית בריילא אחות החסיד ר' אליעזר ארתא מחברון. וישללו ממנה כל החפצים אשר הובילה בעד אחיה הנזכר. דבר הרופא הר"ש הלוי על לב עותמן לכל ישללו הכל מידה. אולם מסחרת היום הזה נחם הרשע על מעשהו ויעיר את חמתו על הר"ש אשר המליט טרף משניו ויאסור אותו באזיקים. וישלול ממנו ארבע מאה כסף ולא השאיר מרכושו אך מעט עד אשר נעתר לבקשת השר מעיר עזה שהר"ש הנ"ל היה רופאו ויתירוהו ממאסרו. [הר' יואל הלוי זה מוזכר בשו"ת ר"י מטראני ח"כ ו'. שקיים כתב של מנהג מרפות כפאס שהיה ביד השוחט ר' יצחק נאמרוט בירושלם. א. ר—ן.]

יא הרב הגדול ר' משה מרינקי "חכם גדול ומקובל אלקי בא לאח"ק מנלילות המוריאה" [קוה"ד], סבל הרבה בצרות ירושלם כאשר נתפס יחד עם הנאון בעל השל"ה ז"ל. ואחרי עבוד ימי המכונה נבחר לשליחות מצוה וכדרך עברו הוציא לאורה את ספר כוונת האר"י ז"ל. כמובא בס' קוה"ד וכן מובא ג"כ בשו"ת פני משה בשם "שליח ירושלם" ומתארו שם בתואר "חכם השלם ושיש ושלם בתורתו"

[היה מקודם בצפת מגדולי המקובלים שם, ובערך שנת שעה אסף זכרונות רבו או השלים אותם ויכנס לדפוס, ובשנת שפ"ד הדפיס בוניציאה בשם ספר הכוונות. ולעת זקנתו התישב בירושלם ובה נפטר. הרב חיד"א היה ראשון למבקרים את הגוססות השונות של מ' הכוונות. מדי"י כתונרמה חלק שלישי פרק ה' עמוד 226. א. ד—ן.]

יב החסיד קדוש ישראל ר' שלמה מיראצינו [עיר בנוף ארגון בספרד] היה גם הוא מהנתפשים ע"י בן פרוך בחודש חשון השפ"ז. והיה ימים רבים במשטר עד י"ב כסלו אשר בו נעקר הרשע וחיל שורדיו. ובו ובזכותו נגמר ונשלם הגמדין ויצאו כל הנתפשים מהמאסר [חרבות ירושלים]. [ונזכר בשו"ת באר עשק ג"א, והחכם מ"ר א צ"י נזכר באיגרת שלומין משנת שפ"ה ב"ירושלים" כך חמישי עמוד 85. וחוא הוא הר"ש מיראצינו. א. ר—ן].

יג יתר החכמים שנרדפו ע"י הצר הצורך כפי שנזכרו ב"חרבות ירושלים הם: ר' יהודא איספריאל. הרב הזה בא מקושטאנטינא לאה"ק וסבל בצרת ירושלים ככל יתר הרבנים אשר נלכדו ביום צר. בשבת י"א אלול השפ"ה. אחיו היה ר' אברהם איספריאל אשר פנקוהו שומרי כ"פ ויחפאו עליו דברים כי הלשון את כ"פ לפני שר דמשק. ויענו וירוצצו אותו עד אשר לא נשאר בו נשמה ושמו עליו כסף ענושים חמש מאות גרוש. ר' יעקב סכנדר, סמנו שללו העריצים יותר משמונת אלפים כסף כאשר יצאו נשי החכם הנז' לברוח על נפשם בעשרה לסיון השפ"ה ועמהם שיירה קטנה כעשרים נפש רובם נשים וטף לדכת קוטה ויתחבאו עד הנשף מחוץ לעיר כי לא יכלו ללכת יומם. וילכו לשכור חמור מבני הכפר סילואן על יד עין השלח. ותהי מריבה בין אנשי הכפר וינצו ביניהם כי כל אחד רצה להשכיר חמורו. והלך אחד מהם והלשינם ויודע הדבר לשוער העיר וישלח ארז הסיימינים ויכוזו כל רכושם ויאסרום והביאום העירה. ויגזלו מהם הון רב. ר' משה חכים נתפס בתחלת ימי האביב שנת השפ"ה. כאשר תפשו השומרים את בנימין ויטאל ויבקשוהו בכל המתבואים ולא מצאוהו, כלו אז את כל חמטם בהחכם הנזכר אשר מצאוהו מסתתר מפניהם במערה אחת. ר' חיים פואה, [כנראה שהיה מהכמי אימליא. ונזכר באיגרת שלומין משנת שפ"ה בירושלים כך חמישי עמוד 87 וז"ל: "גם ר' חיים פואה בנה לעצמו — בירושלים — סמוך לביתו בית יפה עם כל התיקונים השייכים אל הבית וכמנהג בתי אימליא". א. ר—ן]. ר' יוסף עלי. ר' יעקב ליריאה שלשה אלו נתפשו ע"י כ"פ ועינה אותם באכזריות חמה. והולכים שבויים לשכם עד אשר פקד עליו חוסן באשי מושל ירושלים להוציאם חפשי. ור' עמנואל אל בחרי. והחכמים אשר נתפשו בלוי החסיד השליה ז"ל. והם: ר' שמואל חמיץ. ר' אליה רבא. ר' משה לובלין. ר' יצחק חאביליון. [אחיו ר' דוד חאביליון נזכר להלן]. ר' אליהו ישראל. ר' משה בבא. רבי יעקב לוי. ר' מנחם נהר. ר' אליהו מ"סא. ר' משה אשכנזי. ר' ישראל מ"סא. [אשכנזי. ונדבר עליו להלן בפרטות] והר' הכבוד ר' משה קורדוברו [בן הרב גדליא בן המקובל ר' משה קורדוברו ז"ל], ושאר

הנכבדים שזכרו באגרת חרבות ירושלם ונחשבו גם כן בין החכמים. הם: הר' גדליה השיך איל יהוד [אולי הוא הרב גדליה קורדוכארו. ונדבר עליו בפרטות במקומו כח"א]. הר' בנימין וילאלובוס, הר' שמעון ב"ר שאול כהן [השיך אל יהוד, שנתמנה אחרי ר' גדליה] הרב יצחק אבוהב ואחיו הרופא יעקב אבוהב. הר' ישי מוניין. הר' אהרן לנביו, הר' דינר מערבי, הר' שלמה שגני, והר' אהרן בכסה"ד משה ן מכיר [בעל סדר היום]. והר' שם טוב לוויאו [נזכר להלן].

יך גם אחרי עבור ימי המכוכה, והיהודים בירושלם נחו מעט מתלאותיהם גם אז מצאו את עצמם במצב רע מאד כי דהנשך הלך ורב, והנושים דוכבדו אכפם עליהם. ולכן שלחו לאהיהם שבגולה, לאימליא אשכנז והולאנדי וזודיעו להם, את כל המוצאות אותם באגרת הנזכרת אשר נדפסה בויניציאה בשם "חרבות ירושלם" ובאו שם על החתום מרבני ירושלם: ר' שיט לוויאו ר' ישראל בנימין, ר' ישי מוניין והזקן ר' שמואל ן סיד. ר' ישראל ן עזרא זאבי, ור' אהרן בן משה המכירי [בנו של החסיד בעל סדר היום] ור' יעקב רומאנו. ואחריהם החזיקו רבני אימליא ר' יהודא אריו ממדינא, ר' שמחה לוצאט, ר' נחמיה מארוואל, ור' שמעיא ן משה די מדינא, ור' עזריה בר"א פינז, ור' שמואל מסעוד. גם הגאון החסיד בעל השליה כתב לבני מדינתו באשכנז מכתבים רבים לעורר רחמים להתנדב לפרעון החובות אשר השתרנו עליהם. אולם גם בארצות הגולה ראה ישראל רעות וצרות בשנות התקופה הזאת. כמובא בס' טעשה נסים ומעשה ישורון וידל ישראל מאד ואנשי ירושלם נעזרו מעט טעיה.

[אחדים מהמכתבים האלה שנשלחו מפרנסי ירושלם אל הגולה. אחרי מצוקות בן פרוך נמצאים בכתב יד השוב שנמצא כאוצר הספרים בירושלם, אבל נשמטו מהם כל השמות, ושנים מן המכתבים האלה נתפרסמו בירושלם של לונז כרך ה' עמוד 161 (וכרך ששי עמוד 38). א. ר—ן].

וראיתי תשובה אחת כ"י בגנזי אוקספורד Mich. 219. להחסיד ר' אליעזר ארחא בהחסיד ר' יצחק תלמיד האר"י ז"ל, המפיצה אזור על איזה ענינים שאירעו קרוב לאותו זמן, המכתב הזה הוא בספר שו"ת כתי" שלו דף 19. וליוקר הענין נתיק קצת מדבריו וז"ל:

"ע"ד החוב שק"ק אשכנזים חייבים להרב החסיד האב"ד כמ"ה ישעיה אשכנזי זל"ה סך אלף ומאתים גרושות לפרוע בחדש . . . שנת ה'ש"ן, ופרנסי הק"ק אחרו זמן הפרעון עד היום בטענת תפיסת הרב כוסן הצר הצורך פרוך שר"י, ושמעתי שמדרו טענותיהם לאשלי ורכבא . . . הרבנים בנ" ארצות שמהם תצא תורה. וגם אחי ורעי החכמים האפוטורפסים שכצפת תוכ"ב וראי שגם הם סדרו תשובות

כדת וכהלכה נגד פרנסי הק"ק . . . אכן אני הצעיר זעירא דמ"ח א' מהאפוסטרופסים שמינה, לא זכיתי לחוות דעי בימים ההם כי הייתו נע ונר ממשא מלך ושרים... ועתה שזכני האל לחזור אל בני ביתי חברון תוכיב אמרתי אענה גם אני . . . כי היכי דליסמיי שיבא מכשורא, מברכות הרב ז"ל.. ובאתי לסתור טענותיהם עפ"י סברתם שחושבים שהרב זל"ה חייב להם מצד התפיסה. כאלו היה החוב אחד מן הנ' דרכים שנפרקים מיתומים קטנים כי ודאי לא שמו לבם לזאת ונעלם מהם דין זה עם היותו פשוט . . . אכן גם אילו היה הדין כן ויש יכולת להפרע מן היתומים איני רואה שום חיוב על הרב זל"ה. כי מה שטוענים שהתרו בו כהרב שיצא מן המקום בזמן שהחמם קם למטה רשע . . . לו יהי כדבריהם . . . שהרב פשע על מניעת היציאה. אבל אחר שמעשים בכל יום היו שבקת היציאה היו נתפשים הם ונשיהם ובניהם וכל אשר להם איך היה ראוי שיצא. ובפרט אדם גדול כמוהו אשר לא נסה להלך ברגליו מהתענג ומרוך כשאר חבורתם שיוצאים במרחק רב . . . וכש"כ איש שלא ישמע לשון הגוים והם לא ישמעו לשונו איך יעצוהו לצאת מהמקום שבודאי היה שיתפשהו בעת היציאה כדין בורה, כאשר קרה לזולתו עם היותם בקיאים בדרכים ובקייאים בהם ובכלשונם! גם מ"ש שהתרו בו שלא יצא מהבית חוצה . . . ובסיבת יציאתו נתפש. מי יאמין שאדם גדול כמוהו ודבר הדור לא ישמע למיעציב לתועלתו? ע"פ האומדנא גדון שאין לדבריהם שרש וענף. ואמנם בר מן דין, אני ידעתי סבת אותו ההפסד שלא בא בשביל שראוהו והלשינוהו לאומות, וזולת שהצר הצורך שאל מקהלת אשכנזים ומפרדים ת"ק גרושות קודם ההפסד הזה כעשרה ימים, וכאשר ראה שלא שמעו לקולו בדברו אליהם יום יום, בערה בו חמתו וצוה למלאכי האף שביום ש"ק יכנסו בבתי כנסיותיהם ויקחו מהספרדים והאשכנזים, וכן עשו, ולקחו רחמים מהאשכנזים וכמה יהודים מהספרדים וענו בכבל רגלם, עד שנדרו אחד עשר אלף חוץ מההוצאות על כל או"א כפי כחו, כי כבר מקודם אבל מכלולות היהודים סך גדול יורר ער שעלה רחוב על הספרדים קרוב לרמשים אלף או יותר, וזאת ידעתי כי כן.

ויאבוא להרוס ערמה הבנין החזק שעל יסודו בנו פרנסי הק"ק לריויב להרב ז"ל באומרו להם "פרדנו עכ"פ ואני אפרע", דסבירי להו דבוה מחל הרב זל"ה"ה השמר שעשה שהם חייבים להצילו מכל צרה וצוקה ולפרדותו מכל נזק שיבא עליו... [עיין בח"א מספרנו במכתב השליה מה שהשיב לשליח קהל ירוש' שכתבו לו שמקבלים אותו לאב"ד ור"ם וקוצבים לו שכירות, ואמר שאין רצונו לקחת שום שכירות רק שיפטרנהו ממסים ויתנו בעדו כל נתינות המלך וכל מה שיודמן]. דבר כזה צריכה קנין, ולא אמרו מחילה א"צ קנין אלא כשמוחל דבר שיש לו ביד אחרים, כמסרה

או פקדון שכבר הם תפוסים בהם וזוכים במה שבידם אבל שימרוהו דבר שעדיין לא יצא מרשותו אלא שמוחל על מה שיקחו לא מקרי מחילה...

וכך ראיתי שהיו דנין בצפת רבני הרור. עוד יש לדון... שאין זה מחילה אחר שהיתה בשעת צער... שמא יתרשלו בפדיונו... וזה נקרא מחילה באונם, כ"ש וקו"ח במקום צערא דגופא שנאנס לומר שמוחל התנאי, וכש"כ שאם היה כוונת הק"ק לפדותו בממונו היו קורעים קודם כל השט"ח שעליהם והיו ממשכנין כלי תשמישיו ואנן סהדי שלא פשטו ידם בכל אשר לו... אלא ודאי שכיונו לפדותו על סמך שיכתוב מזה לאחינו אנשי גאולתינו שישלחו לשם פדיונו... וכך כתב לכל גלילות אשכנז שישלחו בפירוש לשם פדיונו... וקיים תנאו וכתב כמה כתבים... ואם מולם נרם שלא בא כ"א מעט מזעיר כאשר הם בעצמם מודים מה חיוב נשאר על הרב?

ולפי שראיתי בכלל טענותיהם שהגדילו המהומה, באמרם שהפסידו על הרב זל"ה ששת אלפים גרושות. נפלא בעיני כי שארית ישראל לא ידברו כזב, ומכני לא נפלא הרבר הזה. כי אמת הוא שעל הרב ועל שנים האחרים נגלה סך ההפסד בהוצאותיו בסך הנז', אבל האמת שהק"ק קבלו קרוב לשלשת אלפים מהשנים האחרים. ואל תשיבני מרבני הרב שכתב למרחקים שפדוהו בסך ששת אלפים, כי נתכוון לזכות את ישראל... כדי להוציא מעליהם כמה חובות אחרים שהק"ק חייבים לאלפים ולרכבות. ולפי שראיתי שהוציאו מפיחם דרך גומא שיש ליתומה סך אלף גרושות בצפת מלכוד שמושי ערסא ותכשימי כסף זהב, גלוי וידוע לפנינו ית' שלא יש באמת בעין, דבר שראוי לעשות לה נדוניה לכבוד הרב אביה... ואם ח"ו לא יבא לידי נכיה הסך שחייבים ק"ק האשכנזים עפ"י סברתם לא תמצא הכת נדוניה באחת מהעניות.

גם הציקתני רוח כמני ברקדוקי שבמתלהל יורו חצים אחר הרב זל"ה באומרם שמת"ר גרושות כתב עליהם אלף ומאתים בהמשך חמש שנים. אמת שמי שלא ידע את משפט הארץ בעיניו יפלא, אבל אנחנו היודעים ובקיאים בנשך הערלים העולים בסך חמשים לכל מה שנה מכירים החסד כשכני ברית נותנים מעותיהם בעשרים למאה, ובפרט כאשר לא יקחו בפירות מדי שנה בשנה ויחשב לו לצדקה.

ולענין ההיתר, נהגו כל קהלות הקדש במקומות גלו ליקר מ"ב מעות כדיוח על שעבוד קרשי בני ישראל בכואם מארבע כנפות הארץ. וסבת הרבר כי לא אסרה תורה אלא רבית הבאה מיר לזה למלוח. אבל אם יאטר אדם הילך עשרה גרושות סותר. כמוזכר בפוסקים... באופן שגם... מכים הלויים אין כאן דין רבית כלל, אשר על כן כל אשר עשה הרב זל"ה, כדן וכהלכה עשה אין להרהר אחריו כלל.

וחזרנו לדין מחוב שחייבים הק"ק להרב ז"ל. ומה מאד נפלאתי מהפרנסים המבקשים צדדים לפטור עצמם בטענות רחויות, לא די שאפי' במה שמוחזקים אינן יכולין לנכות מיתומים קטנים, כי אפי' תפיסה לא מהני אלא בדבר שתפסו ואדם לא ראה מינו שהיו יכולים להכחיש, אבל דבר שיש עליהם שט"ח קיים אין בזה דין תפיסה. אמנם הפלא ופלא שהעסיקו שאלה, . . שגם מעט מזעיר מעות שיש בצפת ת"ו למזונות חבת ולגרונויותה עולה על לבם שהרבנים יגמרו שירתנו אותם בידם?

וחיוב על הכ"ד להעמיד גאופטרופוס להפוך בזכות היתומה . . . ועל עיני העדה שבני ארצות, לבחור בטוב ולמאוס ברע ולהוציא דין יתומת הרב הנז' לאורה ולבחור דרך ישרה. המדבר בצדקה נפש דלה ולעפר ש ח ה . אליעזר א ר ח א .

פרק שני

שאר הרבנים הספרדים בסוף המאה הרביעית וראשית המאה החמישית.

א רוב חכמי אר"י עסקו בימים האלו בלמודי פלוסופיא האלקית ורזי חכמת הקבלה, והמרכז הראשי לתופשי תורה אלו היה בעת"ק אשר חכמי הדור הזה מצאו בה רבים מתלמידי האר"י ז"ל ויתר המעיינים שנכנסו בהיכלי החכמה הזאת וידעו ללמדה מפה לאזן ולהסבירה על כוריה, והם המקובלים הידועים: האזולאי, הר"ם פאפרוש, והר"נ שפירא וחבריהם, והראש היה הרב ר' **יעקב** ב"ר חיים ו' **צמח** המאסף לתורת האר"י ז"ל וכידו היו כל כתבי הר"ח זיטאלי ולכן זכר את צפונותיהם כפי שיעידו רובי ספריו.

הרב הזה היה מאנוסי עיר פורטוגאל, וכיטי עלומיו נמלט מפה יוקשים לעיר צפת אשר מצא שם פרנסתו מחכמת הרפואה, וכן קראוהו בני דורו ר' **יעקב צמח הרופא**. ברוח חכמתו הגדולה התחקה על שרשי המדעים הנודעים בעת ההיא, אבל כל מעיינו היה אך לימוד התלמוד והפוסקים, וככת זכרונו הנעלה אסף כל מקצעות התורה הנגלית עד אשר היה כאחד התלמודיים הגדולים שבדור. ואחרי זאת שם פניו לחכמת האמת והגה ושנה בה שמונה עשרה שנים רצופות ונגלו אליו גם הרזים הכמוסים חדרי בראשית וסתרי המרכבה. אחרי ימים נשאזו לבו להכיר

ספר על האדרות באורים ופשטים מפני חכמתו והשלימו בדמשק, שם הפליא עצה לבאר דרושים גשנכים ע"י חמדה ננוה שאינה ה' לידו כתבי הרב ר' ח'י פה הראשון להארי ז"ל, ושננון, הרחיו, לכל תשלט בהם עין זר שלא שמש כל צרכו. ולא זכה לזה גם בנו של הרחיו ז"ל כי סתומים וחתומים היו עד עת קץ [לשוננו ז"ל בספרו קול ברמה], אחרי זאת קבע משכנו ובית מדרשו בעיה"ק יושם נהרו אליו קצת מחכמי הדור ששאבו מבאר חכמתו ולמדו אצלו ספר הזוהר וקבלת הר"י לוריא מכתובת ידו" [קוה"ד]. מגדולי חכמי העיר היו מתלמידי הרב, וביחוד לא מש מאהל תורתו המקובל הנודע ר' מאיר פאפירוש שזכה לסדר כל כתביו של הארי ז"ל וחלקם לפרקים ושערים, כנזכר בספר עץ החיים, כל חכמי דורו חדרו ממעלתו ועוד היום זכרו קדוש כי הוא היה עמוד התוף לנילוי החמה הזאת, והרב בעל קוה"ד יפליג בתואריו, "חסיד ועניו, מרביץ תורה בישיבה, ורופא מובהק" שנות חיי הרב, מקום הולדתו, זמן כואו לירושלם והזמן שנפטר לב"ע הצדק, לא באו בפרטות בספרי התולדה, והרב בעל תכואות הארץ, יאמר שבשנת ת"י היה הוא הראש לרבני ירושלם, ואיני יודע מנין לו להגביל אותו הזמן, ולפי מה שראיתי בספר נגיד ומצוה כת"י בעיר אוקספורד כתוב שם: "אני צמח סדרתי אותו בדמשק שנת שצ"ח בכ"ג לכסלו, וכאן בירושלם הוספתי מורה מקום מספר עולת תמיד וכת"י מהר"ר חיים זל"ה", ובספר קול ברמה [ראיתי כת"י בירושלם] חותם שם: "פה ירושלם חמשה ימים לחדש מנחם אב שנת הת"נ ליצירה", ובקובץ הכתבים על קיום מכתבי השד"ר ר' ברוך נר ששלח להר"ג שפירא בשנת הת"י היה הוא ראש החותמים שמה, ובס' תורת הקנאות להרב יעב"ץ מובא בדף כ"ה ז"ל: בשנת תכ"ה כשבא שבתאי צבי ונתן כו' לא היו כ"כ חכמים בירושלם כ"א ר"א אמיגו והמקובל אלקי המפורסם ר"י צמח, ע"ש, ונשמע מכל זה שבעת מכות חצר ב"פ לא ה' עוד בירושלם כ"א אח"ז קרוב לשנת ת"נ, וחי שמה עד אחרי שנת תכ"ה. רובי תורתו היו מכוסים זמן רב בטמון ולא נגה עליהם אור הדפוס כי לא רצה לגלותם רק לצנועי חכמה, וכ"כ החיד"א מע"ס אות ק' "ראיתי להר"י צמח בהקדמת פירושו לאדרות שחבר ספר נגיד ומצוה... וכתב שבא אליו חלום קשה והזהירו לכלי שים אותו בדפוס, וכ"כ לענין הספר נגיד ומצוה: וידעתי נאמנה שהנדפס באמשטרדם היה ברשות מוריני הנדול ר"א יצחקי... וע"פ דבריו נשמטו הדברים העמוקים שבספר הזה... ונראין הדברים שמה שנדפס הוא הקצר וגם הוא לא נדפס בשלמות" ובכל זאת זרה אור הדש ע"י ספרי הרב ז"ל כי סלף טפלה ישרה להוני החכמה ההיא, לבד הנהגות רבות שהוסיף וחדש מדעתו וכמה מהם אשר בענות רוחו לא הזכיר שמו עליהם.

ואלף המה הספרים שחבר: א] ספר קול ברמה ועדות ביעקב [קארוץ תקמ"ח] באורים על האדרא, ומוכא שם שכאו לידו מפירוש הזוהר שכתבם

מהרח"ו בעצמו, ונתברר לו זאת בראיות מופתיות, והם ככלל הרפים שנזנזו מהרח"ו [וכבר הזכרתי שראיתיו בעה"ק כת"י עצמו וחתום שם ועקב ב"ר חיים צמח, והיא כתיבה ספרדית מהודרת מאד], ב[עו"ת תמיד כוונת התפלה שמצאם בכת"י מהרח"ו ועדיין הוא בכת"י [שה"נ] וראיתי הספר הזה במדרש בית אל וכתוב: "נעתק מכת"י החכם מהר"ר בעצמו כו', ולכל עשיתי הנהה פה ירושלים עם החברים יצ"ו".

[ג] משיבת נפש. נלנולים, כת"י אוקספורד Mich. 443. נערק בהמבורג ש' תפ"נ ע"י יחיאל מיכל אש, חברו בשתי מהדורות פי' אחד באורך ופי' אחד בקצרה, והאזולאי ראה שתיים בכת"י בא' מערי אשכנז, ואנכי ראיתי הקצר באוקספורד מצורף לס' קהלת יעקב.

[ד] ס' נניד ומצוה קצור למקצת כוונת האר"י, יצא לאור באמשטרדם ש' תע"ב ע"י ר' יוסף ב"ר אברהם אלישר תושב ירושלים [ועמש"ל משם החיד"א].

[ה] ס' זרזה בחדושים על כל סעיף משו"ע או"ח בכוונת טעמים ע"פ הסוד המוכא בזהר והקדמות האר"י ז"ל וחיודושי הרב עצמו, והדיין ר' בנימין תושב קושטא התנדב להדפיסו. "הם" הזה גדול בכמות ואיכות יותר ממאה פליגא"ש מכתובה דקה ולא זכינו עוד לאורו" [שה"נ מע"ס].

[ו] ס' להם מן השמים עדיין בכת"י [שה"נ מע"ס].

[ז] ס' ברכות בחשבון מאסף לכל שמות הקדש דרך א"כ, וזכיתי לראותו באוקספורד Opp. 24 וכתוב שם "אמר צמח בהיותי חושב זה ימים במחשבות שמות הקדש לכל ירח מנו חשבונם סדרתי קבוץ זה כפי סדר צרופיהם וחשבונם הנמצא בספרים של הרב ומספרים אחרים.

[ח] ס' אוצרות חיים כת"י ממהרח"ו עצמו, ועשו עליו הגהות כמה רבנים ומתחשב עם הספרים שסידר מהר"י צמח.

[ט] ס' קהלת יעקב כת"י אוקספורד Opp. 541 אשר גם החיד"א ז"ל לא הזכירו והוא חלק שני מספר אוצרות חיים.

[י] ס' רנו לעקב על סדר הפרשיות וחיודושים על נ"כ ומשניות, כת"י אוקספורד Mich. 30 והחיד"א כתב שחבר ממה ששמע מהר"ש יוטאל בדמשק שהיו לומדים אצלו כל יום הששי וש"ק בערב, והנה הר"ש אומר להם כס' עץ חיים ומס' עין הדעת טוב והרב היה כותב אח"כ מה ששמע ממנו, ויש בו חדושים רבים גם ממהר"י צמח בעצמו, עכ"ל.

[הר"י צמח נולד בליסבון בערך שנת 1570... בן חמש וששים שנה נסע לשאלוניקי ושם החל ללמוד עברית ותורת היהדות, כגאשר העיד בעצמו (של"מי

צבור כ"י לר"י צמח) משם נסע צפתה בערך שנת 1619 ולימוד ספרות ישראל¹ אח"כ הלך לרמסק ולמד בשקידה בישיבת ר' שמואל ויטאל... וכתב חדושים על ספר יתו ליעקב. בשנת תרי"ג בא לירושלם ושם חבר ספרו קול ברמה, ובהקדמתו יזכיר שקנה בכסף מלא כתבי יד האר"י והרה"י שלא היו בידי ר"ש ויטאל ושהיו קבורים וגנזחים ע"י הרה"י. לפי האגדה עשו ר"י צמח ור"א אזולאי הפסקות ויחודים עד שהרה"י נתגלה עליהם בחלום ויתיר להם לחפש בקברו ולחוציא משם הכרזב יד שצוה לגנוז, ואלה הכתבים הם חסדודורא תניינא של חבורו ע"ן החיים (רחידיא בערך דרך המלך). ובה האופן בזבו כל הונו עד שבימיו האחרונים היה בדוחק גדול ונאלץ למכור איזה מכ"י היותר גדולים יזר זהב" (שם בערך הספרים). וחי בירושלם בצער גדול עד יום מותו. ספריו: (מלכד רהנוכרים לע"י) אדם ישר כ"י, הנדנולים כ"י. זהר הרקיע (מוזכרו בהקדמת קול ברמה) צמח צדיק (קאריץ 1785) כל זה באוצר ישראל לאייזנשטיון עפ"י רוזאנים בר"י בתזמנה ח"ד שבכתב יד א. ר-ן].

בנו ר' אברהם י' צמח היה רב מובהק ורמסיד מכית דינו של חרב ר' משה גאלנטי ורחתום בפסקים רבים והסכמות עם רבני עיה"ק, ועיין מתשובותיו בספר גז"ר אה"ע כל"ג ג' סי' י"א, ובשנת תמ"ז בא בהסכמה על ספרו של הנאון שער אפרים.

חבר ספר ברית אברהם דרושים מתוקים ודריפנים, ולא נדפסו, והנאון ר"ח אבולעפיא מביא הרבה חדושי תורה ממנו [שה"ג מע"ג אורת קרב ומע"ס ב' קי"א 1].

ב הרב החסיד ומקובל ר' אברהם אזולאי, ב"ר מרדכי ב"ר אברהם בעל ספר חסד לאברהם וזקנו של הרב ההיד"א, אחד מרמי היחס למשפחות חכמי קסטיליא שנדרו בנדרש ספרד לעיר פאש במדינת פאסי כבדבריא. הרב הזה שבע נדודים כל ימיו, ובאשר נחרבה עיר פאש עיר קברות אבותיו, והיתה למשל ולשנינה, יצא נקי מנכסיו ונדר לבוא לאה"ק כמו שזכיר מזה בספרו חס"ל, ומעט ממה שעבר עליו סקורות דרכו לעיה"ק יספר בספרו בעלי ברית אברהם [וילנא תרל"ד] וז"ל: "ויהי היום ואנחנו באניה בלב ימים וה' הטיל רוח סערה והאנירה חשבה להשבר ובהקטף נפשי, את ה' זכרתי, ונקרא אל ה' בלב נשבר, וישקוט הים מועפו ויצאנו אל היבשה בחוף קפוטקאי היא דימיאטי ויטהרו האנשים לרדת היבשה ... ויניחו כל אשר להם על האניה ... ויהי היום ההוא סער גדול בים

(1) [הרי"א י' צמח חתום עם רבני ירושלם בשנות תמ"ה ותנ"א על ענין הקדש פבריא לצפת בורע אנשים סי' ל' ועיין גם להלן. א. ר-ן].

וישקף רב החובל אשר ירד עמנו וירא ונהנה אין האניה על החוף, והצדקנו את הדין כי היה כספנו כופר נפשותינו, ואתנחם, ואתעצב אל לבי על חדושי אשר חדשתי ע"כ. ונכדו החיד"א יספר כי לזכר הנס שנצולו עשה דמות ספינה בחתימתו.

שם באה"ק אזה למושב את קרית ארבע היא חברון, ונלוה שמה לחברת הרבנים החסידים המופלגים אשר בעיר ובראשם הכוכב המזהיר המקובל ר' אליעזר ארחא ז"ל, ותנעם לו חברתו וישיבתו שמה כי כלם היו שרי חובלים בים התלמוד גדולי חכמה ומדע, שמה מצא לו חרושים ננוזי אוצרות המקובלים המצוינים שכדור ובהם התנחם הרב על חדושי תורתו אשר נצללו בתהומות רבה כאשר נטבער ספינתו, [וכספר גדולי ישראל לה' כרמלי יאמר שבא הרב לשם בשנת הש"ס אבל לא ראיתי סקור]. בהיותו בעיר חברון חבר בעזרת החכם ר"א ארחא את הספר הגדול קרית ארבע, באורים לספר הזהר. "ויהי היום—לשונו שם בס' חס"ל—בשנת הגמול [שע"ט] ויד ה' הויה בדבר גדול ואמלטה אני וביתי לעיה"ק ירושלם וגם שם היה חרון ה', ויצעק בעמו ובפרט ביתר חפליטה... אשר נמלטו בציון מתושבי עיר פאם רובם ככלם באו בחדרי מות כי בער במ אש ה' ואין מכבה ואמלטה אל מביכות עיר חברון, ואני יושב משומם כי לא ידעתי אנה אפנה ולאן אנוסה, אז אמרתי לנדוד בעת צרה לחבר סנסני הדרושים, שמע ה' לקולי ותעצד הסנפה מעירי עזתה אשר ליהודה, ואמלטה שמה ביי"ט ראב ומצאנו מעט רוחה".

חתני הרב האוולאי היו גדולי הדור ההוא: הרב ר' בנימין זאבי אבי הגאון ר' ישראל זאבי בע"א אורים גדולים. והרב החסיד ר' דוד יצחקי זאבי של הרב יצחקי בעל זרע אברהם, ובנו היה הרב ר' יצחק מקובל אלקי דבר ומנהיג הדור, זאבי הרב הגדול ר' ישעיה זקנו של החיד"א ז"ל. וה' כרמלי בספרו גדולי ישראל יאמר שח"ר יצחק חבר ספר בקבלה נקרא זרע יצחק ונאכר ממנו בעלותו לקושטאנטינא, ועיין במדבר קדמות מערכת י"א מ"ש חרות בשמו.

הרב ר' אברהם ז"ל היה פאר החסידים ומעיין נפלא, חיבר חבורים מחוכמים ולמד דעת בספריו, המסולאים במקצעות הרבה שבחלק הנגלה, ועוד יותר בחלק הנסתר, ואלה הם: א] ספר קרית ארבע כולל אורות מזהירות: זתרי חס"ה באורים על ספר הזהר ונדרם מתחלת ספר בראשית, וחלק אחד ממנו ראיתי כת"י באוצר הספרים וחותם שם זכינו להתחיל ולסיים חלק א' קצור לספר המהובל ר"א גאלאנטי ז"ל וקראתי שמו זהרי חמה, והיה זה בעיה"ק ינכסלו ש' אשכנז [שפ"ג]. הספר הזה נתגלה ליד בנו של החיד"א ר' נסים זרעיה שנהרג כרעש צפת והר"י פנחס די סיגורא הדפיסו בהנחות המקובל ר"י צמח ז"ל. אור הנוז באורים עמוקים לכמה מאמרי זהר הסתומים וזה הספר נאכר מאתנו כסו"ש החיד"א. אור הלבנה הנחות לסי הזהר, אור החמה באורים לשלשת חלקי הזהר. ובס' אור חלבנה בהקדמותו יאמר שמציב יסודות כפרו על ארבעה מצוקי ארץ הרמ"ק

חאריי, חרציו ומהריא גאלאנטי ונלל זאת קורא שם ספרו הכולל קרית ארבע
 [ב] ספר מעשה חושב קצור כוונת הסצוות ועדיין לא נדפס.
 [ג] כנף רננים קצור כוונת התפלה ע"פ דרך האריות"ל ונ"ב הוא
 לא נדפס.

[ד] חסד לאברהם שתול על שבקה מעיינות במטעני חכמת האמת
 ובסופו מאמר ברכות אברהם. העתק ספר תוסר דבורה להרמ"ק ובאור על מאמרי
 ז"ל מן הרח"ו, חכרוברהו מאימת המגפה בעיר עזה, ונרפס כאמסטרדם שנת תס"ה.
 [ה] ס' בעלי ברית אברהם. פירושים על הנ"ך וחידושים מבנו נכתב בעיר
 עזה והיה בכת"י עד שהניק ליר הרב מוהר"ש העליר מצפת מאוצה"ס של הר"ש
 עכו, והדפיסו בוילנא ש' תרל"ד.

[ו] פירוש הסניות, מזכירו החיד"א ז"ל ולא זכינו לאורו.

[ז] הנהות על ספרי הלבושים. מזכירם החיד"א. ובכתבי קדש של הר"י צמח
 ז"ל נזכר על הרב שחבר עור נ' ספרים על הזהר. שושנה, המשכילים, העמק סאלה
 ונראה שהם אותם הספרים שקרא אותם אור החמה. וינוע אברהם וימת ויאסף אל
 עמיו בעיה"ק רחוק כיום הששי לסדר ויבא אברהם לספור לשרה שנת הת"ד
 ליצירה, ועל מקום מנוחתו אכן בלתי חרות(3).

ג הגאון המובהק ר' ישראל בנימין ובנו ר' ברוך בנימין
 ונכדו ר' ישראל בנימין, כל"ב מראשי הדור וחכמי אשר הבאים
 אחריהם התבשמו מתורתם. והר"ם בן חביב בספריו שמות נימין ונט פשום
 לסדר מחתימת הרבנים האלה שחתמו עצמם בנימן חסר יו"ד הלכה למעשה שנקבע בן
 לדורות, והרב בעל קוה"ד יאמר שבהיותו בירושלם הראה לו ר' ברוך פסקים של
 אביו, והיו שם כמו מאה פרקים ויותר ואנחנו לא זכינו לאורם. אבות הגאון הזה
 היו מארץ מצרים. והגאון ר"י בנימן בחברותו של הר"ש סידליוו היו חברים מקשיבים
 לתורתו של החסיד אלעזר ממנדואנאוי ובימי עלוביו פלפל בחכמה עם רבים

[1] [מוכר בגנת ורדים אי"ח כלל ב' סימן א'. א. ר-].

[2] [היה ביד ר' אהרן אלפנדרי ומזכירו בספרו יד אהרן אי"ח סימן קל"ג, וכיר ר"א
 חוקני ומזכירו בספרו חוקת התורה. די"י בתוגרמא ח"ג עמוד 233. א. ר-].

3 [במנהג חברון משנים קדמוניות ועד היום לבלי חרות על מצבות הקברים שום שם
 וציון. די"י בתוגרמא עמוד 233 מיחס אל הריא אוזלאי דגן את כתבי היר שנדפסו בספר
 מקדש מלך מאת שלום בוואגלו (אמסטרדם תק"י) אבל זה פעות. כי ר"א אוזלאי שבמקדש מלך
 הוא כרבני עיר מרוויקוט וחי בסוף המאה החמישית. מספרי אוזלאי נדפס בירושלם תר"ע,
 פרקי אבות והוא חלק מפירושו על כל ש"ס אהבה בתענוגים. שנכתב בחברון בשנת ת"א
 ונמצא ביד בנימי החיד"א מבני משפחת שיין ביר"ו ואולי הוא פ"י המשניו שמזכיר החיד"א. א.ר-].

טנאוני דורו. והורה דעה בפסקיו השנונים עם הנאונים ר' יעקב קאשטרו (בעל התשובות מוהריק"ש) ר"א מונסון. והנאון ר' בצלאל אשכנזי תתום עליהו [מע"נ יו"ד רנ"ט] הרב מוהריק"ש עזב את חייו בשנת השיע ליצירה ונשטע מזה שכבר אז היה הר"י בנימין מוקני שער ומכלל הסורים המצוינים.

מלבד קוצם ידו וגבורתו בים התלמוד והפוסקים היה חכם הרזים בחכמת הקבלה, ועולה אחר מעיר קורפו שבא לעיה"ק שנת שפ"ה מספר במכתבו ב"ירושלם" כרך ה' שראה אצלו שלשה ספרים גדולים כתבי יד מהחכם ר' יצחק לוריא. ושם מספר שהיה עור בעין אחת, והוא היה מהחכמים היותר גדולים ונבונים בתורה בירושלם. ובשורת כת"י מהנאון ר"א ארחא שראיתי בעיר אוקספורד שקיל ומרי הרבה עם הנאון הנז', ובאחת מתשובותיו כותב אליו הר"א ארחא בלשון הזה: בודאי הארז בלבנון העסיק שרשיו במים אדירים והעלה מרגליות בידו כי כאיש גבורתו, אפנים אני אשוב בקיר לא השינה ידי הקצרה לחלק בו.

באחרית ימיו קבע את בית תלמודו בעיה"ק ירושלם, והנהיג עצמו להתפלל ב"ק"ק ת"ת" שבירושלם ומאז התנהגו כל מדרי הת"ת עפ"י הקנותיו, וכלל הבאים אחריו הלכו בעקבותיו, וכן מסופר בס' הלכות קטנות ח"ב להר"י חגי שהר"י בנימין בטל לאמר פסוקי והוא רחום בפסוקי דזמרה בשבת, וכן הנהיג מהר"ח הנ"ל אחריו, אך בירושלם וכחברון נהגו לאומרו(1).

הרב ז"ל חבר הרבה דרושים ופסקים כמו שיוזכיר מזה הרב בעל קוה"ד, והאזולאי יאמר שראה כמה תשובות מסני בכת"י וזקנו בהגהותיו מביא כמה חדושים ממנו(2), ולא זכינו לאורם, הרב ז"ל האריך ימים בעיה"ק ומצאנו מפסקיו משנת השפ"ג והש"ה בספר כתר תורה להר"ש אבידה(3).

(1) הרב יעב"ץ בסדרו ובתשובותיו ה"א סי' ק"ח כתב ג"כ שלא לאומרו, והרב בעל מחזיק ברכה ה"א קע"ב חלק עליו. ועיין מג"א סי' רפ"א שהביא זאת שיש מקומות וכו' לבר ביהכ"ס שאומרים אותו, ומקור הענין מובא בס' אורחות חיים.

(2) בספר מדרש אליהו דרוש ה' מביא בשם הרב ר' בנימין מלמד שאמר בשמו של הרב הלוי ז"ל באזהרותיו לתלמידיו, וז"ל: „בני! לעולם אל תעמדו לדין עם ליצן ועם שקרן ושוב שתפסידו כל אשר לכם בידם, כי השקרן לעולם ינצח אותך. ואפי' תביא ראיות ימצא שקר על שקר. והליצן לא יניח להביט אור האמת, יבהיל הדברים עד שיעשה אותם לעג וקלס, והזהרו משני זמנות האודים האלו! ודעו וראו כי רעתם רבה כזו, וכ"ל המתלוצץ תראו שימות בעניות, מרה כנגד מדה שיחלוצצו ממנו. עכ"ל.

(3) [בספר שו"ת זרע אנשים סימן כ"ח נדפסה תשובתו של הר"י בנימין להרב משה הכהן במצרים. בה מדבר על ענין השמיטה ואומר „וכן המנהג פשוט בא"י ובסביבותיה. ובתוך דבריו מתאונן על גורלו ואומר: יסר יסרגי יה ותוכחתי לבקרים... והרב הגדול היים כפוסו ממצרים סה"ל שם את פסקו של הר"ר בנימין. בשנת שק"ס חתם ראשון לרבני ירושלם על ספר מגיד משרים ח"ב. ונראה מזה שהאריך ימים רבים. א. ר—ן].

ובשנת התי' כשחדשו את ההסכמה שלא לקחת מס מכני תורה היה הוא הראש והראשון להחותמים אחריו, וכבר הזכרנו למעלה מה שמכל בצער ירושלים בימי הצורך כי, וחתום בין הרבנים המסכמים על האגרת חרכות ירושלים. בנו הרב ר' ברוך בנימן היה מסלל מקום אבותיו בתורה ויראת חטא, ימעיין גדול פסקן וחסיד [קוה"ד] וישב על כסאו אחריו, וחתם כמה פסקים בין גדולי הרבנים משנת התי"ז ליציאתה, [ועיין לקמן מענין נכדו ר' ישראל בנימן], ולפי המוכא בס' דברי יוסף, כתיי אוקספורד, נפטר הרב ר' ברוך במצרים, ובספר הערוך לה' ח' מיכל מוכא שנמצא באוצה"ס שלו חתימתו על פסקי ר"א י' חנניא כתיי להרי"ש ויטאל סי' ל"ט.

ד הרב המקובל ר' בנימין הלוי ב"ר מאיר הלוי אשכנזי אחד מתלמידי וגורי האריז"ל, וסורו של החסיד ר' דוד תאביליו, שניהם יחד היו בירושלים וחפצו לקבוע שם דירתם ולא הונח למו מחמת הצר המציק, ושבעו נדודים והוכרחו לעקור מקומם מעיר משושם ולגלות שנית לחו"ל, ונפטר הרב בעיר הקרובה לארם צובה. והרב ר' דוד הלך לעולמו בעיר אומיר. והחיד"א מספר כי הרב ר' בנימן היה בשליחות מצוה בעיר וויניציאה ושמה מצא את הגאון הר"ם זכותא עובר דרך וירונה ללכת לעיה"ק ויעכבהו שמה בעיר וויניציאה, וילמד אותו את חכמת האמת עד שקבל הרמ"ז ממנו סלת נקיה (1).

ה הגאון ר' שלמה הלוי בנו של הרב בנימן חנו"ל, וחתנו של הגאון המופלא ר' יונתן גאלנטי, היה מתושבי עיה"ק ירושלים, ואח"כ נתקבל לר"ם ואב"ד בעיר אומיר בזמנו של הרב ר' ישראל בנו של בעל הרב כנסת הגדולה, חבר ספר לב שלמה שו"ת וחדושים. ושם בתשובותיו נושא ונותן עם רבני זמנו, הר"א אמינו' והראב"ח נכדו של בעל קרבן אהרן, ועם הגאון בעל שער אפרים, ועם גיסו הגאון ר' משה גאלנטי, ועם תלמידו ר' יוסף צרפתי, ונשארו עוד ממנו חרושים מלוקטים על הש"ס והגהות על הש"ע ונרפסו בסוף ספרו, בנו של הר"ש היה הרב ר' בנימין שלחם עם הקירידי והחיון שרי.

ו הרב הגאון המקובל ר' אברהם י' חנניא מחכמי עיר שארונקין, מחכ"ם גדול ופסקן לסד תורה ביחד עם הגאון ר' יוסף מטרנאני בחיותו שם בקושטאנמינא, וחברו ורעו של הגאון ר' יהודה שאראף, ואח"כ הלך לרור בארץ-

(1) [הרי"ב הלוי העמיד תלמידים רבים בחכמת האמת ומכללם כח"ר ישראל שלמה ליוני ז"ל ועברו ביניהם שו"ת ע"ד הסוד ככתוב באגרות הרמ"ז... ועליו הכתוב אומר בנימין ידיד ה' ישכון לבטח וגו'. תניי אות ב'. א. ר. — ו.]

ישראל ונפטר שמה [קוה"ד] הוא היה חסיד של חסיד ר' משה הלוי הנזיר בעל ספר ידי משה.

חבר ספר "בית אברהם" [עדיין בכת"י] קונטרס עצום ורב על ענוג דארתא, וספר "שרשים וכללי ש"ם ומדות חכמים", [שהיג] וזכרו הרב ר' יוסף הנזיר בח"כ מספרו משה יוסף יאמר: שהיה תלמיד מובהק להר"י מטראני, ושחבר ספר, ברית אברהם ומים חיים ומכאן סמנו הרבה פסקים והלכות בהלכות טרפות ובהלכות שבועות. הרב הנז' היה גדול בחכמה וסבראי הדין גדול מתון ומעיון, וזכר בו פני משה סימן פ' ובתשובותיו ח"כ ס' כ"ז וכותב אליו בכבוד גדול בעסקי שאלה אחת משנת ת"א מבילונראדי, ולבד קוצם גדלו בחכמת התלמוד היה לו עשר ידות בחכמת הקבלה וגם בקבלה מעשית, והמניח (הר"ם חניו) ז"ל בהגהות ס' תורת הקנאות וספר כשם אביו הגאון הר"י חאניו, שכאשר נשאל התועה נתן תעתי מועד רבני ביד ירושלים: מאיזה דרך באה אליו ידיעת חכמת הקבלה המעשית? ענה: שכאשר נחפו הסקובל הגאון הר"א חנניא לברוח מאימת המגפה נגב מסנו ספר כתב יד אשר נעזר על ידו בכל נכליו הרבים. והלך הרב ז"ל לעולמו בזמן המגפה כאשר נלקה מדבר באופל ר"ל בעיר קזחה אשר ליהודה, ובטרם מותו בקש להוליך עצמותיו לקברות אבותיו לעיר חברון, והרד"ק ז"ל ושאר גאוני הדור הספידו עליו מספר מר, ומובא בס' בן הא הא להרד"ק ז"ל).

ז' הגאון החסיד ר' אליעזר ארתא בנו של החסיד ר' יצחק ארתא אחד מתלמידי האר"ז [קוה"ד] "חבר ספרים רבים וראיתי דרשותיו וחלק מתשובותיו בכת"י, וכתוב שם שהם אחד מחמשים בחבוריו, והרב חנ' וטורי זקני [בעל חסד לאברהם] קבורים במערה אחת בקרית ארבע" [שם הנדולים]. ואני הכותב ראיתי חלק מתשובותיו בגנזי אוקספורד ושקיל וטרי שמה הרבה עם רבני דורן, ובס' קוה"ד יזכיר שחבר על המדרש רבה, וחבר הגהות על הרמב"ם כת"י [ספר ככר לאדן] ופירוש על עין יעקב [מע"ס ע' כ"ז] הרב חנ' היה מחסידי הדור, ומלא וגדוש בכל מקצעות התורה ובחכמת האמת, וכמ"ש הרב בעל חסד לאברהם שנקוד על ידו בחבורו, ורבים יפארו כיום גדולת מעשיו ועניניו ויספרו כם ענינים מופלאים. הוא היה אחד מאפומטרופסי הגאון בעל השליה ז"ל על עזבון בתו היתומה, כאשר ספרנו למעלה (פרק א' סימן ט"ו), זמן לא כביר היה גם כן בירושלים ושקיל וטרי שם בתשובותיו עם הר"ד האביליוו והר"א ז' חנניא, והר"ם גאלאנטי, ועם עוד הרבה מנאוני דורו).

(1) [בספריה הלאומית והאוניברסיטאית שבירושלים נמצא כתב יד No. 109 חרושי הלכה

מחבר הזה. א. ר. —].

(2) [השובת הרב אליעזר ארתא על שאלת תיקון המקוה בחברון נדפסה בשו"ת נבחר

ח הנאון אור המופלא ר' זרחיה נ' גומה בנו של ר' שניאור נומה [כ"ב בערכי הר' מיכל שמצא ההוס כן בא' מספריו כתי', ושם תשובה אחת נ"ב מאתו ר' נתן נומה] מתלמידי הגאון ר' יהיאל באסאן ור' יוסף מטרנני, והוא היה רבו של הגאון הר"י שאראף סודו של רבינו הפר"ח ז"ל. הרב הגו' נתגדל בקושטאנר מינא ושם הגדיל עצום בחברת אדירי התורה תלמידי המהרי"ט ז"ל, ואח"כ היה סצת זמן בירושלם ומשם הלך לחברון ותקע משכנו שמה, אבל הוכרח לצאת גם משם מפני לחץ הרחק הנורא וגלה למצרים, וקבע שם את תלמודו וקבץ ורכץ פעלים הרבה לתורה. והיה רב מובהק פסקן גדול חסיד ועניו למאד ובקי בחכמת הקבלה וכתב פסקים רבים ודרושים, וחבר ספר גדול על הבי' מכל דברי הפוסקים האחרונים נקרא בשם זרחיה ע"כ, ובהיותו במצרים בשנת הת"ה ל'יצירה הראה לי ספר הנזכר והיה הבור גדול כמו קובץ הרב ר' אלפסי ממאורות [הם הגדפסות בויניציאה עם השנות המאור ז"ל], ובנו חתה"ש מו"ה נתן נומה הוליד ספר אהק"ז ספר אכיו ז"ל לויניציאה כדי להדפיסו ולא עלתה בידו ונשאר שם בויניציאה [לשון הקודש], וחבר עוד פירוש על הרמב"ם ועל פרש"י שבחומש וראיתי קובץ תשובותיו כ"י, על קצתם מסכימים הרב ר' יהיאל באסאן והרב מוהרי"ט [לשון השנה"ג], וקצת תשובות מסנו ראיתי אנכי בעיר אוקספורד ושם שו"ת להגאון ר"א ארחא ולהר"ד חתביליו, וכן נמצאות מתשובותיו בסי' פני משה בסי' נ"ד, ושם בח"ג ברין ענונא, וכתשובות גנת ורדים בתשובה לר' יהודה חתביליו מזכירו לענין הכתב של ר' דוד קולון אשכנזי שהיה בסוף ימי הר"מ גאלנטי שרצה לישא אשה על אשתו מפני מצות פו"ר, והעידו חכמי ירושלם וגם מקצתנא דחתימו למטה שזוכרים שנעשה מעשה פה ירושלם בזמן הרב הגדול ר' זרחיה נומה ז"ל ובית דינו הצדק שהתירו לחכם נפתלי עם חתימות ק' רבנים כו"ל).

ט בנו של הרב רבי זרחיה היה הגאון ר' נתן נומה גיסו של הרב שלמה הלוי הנ"ל, ובעיר אוקספורד ראיתי מסנו שו"ת כתי' בענין מי שמכר נכסיו בזמן שמיטת הש"ץ שריי' ללכת בירושלם ואח"כ חזר בו, וכתב הרב בעל שה"ג

מכספ לכן דורו הרב יאשיהו פינמו, ובשו"ת ר"ם צהלון רצ"ב מביא הרי"ם צהלון דברי „הרא"א בית דין שבעזה" ע"ד שאלת כתובה מעזה, ונראה מזה שהרא"א ארחא היה רב בעזה מרם שעבר לחברון, וגם אביו הרב יצחק נ' ארחא, מרכיני צפת כאמצע המאה הרביעית, הובאו פסקיו מעמים רבות במבוס, היה רב בעזה בשנת השל"ט כמובא בשו"ת ר"י קשפרו ק"ט. והיה בזמן ההוא גם הרב יעקב ארחא הרופא הנזכר בשו"ת ר"ם צהלון רנ"ד. א. ר—ן]

(1) [פסקיו המסכימים לדברי רבו המהרי"ט נדפסו בספר שו"ת זרע אנשים סי' וס"ו ועיין בספר טוב מצרים ערך זרחיה נומה מה שמספ"ל עם בעל שם הגדולים החדש ע"ד יחס ר"ז נומה לרבו המהרי"ט. א. ר—ן].

שש בידו כתב הנ"ל שמוכיר שם מחבורי מר אביו ז"ל, וכתב שם שאביו הגאון נפטר במצרים בשנת הת"ח ליצירה, ובשנת הת"י הובאו עצמותיו הקדושים לעיה"ק ירושלם ת"ו.

י הגאון ר' **שם טוב לוו"א** התנוסס לתפארת בני עמו בתוך הרכבים גודרי פרצות ירושלם לתועלת הישוב והיה הראש וראשון להם, שמו הנכבד וקורותיו ומאורעותיו של הגאון הזה נעלם מסופרי הדורות ולא מצאנוהו רשום בספרי התולדה ואין ספק שהיה תלמודי נשגב בהיותו לראש לכל בני דורו, והתוכם בראש ולפני הגאון רבי ישראל בנימין בשנת השפ"ז בסגלת "הרבורת ירושלם" וכעסק הסכמה אחת שנמצאת אצלי העתק מפנקס הישן לרבני צפת. באחת מתקנות ירושלם משנת השפ"ג ליצירה בי"ח לחדש אייר, גזר שכל של"א לעלות פירוד וכתות בק"ק ולא לכתוב שטנה על הפרנסים, והחותמים עמו היו רש"ט לוו"א והר"ם בן ששון, והר"ש חאדיד, ור' ישראל בנימין, ר' משה טריפקאל ר' יצחק רומאנו, ר' יצחק דאנינו, חנניא ן' ברקון, יהודה פרץ, יוסף מאטרוון, ומשה לוו"א, ונשנית הסכמה זו בשנת יעשה שלום לנו [שפ"ה], בי"א לאדר ראשון, ונוספו שמה: ר' ישי מוניון, ור' שלמה רומאנו, ור' יואל הלוי ור' אברהם בכה"ר חייא לוו"ה(1).

יא הרב הגדול ר' **יהושע ן' יוסף חנראלי** מגדולי תלמידי הגאון ר' חיים שכתי ואחר מגדולי הדור בשאלוניקי הלך לעיה"ק צפת, וראיתי תשובה כת"י מהרב ז"ל הסכמה על תשובת הרב המקובל מהר"י צמח, גם כתב מהר"י צמח בהקדמת ס' קול ברמה שמכר להרב הנזכר "נגיד ומצוה" מכוונות שחבר. וקצת תשובותיו נדפסו עם תשובות הרב מהר"א קובו ונקרא הספר בכללו מאורות הגדולים [מע"ס פ' צ"ו] ונדפס, וכפי הנראה מספריו ומספר הלכות קטנות שאלה ק"א התישב בעיה"ק ירושלם.

חבר ספר "פני יהושע" שאלות ותשובות, ושקיל ומרי שמה עם הר"א לבית חזן, והר"א לבית הלוי ועם מורו מהר"ח"ש, ועם ר' משה בן המהר"ח"ש ועם תלמידיו ר' שמואל הלוי, ועם אביו ר' יוסף חנראלי ור' שמעון גאון. מלבד הפסקים הנזכרים בס' מאורות הגדולים הנקראים "פסקי מהר"י חנראלי". ויש לו תשובות מפוזרות בספרי גאוני דורו: בספר פלגת בית יהודה להגאון הר"י לירמא, ובספר בני אהרן למהר"א לאפפא.

יב הרב הדיין המצויין ר' **אליהו בארץ** מגדולי תלמידי הגאון

(1) בתשובת מהר"ט צהלון בס' קע"ט נראה שהסכמה זו היתה נהוגה גם בעיר צפת והסכימו עליה שם בשנת השע"א.

מוהרר"ש ז"ל, "חכם גדול ומפורסם וחלך לירושלם ונפטר שם" [קורא הרורות], אבי נאוני הדור הרב מוהר"י ז"ל, כאחת מתשובותיו נהג בו כבוד גדול, וז"ל: "מה עצמו רעיוני חכמת לבבו, ידיו רב לו, דיינא דנחית לעומקא דדינא נחל נובע חכמה. וגם בנו הרב הגדול ר' **יצחק בארקי** היה בעיה"ק וגם הוא היה מחשובי תלמידי מוהרר"ש ורבו של החסיד ר' יוסף קראסו והרב ר' יצחק פראנסים, וזיהו לו ויכוח עצום בהרכיז ענינים עם הרב מוהר"א לאפפא ונרפסים בס' בני אחרן. וכן ימצא הקורא תשובתו בסוף ס' התרומה והוא הרב המסכים ע"ס "שני"ת מוהר"ש לבית הלוי", וחלך למנוחתו קרוב לשנת הת"ז ליצירה סמוך לזמן הסתלקות מורו מוהרר"ש ז"ל".

יג הנאון ר' יצחק נסים **ן' גאמין** או **ן' גאמיר** אבי אמו של הגאון ר' חיים אבולעפאי, היה אחד מגדולי ירושלם בדור הזה, ונכדו הרח"א יתארהו בתואר "מר קשישא וריש נלותא סמוך ומופלגא". מתבוריו חנשארים אתנו המה רק קובצים אחדים "ספר באר לחי רואי" המצורף לספר ישרש יעקב, ונכדו הרב אשר יאמר שהם דרושים נחמדים מנפת צופים, דורש על כל קוץ תריסר אלפי גוילי. דין אבא לאימא רוי"צ נסים כר"י, והשני ס' "חיים וחמר" כפי סדר הפרשיות מתחלת סדר חיי שרה ומיוסדים על אדני פלפול וההלכה, בסוף הספר הזה מצורף ס' חנן אלקים להרב מוהר"א, ושם נמצא גם התימתו של הרב ר' יצחק נסים שחתם עליהם בעיר חברון שנת תכ"ז ליצירה, ונמצא עוד חתימת הרב ז"ל בפסקים אשר בתשובת הר"י בי רב בתוספותיו של הר"ש ן' קורא בענין שלא יברך שהחיינו כאשר יקנה ס"ת רק כשיקרא בה בפעם הראשונה, וחתם ע"ז הוא והר"ש אלנאזי הזקן, וכן חתם עצמו בכלל יתר הגדולים על קיום מכתב השדר"ר ר' ברוך נד אשר כתב להר"ג שפירא.

יד הרב ר' אברהם גדיליא בנו של הרב ר' שמואל גדיליא בעל ספר ברית אברהם על ילקוט שמעוני, הגיה ספר הילקוט מהטעות והשבושים ופינה לו דרך סלולה ובאר, והדפיסו בליורנו בשנת הת"ז ליצירה בחסכמ הנאונים ר' ישראל בנימין ור' ישראל ן' קוריא זאבי ור' אלעזר ארחא שהיה באותו מעמד בירושלם. בהיותו בליורנו נלח לחברת הנאונים ר' ישראל יעקב חאנין ור' משה זכותא בעל "קול הרמז" אשר שר לכבודו שיר נחמד (2). ושם הגיה

(1) [ההסכמה הזאת שלא לעשות פירוד וכו' משנת שפ"ג נתפרסמה על פי כת"י שנמצא בבית הגאון רייש אלישר ז"ל בירושלם. בירושלם של לונץ שנה שנית עמוד 147—148, ושם בשנויים קטנים בכתב השמות: שם טוב לחיין... משה מריפקין יוסף מטרין, וההסכמה של שנת שפ"ה לא נזכרה שם. א. ר. —].

(2) ונרבה רוחי לפנות מקום להשיר הזה בנוי ע"מ בדלת ובסוגר. ושמו משולש ברא י

עוד ספרים שיצאו ממכבש הרפוס: ס' תשובות הרדב"ז הישנות ו-תולדות אדם להרשב"א ז"ל. ועשה עליהם הקדמה יקרה, ונשא ונתן הרבה עם הרבנים שבדורו והמעיין ימצא מתשובותיו בשו"ת מהרי"ש אבוהב. ובשנת ת"ח הניח חלק או"ח מס' כנסת הגדולה. נכדו היה ר' אברהם גריליא תושב חברון בזמנו של הרי"א יצחקי [אזולאי אינו מזכיר את הרב הזה רק דרך גורא באורת חבר הקני להרי"א חכריא שחרי"א גריליא בפירושו על הילקוט מביא קצת ממנו, ע"ש] 1).

מן החסיד ר' דוד חביליון תלמידו של המקובל ר' בנימן הלוי הנז"ל. ושניהם באו לדור בעיה"ק ולא איתדר להו. ונפטר הרב הלוי בעיר הסמוכה לארם צובה ור' דוד בק"ק אומיר, על חרב ר' דוד ז"ל כתב האזולאי במע"נ ד' ח"ל: "שמעתי מקני הרבנים בעיה"ק, שהיה בשנת התי"ב והיה אדם גדול וקדוש והיה לו מלאך מניד". הרב ר"ד ז"ל הוא אחיו של הרב ר' יצחק חביליון ואביו הרב ר' יהודה חביליון הנקרא "נור החסידים" שנתקבל לאביד בעיר רחברון.

מן החסיד הרב ר' אברהם בן ר' יוסף פארדו. משאלוניקו, אחיהם של הגדולים המצוינים: ר' יצחק פארדו [רב טובה"ק וחסיד, כל ימיו ברענית, קוה"ר] ומורינז ר' דוד פארדו אחד מרבני אמשטרדם החתום בפתוחת ספר עשרה מאמרות להרמ"ע מפאנו, והרב ר' אברהם היה קטון בשנים מאחיו ר' יצחק, ובהיותו בעיר שאלוניקי למד תורה בחברת אחיו הרבנים נ"ע והיה חכם גדול וחסיד והלך לירושלם ונפטר שמה [קוה"ר], [ועמ"ש ה' כרמולי בספרו גדולי ישראל] 2).

יז הרב הגדול ר' אברהם כהן. רב גדול ומופלג בוקנה בא מארץ

החרוזים בית ויתד ובית וז"ל:

הן לעשות ענף, ולשאת כל פרי
נבחר בכורך בראשית ספרך
וכמו ברית אברהם

והלך אהרן

מה מדבש מתוק, ומה עץ מארץ?
שפע שפת שכלך, חכם לב נאמן.
הלך הגיגך הוא, כהלך צוף ומן.

כן יעלה ישגה מאד האחרית,
תכרות ברית מלך לשומעי זכור
ויהי למען ידעו דור אחרון
אל יעקב לחק, לישראל ברית
משה בכה"ר משה זכות זללה"ה.

זומר זמורת זר, וגדוש ככרי
כל כושלי כת, תורה אף ברי
ובזיו ואור וילון, תנוצץ כל זמן
תפרוץ תהי תמיד כנסע נעמן,
נאמן בכריתו

1) [משפחת גריליא נמצאו בצפת ובשבריא בזמן המכים האחים יוסף משה ואברהם גריליא. ומשפח ירושתם חובא בשו"ת מכיס ח"ג ר"ה. א. ר—].

2) [הרב יוסף פארדו, כנראה אביו של ר' אברהם, בא מוויניציאה לא"י והרעיש על סתם יינם של גוים באיפוליא כמובא בשו"ת ר"מ צה"ן י"א. א. ר—].

המערב מאפריקה מעיר פאסו, וקבץ ורבץ פעלים רבים בתורה ולעת זקנותו בא בעיה"ק בשנת התי"ג ליצירה יהיה רב מובהק חזק מופלג בשנים, חבר להגאון הנודע ר' אהרן ן חיים בעל ספר קרבן אהרן על הספרא. והיו לו שני בנים יושבים ע"כ כסא ההוראה בארצות המערב [קוה"ד]. ושם יספר אשר הוא [ר' דוד קונפורטו בעל סוה"ד] וחבריו זכו לקבל פניו בשעה שבה לעיה"ק וירושלם, ואמר אז שהוא בן מאה ועשר שנים, אך לא האריך ימים על ארמת הקדש וקרוב לבואו שמה אחרי שלשה או ארבעה ירחים נתבקש לישיבה של מעלה. והיתה מנוחתו כבוד בתוככי ירושלם ת"ו, עכ"ל.

יח שאר הרבנים אשר חיו בעיה"ק ירושלם בתחלת המאה הזאת זכרונם שמותיבם בספרי התולדה, הם אלו:

א ר' **מרדכי הכהן** מזכירו הרב בעל קוה"ד וכותב שהיה רב גדול ומקובל אלקי, מחבריו של ר' יעקב צמח ור' יצחק נאון ור' נתן שפירא רב האשכנזים.
ב ר' **אהרן ן מביר** בנו של החסיד ר' משה ן מכיר בעל סדר היום. מוכב בתשובת באר עשק סי' נ"א לענין ציצית מעשה עבות שהיה לר' מרדכי כהן הנזיל כפול לשמונה, והקשה הרב ר' אהרן כיון דאתקיש לתכלית דבעי פתיל וזה אינו נקרא פתיל אלא עבות ע"ש. הרב הזה חתום ניכ על מכתב חרבות ירושלם אחרי הרב ר' ישראל זאבי.

ג ר' **דוד די קאשורי** בא משאלוניקי לעיר צפת ואח"כ הלך לירושלם והרביץ רחוקה בתלמידים ונפטר שם, והוא היה קרובו של הרב בעל קוה"ד והזכירו בספרו, ומוכב ג"כ בתשובת מהרי"ט אהע"ז שא"ל יוד זאוסר שם שהר"ר דוד הנ"ל הרצה דברים בשאלוניקי לפני הרב ר' אהרן ן חסון ושם בהם והורחיקו להיות נוהגים כך, [ע"ש לענין שלא ישר בעיניו לגרש על תנאי מכסה מעטים והיתה עצתו שיאמר כתבו נט ולא תתגרש אלא לאחר יב"ח ואם לא באתי מכאן ועד י"ב חדש הרי זו מגורשת מעכשיו דתנאי כזה אינו פוסל].

ד ר' **יצחק אייזיק**, היה רופא אמן ומוכהק. וחכם מפורסם בנדולת תורתו. בא מקושטאנטינא לירושלם כחברת הרב ר' צמח נרבוני חנוכר בספרנו ח"א.

ה ר' **יו"ט נוקליר**.

ו ר' **עזריא וולייסיד**, הוא ור' יו"ט נוקליר באו מקושטא לירושלם והיו חכמים מעיינים [קוה"ד] וזה האחרון נזכר בסי' דברי יוסף ח"ב כת"י.

ז ר' **משה מודינא** חכם מעיין שבה מקושטאנטינא, [כל זה מספר קוה"ד ומשתבח כנפשיה שזכה לקבל פני המאורות הנדולים ההם בשנות הת"ח והתי"ב ליצירה]. וזה הרב מודינא נזכר בתשובת פני משה ח"ב להגאון הר"ם בנכנשת

בס"י ט"ז. ומתארו שם "דיין מצויון תושב ירושלם", והיה זה בשנת הת"ז ליצירה, ובסדר חתימת הרבנים על הסכמת המסים בשנת ת"ז הוא היה החתום השני אחרי ר' ישראל בנימין ז"ל (19).

ח) ר' חיים גאון אחיו של הרב ר' יצחק גאון ז"ל שנזכר לעיל פרק א' סימן נ'.

ט) ר' דוד נחמיאש.

י) ר' נסים נתן. חכם מעיין שבא משאלוניקי לירושלם והלך למצרים ונפטר שם. [קוה"ד].

יא) ר' משה חליגואה

יב) ר' שלמה ברוך "חכם וזקן".

יג) ר' עובדיה הלוי "חכם זקן וחסיד".

יד) ר' שם טוב פילון הרב בעל קוה"ד יכתוב עליו "אחי ורעי", והוא חתנו של הנאון ר' יהודה בינה משאלוניקי וראש ישיבה בצפת, ובשו"ת בעי חיי חלק חז"ם יזכיר שם מענין שליחות הרב הזה בשנת תכ"ב, ע"ש.

טו) ר' אישטרוק בן שאנני מעיר סופיאה. ירב מובהק ונדול"ה דודו והלך לירושלם ונפטר שם" [קוה"ד] (2).

יט) ואלה המה הרבנים המוכאים בפסקים המועתקים בספר אור תורה להר"ש די אבילה כאשר התועדו יחדיו בשנת הת"ז ליצירה בנדון הערעורים שיצאו ממקצת בע"כ לחייב תלמידי חכמים במסים וארנוניות (3), והתועדו לכבוד התורה לקיים הפסקים של הנאונים נז"ל הראשונים ונתנו הסכמתם עליהם: ר' יהודה אישפינאל (4). ר' יהושע די מונטיל. ר' שבתאי די פילאסטרו. "חבר להרב יצחק טרויא מתלמידי הנאון ר' יוסף איסקופו ועלה לירושלם והרביץ

(1) הוא אביו של הרב דוד מדינא חסיד ומקובל, מחבר ספרים רוח דוד פירוש על האדרא רבא וספר נפש דוד על התורה ע"ד הסוד ונדפסו שניהם, תג"י אות ד'. א. ר—[.]

(2) [מוזכר בשירי כנה"ג א"ח סימן קע"ד. והוא היה בנו של הרב הגדול שזכה לתורה וגדולה במקום אחד הולך צדקות וענו, ר' דוד בן שאנני מרבני קושטנדינא. והאריך בשבחם של הרב דוד ובנו ר' אישטרוק הרב בית נאמן בהספרו על הרב דוד, תג"י אות א' ואות ד'. א. ר—[.]

(3) ז"ל הכתב: להיות שעתה בעוונות קמו אנשים מן בע"כ להפר דת תורתנו הקדושה והתלמוד והפוסקים. והסכמות כל הרבנים שבארץ ושבחול' מימי קדם קדמתה... ויאמרו לקחת מס מתלמידי חכמים העשירים כפי דעתם הרעועה, והנה כתוב בהסכמה בין עניים ובין עשירים לכן קמנו אנחנו ח"מ להקים דגל התורה לאשר ולקיים וכו'. יום השלישי עשירי לכסליו הת"ז ליצירה. פת עיה"ק ירושלם כו'.

(4) [אולי הוא ר' יהודה איספריאל המוזכר לעיל בחלק זה פרק א' סימן י"ג. א. ר—[.]

הודה בתלמידים ונפטר שם, [קוהיד]. ר' משה בכ"ר יעקב חליבו. ר' יהודה ביסודי. ר' נתן חפץ. ר' יוסף תרבון. ר' מרדכי ׳ויוזנאן ונשנה הכתב הזה עוד הפעם בשלוש אחרון לניסן שנת התיח ליצירה. והחתומים שם: ר' יצחק ב"ר משה הדיין הלוי. ור' מלאכי רפאל. והחתומים על כתב השד"ר ר' ברוך גד ב"ר יצירה (1) שלא בא זכרם עוד בספר הזה, הם: ר' בנימין יוסף די סגוביא. ר' אברהם בן הזייר, ר' שלום אבותכוס. ר' יצחק בוסון, רב גדול מרבני ירושלים והוא החתום ה' ליה"ש גרמיואן על תקנות ירושלים וכנו ר' חייא אברהם די בוסון היה אחד הרבנים מב"ד של הרב גאלנטי. אהרן בן דוד, היה אשכנזי ונזכר להלן בפרק ג'.

ושבעה הרבנים אשר הזכרנו לעיל החתומים על ההסכמה שלא לעשות פירוד בין הקהלות בשנת שפ"ג ושפ"ה והם:

ר' משה טריפקאל. ר' יצחק דאנינו, ר' חנניא ׳ן ברקון
ר' יהודה פרץ. ר' יוסף ממארו. ר' משה לוויא. ור' אברהם
בכה"ר חייא רויא (2).

(1) הרב ר' ברוך גד אשר היה שליח שם כל ארץ פרס, בכל חומן. ועל ידו נשלחה אגרת לרב האשכנזים הגאון ר' נתן שפירא על דבר עשרת השבטים, כאשר יכתוב מזה החיד"א בספרו מדבר קדמות אות ח, וז"ל: עוד בה ראיתי כתב באוצר המעמד של ק"ק ריגיו. והחתומים בה רבני ירושלים ע"ה"ק תובב"א. הרבנים המפורסמים כהר"י צמח המקובל, והרב ר' יצחק ׳ן גאמיל זקנו של מופת הדור מוהר"א, והרב אברהם בן חנניא תלמיד מוהר"ם ודעימיהו זכר כלם לברכה, ואני הצעיר מכיר רוב החתימות באמיתות מספקי הרבנים וחתימותיהם אשר תחת ידי. ויכולנו להעיד עליהם, ובקצור מופלג אכתוב מ"ש בכתב הנז':

שהיה כמו שלשים שנים אשר שליח פרס החה"ש הדיין המצויין מ"ה גד נאבד בדרך ופרש אחד בא להורגו, ואמר שמע ישראל ויירף ממנו, ויאמר לו שהוא מארץ הקדושה, וילך הפרש לעשרת השבטים, ויביאו לו שני צדורות מעפרות זהב, הגדול לזה"ק והקטן בעד השליח, וכתב אחד מבני משה והגיד לו ענין עשרת השבטים ונהר סמבטיון כמו שכתב אלדר הדני. ועוד האריכו בכתב זה, וכתב זה שלחו ע"י השליח להרב המקובל ר' נתן שפירא ז"ל. והרב הנז' נח נפשיה בריגיו, והונח שם הכתב באוצר הועד, עכ"ל. הכתב הזה נדפס עתה מחדש בע"ה"ק. והיו כל הרבנים האלו בשנת התיז ליצירה. וחתימות הרבנים המקיימים הכתב הנז' היו: יעקב ׳ן צמח, נתן ׳ן גוסה, יצחק בוסון. אהרן בן דוד, בנימין יוסף די סגוביא, אברהם בן הזייר יצחק נסים ׳ן גאמיל, שלום אבותכוס, ברוך בהר"ר בנימין ישראל, אברהם ׳ן חנניא.

(2) [הרב שמואל רומאן. בספר כתב יד שנמצא בספריה הלאומית והאוניברסיטאית בירושלים מספר 69, יש קבץ אגרות מירושלים ע"ד מצוקות הצורך אכ"פ-פרוך בסוף המאה הריבועית, ויש בכתב המתחיל הן אר"ם צעקו חוצה מוזכר הרב החכם שמואל רומאנו "אשר העיר ה' את רוחו לעלות בהר ה'". ונענה להפצרת פרנסי ירושלים לעזר את ירושלים ולהיות שליחם ובא כחם בכל ערי המדינה ולא מצאתי שם הרב הזה בשום מקום אחר. ועוד

פרק שלישי

חכמי האשכנזים בתהלת המאה החמישית.

א הרב הגדול עמוד התיכון לחכמת הקבלה ר' מאיר כהרב ר' יהודה לוי **אשכנזי פאפרוש** כהן צדק איש ירושלם, מתלמידיו המובהקים של ר' ישראל אשכנזי (1) ור' יעקב בן צמח ז"ל. הוא היה ראש פינה לחכמת האמת אשר אתנו כיום. ועשה אותה סולת מנופה בסדר ומשטר חדש והסיר ממנו קמיוני השבוסים שעלו ע"י התלמידים שלא שמשו כל צרכם. ובהקדמת ספריו יספר אשר כתבי הרב ויטאל היו בלעדי שום סדר, יען שהאר"י ז"ל לא אמר לתלמידיו דברים כסדרן רק היה יושב ודורש מפלאי החכמה העליונה אשר און לא שמעה ורתבן לה. ונבם תלמידו הרח"ו היה רושם כל מה שהיה שומע לפעמים פשט ולפעמים דרוש, ולפעמים כוונה, וזה גרם לנו הכלכול הנדול שבחכמה הזאת. והרבנים המרוממים גאוני א"י מהר"ר בנימן הלוי, ומהר"א ראשמאלה אמרו לתקן וסדרו מכל הקונטרסים שלשה ספרים ולא הועילו גם בזה, ואהריהם החזיק מוריננו ר' יעקב בן צמח ז"ל ולו נגלה גם המהדורא בתרא שחבר הרח"ו אשר לרוב עמקו נגזו המהרח"ו ונתגלו שערי אורה אלו להר"צ הנ"ל, אולם גם הוא ראה שעדיין לא ננה עליהם אור חסדר הנכון עד שקם הוא, הר"מ פאפרוש, ותשלם המלאכה על ידו, על ידי שמצא עלה קטנה שמצא מכ"י ר' חיים ויטאל בעצמו. שכותב שם לחלק הדרושים הללו שלשה ספרים כו"2), וכן עשה. וחבר את ספר הראשון: דרך עץ החיים

מוזכרים שמה שמות חכמים שיצאו בימים ההם בשליחות ירושלם: רבי יעקב ורבי ברוך וקשה לברר מי המה אלה. א. ר—ן.]

(1) בספר ראש דוד פ' בשלח הביא כת"י מהר"מ פאפרוש, בשם מורו הנ"ל על מ"ש במדרש, וישב הים לאיתנו. לתנאו הראשון. שהתנה הקב"ה שיבקע לפני ישראל, והוא פלא. דהיה להזכיר זאת בעת הבקיעה. לא כאשר חזר לפי טבעו. ואמר דהכוונה עפ"מ והחרים ה' את לשון ים מצרים. שיבקע לפני ישראל לעתיד לבא. ועוד"א שגם כששב לאיתנו נשאר בתנאו הראשון שיבקע עוד לעת"ל, ודבריו לאמשי"ת.

(2) וזה לשונו בהקדמתו לספר ע"ה: מיום שהייתי י"ג שנה בערה בי כאש בוער בעצמות [לרוב חשקו בחכמת הקבלה] עד שחביאני המלך חרדיו ומעמתי בקצה המשענת בבית הרב המובהק החסיד והעניו החה"ש מוהר"ר יעקב צמה נר"ו. למדתי ספריו ומצאתי חן בעיניו והפעמיני מוערת הדבש של האר"י ולח"ה וראיתי גודל המבוכות... והייתי מתעסק במלאכת שמים זה ארבעה שנים ויותר, ולא זכיתי שתגמר על הסדר כאשר עם לבבי כי הוגליתי מעיר לעיר נע ומסל"ל, ובאתי דמשק, וזכיתי ונכנסתי לחדרי מו"ה יטאל ויטאל בן הגאון. ובו הגיתי מעט זמן, כי לא הייתי שם רק שמונה ימים, וגנב גנבתי מעט מהסדר הקדוש אשר נמצא, כי מצאתי עליה קטנה מכת"י מוהר"ר חיים ויטאל שכותב לשון זה: אלו הספרים שלשה דרך עץ החיים תחלוק לג' שערים כו'. אז סדרתי ספרי בסדר הגאות, היינו ספר דרך עץ החיים וכו'.

להתחלה לכל באי שערי החכמה הזאת לפי דרכו של רבינו האריז"ל לשבעה חיכלות וחמשה שערים, וכל שער לפרקים. מועתק מכ"י של הרח"ו. חוץ מהדורא קמא שנעתקה על ידי מהר"י צמח. ב] ספר פרי עץ חיים מחולק לארבעה ענפים, ענף הראשון הוא ספר הכוונות להאריז"ל ממנו שמצא בקונטרסי חדרושים והכוונות, חשני טעמי המצוות לפי סדר הפרשיות. הג' תקוני עונות, חד' כל עניני יחודים ונבואה ורוח"ק. ג] ספר נוף עץ חיים ונחלק נ"כ לארבע נופים: וראשון באורים לספר הזהר והתיקונים, באורים לפסוקי תנ"ך, פירושים לאגדות חז"ל לכל מסכת ומסכת, ועניני גלגולים.

והרב החיד"א ז"ל מזכיר עוד מספרי הרב, והם: מאורי אור והוא ערכי הכינויים להאריז"ל נדפס יחד עם ס' מאורות נתן ויאיר נתיב להרבנים מוילנא. אור נר כתב יד מסודר קיצור מעניני גלגולים. אור צח השתלשלות ג"כ כתי"י. אור רב כתי"י פירושים באורך על ספר הזהר. סתוק הארם, ונדפס בשם אור הישר. אור האבוקה הקדמות נפלאות [מע"ס], ובמערבת גדולים כתב ששמע עליו שחבר ל"ט ספרים, שהם מ"ל אורות], וחבר עוד ספר לבאר רמזי הרמב"ן, כי הר"י אבוהב לא פרסם אלא ע"ד הפשט, [שה"נ], ובאוצרות הספרים ראיתי עוד ספר להרב נקרא: אור פני מלך. והוא סדור תפלה עם כל הכוונות ומילי דחסידותא אשר קבץ מהרבה ספרי מוסר וכתבו בקושטאנטינא שנת ית"ד, ומיוחס אליו עוד ספר "מסלות חכמה" כללים ונתיבות מן ליב נתיבות פליאות החכמה. נדפס בצרפת קונטרס האילן להרש"ל זלה"ה. הרב ז"ל היה גיסו של הגאון ר' נתן גוטמ. ונה נפשיה דטורינו הנו' בחדש אדר התכ"ב ליציירה. [החיד"א בשם הר"נ גוטמ ז"ל, וכס' "ירושלם" תרט"ב כתוב שמנוחתו בכבוד במורד הר הזיתים].

ב הגאון המקובל האלקי ר' נתן שפירא הירושלמי מקראקא בהנאון ר' דוד טעבל. "עיר וקדוש וגדול בדורו" [מע"ס נ' ל"ו] רב לעדת האשכנזים בעיה"ק. עליו תספר ההגדה שנשלחה לו אגרת מאת עשרת השבטים כמו שהזכרנו לעיל בפרק הקודם בשם הרב שה"ג, והיה להם לבני דודו כעין מופת כי פקד ה' את עמו. הרניש ז"ל כתת את רגליו ללכת בשליחות מצוה לעורר רחמי בני ישראל על רתושבי עיה"ק. כי כאשר נפגעו ונתדלדלו פליטי יהודי פולין בכל מרחבי אירופא ע"י הצורר האמיל לא יכלו קהלת אשכנז ושאר הקהלות להמציא עזרה לאחייהם שבירושלם ולהספיק מחסורם כאשר עשו עד הנה, והירושלמיים שהיו צפויים תמיד לבו ולמשימה, ע"י הפחות השואפים לבצע מעשקות, הרנישו בכל חוקף את הצרות שמצאו את אחיהם בני פולין, וצרת ירושלם הניעה עד

קצה האחרון. ומשכע מאורת אלמנות ועניים שישכנו בירושלים סתו ארבע מאור
ברעב. [ספר דברי ימי ישראל חלק ז', ושם בהערה יספר אשר בין הטעמים שהשמיטנו
אוהבי ישראל כאנגליא על בקשתם להרשות ליהודים לשבת בארצם, היה גם כן
שהיהודים סובלים צרות רבות בין הארצות, ורכים עזבו מדינת פולין ליטא ורוסיה
מפני חרב השווידין והקאזאקין. והדלו לתת נדבותיהם השנתיות לטובת היהודים
האשכנזים הגרים בירושלים ואחד המשולחים ר' נתן שפירא עובר בערי אשכנז
והולונדיא לעורר רחמים על עניי ירושלים].

הנאון הרנ"ש ז"ל היה מארי דעובדא כוכנו ועלה בידו לקבץ מאות רבנים
וגאונים להזהיר על שתיית סתם יינם, וחבר ע"ז את ספרו, "יין המשומר" ובשנת תט"ו
היה באיטליא לטובת אחיו ק"ק האשכנזים שבירושלים, וזכור מזה בספרו טוב
הארץ שיציאתו מא"ח"ק עשתה רושם בנפשו שלא תוכל כל צרה אשר לפניו
מהשורה להיות מקלקלת יותר זאת הצורה. ורוחו כים נרגש כי גורש מהסתפח
בנחלת ה'. וכתב: סבותי בלבי להיות עוסק בתורה לשמה כו', ושם בעיר ויניציאה
מצא בו הנאון ר' משה זכות את שאהבה נפשו והתחבר עמו ברונה של תורה,
ומפליא שם בתהלתו: שהוא חכם הרזים וכל סתרי קדושים, מאיר לארץ ולדרים
משנתו קב ונקי מומחה ובקי בכשרונו של עולם, המקובל הנאמן ר' נתן שפירא
איש ירושלים, שגלה ממכון שבתו להשגיח להועיל לשולחיו, החסידים המעונים
אחינו ק"ק האשכנזים אשר בירושלים ה' ירחם עליהם, עכ"ל. ולפי המובא בפרק
הקודם בהערה בשם החיד"א בספרו מדבר קדמות נח נפשיה דהרב בעיר ריניו,
ושמה נשארו בני משפחתו, חתניו הגאונים רבני ריגיו ר' יחיאל ור' נתנאל
פואה. ולפי המובא שם נשלח לו הכתב של השדר"ר ברוך נד בשנת ת"ז
והונה שם הכתב בריגיו באוצר המעמד, ולא נתברר לי אם חזר עוד הנאון ז"ל
משליחותו מאיטליא לעיה"ק ושם אח"כ עוד הפעם באיטליא לעיר ריגיו. או נשלח
לו הכתב הזה בקיום הרבנים מעיר ירושלים למקום משכנו בעיר ריגיו.

ספריו הקדושים שנשארו לברכה: א] טוב הארץ. מדבר בשבח ארץ הק'
ומבאר המשנה דעשר קדושות ע"ד הסוד. יצא לאור ע"י הנאון המחבר שהדפיסו
בויניציאה ש' תט"ו. ב] סצת שמו רי"ס דינים ומנהגים לפי סדר השנים,
חברו בדרך מסעו "הומה וסוער במקום למקום ומעיר לעיר", והרמ"ז עשה עליו השנות
ועדיין הם בכת"י. [מע"ס ה' פ"ט 1]. ג] מאור ונתן כוונת האר"י שסדרם
הרב, והם ששה קובצים בכת"י, [מע"ג נ' ל"ו] ובעל גדולי איטליא כתב שהם נ'
חלקים על כוונת התפלה. וסדר המועדים עם הנהגות מהרב הרמ"ז ור' בנימין כהן

והרש"ד איטלונגא, חתום באוצרות ר' מרדכי גרינדי (באיטליא 1). דן תורת
 נתן על הזהר, ראיתו בכת"י בעיר אוקספורד Opp. 566. והוא כאור על פסוקי
 תורה ופירוש על הקדמות הזהר, נכתב ע"י ר' קוריאצ' ברי"ש מקראטשין. והוא
 הספר הנזכר במע"ס ת"י מ"ח, שראוהו ניכר כתיבת יד, וגם בעל גדולי איטליא
 מזכירו (2). ה' פירוש על הגדה עיד הסוד, ראיתו בכת"י באוקספורד
 Mich. 94. חברו בירושלם בין עמלק ליצייתם בשנת הראינו ה' חסדך וישיעך
 [ת"א]. וכתב שם: "מאשר מצאנו מהאריי זללה"ה פירוש הגדה מוקיר אשר לא ירוה
 צמאון האדם בתשלום ההגדה לכן קטמי לסדר כת"י, וחזתם שמו נתן המכונה
 נמסר בן לא"א הגאון מו"ה ראובן דוד טעבל, הדיין הסצוין בק"ק קראקא. השוכן
 לע"ע בירושלם ה"ו. ודרושים כת"י, מזכירם החיר"א. וראיתי עלה כת"י
 Mich. 158 באוקספורד והוא דרוש עקורים וכתוב שם: "מהרב המקובל אלקי
 מהר"ן שפירא בעל טוב הארץ". וכנראה היא מכלל הדרושים הנ"ל. ז' ס' יין
 המשו"ר. נדפס ש' ת"ך, לענין איסור סתם יינם קובץ לכל הנדרים שגדרו בזה
 רבנן קשישאי משנת שמי"ח בעיר שאלוניקון ע"י הר"י טייטצאק והר"ש הלוי, מוהרש"ך
 כו' ואח"כ בעיר קושטא בשנת שצ"א, ורבני א"י הביי והר"ם טראני והר"ם אלשיך
 והר"י קוריאצ' והר"א קפסאל, ור' ליוא ב"ר בצלאצ', ומה שהרחיב העמיק בזה
 הרנ"ש עצמו, ושם בסופו ענין איסור נילוח הזקן.

הגאון הרנ"ש היה סרמי היחש אשר בקראקא, ובבואו לעיה"ק קבלוהו
 האשכנזים לרב ומורה בקהלתם והיה דר בחצר ביהכנים של ק"ק ספרדים. וכמ'
 גת ורדים להגאון ר' אברהם הלוי מזכיר שחכמי ורבני ירושלם העירו שזוכרים
 שנעשה מעשה פה ירושלם בזמן הרב הגדול ר' זרחיא נטת. ואח"כ בזמן הרבנים
 המזכירים שלפנינו שהתירו פה ירושלם להמקובל החכם ר"ג שפירא, לקחת אשה
 על אשתו כחתומת ק' רבנים. ונשא במעמד אנשי העיר והיה דר עם שתי נשיו
 בחצר בית הכנסת, וזה מפורסם וזוכרים כמה אנשים מתושבי עירנו, עכ"ל.

ג' הגאון ר' ישראל אשכנזי בנו של הרב המקובל ר' יחיאל
 האשכנזי החורא רח"א מספרנו, בעל ספר היכל ה' ומורו ורבו של הרב ר' מאיר
 סימן א', וגם עליו עברו צרות רבות בימי הצורך בן פרך

(1) מזה תראה שמעה הר"י שווארץ ז"ל שהשיג את החיר"א ז"ל וכתב עליו: "שהחליף
 נתן בנסע וששנה ברואה כי ר' נמסר האנני הוא המחבר לספר מאורות נתן ויאיר נתיב ומנו
 מאוחר אבל הר"ג שפירא היה בשנת הת"י ליצירה". עכ"ל. והאמת שהחיר"א לא טעה כלל.
 וס' מאו"נ הנדפס הוא ספר אחר, אבל מאורות נתן להרנ"ש לא נדפס עוד. וחזתם עדיין באוהצ"ס
 להרמ"ג כמו שיעיר בעל גדולי איטליא.

כנו' למעלה כפ"א. קבור בירושלם בירכתי הר הזיתים. במישור העולה מכיר
החפשית עד כפר סילואן ונכרים עוד האותיות מסעל למצבתו ולא נזכר בו זמן
פטירתו.

ד הרב ר' דניאל פינצו אחד מחכמי איטליא אשר זכו לשכון בעיה"ק
ירושלם. והניענו לדעת זכרו מתשובת האגרת המועתקה בספר באר עשק סי' כ"א
שהמחבר הזה מכיר ראה ממנה, וז"ל: "לענין השאלה אישרי לעשות חומי הציצית
מעשה עבות ואי הויא מצוה מהמובחר", כו' ע"ש. שמכיר ראה סכתב מעיה"ק
ירושלם כתוב משנים קדמוניות מהחכם ר' דניאל פינצו וזה"ה וז"ל: "במלית שרי
קשרתי והטלתי ציצית הלכן מעשה עבות, וכאשר ראהו חכם אחד ר' אהרן ו'
מכיר בן החסיד שחבר סדר היום, הקשה עלי שזה אינו נקרא פתיל אלא עכורת
ואיתקוש לתכלת דבקי פתיל. ושאלו את פי הדיין המצוין מרמשיק והשיב שכדומה
לו שאינו כשר. ואחר שחשבתי... ועיינתי בדבר הרבה והיה בדעתי שלא לברך על
אותו ציצית עד שדברתי עם המקובל ר' שלמה מיראצאנו ועם הר"ר
מרדכי הכהן יצ"ו, שיש להם ציצית כמוהו. וכן העידו שהיה עשוי ציצית
כזה אצל המקובל אלקי הרם"ע"ספאנו. ואמרו שכל חוט הוא מארבעה.
תחלתו שזור בשני חומים וארבע כנפות מ"ה רנ"ז חומים, וזה נרמז בתרגום יונתן
בכנפי החיות כו', ודברתי עוד בענין זה עם החכם ר' דוד ו' קשטרו כו' ע"ש. וכן
מסקנת המחבר להכשיר, ומיים אדרבא אמינא לפעלא מבא ישר, ע"ש.

ה הגאון החרוף ר' אליעזר ריזר אשכנזי בהגאון החסיד ר' שמואל
זללה"ה. גאון ישראל ונזר תפארת לחכמי דורו. שמש בכתר הרבנות בעיר אפמא
בעל ספר דמשק אליעזר הידוע שחברו על הש"ס כולו. ולא נרפס רק על מסכת
חולין לבד. ובהיותי בעיה"ק בשנת תר"ל ראיתי קובץ גדול מכת"י הגאון המחבר
על מסכת פסחים. אצל הגאון ראש כ"ד האשכנזים מוהר"ר מאיר אויערבך
וצ"ל שקנהו מגנזי ספריו של החיד"א ז"ל ואורו עיני כי הוא ספר גדול ונפלא
בדרכו בקדש על מ' חולין הנ"ל.

והנה לתאר מעלת גדלו של הרב הנ"ל אין בכח קולמסנו, אך גם מהספר
הנז' שהגיע לידנו נתגלה לנו גדולת תורתו כי לא נמצא עוד כבושם הזה, וגם
גאוני דורו חשכוהו לאוצר כל כלי חמדה שר התורה ומעיין החכמה, ושמעתתיה
מבדרן מפומייהו דהרבנים מאורי ישראל בעל כנסת הנדולה. והרב ר"ש מבילוגראדי
בעל מ' שמות גיטין. אשר חדרו מאד ממעלת תורתו. וגם אחד עשר רבני הועד
ביריד ייערושלאב, כאשר תמכו בידו בשנת הת"ה, יתארו אותו בשם "גאוננו ואלופנו"
כותבים עליו: "מסוכל בתלמוד בבלי ספרא ספרי מכלתא תוספתא וכל הפוסקים

ראשונים ואחרונים. לא הניח כלום מהויות דאביו ורבא חרשים גם ישנים. זהו מבקיאורנו. ומחריפותיה לא נמצא כמוהו מימות אבותינו ע"ל. ונח הגאון בעל סת"א שר יאמר שנתמלא גיל וחדוה כאשר זכה לראות ספרו של הרב ודרכו דרך הקדש כעין ספרים של שלמה להרש"ל. ורבני הועד יעידו שראו חידושים אצלו ע"ז הדרך על כל הש"ס. כי הגאון הנ"ל הוליך את כל כתביו וחידושו ונאבדו כרכות הימים ויהיו לברות לשני הזמן ואנחנו לא זכינו לאורם.

בשנת התי"א ליצירה עשה מסעו לעיה"ק ירושלם. ובדרך עברו בקיר וינא נתן חסכמתו לר' צבי טוך, תלמיד רבינו הב"ח ז"ל על ספרו נחלת צבי שהדפיסו אח"כ בויניציאה שנת התי"ח ע"י המניה הגאון בעל קול הרמ"ז בצרוף יתר המסכים חרמ"כ מאובן ישן ור' יהודה מו"א חתנו של הב"ח ז"ל ור' שמחה בהר"ג ז"ל אשר כלם יחד הוחילו על משפטו בדבר הזה, כי היתה תקנה קדומה במדינת פולין שלא יצא ספר חדש ברפום ושום רב לא יסכים במשך עשרה שנים האלו לבר מילי דחסידותא, וכתב שם הגאון ר' שמחה: אנא לא בדידי קאסמיכנא דקמלי קניא כאנמא אנא, וידענא דלא ידענא, איהוון על איתני מוסדי ארץ עסודי עול"ם הרבנים האדירים המוכהקים מסיכנא, ר' אליעזר ליור וכו' ואחז צדיק דרכו והלך למסעיו לעיה"ק ירושלם ושם מנחתו כבוד ובצל שדי יתלונן⁽¹⁾.

(1) [הגאון רא"ל אשכנזי נודע גם בשם איש צב"ל, היה בן של קדושים מגזע ישישים גדולי ארץ אשכנז ומחסידו עיר ווירמיוזא, ונקרא בשם איש צבי על שם אבי אביו הגאון מו"ה צבי העלמאן בנו של הרב ר' חיים מתושבי עיר ווירמיוזא, בנו של הגאון יהודה ליוואי הזקן שנפטר בפראג בשנת ה"א ומאתים ליצירה. גם אביו החסיד ר' שמואל נסע עם אשתו בסוף ימיו לארה"ק ושם מנחתו כבוד (דמשק אליעזר דף כ"א ע"ב). הגאון רא"ל אשכנזי יצק מים בימי חורפו על יד הגאון ר' משולם פייבוש. מלבד ספרו דמשק אליעזר על חולין נדפסה תשובתו הגדולה בשו"ת חוט השני סימן צ"ה אשר השיב בשנת שצ"ה לבן אחותו הגאון שמעון בכרך. הגאון רא"ל אשכנזי השאיר בנים ובני בנים אלופי תורה ותופסי ישיבה ומהם משפחת בית אפרים היא משפחת הגאון אפרים זלמן מרגליות מבראדי.—כל זה מתולדות הר"א אשכנזי שבספר כלילת יופי. ושם מאריך ביחס משפחתו אחיו ובית אביו. וגם על ששת למודו ופסקיו וענותותו וכו', ע"ש.]

הרב המחבר רא"ל פרומקין ז"ל מביא בכתב יד שלו לשון מצבתו של הר"א אשכנזי שמובא ב"ירושלם" לונץ תרמ"ב עמוד 126 וז"ל:
ישיבתו כבוד חכמים ינחלו
טעשה ידיו להתפאר
זה שמו אשר יקראו לו דמשק
אליעזר אשכנזי ג"ע
נפטר יום ר"ח טבת שנת תקכ"א
אבל ברור הוא שאין זו מצבת ר' אליעזר ליור דגן כמוכה מפרט השנה שעל המצבה
שהוא תקכ"א. וכן נדפס נוסח המצבה החיא בחלקת מחוקק חוברת ב' בחברת ב' שורה י"ג

ו הגאון ר' זלמן ראוארדו [דור רביעי להזכרן הנורא ר' זלמן רונקיל
הנזכר במהרי"ל ובש"ס, ומנ"כ בקראקא]. חתנו של הגאון ר' בינוש ליפשיץ
אב"ד ורים בק"ק בריסק דליטא, הנזכר בשו"ת מהר"ם לובלין סי' מ"ד במעשה
שהיה ר"ל, והגאון ר' בינוש היה חתנו של השר ר' שאול וואהל בן ר' שמואל
יהודה קאצאנעלינבויען כהנאון מהר"ם פאדובה חתנו של הגאון ר' אברהם מינץ
כהנאון הריי מינץ ולה"ח.

הגאון ר"ז ראוארדו עלה ונתעלה בקדושת ירושלם ונתקבל לנשיא
בעיה"ק ירושלם, והיתה זאת בתחלת המאה החמשית לא"ף הזה. בזמנם של
הרבנים הר"נ שפירא והר"ם פאפירוש, על שמו של הר"ז הנזכר יתייחס בסדר ישר
הרב בעל תפארת ישראל על משניות, בזה"ל: הק' ישראל ליפשיץ כהנאון ר' גדליה
זצ"ל בעמ"ח ספר רגל ישרה. חומרי מתניתא. כנסת ישראל, כהנאון ר' ישראל
אבד"ק קליווא, בעל ספר אור ישראל בעסק הגט המפורסם, וספר בית ישראל אשר
היה בכת"י ונשרף בעו"ה, כהנאון ר' אליעזר אב"ד בכמה קהלות באשכנז ופולין
[אוסטראווי ונאיי וויט]. בעמ"ח ספר דמשק אליעזר [צ"ל השיב ר' אליעזר] ושיח
השרה בן הרב מוה"ר זלמן זצ"ל [צ"ל יבן המרום הנכבד מו"ה שלמה זלמן
ליפשיץ, והספר ההוא נדפס בעיר גאיי וויט בשנת כיום ההוא יהיה ה' אחד ושמו
אחד לפ"ק [תק"ט]. בן הגאון מו"ה אליעזר [צ"ל בן הנגיד הטפסר מו"ה אליעזר
כהנאון מו"ה גדליה] אשר נחצב על מצבת קברו "והוא שפט את ישראל ארבעים
שנה בק"ק אוסטרה הנדולה" כהנאון ר' זלמן ראוארדו ע"כ. [תהערה הזאת נמסר
לידי מאת החה"ש ר' הלל נח שטיינשניידר, סוויילנא] (1).

ז הגאון החסיד קדוש ה' ר' זכריה בן הפרנס הראש ומנהיג מו"ה בנימין
מק"ק פוזנא איש אלפים קדוש ומופת לרבים, אביהם של הגאונים הרמים, מאור
הגולה ר' אריה ליב הנקרא "דער הויכער ר' ליב". [ר' ליב הגבוה], אב"ד וריש
מתיבתא בעיר קראקא. ואחיו ר' צבי הירש, האבד"ק לעמבערג ולובלין וגלילותיהן,
ומהם התפשטו שתילי המשפחות המיוחסות בישראל.

בנו של ר' ליב היה הגאון המפורסם ר' יוסף האבד"ק ייטלינג ובוכאב ודיין
בעיר לובלין בעל ס' חותם ה' על הלכות מילה, אכיו של הרב הנדוד ר' זכריה
מענדל בעל ספר באר היטב על יו"ד וח"ט, וספר מנורת זכריה, הנקרא ר' זכריה
פורתיון אבד"ק בעלזא והגדיל. וחתנו של הגאון ר' ליב היה הגאון האדיר ר'
שמואל האבד"ק פיורדא בעל ס' בית שמואל על אה"ע"ז.

בנו של הגאון ר' צבי הירש הרב טעמבערג היה הגאון ר' מרדכי האבד"ק

אות סי'. והמצבה היא של איש נדיב ספרדי שהחזיק ישיבה בשם דמשק אליעזר. א. ר—[.]

1 ([ועיין בעיר ווילנא עמוד 38 ובמזכרת לגדולי אוסטראה עמוד 62 א. ר—[.]

דוצק וחגליל, חותנו של הגאון החסיד ר' פנחס זליה בעל ספר הפלאה והסקנה. וכתוב בספר מנורת זכריה על מסכת שבת, ובס' זכריה משלם, על חרב ר' זכריה זכנו חרב ר' ליב שהיו אנשי סופת. וחרב בעל הפלאה בעברו דרך פיפ די אדרה בנסעו לאיתן שבתו לפי-די-מאין כשנתקבל שם לרב, סיפר לחרב בעל מנורת זכריה מה ששמע מאבותיו גאוני ארץ שביטו של זכריה הנזל היו קוראים אורתו בשמו ר' זכריה הנביא, ובסוף יטיו נתקבל לנשיא בא"י ושם חלקת מחוקק ספון, וכתב חרב ר' איב קלוגער מה שראה בפנקס שבקי קראקא. שחנאון חרב ליב נפטר לביע בשנת תליא ליצירה, וקרוב לזמן זה בא אביו הגאון החסיד ר' זכריה לעיה"ק ירושלם ת"ז, ולפי הנלמד מחתימת בנו ר' צבי הירש האבדיק לעמבערג לא האריך אביו הגאון ימים רבים בעיה"ק כי בשנת התל"ג ליצירה, חתם עצמו על ספר קטן שמואל בלשון הזה: צביה החסיד ר' זכריה זצלה"ח הולך בגולה מעיר לבוב שנחרבה בימים ההם. [נתק קצור דברים מס' שה"ג (חדש) 1].

ח הגאון ר' משה סג"ל הורביץ בהגאון חרב ר' יעקב אחי רבינו השליה זצלה"ח נרקבל לנשיא בא"י ושם מנוחתו כבוד בעיה"ק ירושלם. בנו חרב ר' יוזפא היה חתנו של הגאון ר' מנחם מאניש האבדיק ווילנא [ספר אמרות טהורות על תהלים, ומוכא בס' קרית נאמנה צד 65].

ט החוקר האלקי ר' גדליה בהחבר ר' שלמה איש ליפשיץ מסדינת פולאניא בעל ס' עץ שתול, מפרש ספר העיקרים, שאר ש"ל הגאון ר' בינוש ליפשיץ האבדיק בריסק. המשפחה הזאת נודעת בישראל למשפחה רמה ומיוחסת. כנזכר בספר בית שמואל אה"ע ס' קכ"ט נתגדל על ברכי ת"ח, ובעודנו צעיר לימים נשאו לבו להתבודד ולדעת את ה' ולעבוד, כי כאפס ידיעה גם העבודה בלתי משוכחה, ואנה ח' לידו ספר העיקרים אשר שנה ושל"ש והנה בו עד שנשאר הס' שגור על זכרוננו ועל ידו עמד בדרכי העבודה הישרה, ועל בדעתו לחבר מפרושייו על הספר הזה. ובהיותו כן כ"ז שנה עמד על הדברים וחבר הספר הזה. אך מסכת ההוצאה חשמים את הענפים וקצר את הבורז בויותו בלובלין בשנת ש"עז ליצירה, ובשנת השע"ח היה בעיר פראג והפיק רצון מהגאון בעל השליה שתמך בידו ונתן ארז רשיונו להוציאו לאור עולם, אחר הימים נשאו לבו לעלות אל הקדש ויבא לעיה"ק ירושלם בערך שנת ש"ע. ומפני הנזרות והשמדות שאירעו

(1) [ועיין בעיר הצדק תולדות עיר קראקא עמוד 141—117. ועיין בספר כלילת יופי תולדות עיר לבוב דף ע"ח—פ' שהאריך בתולדות הר' זכריה דגן ופקפק בדבר עם אמנם עלה ר' זכריה בירושלם. א. ר—ן].

ליושבי ירושלם בזמנו של ב"פ ועזריו הוכרח עוד הפעם לנדוד לחו"ל בשליחות ירושלם כנזכר בחתימתו בפסק א' בספר פליטת בית יהודה דשקיל וטרי עם הנאון ר' יהודה לירמא וזה לשונו: "טרוד ובטולטל בעסק מצוה... ציר נאמן לשולחיו עניי ואכיוני עיה"ק ירושלם תובכ"א יום ד' א' סיון שפ"ט לפ"ק גרליה" . . .

י' הרב ר' **יצחק פאיש אשכנזי** נזכר בספר קורא הדורות. וכתב: "זה החכם רי"צ פאיש למד בבית מדרשי קצת זמן בהיותו יושב בירושלם עם הרב ר' שם טוב פילץ חתנו של הר"י ביגה כנזכר לעיל בפ"ב. והיה אחי אשתו של החסיד ר' שמואל גאון הנזכר לעיל, ומתחלה בא לדור בצפת ואח"כ עלה לירושלם ונפטר שם.

יא' הרב ר' **אהרן בן דוד אשכנזי** "חכם גדול ומעין מעיר בילונראדי והלך לירושלם ונפטר שמה" [קוה"ד] והוא אחד הרכנים המקיימים כתבו של ר' ברוך גד בשנת התי"ז וחתימתו שם אחרי הגאונים ר' יעקב בן צמח, ור' נתן בן גוטה ז"ל הנ"ל. והוא נכדו של הנאון בעל קרבן אהרן על הספרא.

יב' הר"ר **גרשון ביר אליעזר** הלוי סג"ל בעל ספר גרשון ארץ ישראל. חברו בלשון אשכנז והדפיסו בויניציאה שנת שצ"ה בהסכמת הבי"ח ור"מ ור' מענדל וכו'. הרב הזה עבר מדינות רבות. והיה זמן רב בא"י ואח"כ חזר לעיר לובלין כפי שנראה מספרו נא"י, והיה בירושלם בשנת שפ"ד ליצירה. וברשמי הערוכין להחכם ח' מיכל בשם ס' מקוה ישראל כתב שהספר הזה נשרף בעצת הכומרים בעיר ווארשוי אולם שוב נדפס כפרירודא ואח"כ באמשטרדם שנת תס"ה¹).

יג' הרב המובהק הגאון ר' **אור שרגא פיבוש** אחד מגדולי הדור האשכנזים. מזכירו הרב בעל קוה"ד וז"ל: "בירושלם היה בימים ההם הרב ר' פיבוש אשכנזי המכונה אור שרגא תלמיד הרב ר' מאיר מלובלין. והיה רב טובהק ופסקן גדול והוא חתם יד ימינו על שני פסקים שלי, והסכים על הדין ועל האמת".

(1) |אח"כ יצא הספר בתרגום העברי בשם "אגרת הקדש" באמשטרדם בשנת תק"ט ובשקלאוו תקנ"ה. ועיין בביבליוגרפיה של שטיינשניידר בחלק הגרמני של ירושלם — לונק בך ג' מספר 40 ובביליותיקה פרידלנדיאנא 115 ספר אגרת הקדש 196 דרך הקדש ועיין מאמרו של י. בן צבי במוסף "דבר" תרפ"ז גליון תקי"ד — כ. א. ר. — |.

ונזכר ג"כ בספר גט פשוט ועזרת נשים לענין שם אור שרגא ששם זה שכיח בין האשכנזים, וכתוב בס' שמות שכותבין אותו בחד תיבה, "ולוי יראה כיון שיש פתרון לשם זה דר"ל אור הנר ונס שהם הראשון בלח"ק והשני לשון תרגום משמע שהם שתי תיבות, וכן ראיתי גדול אחד שהיה רב בק"ק אשכנזים אשר פה ירושלם תוכיב חותם אור שרגא בשתי תיבות ע"ש".

בשנת תמ"ז כאשר חנה פני העירבורין בטרם צאתו לאח"ק חילו את פניו לתקן להם הנהגות מועילות ע"י דין תוה"ק, ונזכר מזה בספר התשובות(1). ולפי הנלמד מספרו של הגאון בעל שער אפרים היה הרב ר' אור שרגא בש' תכ"ח ותכ"ט בחיים עדיין בעיה"ק והיה אז דבר וראש לעדת אשכנזים שכירושלם. וברשמי הערכים

(1) עיין בתשובת שער אפרים סי' ס"ג לענין הגזרה שגזר הרב המובהק מו"ה אור שרגא וויכוח מקראת קדישא ירושלם תיב"א אשר און וחקר תקן בחברה דק"ק אובן שצאש דבקו"ח והלכות המה והלבשת ערומים, שהעידו לפניו שזה יותר מן ס' שנים נוהגים שבשבת נחמו ושבת חנוכה דורש אחד מהחברה אף שהיו שם הגאונים יצאו וקיים הרב את מנהגם בכ"ב סיון מדי עברו לארץ קדושה [תמ"ז] לפ"ק. ושם סי' ס"ז מובא עוד מתקנותיו שלא יקבל מורה שיש לו מחותנים בעיר למען לא יהיה לו בעיר צד קורבא וצדדים. ורב אחד ממרחקים נתקבל שם לטו"ץ, ואחר חדש ימים לבואו הקרה ה' בת זוג לבנו יתומה אחת בת טובים אחרי שנתיים ימים ככלות זמן השכירות ערערו קצת מכת התקנה המוקדמת, וע"ש במה שהעלה. שלא על כיו"ב כיון הרא"ש פיבוס הני"ל, ונתן עדו מהגאון ר' שמחה מבילוגראדו בעל ספר השמות שהיה שם לרב בשנת התכ"א כו'. ועיין עוד מענין זה בספר פרח כספה אהרן שאלה מ"ד, ובס' עבודת הגרשוני שאלה ב'. שנשאו ונתנו בדבר ואמרו שאחרי שבשעה שנתקבל היה רחוק לבל בני הקהלה. ולאחר מכאן נעשה קרוב ע"י ההתחתנות שבנו נשא אשה שיש לה קרובים בקהלה אין זה מב"ל החסמה. וכן מובא בשו"ת שער אפרים סי' ס"ט שקבל כתב מקראת קדישא ירושלם מהגאון הרב מו"ה פיבוס גר"ו עצמו, ומפרש דבריו שמעולם לא היתה כוונתו בגזרתו על חכם רב שנתקבל בהיתר, ע"ש.

ואין ספק אשר השאלה והתשובה המובאת בס' שער אפרים סובבת על הגאון המחבר עצמו שהוא היה הרב ממרחקים ממדינות ליטא מעיר ווילנא. שברח משם בשנות הגזרות בש', תמ"ז לערי אשכנז ונתקבל לאב"ד ור"מ בבודין שצאש בשנת התכ"ז ליצירתה. ואחרי שנתיים ימים אחרי שכלה זמן השכירות חפצו קצת יהודים לדהותו [אולי היה מנהגם למנות אנשים ידועים לפקד בצרכי צבור, ואז אין יחיד יכול לעכב בקבלת רב וכמו שהמנהג כן בזה"ז כמו"ש במגיל סק"כ, דאם היה הסנהג לשאול דעת כל בני הקהלה, גם יחיד יכול לעכב ואין צורך לדחותו ולערער מכת התקנה. ואפשר עוד שאחרי שכבר התקבל בריצוי כלם מתחלה, אין ביד הקהל לדחותו מנשיאותו כמ"ש הה"ס באו"ח סי' ר"ז ותו"כ כ"ב, ולכן אתו מכת התקנה]. ולא עלתה בידם כמו"ש הגאון והרי"ף עצמו שלא היתה גזרתו על רב שנתקבל בהיתר. ומצאתי ת"ל שכוונתי אל האמת, וכאמור, מפורש בדברי נכדו הגאון יעב"ץ שכתב על זקנו חגאון בעל ש"א שהתחתן שמה בעשירו הקהלה. ומתוך דברינו אלה אנו למדין עוד שבשנת תכ"ט היה הגאון ר"א שרגא פיביש בחיים עדיין ובמבואר בתשובת ש"א שאחרי הערעורים שהיו לו אחרי שנתיים לבואו שמה, קבל כתבו של הרא"ש מירושלם ת"י.

לחח' מיכל מובא שנמצא אצלו כתב ידו ממש משני פסקים למהר"ר יהודה עבאש שחתם עליהם הרב כהיותו בשליחות עיה"ק במצרים בשנת תכ"ה ליצירה. עיין שם אות 325, 1).

יד בשנת שפ"ג שפ"ה נמצא בירושלם **רב אחד נוסע איטליאני** מעיר קורפו שלא נודע לנו בשמו, אשר כתב את ספור מסעו בארץ וכל תהלוכות ומנהגי עדת היהודים בירושלם בימים ההם.

ספור המסע הזה יצא לאורה ע"י החכם ר"ד קויפמאן ונדפס בס' "ירושלם" לונץ ש' תרס"א. ומכותלי מכתביו ניכר שהיה רב נכבד ודבריו מפיקים חדשות ונצורות. ושם יספר על מעלת החכם ר' **דוד קאשטרו** שהוא נבון וחכם גדול שתורתו אומנתו, ואינו משתקע גם יום אחד בביתו כי ירא לנפשו מעלילות, ולולי זאת היה משמשו כדי להתאבק בעפר רגליו. ויאמר שהר"ד הנז' קנה ספרי הרב קורדובירא מאת בנו של הרמ"ך הנ"ל החכם גדליה הנ"ל, ויכתוב על הנאון ר' ישראל בנימן הנ"ל בפרק כ' שהוא מתום עין והוא מהיותר חכמים ונבונים שבירושלם, עם שרבו כמו רבו הנקראים חכמים וכפי האמת דעת כלם שזה לעסוק בתורה לשמה. וקצת מספר האר"י הגיעו ליד מעלת החכם קאשטרו אבל לא יוציאם מתוך רשותו. והעיד לו החכם טיראצ'ינו שכל החבורים מהמקובלים האלקיים הגיעו ליד הנאון הרמ"ע והוא האיר פנים לכל סברותיהם משם חפר אוכל בעשרה מאמרות שהאיר לארץ ולדרים.

מן הרב הגדול חוקר קדמוניות ישראל, ר' דוד קונפורטו אישכנזי. קורא הדורות מראש אשר נגדו לו כל תעלומה, וספרו עוד היום לנו לעינים, הרב הנז' היה מלא וגדוש בתלמוד ובפוסקים ולו עצה ותושיה. במלחמתה של תורה. עלה מבבל בלול במקרא משנה וכל התלמוד, וכלול ברוב החכמות דקדוק הניין ואלקיות, שנה הרבה ושמש ת"ח הרבה, ואח"כ יחש עצמו וראשי הדורות גולי ספרד ופורטוגל שהעלה על ספרו לזכרון לדור אחרון. ועלה לאה"ק.

(1) [מחבר הספר ז"ר יצחק (ווילנא תרל"ו) מתיחס להראש"פ, גם הגאונים ר' יוסף זונדל סלאנט ושאר יוסף זונדל אב"ד יאנאווא מתיחסים לניני ונכדי הרב ר' אורי שרגא פייוויש דבן. ועיין עוד דברים מענינים לתולדות של הראש"פ—בספר עיר ווילנא עמוד 3—4. ולדעתי ערבב בעל עיר ווילנא שני חכמים ירושלמיים ששניהם נקראו בשם אורי פייוויש. ואחד מהם היה באמצע המאה הרביעית, ומצאתיו מוזכר בספר איתן האזרחי שו"ת סימן ג' שמביא „מרגלית אחת טובה כפולה ששמעתי במאמר... ארבעה צריכים להודות... ספי ירושלמי אישכנזי דרשן נקרא מו' אורי פייוויש ז"ל שדרש רבנים זה ארבעה וארבעים שנה פה ק"ק ראקא...". א. ר—1.]

הרב הזה נולד בשאלוניקו¹). בערך שנת השע"ז או השע"ח (ליצירה²). בעודנו רץ בשנים כבר הקשיב לקח מפי המורים הגדולים ר' אשר זכרון מבילור גראדי וחבריו. ובהיותו כבן עשר למד חכמת הרקדוק מהזקן המופלא ר' עזריא זאכי [נזכר לעיל פ"א], ואח"כ קבל תורה מאת זקנו הגאון החסיד ר' דוד קונפורטובנו של ר' עסנואל ב"ר יקותיאל איש בינאנטי³). ומאת הרב החסיד ר' דניאל אישטרוסה. הוא ר' דניאל שהעמיד תלמידים רחשוכים ומצוינים לסאות, וישבו אצלו שבעה מהדורות, והרב בעל קוה"ד היה מכלל תלמידיו החשובים מהמהדורא השניה, ובהיותו כבן י"ג שנה למד תורה אצל הגאון ר' ברוך אנניל ואצל ר' יהודה ברי"ם גיראס⁴), אשר למד אצלו במס' בב"מ, אחרי זאת יצק סיס ע"י הגאון הגדול ר' מרדכי קלעי תלמידו של מהראנ"ח וחבירו של הרב בעל לחם משנה⁵). ובהיותו כבן י"ח שנה אחרי היותו מלוא דבר בש"ס ופוסקים נשאו לבו ללמוד חכמת הקבלה ממורו הרב החסיד המקובל ר' יפת המצרי מה שקבל ממהר"ח⁶).

אחרי הימים האלה חווא"ל להתקדש בקדושת ירושלם כדרך רוב חכמי זמנו בימים האלו. וילך הדרך ונסוע ויבא ארצה מצרים. שמה יצא לחברת הגאונים הרמים ר' זרחיה גומה, ור' יהודה כהן, ור' משה שמחון, ור' יהודה שאראף רבו של הפר"ח, ור' אהרן סגורא. ולמד בחברתם קרוב לשנה בישיבת הרב הגאון ר' אברהם סכנדר, ומשם בא לעז"ק דרך עזה⁷). ושם מצא את ר' משה ב"ר

(1) כן יראה לנו ממ"ש בספרו מענין הר"י קולון: „והנה לא נתבאר מקום דירתו] של הר"י אב"א אני הכותב בעיר מולדתי שאלוניקו בא ת"ח אחד מתושבי מאנטוכה לדור בשאלוניקי, והיינו לומדים יחד אני והוא ספר מורה הנבוכים. וחכמת הרקדוק ובתוך הדברים ספר שמהר"ק היה דירתו במאנטוכה.

(2) כן יראה לנו ממה שכתב לענין ר' אברהם אפסניא שנפטר שנת השצ"א וכתב „ואני הכותב הייתי נער בן י"ג או י"ד שנה“.

(3) הזכירו אצל הראנ"ח וכתב וז"ל: „בזמן ההוא היה מורי זקני החכם השלם הדיין המצויין החסיד העניו מו"ה דוד קונפורטוב תלמידו של דוד אחי אמי הרב הכולל ר' שאלתיאל חפץ שהיה כולל בחכמות חן בקבלה הן בתכונה... גם היה משורר גדול והיה יודע לחזור הדרושים כלשון שיר ושכחה וכך היה נוהג אחריו מורי ז"ל ומגדולי חבריו של זקני הנ"י היה הרב ר' ישראל אבא, וזה הרב היה רבו של א"א ז"ל, וע"ש בדף ס"ה שמזכיר בו את רבו השני ר' דניאל אישטרוסה.

(4) שם בספרו דפוס ברלין ברף נ"ו.

(5) שם בספרו לענין הראנ"ח מזכירו. וכתב: והוא היה גיסו של מורי הזקן ר' מרדכי קלעי ז"ל.

(6) כ"ב ר' דוד קאסל בהקדמתו. ולע"ע לא מצאתי מקור דבריו.

(7) הר"ר קאסל בהקדמתו שם, כתב: „וילך למסעיו דרך עזה... ומעזה עבר דרך

ישראל נאגארא המשורר ונלוה לחברתו וילמוד עמו קצת ימים. ובערך שנת הת"ד בא לעיה"ק ירושלם וכנראה התחתן שם אז את בתו של ר' אדוניקם בהחסיד ר' מנחם די לאנזאנו.

בירושלם זכה לקבל פני הרבנים גאוני חכמי העיר ולמד בישיבתם אך כפי הנראה מספורי מסעו לא איתדר ל"י שמה. והוכרח לנדוד עוד הפעם לערי המדינות בחי"ל עד שנת התי"ב. אשר אז נמר אומר לעזוב את ארצו ומולדתו ולקבוע משכנו בארצות החיים הוא וביתו, ועוד הפעם התמהמה כשנה תמימה בדרך עברו במצרים, ודלה שמה מכאן חכמתו ותורתו של הגאון ר' משה הכהן בחברת ר' אבינדר קאסטילאן אשר יצקו מים על ידו. ובכאובועיה"ק בפעם השניה נלוה אז לחברת החסידים ר' יעקב בן צמח ור' יצחק גאון ור' עזריה ב"ר ישראל זאבי, ועוד רבנים מחכמי הספרדים והאשכנזים, וכנראה האריך ימים ושנים ושקר על תורתו באוהל התורה והעבודה. מלבד ספרו היקר "קורא הדורות" שרשם לעצמו, ונדפס אחריו שנים מרובים בעיר וויניציאה בשנת תק"ו ע"י ר' דוד האשכנזי, חבר הרב זיל פסקים הרבה ושו"ת¹). הזמן שהתמהמה בעיה"ק לא נודע לנו, אך זאת ברור שלכה"פ התמהמה שמה עד אחרי שנת תמ"ו. כאשר הזכיר שהגאון ר' אור שרגא הסכים על שני פסקים שלו, והגאון ההוא בא שמה בשנת תמ"ו. והר"ר דוד קאסיל בהק' לס' קוה"ד אומר וז"ל "זאת ירענו שבשנת תל"א היה הרב במצרים והיה דיין שם כמו שמוכח מתשובת דרכי נועם סי' כ"ד).

מז האלוה ר' יצחק בן החבר ר' שמואל בינני איש ירושלם
מיוצאי חלציהם של האשכנזים ממשפחה ידועה ומיוחסת בישראל. ועיין מזה בתשו' מהר"ם סינן סי' י"ד ועוד מקומות. הרב ר' יצחק הוציא לאור ספר מגיד

מצרים... ומשם עלה לא"י" ומעות נזקק לו בל"ס, כי עזה בגבול איי וסמוך לירושלם ומעזה לירושלם אין צורך לנסוע דרך מצרים.

(1) נזכרים בספרו קוה"ד וז"ל: דע שכל מקום שהרא"ש סותר דבריו מה שכתב בפסקיו נגד מה שכתב בתשובות נקטינן שדברי הפסקים עיקר... וכבר כתבתי בפרט זה בספר תשובותי בתשובה א' חלק אבן העזר. ומזכיר בספרו עוד שכשהיה בעיר אומרי חתם הרב ר"ח בנגשת [בעל כה"ג] את יד ימינו על שלשה פסקים שלו. ומזכיר גם את הגאון ר' חיים שחתי ששאל ממנו קצת ספקות, וכ"כ שבהיותו בירושלם חתם הגאון ר' אור שרגא פיכוש אשכנזי על שני פסקים שלו. ומזכיר עוד שם הרבה מגדולי הרבנים שהרצו לו פסקים ושו"ת והשיב אותם במועצות ודעת. אך אנחנו לא זכינו לאורם זולתי מה שנמצא בתשובת הגאונים בני דורו כמו שיראה הקורא בס' שו"ת דרכי נועם חיו"ד וחלק אהע"ז סי' כ"ה.

(2) [על יחס בית אביו וזקנו, עיין בתג"י דפח"ח אות ד' ל"ו. ועיין באוצר ישראל לאייזנשטיין ערך קונפירטו דוד. ועלי להעיר שהשערתו של המחבר הרב פרומקין ז"ל, שר"ד קונפירטו אשכנזי היה מבני היהודים האשכנזים. ועל בן קבע לו מקום בספר הזה, השערה זו

מִי שְׂרִים שֶׁנִּתְּנָה לַהֲרֹב הַבֵּית יוֹסֵף ז"ל. וְהָרֹב הָעֵלָה זֹאת עַל סֵפֶר אֵךְ לֹא הִשְׁלִימוּ רַק עַד פֶּרֶשֶׁת אַחֲרֵי מוֹת וְהִדְפִּיסוּ ר' יִצְחָק הַנִּיץ בִּשְׁנַת הַתִּ"ה לַיִּצִירָה. וְהַמִּוֶּלֶת הַמַּעֲתִיק יִסְפֹּר כִּי הָיָה יָמִים רַבִּים בְּעֵינֵי הַכֹּהֵן בְּשָׁלוֹם וְשָׁלוֹם בְּלוֹיָה בְּנֵי הַעוֹמְרִים עַל שׁוֹלְחָנוֹ וְתוֹרַת אִמֶּת עַל לְשׁוֹנָם. וּמִדְּבַר בְּאוֹפֵל שֶׁהָיָה קְרוֹב לִזְמַן זֶה בְּעֵינֵי הַכֹּהֵן נִלְקַחוּ כָּלֵם מִמֶּנּוּ, וְעוֹרֵר אֶת לְבוֹ לִכְתּוֹב הַדְּבָרִים עַל ס'. וְהוּא וְהַחֲכָם ר' אֶלִי שֶׁ הָיָה בְּמִוֶּלֶת הַיֶּקֶב אֲשֶׁר בְּנֵי תוֹשֵׁב יְרוּשָׁלַם הוֹלִי אֶת הַסֵּפֶר הַזֶּה וְהִדְפִּיסוּהוּ בְּיִצְרָאֵל. וְכִתּוֹב בְּרִשְׁמֵי הָעֵרֻכִין לְהַרְר' ח' מִיכָל שְׁלֹפִי הַשְּׁעָרָה זֶה הָאֲחֵרוֹן הוּא אֲבִיו שֶׁל הַנְּבִיא נֹתָן בְּנִימִין הָעוֹזֵי נוֹשֵׂא כָּלִי מִשִּׁיחַ שֶׁקָרַח הַשִּׁיב שְׂרָיָה. וְהוּא אֲשֶׁר הֵלֵךְ בְּשִׁלְחָתוֹ יְרוּשָׁלַם וְסָבַב מְדִינֹת בְּרַבְרִיא אֲשֶׁכְנוּ וּפּוֹלְנִיא כְּכַרְמֹב בְּסֵפֶר צִיצֵת נוֹבֵל צִבִי דָף כ'.

יָן וְהִנֵּנוּ נּוֹתָנִים יָד וְשֵׁם לְאִיזָה ת"ח שֶׁלֹא מִצָּאנוּ לָהֶם זִכְרוֹן בְּסִפְרֵי הַדְּרוֹרוֹת וּשְׂאֵרֵי סִפְרִים רַק שְׂרִידֵי הַצִּיּוֹנִים וְכִתְּבוֹת הַמִּצְבוֹת עַל מְקוֹם מְנוּחָתָם, בְּשִׁפּוֹלֵי הַר הַזֵּיתִים, עַל יַד יָד אֲבִי שְׁלֹמֹם וּבֵית הַרְפָּשִׁית וְקִבְרֵי זִכְרֵיהֶם הַנְּבִיא וּמַעֲט לְמַעֲלָה מִהֶם עַד קְרוֹב לְכַפֵּר מִלּוּאוֹן, וּמִפִּי הַשְּׁמוּעָה יִגִּידוּ כִּי רַבִּים מִגְּדוּלֵי יִשְׂרָאֵל מְפֻנִּים נָם עַל הַר צִיּוֹן וּבִירְכַתִּי הַר הַמּוֹרִיָה. אֲבָל אֵין לָהֶם שׁוֹם צִיּוֹן וְאֵי אֲפֻשֶׁר לְחַקּוֹר עֲלֵיהֶם כְּלוּם. וְאֲשֶׁר יִכְלְנוּ לְהַצִּיל מִהַמִּצְבוֹת הַנִּשְׁאָרוֹת עוֹד מִזְמַן הַהוּא, מִצָּאנוּ: קִבְרֵי הַיִּשׁוּשִׁי כֹהֵ"ר מִשֶּׁה' י' יִקְרֵי נ"ע שֶׁנֶּפֶטֶר בִּשְׁנַת הַשִּׁבְעִי לַיִּצִירָה. וְאֲצִלּוֹ מִצְבַּת רַעֲיִיתוֹ וְרִשׁוֹם: "קְבוּרַת מְפֻלֶּת מֵאֲלָחָה אֲשֶׁת כֹּהֵ"ר מִשֶּׁה' י' יִקְרֵי נ"ע... אֲלֹל שְׁנַת תַּמִּיז.

וְעַל יָדָם עוֹד שְׁתֵּי מִצְבוֹת מִהַזְמַן הַהוּא:

"מִצְבַּת קִדְשׁ מוֹהַר־ר'	"מִצְבַּת קְבוּרַת
"אֲלִיעֶזֶר מִנַּחֵם נ"ע נפ'	"הַחֲכָם הַנֶּעֱלָה מִהַר אֱלִיָּה
"בִּי"ד כִּסְלִי שְׁנַת הַתִּיז	"... נ"ע נֶפֶטֶר רַח כִּסְלִי
	"שְׁנַת הַתִּיז לַיִּצִירָה(1).

יָה הַרְבֵּנִית מִרְתִּי בִּילָא אֲשֶׁת הַגָּאוֹן הָרֹב בְּעַל הַסֵּם"ע זֹלָה"ה. הִיא הַנּוֹדַעַת בְּכַשְׁרוֹן מַעֲשִׂיהָ בְּשַׁעֲרֵי בֵּת רַבִּים, וְרֹאוּיָה לָתֵת לָהּ זִכְרוֹן בְּסֵפֶר כִּי רַבִּים מִגְּדוּלֵי יִשְׂרָאֵל הִפְלִיגוּ בְּשִׁבְחָהּ מַעֲלָתָהּ. וְהִלְלוּ בְּשַׁעֲרֵים מַעֲשִׂיהָ חֲכַמָּתָהּ וְצִדְקָתָהּ.

מַעֲנֵה בְּקוֹרָה. וְכִמוֹ כֵּן יֵשׁ לְהַסְתַּפֵּק גַּם עַל אֲחֵרִים שֶׁכֻּנּוּ בְּשֵׁם אֲשֶׁכְנוּ וּשְׂאֻשְׁרָם מֵאֵד שֶׁהָיוּ סִפְרִים מְלֻחָה. א. ר. — [1].

(1) הַר' מִשֶּׁה' י' יִקְרֵי בְּרוּר שֶׁהָיָה סִפְרֵי וְלֹא אֲשֶׁכְנוּ, וְגַם הַחֲכָמִים אֲלִיעֶזֶר מִנַּחֵם וְר' אֱלִיָּה, אֲפֻשֶׁר שֶׁהָיוּ סִפְרִים, וְלִרְעֵיתִי לֹא כִּיּוֹן הַמַּחְבֵּר יִפָּה בִּקְבָעוֹ לֹאֵלָה מְקוֹם בְּסֵפֶר הַזֶּה, א. ר. — [1].

ואחרי מות אישה רבן של ישראל הפצה דעות אל הקדש, ותתפרד מכל משפחתה ועזבה בחו"ל גם בניה הרבנים. ותעל אל הצרות ה' דבנות שם אחרית ימיה, וסובא זאת בחק' ספר דרישה ופרישה על טור ויד, וכס' דקט שמואל דהג'ר שמואל בנו של ר' יוחנא בן הסמי' שכו': 'ועל הטוב זכר שם אמי מרת ניסל הנקברת בשפולי הר המוריה. וזקנתי אם אבי [היא הרבנית אשת הסמי'] הרבנית מרת בילא הנקברת תוך ד' אמות לזכריה הנביא ז"ל. הזכירה אבי מיד בעל כתונת פסים בדויפ על טור ויד, עכ"ל, ודבריו אלו העתיק בעל שבחי ירושלם וסיים 'וכעת לא נודע מקומה' וכן נשכח המקום באמת גם מזקני העיר, והרבה חקרתי אדות זה ואין מגיד לי דבר אכן דרנל המלאכה שהיה לפני נתגלה לי גם אכן מקום מנוחתה עם הציון שעליו ומפורש בו:

ציון קבורת

מרת בילא

.

שנת אחות

וכנראה היו חרותים עוד איזה תיבות שנמשטשו בארך הזמן וא"ל עוד לקראתם. ואין ספק שהוא ציון מקום מנוחתה של אשת הסמי', ומה שנאמר לחרב ר' יוחנא שנקברה תוך ד' אמות לזכריה הנביא הוא לא בדיוק. כי הציון הזה מונח בשפולי הר הזיתים נגד קבר זכריה על יד הנחל וסמוך להנחל. אבל רחוק כעשר אמות מקבר זכריה. וכעל שבחי ירושלם בהשענו על דברי ר' יוחנא חפש את קברה בתוך ד' אמות לקבר זכריה וע"כ לא מצא את קברה וכתב 'וכעת לא נודע מקומה'. אבל נאמנים עלינו יותר דברי הרב האזולאי שהיה עסקן בדברים ודקדק לכתוב כל דבר בפלס אמת והעיד על הרב הראש' ר' אברהם יצחקי שנפטר כשבעים שנה אחר זמן זה, שהוא, יצחקי, היה הראשון שנקבר תוך ד"א לזכריה הנביא ז"ל. ואין ס' שדקדק בדבר כי היה סמוך לזמנו. ולכן אין ספק בזה שחציון שהזכרתי הוא על מקום מנוחתה של הרבנית חנו' (1).

(1) [בספר איתן האזרחי שו"ת ודרושים לר' אברהם הכהן ראפפורט. בפרשת חוקת מביא את אשר דרש על הספר הגאונים הוא הגאון מו' ויחאל מיכל ר"י ואב"ד ריקק נעמרוכ. זה חס"ר מו' חנוך שהלך לירושלם ע"ה ושכב לן חיים ז"ל. ועל הגזרה הגדולה דק"ק נעמרוכ שנהרגו בעיה יותר מן ששת אלפים נפשות בשנת ת"ח. ולא נודע זכר חרב חנוך זה מסקום אחר. א. ר—ן].

פרק רביעי

רבני הספרדים בירושלם בשליש הראשון למאה החמשית.

א חנאן הגדול ר' שמואל גרמיוזאן בא משאלוניק לירושלם וחירא מעין גדול ודרשן, וכתב דרושים רבים ושיטות וחידושים [קוהיד].

והחיד"א יאמר: "שהפליא לעשות בשיטותיו על התלמוד ופירושים לסדר זרעים וטהרות". ואני הצעיר זכיתי לראות הרבה מספריו כתובים בכתב י"ק אצל ידין חנאן ר' יעקב שאול אלישר [וציל] ראב"ד לקהל ספרדים בירושלם, והם אלה: א] כבוד חכמים. ב] דברי חכמים. ג] לשון חכמים (1).

ד] ספר אמרי נועם, דרושים לעשרות לכל פרשיות שבתורה עד כי בפרשה בראשית לבד נמצאים בה ששים וששה דרושים. ולפרשת נח שמונה עשרה דרושים וכן לכל פרשה. והחיד"א ז"ל מוכיר הספר הזה, וכותב שיש בו ארבעים חמשים לכל פרשה.

ה] אמרי מישרים, והוא כקונטרס אחרון ונוספות לחבור הראשון, הכל מכתובה ספרדית מעצם כתב יד קדשן.

ו] חידושים על מסכת קדושין, מחזיק 187 דפים גדולים. ראיתים כתב יד באוקספורד Mich. 396.

ז] ועוד לו שם ספר אמרי תבונה ואמרי קדש Mich. 428 ענינים מלוקטים בש"ס ופוסקים מחזיק 360 דפים. ונמסן שם הלשון הזה: "ותהי השלמתו מלאכת הקדש ספר אמרי תבונה חדש ניסן שנת ה'רנ"ד. ברוך ה' אשר זכני להשלימו הוא, וזכני להשלים הספרים אשר עם לבבי", מגנון דעתו ולשונו הולך ומאיר על מגנון רבינו בעל הש"ך ז"ל.

ח] שיטות למס' חולין בכורות, זרעים וטהרות, ראה אותם הרב רח"ה ז"ל בכתב יד. ועוד לו שיטה למסכת ברכות ע"ד האמת, וכותב החיד"א ז"ל שגם כל ספרי הפוסקים שלו מורים ורואים מלאים כל הגליונות מכתובותיו, וסיום שם:

(1) וז"ל שם בכת"י: אמר המחבר קטין וזעיר דמן חבריא שמואל הקטן לבית גרמיוזא... זה ספר כבוד חכמים... באור למאמרי רז"ל חכו ממתיקים וכלו מחסדים ובהיכלו כלו אומר כבוד, מחולק לג' חלקים: הא'] כבוד חכמים מתוכו יראה כבון שכל דבריהם דברי אלפים חיים ביה. הב'] דברי חכמים עשה"כ ר"ח כדרכונות. החלק הג'] לשון חכמים עשה"כ לשון חכמים מרפא, ועלה ברעתי לחברו על סדר אינ"ך. בחלק הראשון כל המאמרים השייכים לפסוקי התורה. השני השייכים לנביאים, ושמו ר"ח בחינת נבואת חנניאויס והשלישי לשון חכמים על פסוקי כתובים שהם בחינת רוח"ק למשה מנבואה. ומצורף שם עוד דרשות למועדים ונשואים, ושאר ענינים, ותכל בעצם כתב ידו של הגאון המחבר, ועוד לא זכו לעלות על מנחת הרפס.

ידבר פלא אשר פעל ועשה, ובעוונות לא יצא שום ספר לאור הדפוס וכמה כתיכות מהרב ז"ל אבדורי אבדור".

הרב ז"ל היה מהגאונים המצויינים שבדור. וע"פ כתב ישן נושן שהגיע להאזולאי ז"ל נודעת מעלתו מסדר חתימתו שהחתים עצמו לפני הגאון הר"מ גאלנטי מרא דארעא דישראל. אחרי הר"ש אלנאזי חזקן ול"ה"ה. ונזכר בספר אדמת קדש בהשמות שמוכא שם תשובה א' ארוכה ונכבדה ממנו והגאון בעל פר"ח מזכירו בסימן תר"ו בחלק או"ח לענין שאין יוהכ"פ מכפר עבירות שבין אדם לחבירו(1). משפחות הרב ושלשלת יחסו לא מצאתי מבואר, אך האזולאי מביא ספר שו"ת לר' שבתי גרמיואן ואמרו עליו שהיה אחי הגאון ז"ל.

ב הגאון המסובל ר' אברהם אמיגו עוקר הרי"ם בתלמוד מעיין גדול וחסיד [קוה"ד] והר"ש הלוי בספרו לב שלמה מביא ממנו בס' פ"ד. וקורא זאת: "מאור הגדול" "חד בדרא", ע"ש. וכן כל רבני ארץ הצבי וארץ מצרים ורבני קושטא כלם מפליגים בשכחו וחרדו מגדולת מעלתו [עיין בס' דרכי נועם היו"ד סימן י"ח ובדברי הגאון בעל פני משה וב"ד. ובספר נהרות דמשק להרש"ל קמונדו בחזו"ם סימן י"ב ועוד מקומות]. וכתב החיד"א ז"ל: "הגאון הר"א אמיגו היה חשוב מאד בעיני רבני קושטא וראיתי כתביהם שהיו שולחים להרב הנז' בכבוד גדול. וראיתי ספר גדול מכתובות ידו יד הקדש משו"ת וחרושים בש"ס ופוסקים", [מע"ס פ' קל"ה] חבר ספר יקר אשר פיו יקבנו בשם "פרי חדש" על שו"ע הלכות פסח עד סופו, והרב ר' יהודא בכ"ר עמרם דיוואן בזמן הדפסת ספרו זכה השלמים הגיהו, אך נאכד ברבות הימים. [ועיין בפר"ח או"ח סימן תר"ו מ"ש בשם הרב ז"ל, ובפרי"ח יו"ד סימן נ' אות ד' (2)]. ובספר שער המים הל' מרפות סי' ל'. ועיין בספר משנת חכמים סי' תרכ"ד]. הוא היה עמוד התוך בעיה"ק ירושלם, ואליו פנו רבני קושטא להודיע ממנו בדבר השבתא צבי ומעשיו בירושלם. כנזכר בספר ציצית נובל צבי

(1) חז"ל שם: כתב מהר"ש גרמיואן שכל עבירה שבין אדם לחבירו יש שם חלק עבירה למקום ביה, ד"מ: אם בזהו בדברים עבר גם על ואהבת לרעך. וכל זמן שלא הרצה את חבירו גם חלקו של מקום בלתי מתכפר, עכ"ל.

(2) שם בספר הנז' לענין תרגומות שיש בעצם גולגלתה חסושת. שבמצרים נוהגים איסור ופה בירושלם נוהגים היתר, כתב: וראיתי פסק מהרב מוהר"א אמיגו שמקיים המנהג. ויסוד דבריו כיון דחסרון הגלגולת במחלוקת שנויה. וגם יש עוד פסק בין הרשביא והרמב"ם לענין חסר מתחלת בריאתו. הו"ל ס"ס. ועוד דהנהו תרגומות חיות יותר מיביח ומפילות בצים, ע"כ אין לבשל חסנהג. וע"ש במה שספק ע"ז, ומ"מ סיים, המיקל בהפ"ם לא הפסיד. ועיין עוד בערוך להר"ח מוכל שכתב שהרב דוד כהן בעל ספר דעת קדושים היה מתלמידי הגאון אמיגו, שכתב בחי"ד ס"ס ב' "עמדנו עם מורי הרב הגדול והקדוש ר' אברהם אמיגו על דברי הר"מ הלוי".

מענין הכתב ששלחו לו הרבנים (הנ"ל). ועיין בספר תורת הקנאות לר' יעקב עמרין צד 53 שכתב שכבוא הש"ץ שר"י ונתן העזתי נביאו בשנת התכ"ה בעיה"ק ירוש' לא היו בעת ההיא כ"כ חכמים בירושלם כ"א שלשה, היינו שני המאורות הגדולים הגאון הגדול והמקובל ר' אברהם אויגא [צ"ל אמיגא], והמקובל אלקי ר' יעקב צמח המפורסם בכל כתבי האר"י ז"ל, והשלשי סניף להם הרב שמואל אבן צחן [לא מצאתי זכרו במק"א]. ואלו השלשה לא האמינו להם, אדרבא פזרו מסון רב עד שגרשו אותם, עכ"ל.

[במ"ש שלא היו שם כ"כ חכמים אלא שלשה לא שמרו המספרים לדקדק בדבריהם כפי הצורך, כי בל"ס היו שם עוד חכמים הרבה כידוע אלינו כמו הרי"י חאגיז שהחריסם, וכן הרב גלאנטי וכדומה להם הרבה].

ג. הגאון החסיד ר' חיים אבולעפיא הזקן נין ונכד להגאון הקדמון רבינו הרמ"ה ז"ל הנקרא רבינו מאיר הלוי אבדאל-עפייא. שעשה אנרות נגד הרמב"ם ז"ל, חברו של הרמב"ן. ועליו מספרים שמיום שעלה לגדולה לא הלך אצל אביו [יוחסין]. וזה הר"ח הזקן היה חטר מנוע הגאון המוסמך רבן של ישראל ר' יעקב בי רב רבו של הב"י. וזה סדרן: בן בתו של הריב"ר היה ר' יעקב אל מצרי, המוסמך מרמשק, והוא אבי הגאונים המפורסמים ר' יודיה אבולעפיא. אביו של ר' יעקב אבולעפיא. המוציא לאור את תשובת זקנו הריב"ר ז"ל. ובנו השני של הר"י אל מצרי היה הגאון ר' חיים אבולעפיא המוסמך שאנו מדברים ממנו, והוא היה זקנו של הגאון הר"ח אבולעפיא הרב דאזמיר, שהיה אחיו מאמו להר"ש אלאזאי השני.

הרב אבולעפיא. היה אחד הרבנים המובהקים שבדור. ושמש למעלה בקדש הקדשים עם הגהו אריוותא דאורייתא תלמידי הגאון הר"י מראני ז"ל. והוא וחבריו הגאונים ר' חיים כנכנשת בעל כנסת הגדולה ור' יהושע כנכנשת בעל שדה יהושע וחר"א חנניא קבלו תורה מפיו והיו מחשובי תלמידיו. ואח"כ עלה ונתעלה בקדושת

1) בזמן שרבתה המהומה בקושטאנמיא שלחו רבני קושטא לריא אמיגו לתהות ולחקור אחרי נבואותיו של נתן העזתי, וכתבו בזה"ל: „איך שנתפרסם הדבר בין האומות וכל היהודים בסכנה והם אינם יודעים לעמוד על תכן הדבר. לכן הסכימו בבית הועד שארבעה גדולי ישראל ילכו לעזה ויעמדו שם ימים או עשור עם בוצינא קדישא הנ"ל. ואם הם יסכימו ע"פ שרשי תוה"ק והתלמוד שראו מהאותות דברי הנבואה ישלח לנו מפי כתבם, ולכן תשלחו את הנשר הגדול ר' גבריאל איספראנסו [אחר מרבני צפת ונקרא על שם אשה שחמלה עליו וגדלתו בין תלמידי חכמים עד שנתגדל והיה לגאון אדיר, כי נשאר יתום מאב ואם]. ור' אולימן אשכנזי ור' חיים אבולעפיא ומר, והגביר ר' יהודה ב"ר מרדכי כהן יתן ההוצאות. וחתמו ע"ז יו"ס נ' חנניא נ' יקר, משח שאנגו כלב בכיר שמואל, ע"ש.

הארץ ויבא לעיה"ק חברון ויבא לעיה"ק חברון בזמנו של בעל חסד לאכרחם, וישרת פני העדה הקדושה ההיא יחד עם יתר הרבנים אשר שכנו בכבוד ברורה. ואחרי זאת אוה את ירושלים למושב לו, ושמה הלך למנוחתו מנוחת עולמים ועלתה נשמתו למרום. ובזמנו של הנביא השקר נתן הקזתי, במושב הועד שהתאסף לנסות אותו בדרישה וחקירה על אודות הכזבים העצומים שבדא, למען תודע ערמהו ופחזותו על פניו, היה הנאון הזה ראש הועד והציע לפניו ספקות רבות בתלמוד... ובכל זאת לא הצילו מפיו תורה אודות הש"ץ ימ"ש. [תוהק"נ לבוב צד 41—40], וכן יזכירו השבתאים של"א הודה להם. עליו התאונן'השבתאי "מוריצו" שעל ידו נתגרש ש"ץ מעיר ירושלים כי מדי עברו מעזה דרך ירושלים היה שם בירושלים החכם חיים שלא היה מאמין בו והלכו המאמינים אצל הקאדי, שהוא שופט העיר, והלשינוהו. "שאינו חפץ לתת חשבון מהכסף שנשלח להענייב על ידו ממצרים מאת סיר ציליבי כי חלק אותם לעוזריו ומאמיניו התועים אחריו".

וכתב הרב החיד"א ז"ל: [מע"ס ב' נ"ט] "דע שקבלתי מוקני תורה מה ששמעו מפה קדוש הרב הגדול עיר וקריש מוהר"ח אבולעפיא שקבלה בידו על כלל של מן הבית יוסף ללכרת אחר פסק שלשה עטודי עולם. "הרי"ף הרמב"ם והרא"ש" הסכימו על זה קרוב למאתים רבנים בדורו. ומרגלא בפומיה דהרב הנז' לאמר שהעושה כפסק מן עושה כמאתים רבנים, עכ"ל. הרב הזה נפטר בירושלים ונקבר שם" [שה"ג] וכתב בספר "ירושלים" שמקום מנוחתו בשפולי הר הזיתים ומצבתו נתגלגלה ממקומה ונטבעה עמוק באדמה עד שא"א להעתיק את החרות עליה. ויום פטירתו נעלם מאתנו [ועי' בחלקת מחוקק ח" ד' חלקת זכריה הנביא שורה ה' י"ד].

ד הרב ר' שמואל אבן צהן נזכר בספר תורת הקנאות, וחבאנו זאת למעלה בסימן ב' שהוא היה מן השלשה רבנים שהיו בירושלים כשכא לשם הש"ץ שר"י ושל"א האמינו בו וגרשוהו מירושלים.

ה הנאון הרב ר' משה ב"ר יונתן גלאנטי המכונה הרב המנ"ץ אביר החכמים ורב הרבנים שבדור הזה¹) אשר חיו במחצית המאה הזאת. וזה סדר

1) הדור הזה בזמנו של מהר"ם גלאנטי. אחרי שנשתקע שמו של הארור הש"ץ שר"י ער סוף המאה הזאת נזכר לתהלת נצח בזכרון מהלך התורה והחכמה. חכמי הדור היו למאורות בקרב בני הגולה כלה. וככובדים במסלותם נוצצו החכמים האלו בעיר האחת שבישראל כשמונים ושבעה גאונים מהוללים, וכל היודע סדרי הזמנים האלו ועתותי הצרות אשר סבבו, עומד משתאה על חקרי רוחם הכביר כי הגדילו לעשות בעת הזאת אשר מושלים עריצים דכאו לארץ חיותם בעול מסים וארנוניות וחיותם היו תלואים להם מנגד. כל הונם ורכושם היו עבוסים במרבית הנשך אשר נשו בהם הישמעאלים וגם פת חרבה לא היה להם. ובכ"ז לא היה מעצור לרוחם הנאור. ובינתם וכחם היה חדש עמם לשרר ולעדור בספרות ישראל עד שנשארו גם היום לרוח משפט ליושב על המשפט וההוראה, ורבי החובלים ביד התלמוד הצובאים, בישראל כל עמל

יחוסו: הרב הגדול ר' מרדכי אנגיל אזרח עיר רומי, שר וגדול ליהודים בעל סודות ויפה תואר והאוסות היו קוראים אותו גאלנטי — אומן, ע"ש יפיו, ובקרב ריבנים נשתקע שם אנגיל ונשאר כינוי גאלנטי. הוא היה אבי החסידים: הגאון ר' משה גאלנטי הזקן בעל התשובות מהר"ם גאלנטי, וספר קהלת יעקב פירוש על קהלת, ובעל המפתחות לספר הזהר שנרפס במגטובה והוא מפתח לכל פסוקי תנ"ך הנמצאים בו וענינים ומעשיות. וראיתיו גם בכתב יד בעיר אוקס-פורד, והוא היה רמ"סיר רבינו הכ"י ונסמך ממנו כנור הסמיכה בעודנו צעיר לימים שיהיה רשאי לסדר גיטין כו', כפי שהנהיג מורו הריב"ר, ואחרי הימים התעלה בקדש בעיר צפת בשם ר"ם ואב"ד, יחד עם חברו הגאון ר' אברהם גבריאל. ואחיו היה המקובל ר' אברהם גאלנטי). וכתב החיד"א [מע"ג א' ל"ז] שמעתי מרב אחד שקבלה בידו שהרב מוה"ר ז"ל היה עשיר וכנה מסמונו חצר סיר ון ששם ציון הרשב"י ור' אלעזר ור' יצחק זי"ע. הרב משה גאלנטי הזקן היה אבי המאורות הגדולים שהוציאו לארץ ולדרים ר' ידידיה ור' אברהם ור' יהונתן חמיו של הר"ש הלוי הרב דאזמיר ואב"ד הרב המגן ז"ל שאנו מדברים עליו כאן. הרב המגן ז"ל היה ראש חכמי זמנו והעמיד תלמידים רבים בבית מדרשו מדרש "בית יעקב" פירורה. [נזכר זאת בספרו קרבן חגיגה]. בימיו היתה ירושלים מלאה תורה וחכמה וגאונים עצומים היו בתוכה. והוא היה עליהם לראש במעלה רב מרנן ומאריה דארעא דישראל. וכל חכמי העיר חרדו מגדולת תורתו, אך הוא ברוך ענותנותו לא חפץ להתגדר עליהם ולא קבל ע"ע תואר ירב ואב ב"ד, ונקרא רק בשם "ראשון לציון", ומפני כבודו הרם המכינוי הרבנים שאחריו שלא יקו עור

השליפים הצוררים לא היוז אותם ממצבם הרוחני ולא הצליח להקדיר שמש תבונתם, ולא זה שכינה מכותל מערבי כי מציון יצאה תורה לכל ישראל. כאשר יספר לנו מזה הרב המגן בעל שפת אמת, וז"ל: "שם יחנו שם יסעו הגופים הנוראים האנשים האלקיים, המה הישישים המחוכמים אשר שמם בוראם עבדים מתמידים להתענג בספר כבוד תורתו בחיים ובמות מבלי ליאות ועמל... לומדים ומלמדים מתוך הדחק. לוחמים מלחמת ה' בעשתרות קרנים כי נציון תצא תורה... המה נפלאו ממני בפלאי מעשיהם וגבורתם ולהם יאתה ההדר והאדרת", עכ"ל.

1) הרב ראיג היה תלמידו של המקובל הגאון ר' משה קורדובורה, ובעל ספר קול בוכים על איכה [מע"ג א' ל"ז]. וראיתי חתימת יד קדשו "אברהם בכה"ר מרדכי גאלנטי", ולא כחכם אחד שפעה בזה והשיג על החיד"א. וראיתי העתק כתב יד לחרושי הרשב"א על מסכת סוכה, וכתוב שם: "נעתק על ידי הצעיר אברהם גאלנטי", ונשלם יג לשבט השכ"ה. ואפשר וקרב לומר שהוא ר"א הנזכר. וכתב השה"ג שהר"א הנזכר הוא הקדוש מופלג בקדושה. וחבר ירח יקר פירוש על הזהר, ורב פירושו כשמש בגבורתו ולא נרפס. ועל בראשית נרפס סי' זהרי חמה והוא קיצור פירוש הרב ז"ל. וחבר ספר קינת סתרים ונקרא קול בוכים פירוש על איכה, וז"א כי הרב מוה"ר הנ"ל אחיו של הרב המוסמך מהר"ם גאלנטי תלמיד מרן המהר"ם שאלות ותשובות. [ברור כשמש שהרא"ג היה אחיו של הרמ"ג כמובח מספר קהלת יעקב להרמ"ג שמזכיר בו מחדושי אחיו ר' אברהם. אר—].

איש להקריא בשם רב/מורה להערה. רק בשם ראשול [ספר שפת אמת לנכרו המניח]. וכן הדבר נהוג אצל הספרדים עד היום).

הרב הגאון הג' היה יליד עיה"ק צפת. בימי עלומיו לסדר תורה אצל הגאון ר' ברוך ברזילי רב טובהק בעיה"ק צפת. אשר הניח חבורים רבים בכתב יד [מע"ג ב' ליד]. ונתגדל בין חכמי צפת ת"ו. ואח"כ עלה לעיה"ק ירושלם וקבע שם בית מדרשו. ותלמידים רבים סבל תפוצות ישראל נהרו לביתו תלמודו. החשובים שבהם היו הגאונים ר' ישראל יעקב חאניז חתנו ותלמידו, ומרן רבינו הפר"ח ז"ל. והגאון הרי"ף בן ש"א והגאון ר' אברהם יצחקי. ונכדו ר' משה חאניז כאשר מת עליו אביו ר"י יעקב ז"ל בהיותו בן שנתיים לקחו זקנו הרמ"ג ז"ל לו לבן, וילמדוהו דעת ודרך תבונות חודיעהו. ומחשובי בית דינו היו: ר' דוד יצחקי ור' חייא אברהם די כומטין. ור' יעקב מולכו ור' אברהם נ' צמח ור' עובדיה אהרן חיון, ועוד מחכמי הזמן. ורבים מגאוני דורו הרצו אליו—שאלות ופסקים והוחילו לדבריו ותשובותיו).

(1) [עיין כשה"ג בערך ר"מ גאלנטי שמביא שהוא—הרמ"ג—עם רבני דורו הסכימו שלא יהיה תואר רב בירושלם. ושם מזכיר החיד"א ז"ל שהיו אז בירושלם פ"ו חכמים גדולים. ונראה שבשכ"ל זה נתקנה התקנה בשביל דרכי שלום, כדי שלא יהיה שורה על ת"ח אחד על חבירו. ומקור הדבר בתקנה קדומה מימי הגדול ר"י שולא, ברחמי היסב מרבני הרב רפאל מרדכי מלכי ז"ל, בן דורו של הרמ"ג, במחברתי, "לקושים" מפירוש על התורה מהרב ר' רפאל מרדכי מלכי. מחברת א' עמוד 51—50. ומה שמזכיר המחבר הרב פרומקין ז"ל. שאז הוסכם התואר, "ראשון לציון", לרב הגדול של העדה, לא ידעתי מקורו. ולדעתי לא השתמשו בתואר ראשון לציון לפני שנת התק"ן בערך. א. ר—].

(2) מרן הפר"ח בסוף ספרו מים חיים כ' בלשון זה: מכיר אני בעצמי מיעוט ערכי ושפל מצבי אך אל אלקים הוא יודע ועד שלא היה בדעתי לכתוב אלא אחר שהכרתי מכין ירסי עיני מורי שזאת רצונו, ורמיזתו קלה היא גופה גזרה... יעמוד השואל בבי דינא דרבנא משה איש האלקים שמשם תצא תורה לישראל, עכ"ל. והגאון ר' יהודה ליב בנו של הרב בעל שער אפרים מזכירהו בה"ל: "לחררי המלך הכיאני ה' לבית המדרש הגדול של הרב הגדול מורי ורבי הגאון המפורסם מרא דארעא דישראל, מאיר עיני הגולה ראש גולת אריאל ר' משה גאלאנטי נר"ו מאיר בתלמידים המקשיבים לקולו". כו'.

(3) עיין מזה בתשובת הגאון ר' אליעזר ארחא כתב יד אוקספורד, שגם בזמנו כבר יצא לו מוניטין וחכו לתורתו ושק"ל ושרי בהדריה בתשובותיו. וע"ש ששאל ממנו הגאון הישיש הג' ביבם שלא זכה להבנות, וחשש אולי פוגע באיסור ערוה שלא במקום מצוה, והשיב הרמ"ג ז"ל שיהא לה' אם ימנע עונתו וניחם את השואל בדברי אנדה על פסוק ואמרת כלבבך מי ילד לי את אלה, ע"ש. וע"ש עוד בכ"מ. ועיין בשו"ת דרכי נועם סימן ל' במה שבקש ממנו לתווך השלום בינו ובין רבני צפת. וע"ש בחרם סימן נ"ז לענין מי נקרא תלמיד חכם שתורתו אומנתו, וע"ע בשו"ת שאר אפרים סימן ע"א וק"ב. ועיין בתשובת גנת ורדים להגאון ר' אברהם הלוי שהיה מגדולי הרבנים שבדור שכאשר הודיעוהו שדעת רבינו משה בלתי מסכסת עמו כתב אליו בכלל ג' סימן י"א בה"ל: "מן הזבוב אשר בקצה יאור מצרים אל הנשר הגדול הסוכך באברתו על מרומי חרי ישראל בירושלם... הגם דלענין דינא מי יערב לבו להרחיק אחר חשיכות.

חפרנם שכימים חתם היה חרב ר' אהרן פארדו. ומובא בספר שהי' דאקריחו לטופלגא שכדור בתלמיה עליו ועד חפרנם: ינחית כצאן עמך ביד משה ואהרן.
 עת בואו לעיר הקדש לא נודע אלינו, וחרב בעל תבואות הארץ כתב שכשנת תכידת היה הגאון חזק לראש לרבני ירושלם ואיני יודע מנין לו זה. כי לפי מה שהעיר החידא ז"ל שחתנו הגאון ר' ישראל יעקב חאניז היה סתלמידיו. וכבר ידוע שהחאניז ז"ל כבר תפס ישיבה לעצמו בזמן הת"מ ליצירתו. ונתן העותי בא אז לבית תלמודו, צריכין אנו להקדים זמן ישיבתו של הרמ"ג גם קודם לזמן זה. ואולי יצא לו לחרב בעל תבואות הארץ סמך שלא נזכר שמו של חרב חסנין ז"ל בזמן המשובה השבתאית כאשר בלבל הש"ץ את עיר ירושלם בתחלת שנת תכ"ה, ובמקומו נמנה חתנו הגאון שהמ"ל רעם חחרם על הש"ץ, אך גם מזה אין ראיה שכטרם עמד על חבירו ע"פ גביע נאמנה לא רצה להתערב, כמו שהעיר הגאון ר"א יצחקי משמו שאמר: יאני לא הייתי מכוה לש"ץ אף על פי שלא הייתי מאמין בו, רק אחר שראיתי כתב ידו שכתב לכאן לאחד שהיה מאמין בו ותתם עצמו אני הו"ה אליהם היינו שכתב שם הקדש ככתיבתו, אח"כ אני מחרים אותו בכל יום ויום" נבחרכם ר' יהודה העיר ששמע זה מהחכם גלאנטי כ"פ" [לשון ס' תורת הקנאות]. ועלה חרב ז"ל למנוחתו מנוחת עולמים אחרי אשר חוכה במכאוב על משכבו כחמשה עשר יום. וימת כשיבה טובה בן ס"ט שנה, באור ליום חששי כ"א שבט בסדר זאל משה אמר עלה אל תאלקים, בשנת התמ"ט ליצירה. [הק' המגיה בספר ח"ק ובשרית גור כלל ד' סימן ט']. ושם בעיה"ק מנוחתו כבוד [והחידא כתב אחר שהיו לו שנות חיי"ם, ור"ל מלאים]. ומקובל בפי זקני ירושלם אשר קברו סמוך למקרת רבינו קלונימוס וחמרדכי והר"ע ברמנורא. בדרך העולה לכפר סילוואן. וכל תושבי ירושלם לכשו אבל ויספדו עליו חוי אדון והוי הודו נסתמו סעייגורח החכמה כי פנח זיוה והדרה!].

אך בדרך שקלא ופריא בתלמוד כו"י. וע"ע שאלות רבות מסרן פריח אל מורי הגאון הג"ל כמ"ס מים חיים.

1) ח"ל הגאון ר' משה י' חביב בעל ספר גמ' פשוט אשר ישב לכסא אחריו, בחפכתב שכתב הוא וביד להגאון הריא חלוי בספר גור: „זה שלשים יום שהגביר מריה נתן שלח חספס להגאון מורנו הרב המובהק גור החסידים הרים גלאנטי חרי אני כפרת משכבו... ומיד חלח את חליו, והיינו מרודים בחליו מ"ו יום. ובאותן הימים הראה לנו הגאון ואמר שנשנת פרק זה, אח"כ נתבקש בישיבה של מעלת, ביום כ"א לחדש שבט. והיה ראוי לשלוח ר"ח זה בלי תשובה סכמת אנפי. הן לכבוד הגאון ז"ל כי יצא מבת ציון כל הדרה, נפלת עפרת ראשינו ונסתמו סעייני התכמת ואוי לו לדור שאבד מנהיגו. והן שאנו מרודים באבלנו וצערנו... ומי יוכל לפתוח ספר להבין דבר וחצי דבר, אך אמרנו, לחיות שהגאון ז"ל נתן רשות... חסכמו לעמוד על חפסקים אחרי ז' ימי אבילות“.

[חרים גלאנטי יצא בשליחות מצוה בעד כוללות עתיק ירושלם ח"ו. בן משמע

ספריו שנשארו לברכה הה: א] ספר א ל פ ה מ ג נ. שו"ת וענינים, עולות
למספר אלף.

ב] ספר זבח השלמים ענינים נפרדים בש"ס אשר חדשם קרוב
לפטירתו בשנת תס"ז ונדפסו באמשטרדם ע"י תלמידו ר' יוסף ב"ר סרדכי הכהן.
ג] ספר קרבן חגיגה. חברו ג"כ בשנה זו והם הדרשות מנ" רנלים ויתר
חרושי שקבל ע"ע באותה שנה ל"רשטם על ספר. ובסופו רסזים ופרפראות לכ"ד
כתבי קדש. נקראים "פרפראות לחכמה" (1) — ועוד לו הגהות רבות על חרמב"ם
שהם עדיין בכת"י. ועיין בספר התקנות לירידנו הנאון הריא אשכנזי מסנהגים
ותקנות שנחנו בימיו (2).

מספרו זבח השלמים די"ג ע"א, וז"ל: ואני בתוך הגולה, גלות ירושלם ת"ו וכו'. וכ"כ שם דף י"ד
עמוד ג'. ובספרו קרבן חגיגה דף י"ד ע"ב. כתב: ואני בתוך הגולה עם ספר עץ החיים, שחבר
חתני וכו'. ומשם נראה שיצא בשליחותו אחר שנת התי"ד—שבשנת התי"ד נדפס ספר עץ
החיים לחתנו מוהר"ח ז"ל בליוורנו. ובס' עדות ביעקב סי' י"א מזכירו וז"ל: שאל שאל
האיש משה איש האלקים זה סיני ועוקר הרים ופוחנן זה בזה מזה בן מזה החכם השלם
מושיע ורב כמוהר"ר משה גלאנטי יצ"ו, מדי עוברו בעירנו זאת עתה בשנת
תתכ"ז, עכ"ל. הרי בפירוש שבשנת תכ"ז היה ג"כ או בשליחותו, ועבר אז בערי טורקיה
וכן מוכח מדברי ההתנצלות של הרב משולם זלמן המגיה ספר קרבן חגיגה, וז"ל: זה לי ל"ו
שנים בהיותי גולה בעיר אובן, הנקרא בודון. שם זכיתו לראות פני אלקים הגאון הגדול המחבר
המגין. וספר ק"ח נדפס בשנת התס"ד. הסר ל"ו שנים נמצא תכ"ח תכ"ז. ומתשובה ע"א שבאה
בסוף ספר שער אפרים, נראה שבשנת התל"ה כבר חזר הרמ"ג משליחותו וזהה או מא"ד
בירושלם. כל זה מהמעלות לשלמה בערכו. חתימת הרמ"ג שבאה בראש כל רבני ירושלם נמצאת
על פסק העבדת הקדשות שבריה לצפת מכסלו תמ"ח. הובא בספר זרע אנשים סימן ל'. ע"ש.
א. ר.—].

(1) וכתב נכדו המגיה: "שלא הלך לבו בדרך בעל הגימטריאות וצרופי מספרים שנזאי
נפשו שהיה בעיניו לבטול זמן וחשש איסור בדבר, והיה קורא עליהם ולהג הרבה יגיעת בשר,
רק מה שחכמינו ז"ל האירו דבריהם לכוון באלו הסודות דרך נבואה ואספקלריא מאירה גם
מלבד דרך הפשט... ומשלחן גבוה קא זכי להשיג מעלת נבואת רז"ל... בלי טורח וחפוש ובלוי
זמן, רק בלילות חואלירים [היא"צ] בלמדו ספר עם תלמידיו היתח שכונה שורה וטופיעה רוח"ק
בבית מדרשו. ובדרך קל תומי היה רומז דברי רז"ל ומכוונם בחשבון בלי דוחק" עכ"ל.

(2) ע"ש בספר התקנות יו"ד ג"ס: מעשה רב שנעשה בזמן הרב הגדול המגין ז"ל
בתסכמת כל חרמנים שמכרו ספר תורה פסולה לבני מקרא, דלא כספר גזיר כלל א' סימן ל"א
וכ"כ תרביז בתשובה כתב יד סימן אלף ס"ח. וכן חסכים מהר"ו זין בתשובה שערי ישועה,
מנהג ירושלם להוציא ס"ת לחובת היום תומי אחר תל"ו ומקיפין התיבה קודם קריאת ס"ת
והוא מנהג ותיקין [קרבן חגיגה דף ס"ח]. ויום ש"ת מקיפין בעת שבאין לחזור חס"ת להיכל
קודם תפלת מוסף, והוא מנהג נכון.

[מדברי הרמ"ג נתפרסמו הגהות שעל ח"ט ושי"ך שנדפסו בקונטרס זכרון לראשונים
שבט"ס ברך משה. מספר המעלות לשלמה וע"ש מע"ג אות מ' ומע"ס אות ה' א. ר.—].

ן הגאון המפורסם רבן של ישראל ר' יעקב המכונה ישראל למספחת בית חאנין מספחת חכמים וסופרים מנלות ירושלים אשר בספרד, שיצא לראשונה לעיר פיש במדינת פאשא, בנו של הרב הגדול ר' שמואל¹ בן הרב ר' יעקב בן שמואל בן יעקב חאנין, וראש מספחת אמו חיה חגאון ר' יהודה כהן אבי אמו זקנתו הרבנית מרת פאלומכא מנע זקני קסטיליא ונרליה [לשון בנו הרב חסנייה בספר הל'קט], נולד בעיר ליווארני שנת חשפיה (יצירה²) וכא לעיהק ירושלים בישיבתו של הרב גלאנטי בחברת אבירי החכמים חכמי התורה.

ויהי ה' את יעקב ויגדל, כי בוך שכלו וחכרונו נעלה על כל בני ילדו. ולא מש מאהל התורה מכית הסדרש הגדול בית יעקב פירורה. בימים ההם התרחק עם הרב גלאנטי אשר נתן לו את בתו לאשת, והאחים הנבירים למספחת יונה מליווארני התנדבו להחזיק בירושלים ישיבת תלמידי חכמים על חשבונם, והוא, הר"י חאנין, היה שמה לראש ונהרו אליו תלמידים רבים לשאוב מבאר ריכמתו והרביץ תורה הרבה.

במספר התלמידים ההם היה גם נתן הקוזי אשר הרקיש את העולם בנבואותיו הברויות. ובמרם מלאו להנער הזה תשע שנים הובא לפני הרב הזה לקחת תורה מפיהו וישב עמו קרוב לשבע שנים עד ר"ח סבת תמ"ז שהרשהו מורו לשוב לעיר מגורי אבותיו. ואחרי הימים הלך לנוע אל האטר שבתאי צבי, המשיח השקר אשר היה כמלון ממאיר לבית ישראל. וכאשר הכיר בו רבינו יעקב בנהן בשוכו אליו סימני שטות ונערות מחלסו הסבהיל אשר ספר, גרשוהו מעל פניו, וכאשר נלכדו רבים וכן שלמים ברשת הצבי שבור, היה הרב הגדול הזה הראשון להסיל את רעם החרם על ראשו ועל כל בני לויתו לכל יתקו רבים אחריו.

דרכי למודו של הרב הנזכר היה מנופה כסולת נקיה, שכלו הישר לקלוע תמיד אל דרך האמת ובקיאותו הגדולה סללו לפניו המסלה להתבונן תמיד מסקנת המוים וברר לו דרך לעצמו לדבר בלשון קצרה. וכן השיב גם לשואליו כפי שיראו לנו פסקיו הקצרים על השאלות שהיו נשאלות אליו בכל יום חששי מתלמידיו

(1) הריש חאנין ז"ל חבר ספר דבר שמואל, וספר מבקש ה', דרושים כסדר התורה עד פרשת נצבים, ובאור מאמרים רבים ממדר על ספר דברים [ויניציאה—שני], וכתב בעל עמוד העבודה שנראה שהוא הריש אשר לבקשתו נדפס בוויניציא השנית מחזור בכרך קטן כמנהג אלגזייר והגיעו ועשה עליו הקדמה.

(2) כן נלמד מספרו הל'קים חייב שחותם שם כ"ו שבט התל"ב. „הגיעני ה' בחמלתו לשנת חמשים ושתים“ ובס' ד"י מוכא שהיה שם בליווארני רב ואב"ד פרס שעלה לירושלים, ולא ידעתי מקור לדבריו.

חבריה, ואשר נאספו אח"כ בספרו הלכות קטנות והכל בקיצור נמרץ ובראיה חיות
ברורה כי מאס כל רוכמי הפלפולים ועוב כל החלוקים הנוטים מדרך האמת (1).
דרכו היה לחבב כל החכמות ופקח עיניו על כל מקצעות התורה והחכמה חקירה
ופילוסופיא. תכונה ודקדוק הלשון ותכסרת הרפואה (2). וכל דבריו מסולאים
וסכונגים ברוח האמת והענוה. כי לא תעמיד על דעתו ולא היה מסוג המקנטרים
בדבר הלכה, ושם לבו על דרך החינוך הישר להועיל לבני עמו, ולהורותם הדרך
תנכוחה (3).

מנהגו היה ללמוד בבית מדרשו בית יעקב פירורה ולתתפלל בבית הת"ת
שבירושלם המקום שהתפלל שם הנגזון ר' ישראל בנימין ז"ל (הל"ק סי' קע"ב)
וכל עניניו היו קדושים ומקודשים לשם ה' לבדו. לא שח שיחה במלה מימיו (4)

(1) נזכר זאת בספרו הל"ק, ח"ל: "כל יום הששי היו נשאלות, והיום קצר לעיין בהם
כל חצורך" וכן יכתוב גם בהק' הראשונה "ראיתי לכתוב קצת שאלות שנשאלו בבית מדרשנו.
בית יעקב מדי שבת בשבתו והשתדלתי לכותבם בקצור הכי אפשר". ובנו הרב המניח נשאל
על זה למה סתם אביו את הדברים כל כך? והשיב מה שפירש אביו הגאון במשה"כ, "ויותר
שהיה קהלת חכם עוד למד דעת, דר"ל לפי שמצינו בר' מאיר שספני רוב חכמתו לא עמדו
על סוף דעתו, אבל קהלת יותר שהיה חכם, והיה יכול לפלפל הרבה היה יכול ללמד דעת יען כי
הראה חוכמה את סוף דעתו. ושם יזכיר כי אביו הגאון זכה לחזור את התלמוד י"ג פעמים, ע"ש.
(2) כן יראה הקורא בספרו הל"ק ח"א רג"ג רפואה לחשוכי בנים ובח"ב כ"א ונזכר
מזה גם בספר ידי נאמן לריא מראנדא שכתב, "האיר ה' את עיני בקונטרס כתב יד לאחד
קדוש מחכמי ירושלם מחשוכי תלמידי המגן וחמיו של הפריח וז"ל: מדרכי הרפואה כו'.
[זה פעוטה, כי כאן כיון להרב הרופא ר' רפאל מרדכי מלכי. שהוא הוא היה חותנו של
הפריח. ועיין עוד להלן. א. ב—].

(3) בספר משנת חכמים לבנו הרב. מזכיר זאת בשם אביו הגאון ז"ל, וז"ל: "אחר
שיהא הנער כבן שש או שבע יכניסוהו לתנ"ך וגמרא עד שיהיה בן עשרים, וימלא כרשו בבקיות
וימלא. כמו שנהגין בפולין ואשכנז ורוב שורק, והנהגתי מנהג זה גם בעיה"ק. וכן היו נוהגין
בגליל העליון בזמן רבי קארו שמי"א שם מה אל מה חכמה דעת ויראת ה' וכל דורו היו בני דעה.
וזה לפי שחננו ה' הכנה שיהיה דוקא בעל תורה. אך בכללות הלומדים בת"ת היותר טוב שיעצתי
לאבותי חכמים והמלמדים. שיהיו חכמים בני מצוה יעסקו בתנ"ך ופירוש רש"י מחזרות
ואגרות ומסקי דינים בהלכות הצריכות ליהדות... ושנים ושלשה ימים משבוע ילמדו קצת משנה.
ופירוש רבינו עובדיה ומעט גמרא, וזה יועיל ממני"א אם יסכים הנער להתמיד בתורה כו' ואם
יצא לאומנות או להסתתר ע"כ אינו עם הארץ כל עיקר. ואם יתעסק בילדותו דוקא בגמרא
ויניח כל הלימוד הנזכר, אח"כ כשיוצא לסחורה ולאומנות ישכח גם המעט שלמד בתנ"ך מאחר
שלא החזיק בהם כראוי וישאר קרה מכאן ומכאן, כ"ז נסיתי בחכמה" עכ"ל. ועמ"ש במ' ד"י
שהוא תרגם את מנורת המאור ללשון ספרדית כדי להועיל לנשים ועמי הארצות ונדפס בליורני
שנת תפ"ו.

(4) בספר מדרש האיתמרי בשם הרב ז"ל כתב למרש מאה"כ כי חנה יוצר הרים ובזרא רוח
ומגיד כו' דר"ל שחרח הוא אין ואפס ואין אדם רואהו--ובכ"ז הוא מפרק תרים ונוכל ללמוד

וקיים בעצמו אדם כי ימות באוהל כי המית עצמו על דת-וּמִרגֵלָא בפומיה תמיד
 •אדם לעמל יולד, לעמל פה ולא לעמל שיחה אל־א לעמל תורה. ובכלל חיה איש
 האמת בכל עניניו. ולא תמיד את דעתו להיות מהמנצחים, ויזכיר זאת גם בספרו
 •גם אני הצעיר זכות אבותי עמדה לי וסייעוני להיות מאוהבי האמת. ואיני חושש
 מלאמר מעיתי כאשר יעידו עלי כל בני בית המדרש יצ"ו.

בסורות זמנו חשתינו עליו כאבים שונים ולא היה לו נחת ושלוח בכל
 שנות חלדו כי היה חלוש המוג ורפה כת. ופעם אחת נחלה חולי רע וסר עד אשר
 שנו את שמו לשם ישראל. כמו שכתב בספרו קרבן מנחה •אמר יעקב אשר הסכו
 את שמי ישראל... מצאתי עצמי מחויב לה' מכמה חסדים... עד אשר החליתי חולי
 רע וסר... ברכתי באמתחתי ומצאתי כמה חידושי דינים בוי"ו, וכן יזכיר בספר חלקיט
 •ורבים התפללו בקרי בעת חולי רע וסר והסכו שמי ישראל וה' לא בזה הפלתם
 ע"י. ועם כל חלישת מזגו תמיד לא פחד ולא רהה מול הקמים על ישראל. ויהי
 הראשון אשר גלה תעוועי השיץ ואחריו נמשכו כל גדולי ישראל באומיר ובקוש-
 מאנטינא. והיה אומר דרך הצצה: ראו מה משיח הוא זה שמתפחד מהתקם שלי.
 הרב הנאון הנז' היה דחתנו של הנאון ר' משה גאלנטי הרב הראשון שבקיר
 הקדש. והיה גיסו של הנאון ר' משה נ' חביב ולבסוף נעשה חותנו. והיה מסונה
 •אנימי נשים, וכמו שכתב מזה הרמניה ז"ל כמ' גט פשוט ושמות גיטין שכתב:
 •דע שהמנהג פה ירושלם שאין כותבין כהן ולוי כנט. אך מזמן מר חסי הרב
 שהיה מסונה •אנימי, הר"י חאניו ז"ל, כתב בשנים שלשה גיטין כהן ולוי ועתה
 שהנהיג מספקא לי אם יכולים ביד לחזור למנהגם הקודם עכ"ל. וגם הפריח הנאון
 ר' חוקיה די סילוח היה אחד מחתניו. ובנו ר' דוד די סילוח מתייחד אחריו(1). בנו
 של הנאון ר"י חאניו ז"ל היה הרב ר' משה חאניו הנודע למדי בקנאותו לה' על כל
 הנמשכים אחרי תורת השכתאית.

וינוע יעקב ויסת ויאסף אל עמיו במבחר שנותיו חוץ לזמנו בשנת תל"ד
 בטרם מלאו לו נ"ד שנים. [נלמד מדברי בנו המניח ומרחק ספרו הל"ק מח"ב]
 וחוצ למקומו, כי כ־אשר נמר חכורו לחם הפנים על הכ"י והשיע וילך לעיר קוש-
 מאנטינא להדפיסו עזב שם את חייו ושבה נשמתו למעונה. ונאכדו שמה גם הרבה כ"י

ממנו על הכל וריבור פה אע"פ שאין בו ממש מ"ם הוא עולה ומכלה סורף ומשחית, קוצץ
 ומכלה. והוא מגיד לאדם מה גרם לו שיהו בעוה"ב. אעפ"י שאינו מכיר ואינו יודע סיבו
 בעולם הזה.

(1) [לא ידעתי מקורו, ונראה שמעה בזה על פי ידיעתו כחשבו את הפריח בתור גיסו
 של הרב משה חניו כן הרריח. ולא ידע כי אמנם הו' תרי גיטי על ידיו זה שנשא שניהם יתני
 אחיות והן בנותיהם של הרב רפאל מרדכי מלכי ז"ל. כאשר אזכיר להלן בתולדתו של הרב
 מלכי. א. ר. —].

ז הגאון שר התלמוד ר' נסים שלמה אלגאזי חזקן. וזה שלשלת יחוסו למעלה בקדש, ואחריו בניו ונכדיו אשר האירו בחכמת תורתם לכל קצורת חנולה:

הרב החסיד ר' משה בנבנשת די סינובה בעל המו"מ של החריק הרב ר' יהודה אלגאזי הנזכר בספר דובב שפתי ישנים, ומתואר עליו "חריק ומקשה מתון ומסיק". היה אביו של הגאון ר' יוסף בנבנשת¹). אביו אשתו של הגביר הצדיק ר' אברהם אלגאזי מעיר ברומא²) בזמנו של הגאון מהריט"ט, והוא אבי הגאונים ר' נסים שלמה אלגאזי הזקן ואחיו החסיד ר' משה אלגאזי³).

בניו של ר' שלמה אלגאזי הזקן, היו ר' יוסף אלגאזי הנזכר בספר דש"י כהרבה חרות מכנו. ור' אברהם אלגאזי גיסו של הגאון ר' חיים חזן בעל שנות חיים ור' יום טוב אלגאזי.

נכדיו היו ר' שלמה אלגאזי השני. תלמיד הפר"ח אחיו מאמו של הגאון ר' חיים אבולעפיא בעל ספר עץ החיים, ולא נודע לי בכידור שמו של אביו של הרב הזה.

ונכדו השני היה הגאון הנדון ר' ישראל יעקב אלגאזי בנו של ר' יום טוב אלגאזי⁴) ואביו הגאון ראש נולת אריאל ר' יום טוב אלגאזי השני בעל ספר הבחיר שסחת יו"ט והריט"א על הלכות בכורות. הגאון התלמודי הזה היה לו לב חריף מבחיל וכל רגע היה מעלה הטוני

(1) הריש"ל בספרו דובב ש"י מביא וז"ל: זכינו לריחו ולא זכינו לשיחתו. הרבה שד"ר שהתאכסנו בבית אחי החסיד ר' משה אלגאזי המה ראו ותמחו מעשרה פפרים כ"י מכתבת מר זקני ולא אחד שובין בו דבר... ושאלתי פי מורי החסיד ר' יוסף גאנמו שהיה דורש משנו [של ר' יוסף בנבנשת] כמה דברים ואמר לי בני דע כי זה קרוב לארבע שנים מרס פרידתו היתה באה אליו כרמות נבואה פירושים על דבר אחד. ולא הספיק לכותבן בפירוש, רק ברמז. זה יובן עם מה שנאמר בענין פלוג... וקורא אני עליו מ"ש על ר"ע, "שהיה אוצר בלום" הוא היה תלמיד מובהק להאריז"ל ולר' אלישע גאליקו והרי"ש אוזירא, ונמצא ממנו לקושים חדושי תורה בספר הנ"ל.

(2) נזכר בתשובות מהרי"ם ח"ב סי' כ"ט ועוד מקומות, והגאון משיבו בכבוד גדול, ובס' אגרת שמואל לחר"ש אוזירא כתב: "האלקים אינה לדי גבר ככולא הכס שלם בחכמה בדיועות... אשר תפס אוטנתו של אברהם אבינו, להכניס אורחים וביתו בית ועד לחכמים. בן לא"א הגביר חריג נודע בשערים איש חיל ורב פעלים".

(3) מר אחיו בספרו מאחיו החסיד ר' משה מביא, "שכל ימיו עסק בתורה מעונה ביסורים. ואפי' לא פסק פומיה מגירסא, רוב השנה היה בתענית, ובימים שהיה אוכל אחרי צאתו מבית הישיבה ויבא לביתו היה מתעבף בציצית ולובש תפילין ועוסק בתורה, והיה אמינא ליה, למען מר מידו, והיה משיב בתחלה תאכל הנפש אח"כ הגוף, לא נהנה רק מסעודת מצוה, והיה נוהר בקי ברכות בכל יום, ובשבת היה שש ועלז לאכול ומכלא הברכות בסני דאפרסקא, וכ"ז לגבי משה מלחא זופרתא, ע"ש. ובספרו מביא קצת חידושים ממנו.

(4) בן החתים עצמו במפורש בספרו שארית יעקב ובספר שמע יעקב, ונזכר שם על אביו ר' יו"ט שנפטר לעולמו שנת התפ"ז ליצירה, ומספיד אותו בתשלום שנתו, ע"ש. והרב ר' יוסף שווארץ בספרו מעשה הארץ שכתב עליו שהיה בנו של הגאון ר' שלמה אלגאזי פעה בזה

קושיות והויות. ועוד בימי עלומיו בעיר נאליפולי כאשר שאב עוד מכאר תורתם של הגאונים ר' יוסף ששון ור' מאיר די בוטון רשם לעצמו בסוגיא דחרמש מאתים וחמשים וחמשה קושיות. והזכיר מזה בספריו: "שאם היה בא לכתוב שיטות בסוגיות חכמים אתו באוצרו לא היה מספיק להעלותם בעט סופר". והיו קוראים אותו "הרב המפורסל" אך אחרי כן נטה מדרך זו. וחתר למצוא מסלות ישרות. לעבור בהן אפיקי התלמוד והפוסקים ועשה גבולות כללים ופרטים הנותנים בים התלמוד דרך, ובמים עזים של הפוסקים נתיבה, וחבר לזה ספרים ציונים וסמנים לאוריותא, עד כאן לשונו.

רבותיו של הרב ז"ל היו הגאונים: ר' יוסף ששון ור' מאיר די בוטון שלמד אצלם בבחרות ימיו. והגאון ר' יוסף נאנסו כמזכא בספר קורא הדורות. וכאשר עזב את בית רבותיו קבע בירת מדרש בעיר אומיר. והנהיג שם ישיבה מגדולי חכמי העיר אשר דלו מכאר חכמתו, והמצוינים שבהם היו: הגאון ר' אהרן לאפפא הרב דק"ק אומיר, בעל ספר בני אהרן, חתנו ותלמידו של הרב. והגאון ר' חיים ן' מנחם אלגאזי, הרב דק"ק רודים בעל ספר בני חייא, שהדפיסו הגאון ר' חיים אליפנדרי בספר אורטה-קאיו בשנת תע"ב ומדובר שם נשנכות מסורו הרב ז"ל. והר"ד קונפורטו מזכיר גם כן משיבת הרב, ואומר: שלמד שם בחברתו בהיותו באומיר יפליג בשכחו בתו ים אל: "שהיה רב מוכח בחדרי תורה ובקי בכל חדרי התלמוד ודרשן גדול". בהיותו באומיר שבעה נפשו צער ויגון ממשוכת השבתאים, ותהי נפשו ונפשות ביתו בסכנה עד שהוכרח לברוח טהעיר הוא וחתנו הגאון ר' אהרן לאפפא עם כל נפשות ביתם, ולהעזר זמן רב בהסביבה אשר מחוץ לעיר לכל יבולע להם. אולם כל קצוות הגולה חכו לאסריהם ועיני כל ישראל היו נשואות למשפטן בדבר הש"ץ ימ"ש. וכמו שכתב הר"י ששפורט במכתבו אליו: "איש שהכל בו השקול כרובן של סנהדרין ר' שלמה אלגאזי, והחכם כו', עליכם להניד דעתכם לפקוח עינים עורות ולסלק אבן נגף... עיניהם של ישראל תלויות למאמריכם והסכמותיכם" וכן יכתוב להר"א סופינו. וישאלהו: "האם חסרו חכמים וחסידיים ואנשי מעשה באומיר... מוהר"ש אלגאזי אשר זיינו עליו וספריו מעידין על רוב חכמתו, ואחרים כיוצא בו שראויים שתשרח שכינה עליהם" כו'.

אחרי הימים התלכו בלכבו רשפי ציון ואהבת קדושתה ככתוב בשירי היקר אשר בספרו הליכות אלי, המתחיל "ציון ישראל דרך הנחתו ויעל" אשר נכבדות מדובר בו, וגם אמנם שלא נוססה בו רוח השיר יערבו עלינו מאד הגיונותיו הקדושות הנובעות ומפכות מלב אמת וטהור. וכנראה מספריו בא לעיה"ק אחרי עתותי המהומות באומיר. אולם הרב בעל תבואות הארץ כתב שבא לעיה"ק בשנת שצ"ה. ולא מצאתי מפורש בדבריו. אך מ"ש בעל שה"ג שחבר את ספרו גופי הלכות בעיר ירושלים. ובא להדפיסו בעיר אומיר, ואח"כ חזר לירושלים יתכן שהיה

שמה שני פעמים, ובפעם השניה חזר לעיה"ק אחרי עתות המהומות. כל חכמי קה"ק וגדוליה חלקו הכבוד הראוי למעלתו והושיבוהו בראש כלם. וזה סדר חתימתו לפי מעלתם בפס"ד א' שהיה למראה עיני האזולאי ז"ל: הראשון להם היה הר"ש אלגאזי, ואחריו הר"ש גרמיוזאן, ואחריהם הר"ם נאלאנטי, ור' יעקב חאגיז ור' יצחק בוטון.

פה באה"ק הרבנאנ כפרישות יתירה והרכבה בישיבה. וכרוב האזולאי: ולשם און שמענו נפלאות מתורתו ומתבודדותו בעיון, ויכתוב עוד: ישיבה מלומד בנסים. ושם עליו מזקני שער נוראור לפי שלמד תורה לשמה, ולא נהנה מכבוד התורה מעולם גם פלפוליו העמוקים לא הטו לבבו שתזוז דעתו עליו, וכל עוצם חריפותו השנונה היתה בידו רק לאבן בוחן למצוא את שכל האמת הננו בפנימיות המאמר לדעת סוד קדושים על ידה. וגלג זאת נמצא בכפריו שהוא כותב מתחלה מפירושו המתורדים ואחרי זאת מזכיר הדרך הפשוט והברור. ומזכיר זאת בספרו רצוף אהבה וז"ל: לפעמים אני כותב דרך אחר שהוא הריף. אף על פי שיש דרך ישר הימנו, לפי שקריתי שהגיד המגיד להכ"י ז"ל, וז"ל: תרי פירושי דכתבת בהרמב"ם חרא הוא קושטא דמלתא. מיהו אידך פירושא לא תסחוק ירתיה דאיהו חריפא, ורעותא דקביה מליק באורחא חריפא יתרי ביה, עכ"ל.

הרב הגאון הנז' לא העלה כל חדושו על ספר כי רוחו היתה כנחל נובע חכמה. וגם לא נדפסו כל הספרים שכתב. בכ"ז רבים הם גם מה שנשארו עמנו בקרב ישראל. והחיר"א ז"ל נתן בהם סמנים זכרון שמו הטוב "ש' ל' מ' ר" א' ל' ג' א' ז' י' ז' ל' ה' ה' ". והם אלו: שם ע' ש' ל' ס' והוא ביאור על התורה, נדפס באומיר, והחיר"א כתב שנדפס גם כאמסטרדם. וחסרו שם ס' דברים. ל' ח' ס' ת' ר' י' ש' יטה על מסכת ע"ז נדפס בויניציאה ומטראמבורג. ס' ע' ל' פ' ת' ס' פ' י' ר' י' לקוטים ממאמרי זה, במעלות הסודות, נחלק לשלשה עמורים, במעלת התורה, והעבודה וגמ"ת, ורצופים שם פנינים רבים מטעמי המצות ומעלת שבת ויו"ט, ומעלת הנפש שכרה ועונשה, עניני עוה"ב ותשובה, והקונטרס הזה היה כמובן עמו עוד מימי ילדותו וסדרו לימי החודש. להדריך עצמו בצעדי החסידות והטהרה. ולשנן בו סדי יום ביומו. ה' ט' ו' ר' ב' והוא ספתחורית לפסוקי תנ"ך הנדרשים במדרש רבה, שם חשף תעצומות כה זכרנו שנכרה גם בתנ"ך ומדרשים. חברו בעשרים יום, והדפיכו בהיו באומיר. א' ה' ב' ת' ע' ל' ס' כללי הסודות ודרושים. ת' א' ו' ה' ל' ע' י' ס' באורים לספר עין יעקב, ויכתוב שם שכמשך הזמן יצא לאור ספר הריף ס' יאשיהו פינטו והשמיט את הדברים שכיון לדעתו, נדפס בשאלוניקי—תט"ו. ג' פ' ה' ל' כ' ו' ת', כללים על הש"ס ובאורים ללשונות הרמב"ם. יחברו בעיה"ק ירושלם, והלך להדפיסו בקיר אומיר, ואחר כך חזר לעיה"ק [החיר"א. ולפי מה שראיתי זמן ההדפסה בשנת חתי"ם, יפ"א בעיני

כי לפי הנראה בהקדמות ספריו לא היה בחיים עוד בזמן זה, ואפשר ששב לעיה"ק טרם שנגמר הרפסת הספר הזה]. הספר הזה נסדר על פי סדר אלפא ביתא ובסופו תשובה נחמדה לחתנו מהר"א לאפפא. אפריון שלם ה' חרושים בש"ס ותוספות בחריפות רב, ונכלל בספרו רצוף אהבה אשר חברו במנציא והדפיסו בליווארני ש' הת"ט ליצירה. זהב שיבה פרושים על הגרות חז"ל ודבורי תוספות. חברו בעיה"ק ונדפס באזמיר ואחרי אשר ספו תמו על ידי רקש העיר חזרו להדפיסו בפיוורדא שנת תע"ב אחרי התעלות הרב לב"ע והוכחא מעיה"ק על ידי המקובל ר' מאיר היילפרין בהרב ר' משה יוסף מתושבי טירנא נראיר ונדפס בהסכמת הגאון בעל בית שמואל, האב"ד דשם. יבין שמוע ה [ויניציאה—שצ"ט] ספר נחמד על כללי הש"ס בעין תוספות על ספרו של ר' ישועה ן' יוסף והרב בית יוסף מן ז"ל בספרו הליכות עולם. זקנת שלם ה', על ספר העיטור וטור חו"ט, גדול בכמות ובאיכות. נזכר בס' קהיד, התחיל לחברו בימי עלומיו, והיה מכיל שמונה טאות נידרות והשלימו לעת זקנותו, ובעל שנות חיים כתב שבאמצע המלאכה שב לשמי מעונו לעולם הצדק. וכתב החיד"א ז"ל שנאבד הספר הזה ולא זכינו לאורו. קילורית לעין, על קצת מאמרי עין יעקב מצורף לספרו מעולפת ספירים ונדפס באזמיר. הליכות א"י, על כללי הש"ס בדרך ספר יבין שמועה ונדפס באזמיר שנת ת'חיד"ה' [תכ"ג]. הגהות בשפתי ישנים והוא ספר דובב שפתי ישנים הנז"ל. ובספר אהבת עולם מזכיר שחבר עוד ספר "מנהת ערב, וספר ארחות צדיקים, על מילי דאבות, ולא בא זכרם במק"א, ונס החיד"א ז"ל לא הזכירם ואולי הוא ספר ארחות צדיקים המפורסם אצלנו מבלי שם מהברו.

בעיר הקדש בלה את שארית ימיו ורכין פעלים רבים לתורה, ושמה שבה נשמתו לשמי מעונה למנוחת עולמים, וגדולי העיר חלקו לו הכבוד האחרון וספרו עליו בעיצומו של יום. והגאון ר' יוסף ובנו ר' חיים חזן ושאר החכמים קשרו עליו מספר כבד ונדפס בספר שנות חיים.

ה הגאון המופלא ר' יצחק ב"ר אברהם בואינו בעל הס' המהולל של חן מלכים חידושי תורה מהגאון הריק"ש ז"ל על שו"ע או"ח ויו"ד והרבה חידושי דינים מרבנים שלפניו וחכמי דורו, הרבה מהמחברים העתיקו חידושי דינים שכו"1), ועדיין הוא בכתב יד בעיה"ק ירושלים. הגאון הזה היה מתלמידי הגאון מהר"י

(1) בספר טובת אדמה לחרב מיוחס כרך ג' מובא בשם הרב מה שלומדים ביום המשמר שמאריכים בתחנונים על אורך הגלות וקוראים קודם חצות פרשת ויקרא ופ' צו עד במדבר סיני פרשת נסכים ופרשת נצבים מוהיה כי יבואו עליך וכו'. ובישעיה, נכון יהיה הר בית ה' עד

מכע ובזמנו של הרב גאלנטי, והפריח מזכירו תמיד בספריו. ובספר אהל יעקב להגאון הרי"י ששפורט טובא הסכמת הרב הזה. בעסק פס"ד אחד משנת מ'שפ"ט [תכ"ט] וחותם בו ר' מושב עיר ירושלם, וראיתי תמיסתו עם רבני ליווארני הרי"א ננסו ור' יהודה אלהדיף בשנת התס"ה ליצירה.

ט הרב ר' ישראל פואה "חכם ודיין בעיה"ק ירושלם". [קוה"ד] תשובתו כובאת בשו"ה הנאון בעל כנסת הגדולה בח"ב סימן כ"ג. והמחבר כותב אליו ברוב פאר וענוה וחולק לו כבוד גדול. בשנת התל"ב ליצירה, הלך בשליחות מצוה, ולא נודע אינו אם חזר לבא לעיה"ק. והקרוב להאמר שזה הרב היה אחיו של ר' חיים פואה הנז"ל פרק א' אות י"ג.

י הרב נור החסידים ר' יהודה האביליין בהרב ר"ד חאביליין ובנו ר' שמעון האביליין. הורתם ולירתם בקדושה בעיה"ק ירושלם. ואחרי שנמרד מר אביו החסיד ז"ל ונסתלק לעולמו בעיר אומיר כנז"ל פרק ב'. נתקבל הרב יהודה לאב"ד ור"ם בעיר נוא-אמון ורבץ פעלים לתורה. ואחרי זאת עלה לעיר חברון ונתקבל שם לראש ב"ד, הרב הזה ביטדותו היה עמית ורע להגאון ר' מרדכי הלוי בעל ספר דרכי נועם. כמו שכתב בתשובות דרכי נועם סימן י"ט בחלק יור: "זכרתי ימים מקדם כד הוינא יתבין כחדא בחברותא ושקלינן וטרינן במילי דשמעתא ואגדתא וכל מילי מעליותא". ובהיותו לאב"ד בעיר נוא-אמון נחלם עליו ברין עישור נכסי היכא ולא עמדו אדעתא דאב. והרב משיכו בכבוד גדול, עיין שם (1). ובהיותו בעיר אוקספורד ראיתי שם קובץ גדול כתבי יד מהר"י

ולא ילמדו עוד מלחמה, ופרשת ויצא חומר עד קדוש ישראל, וברמיה מצא חן עד ולא יהרס, וביחוקאל מ' מן בעשרים והמשעך סופו. וביואל מן והיה אחרי כן עד סוף, ובמשלי אשת חיל. ולומדים מסכת אבות, תמיד, מדות. ואחרי חצות גומרין התהלים ותחנונים בין ספר לספר ולומדים ראשית חכמה עד שמתקבצים למנחה. סדר זה העיד הרב ש'חן מלכים בשם רבו הרב הכולל הגדול מהרי"י שבאע שזקני ירו' היו לומדים כן בכנסת הגדולה בכל יום חמישי ושני, ובזמן שלמדו אותו נפל רעם גדול מהיש בבית גאים ובקע בקע גדול והיה קרוש ה', ועד היום לא נתן רשות לבנות, עכ"ל, ונס הפריח מעתיק אותו חסדר משם הרב באריח סימן תי"ז [ונראה שכיון על הרעם שנפל על מרכז הארמון בזמנו של הנגיד ז"ל המועתק אצלנו בחלק א' ע"ש], ועיין ספר מזבח אדמה תס"ת, ופרה"א ח"ד דף ח' ע"ב. ובספר אד"ק ח"א סימן מ'. ועוד מקומות מה שמעתיקים בשם הרב ז"ל.

(1) ח"ל בתשובה הנז', ויהי היום בהיותי מתגורר אצל, כנא אמון, ראיתי מראות אלקים שכתב מע"י לחלוק עלי ומקרוב נגלו אלי עוד ג' קונטרסים בסלע מחלוקות מרבנן תקיפי דארעא דישראל: הגאון ר'א אמיגו, ומהר"ם ו' חביב, ומהר"ר דוד כהן, וע"ע באהע"ז ט' ל"ט.

חאבי ליוו זיל 1. Q. Opp. והוא ספר שו"ת דשקל ומרי עם הגאונים הרבנים ר' נתן נטת, ור' יצחק בוטון, ור' יהודא גרשון, ור' אהרן בן חיים, ור' יצחק בן כנשת, ור' שמואל נאון ועוד רבנים¹). והיה לו עסק דין ודברים עם החכמים ר' שמואל פרימו ש"ץ וסורשת בירושלם בשנת התכ"ב ליציאה, בטרם שיצא הרש"ף לתרבות רעה שנעשה אז סופרו ומוזכרו של הש"ץ שר"י, כמובא בספר בעי ריי להנאון בעל כנסת הגדולה בחלק חו"ם סימן ל'. וחבר הרב זיל הרבה ספרים שהחיד"א ראה אותם בכת"י וכיניהם הנהו"ת על שו"ע אה"ע"ז. ועיין עוד מפיני חידושי בספר שמתח"ת חר"ג²). וחלק קטן מחידושי יצא לאור על ידי בנו הרב ר' שמעון נקרא חב"ל בני יהודה והוא פירוש הגדה של פסח בתוספות דברים מבנו הנ"ל, ונדפס בויניציאה שנת ה'תח"י"ו³ [תנ"ט]. והנאון ר' משה זכותא כותב שם הקדמה קצרה עם שיר ששר לכבודו³). ושם יספר בנו הרב החסיד ר' שמעון הנ"ל שרוב שנותיו היה נד ומטולטל וחסר לחם ולא השיגה ידו ללמוד בשלום רק לעתים רחוקות היה מוצא ספר כדי ללמוד בו. ובשנת התמ"ט בשכעה באדר בלכתו באניה עברו נלי ים על ראשו, ונחשול כבד עמד למובעו ונשכרו הענון והרפסודות והרבה אניות נצללו בתהומות רבה. וברחמי ח' נמלט ובא לירושלם עיר מולדתו, ובשנת בא מבית [תנ"ה] ח"ך לויניציאה

(1) שם בתשובה כתב יד הנ"ל, נשאף הרב מר' שמואל וולייסוד לענין הקראים שאחד מקהלם הלשין את בני הרבנים לפני הישמעאלים שלוקחים בת אחותם לנשים, ולענין חפלה כו', והרע לישראל מאד, ושם עלילות דברים כו', ועשו גזרה שלא יורשה שום מוהל לומר בניהם ולא ילך חזן כו'. אם יש להם רשות לעשות ענינים כאלו אחרי שהקהל לא נגעו בכבדם, אלא שאיש אחד מהם חטא בשפתיו, והשיב הרב עין לא מצאתי בכל התורה שיושל עונש על הקהל בשביל יחיד, וחאריך בחיפופות שאין להם ללמוד ממה שעשו הסנהדרין לפעמים בחוראת שעה, ומהתקנות שעשו מדור זה להבאים אחריהם, וכשיכ ממנוי הזמן הזה, ובפרט לגזור לבטל מצות מילה, ולענוש להחוטא לחוסף חטא על פשע, וכתב: בא וראה כמה תקפים וחסידים היו בעיר בימים מקדם, וחיו מתנהגים עם בני מקרא באהבה ללמדם חכמות ותורה, ואף על פי שרבים היו חולקים עליהם עשו מעשה. וכמה כרוכרים כרכר הרא"ם טרא דאתרא הדין, והשתדל ליישב דברי מי שדבר בחיובם, ויישב דברי הרמב"ם מה שנראים כנגדם.

(2) בספר ההוא מובא בשמו לפרש דברי המדרש על פסוק קסונתי וגו', אין קסונתי אלא מעם, ואין מעם אלא צדקה, שנאמר טוב מעם בצדקה, ופירש עפ"י האר"י ז"ל שבעת הסכנה צריך אדם להזכיר זכיות. ואיך יאסר שנתמעטו זכיותיו ולכן דרשו שנתמעטו ממנו על ידי הצדקה שעשה.

(3) חנאון הרמ"ז כתב בהקדמתו, יען כי שיטות שניהם משותף בחבור הזה לכן משירי אהורנום, וז"ל: עי"ם יתר ובית, האב והבן חבירו יחידו, חבן יכבד אב בשוב חב"ו, גם אב יחובב בן בכל יש לו. כמו ורוחו אף כעשה ידיו. ואמר משול אתה בכל שלי. קומה עליה אתי בגורלי. עד כאן.

והרפים שם את ספרו "חלק בני יהודה" פירוש על מגילת רות(1):

יא הגאון ר' יוסף חזן מחשובי תלמידי הגאון הנדול ר' יוסף מטראני, וחבריו של הרבנים הרב בעל כנסת הנדולה. ור"א חנניא ור"ח אבולעפיא [כן כתוב בספר ישרי לב לנכדו ר"ח דוד חזן, ולפלא שהחיד"א ז"ל לא הזכיר את הרב מכלל תלמידי מוהרי"ם]. וזה ספר ירוסו: ראשי המשפחה ומחצבת הורתה הב טנאוני בנדר, ובספר **אמונה** באוצרות הספרים אשר להאפיפוד כרומי נזכר בסופו א' ממספרות חזן, הנשיא ר' משה ב"ר מתתיהו כמדינת פרס ועל שם המשפחה הנשאה ההיא התיחס גם הפייטן ר' אברהם לבית חזן מגדולי אנדולוסיא אשר בספרד, הנודע בכל תפוצות ישראל בפיוטו "אהיה לנו קמנה" שאומרים אותו בליל ר"ה בנלילות ספרד ומערב ורוכ אשכנז. ובספר בירת ועד אות 2191 מובא שר' שמואל חסיד אביו של ר' יהודה חסיד קבל את קבלתו מר' אליעזר חזן, שקבל ממורו עד רבינו שמעון הנדול ורבינו גרשון מאור הנולה, ור' יהודה החסיד מסרן לתלמידו ר"א מנרמיוא בעל הרוקח. מנע המשפחה חזאת יצא חטר ר' אליהו חזן חברו של הגאון ר' יוסף טראני ומובא בספרו איי חים. והוא אבי הגאון ר' יוסף חזן נושא מאמרנו, ובנו של ר' יוסף היה הגאון ר' חיים חזן אבי החסיד ר' דוד חזן בעל חוזה דוד והוא זקנו של הגאון שר התורה ר' יוסף בעל חקרי לב [ספר ישרי לב לבנו הרב ר' חיים דוד חזן]:

הרב ר' יוסף חזן נולד בעיר אומיר ויהי שוקד בתורתו ושנה באהבתה. ובעודנו צעיר ורך, בעוד לא עברו עליו תשע שנים ידעו העם כי לגדולות נוצר, ויהי למופת בישראל כי לא היה כמעט דנע אשר לא רחשו שפתיו מילי דשמיא. וגם שנתו לא היה אלא מתנמנם, המית עצמו על דברי תורה. וכאור בקר דריף וקדים לבי כנישתא מעוטף במלית ותפלין. והיה תני ספרא ספרי וכמה הלכתא גברותא וחדש בכל יום הלכות מרוכות מקשה ומפרק ומברר תורה כשמלה [ישון בנו מוהר"ח ז"ל]. אך השקידה הזאת החלישה מאוד עיניו ובא לתכלית העיון, וערך חצי שעה רצופה היה מגשש באפלה וילך חשך ולא אור, וכאיש אוכר עצות אכד נצחו ותחלתו. אך ברחמי צורו נעשה בו אות למוכה ואורו עיניו וישב לאיתנו

(6) [הריי האביליוו תלמיד הרבנים הגדולים מוהראניא בעל קרבן אהרן, ומהר"ר אביגדור קאספלאץ ז"ל. כי הרב מוהר"ר פראג'י מהמה ז"ל בתשובתו כי סימן ט"ם, ודל:סורי תמה וכו' לפני רבותיו היה בעל ק"א ז"ל, והיה אביגדור קאספלאץ ז"ל, עכ"פ. וידוע שהרי"ף הגו' ז"ל הוא תלמיד מהר"ר האביליוו. בשנת חג' היה כבר הרי"ח לראש חבון ת"ז, כמבואר בהסכמתו שבספר חבל בני יהודה להרב בנו ז"ל יעריש. גם בשנת חג' לפ"ק חתם ראשון לרגני חבון ת"ז, ככו שכתוב בספר אורים גדולים, ב"פ שלח ד"ך, יעריש, מ"י המעלות לשלמה, אות יוד סימן י"ט. א. ר—].

הראשון לראות ולכתוב בספר, ובגלל אחיא ותכחיא די עבד עימיה אלהא, שלם את נדרו אשר נדר בעת צרה. ויבא במגלות ספר בכורי חדושו שחיבר בעיר קושטא ואזמיר ויחוק אותם בספר להפיצם בישראל ויקרא אותם לזכר הנס: "עין יוסף" ו"עין יהוסף" [שם].

אחרי היותו לאיש ובא בימים, גמר אומר לעזוב עירו אזמיר ויבא להסתופף בצל תורתו של הגאון ר' יוסף טראני בקושטא. יותר משמונים תלמידים מנדולי תורה יצקו מים על ידיו ושאוכו מכאר תורתו, ולחברים ההם נלוו גם הרב הגאון הזה ונתכבד שם לדרוש מדי שבת מעין כל פרשה ופרשה והפיק רצון רב מכל שומעיו, ואחרי זאת שב לעירו אזמיר, ויקבע שם בית תלמודו וגם שם היה דורש בכל יום השבת והמועדים, ופיו הפיק מרגליות דעת חכמה ומוסר עם הלכות מרובות אשר מתוכם נקבצו ספר שלם הוא ספר עין יוסף שהוא כלול מסקרא משנה והגדה ונדרם בחיי הרב בעיר אזמיר שנת ה'ת"ס' ליצירה.

באחרית ימיו עלה לארץ הצבי וכל נדולי ירושלם חלקו לו הכבוד הראוי למעלתו. ועמרוהו בכתר התורה אשר הולמתו ושמה השלים שאר הספרים שהיו חתומים באוצרו.

ונפטר בשיבה טובה כאשר הגיע לגבורות, ושם מנוחתו כבוד. זמן פטירתו לא נדע אל נכון, אך בשנת התנ"ד היה בחיים עדיין כמובא בפסקיו אשר בספר חוט המשולש, ע"ש.

הרב ז"ל היה רבו ומורו של הגאון המפורסם ר' אברהם ישראל זאבי בעל ספר אורים נדולים.

הספרים שהניח אחריו הם: עין יוסף הנז"ל וס' עין יהוסף הכולל חדושים ושיטות על מסכתות שונות והם:

- [א] על מסכת בב"מ שנשא ונתן עליו בחברת תלמידים וחברים.
- [ב] על סנהדרין, הדפיסם נכדו הרב בעל חוזה דוד בעיר אזמיר בעזרת דודו אחי אביו רד"ח מקושטא.
- [ג] חדושים על מסכת שבועות.

[ד] על ב"ק, הדפיסם נכדו הנ"ל בעיר דיהרנפורט בלכתו בשליחות בנלילות אשכנז הוא והגאון ר"א ריווינו. אך אש אכלה כל הספרים ולא נשאר רק קובץ אחד במרשיליין. וגם השיטה אשר על בב"מ נתעכבה הרבה בהדפסתה כי הוכרח לכתוב אותה בכתב אשכנזי להכין על מזבח הדפוס, והר"ח חזן נתבקש בישיבה של מעלה בעיר מיר במדינת ליטא. ונזדמנה אח"כ ליד נכדו ר' דוד רחון בכואו להשתטח שם על קברו.

[ה] עין יוסף על עין יעקב וכן שו"ת שהשיב לשואליו ועדיין חסה בכתב יד. אך הרבה מתשובותיו נזכרים בספרי חנאונים בני דורו

בספר אורח לצדיק להרי"ח רודריגש חו"מ סימן י"ב, ובספר בעי חיי חלק ב' סימן י"ו, ובספר חוט המשולש בתקנת רבנים קדמונים לענין פרעון כתובה שחתם שם בשלהי סיון התנ"ד, ע"ש.

יב הרב הגדול ר' **יוסף מולכו**, חכם מעיין שבא מצפת לעיה"ק [קוה"ד] ובנו החסיד הרב **יעקב מולכו** מבית מדרשו של הרב ר' ישראל יעקב חאגיז. שניהם חסידים מופלאים במטעי קרש מגזע הרב הקדוש ר' שלמה מולכו בעל ספר המפואר המפורסם בחצרות המלכים והאפיפיור שברומי אשר נשרף אחר כך על קדושת השם בשנת הרצ"א ליצירה. הרב ר' יעקב מולכו, חבר שו"ת רבות שנשארו בכתב יד וכמה מהם היו למראה עיני החיד"א ז"ל [מע"ג י' רס"ג] ועוד לו דרושים נחמדים שלא ננה עליהם אור הדפוס. אך שמעתתיה מיכדרן בכמה הלכתא גברותא סולי דחסידותא להלכה למעשה, גם הרב המניח מזכירם תמיד להלכה. הרב ר' יעקב מולכו היה גיסו של הגאון הר"א יצחקי. [ועיין בסימן השני] (1).

יג החסיד הרב ר' **דוד יצחקי** חתנו של הרב בעל חסד לאברהם, מבית דינו של הגאון נלאנטי ואחד מראשי הרבנים הקדמונים הנזכרים על ספר חוט המשולש, והוא אביהם של הרבנים ר' אברהם יצחקי ור' יצחק יצחקי שנזכרים להלן. ובספר הליק כתב הרב המניח בשם הרב ז"ל: בשנת התמ"ט קרא ה' לרעב ולא היו נמצאים חטים משומרים משעת קצירה ולא שמן מהותך כדי להשתמש בפסח, והחסידים ואנשי מעשה שהיו נוהרים בזה נמצאו בצער עצום ובפטר הרב המוכחק ראשון שבראשון המלאך כמ"ה דוד יצחקי וכמ"ה אהרן חיון וכמ"ה יוסף מולכו, וכתבו פסקים גם יכולים להתיר שארי שמנים, ע"ש. ועיין בספר חוט המשולש להרי"ו דיוואן פסקו של הרב הנז' לענין פרעון כתובת אלמנה שאם אין בעובון שיעור שתי כתובות תחלוק עם זרע הבעל ותקח כשאר יורשין, אולם אם לא הניח זרע קיימא רק שאר יורשין או כתובתה קודמת ליורשתן, וחתמו על זה הרבנים הללו: דוד יצחקי, יוסף חזן, משה י' חביב, יוסף בכ"ר יוסף, עובדיה אהרן חיון, סיט עובדיה, יו"ט צהלון, יעקב מולכו, שמואל הכהן. ונפטר הרב ז"ל והלך לעולמו בתוככי עיר ירושלים. ויקברו אותו במעלה הקברות בדרך הזיתים ממעל לבית החפשית סמוך למקום מנוחתו של רבינו הפרי"ח ז"ל, וחרורת על מצבתו: זה קבר של הרב המופלא הישיש כמ"ה דוד יצחקי זלה"ה (2).

(1) [הרב יעקב מולכו חתום עם רבני ירושלים בשנות תמ"ח ותנ"א על פסקם בענין העברת חקש מבריא לצפת. מובא בשו"ת זרע אנשים סימן ל"א. א. ר—ן].
(2) [הרי"ד יצחקי חתום בראש רבני ירושלים על פסק החקדש של מבריא לצפת, בורע

יד הרב המקובל אלקי ר' עובדיה אהרן חיון סרבני ירושלים מבית דינו של הרב הסגן ז"ל. חבר פירוש על הזהר נקרא "מחנה אהרן" והעתיקו החת"ש ר' יצחק אכזאמי מארץ מצרים וגדפם. נזכר הרבה בשו"ת דרכי נועם בחלק חו"מ סי' ונ"ה לענין מה שרצו יחידים לחדש מסים על תלמידי חכמים. ושם מובא כל התקנות הקדומות בענין זה עם ספור נורא מספר משא מלך כשם ספר חסידים ע"ש. ועיין בחדושי תורתו בספר מטה יוסף יו"ד סימן ט"ז. בנו של הרב היה הגאון ר' משה חיון חברו של מוקדנו הרב אברהם יצחקי וחתנו של הר"י חאניו ז"ל, ובסוף ימיו היה אב"ד בעיה"ק צפת כמובא בתשובת מטה יוסף חלק ב' [מע"ג ב' קכ"ה], ועיין מחשבותיו ב' מטה יוסף יו"ד סימן ט"ז. ובספר זרע אברהם אהע"ז ב' ג'. וחז"מ סי' ד'. ובספר גו"ר כלל ג' סי' ו' ואה"ע כלל ג' סי' א', ומ"ש בספר תבואות הארץ שהיה הראשון בעיר ירושלים אחרי הרמניה ז"ל בשנת תס"ה, אין לו שום יסוד.

מן הרב הגדול ר' חייא אברהם ב"ר אהרן די בוטון מחשובי הביד של הרב גלאנטי. "הוא היה מעיר אומיר מהביד של הרב יוסף איסקאפו, ובשנת ת"ח היה מהמסכמים על ספר הבחיר כנסת הגדולה. חלק א"ח, וכתב הקדמה לספר שיורי כנה"ג. ובשנת תל"א הביא לדפוס ספר "לחם רב" למר זקנו הגאון בעל לחם משנה. ולבסוף ימיו עלה לעיה"ק [רשמי הערך "לחם" ה' מיכל] ובזמנו של הרב הסגן והרמניה היה ממונה אנימי נשים, והרב המניח בספר הל"ט בקונטרס הניטון מביא הרבה מחדושו: "והוא החתום הראשון על סכתב רבני ירושלים לרבני חברון המובא בספר שכר פושעים", [שם]. מנוחתו כבוד בירושלים ומקום קברו לא רחוק מקבר ר' אהרן פרדו ממעל לקבר זכריה הנביא אצל האילן והכור].

מן הרב החסיד המקובל ר' אברהם בן הרב המקובל הרופא ר' יעקב י' צמח ז"ל, מבית דינו של הרב הסגן וחתום אתו בכמה פסקים והסכמות. ובשנת תתמ"ז הסכים על ספר שער אפרים וגמצאת תשובתו בספר גו"ר אה"ע כלל ג' סימן י"א. חבר ספר "ברית אברהם" כתב יד דרושים נעימים. והרב הגאון ר' חיים אבולעפייא בספרו עץ החיים מביא הרבה חידושי תורה ממנו, [שה"ג 3].

אנשים י', ומשם נראה שהוא היה לראש רבני ירושלים אחרי הרב משה גאלנטי ז"ל. א. ר. — [1]

[1] חתום עם רבני ירושלים על פסק ההקדש של מבריא לצפת בשנת התנ"א המובא בורע אנשים י'. א. ר. — [2]

[2] חתום עם רבני ירושלים בפסק הנ"ל בורע אנשים י'. א. ר. — [3]

[3] ועיין לעיל בחיז פרק ב' אות א' בסופו ושם בחערה. א. ר. — [4]

י' הרב ר' יוסף ן' יוסף. אחד מרבני ירושלם מכית דינו של הרב המגן וחתום בפסקיהם, אך לא נשאר לנו זכרון בספר מחדושי תורתו רק תשובות מפורזות בתשובות המחברים. בספר גור חלק או"ח כלל ר' סימן י"ד, ובאה"ע כלל ג' סי' ח' כ"ב כ"ג, ובחז"ט כלל א' סימן י"ט, כ"א, כ"ה, כ"ט, ל"ח. ובספר זרע אברהם חיו"ד סימן י"ד ובסוף ספר חוט המשולש, ע"ש.

יח הרב הדיין המצוין ר' יאודה ארגאזי והרב הגדול ר' יצחק ערוך בזמנם של הגאונים הרב ר' משה גלאנטי ור' משה ן' חביב. והרמ"ח ז"ל כותב עליהם בכבוד גדול ומזכירם בתור רבנים מובהקים בעיה"ק ירושלם ת"ו. ונזכרים הרבה בספרי המחברים בדורם.

יט הרב הדיין המצוין ר' יו"ט צהלון אחד מרבני ירושלם בזמן הנ"ל ונזכר כס' חוט המשולש, לענין פרעון כתובת אלמנה, ובתשובת גור אה"ע סימן י"ט. וחתום עם הנאון הר"מ ן' חביב ור' יעקב מלכו. ובנראה הוא בן משפחתו או נכדו של הנאון ר' יו"ט צהלון מן המאה הרביעית בעל התשובות.

כ הדיין המצוין הרב ר' סימן טוב עובדיה. חתימתו מובאה לענין פרעון כתובת אלמנה. חתום יחד עם הנאון החסיד ר' דוד יצחקי ור' יוסף חזן ורמ"ח, ע"ש בספר חוט המשולש.

כא הרב הדיין ר' אליהו עובדיה מרבני הדור מובא בספר גור חלק אה"ע כלל ד' סימן ו'. ובספר זרע אברהם חלק חו"מ סימן כ"ב. ובספר כרם שלמה להר"ש אסאריליו. והיה שד"ר בשליחות עיה"ק לארץ מצרים והוא אחי הרב הנזכר באות הקודם.

כב הרב ר' יצחק אריה מובא בספר גור [אה"ע כלל א' סימן י"א], לענין אם גר יכול להיות עד בנט אשה.

כג הגביר הצדיק ר' שלמה עבין מנוחתו כבוד בירושלם, ונזכר בציון מקום מנוחתו הלשון הזה: "קבר איש חיל, רב פעלים ומהללים, חונן דלים ואומללים, הגביר נכון ומעולה. ככתם אופיר לא יסולה, מדוכא ביסורים זקן ונשוא פנים כמו"ה שלמה עבין ז"ל נפטר לבית עולמו יום ו' א' אלול תמ"ח (1)".

(3) [עלה לשמים מוהר"מ השני בשנת התנ"ז לבי"ע. כ"ב בספר פני שלמה ד"ן, המעלות לשלמה מ"ג אות יוד—לא. א. ר—ן].

(1) [כאן יש להוסיף: א] הרב משה גואקיל או גאוקיל שהזכירו בכבוד גדול הרב

פרק חמישי

חכמי האשכנזים בירושלים באמצע המאה החמישית

א הרב החסיד ר' **יעקב שטרימר** בהגאון ר' יוסף שטרימר, אשכנזי מפראג, אחיו של ר' שבתי שטרימר בעל ס' שפתי ישנים. גאון מובהק וקדוש אלקים. בספר תורת הקנאות להרב יעב"ק, מזכירהו, וז"ל: "גם הגאון החסיד המופלג ר' יעקב שטרימר נפתח לבו להאמין בו [כמשיח השקר שבתאי צבי], אך לא הפיל מכל ענין חסידותו דבר, אמנם אחר שהמיר הש"ץ כבודו, לא רצה לזהזכיר עוד את שמו כ"א דקללה. והיה זה כשנת תכ"ה [שם צד 56], הרב הנזכר חירח מתחלה במצרים, ואחרי זאת נתקבל לראש מתיבתא בט"ק אנדרינופוליס¹). ושם העמיד תלמידים רבים ומתשובי תלמידיו היה החכם הספרדי הגאון ר' אליעזר נ' יעקב נחום [שה"ג]. הרב דק"ק אינדרוני, ואח"כ היה הראשון לציון בעיר ירוש' כמו שיבוא להלן. הרב ר' יעקב שטרימר ז"ל, עלה באחרית ימיו לעיה"ק ירושלים כמוזכר בספר שפתי ישנים למר אחיו שנרפס שנת הת"ם וכתוב שם שאור תורתו של הגאון החסיד נר"ו זורחת בעיה"ק ירושלים", וזקני ירושלים אמרו לי ששם חלקת מחוקק ספון.

ב הרב ר' **שבתי באר** דינא וכפרא רבא בישראל. בעל ספר ב אר ע ש ק ורבני זמנו התעשקו עמו הרבה²). הוא היה תלמידו וחתנו של הרמ"ע מפאנו ותלמידו של המקובל אלקי"ר ברכיה ממודינא בעל ספר מעבר יבק כמוכא

בעל גפ פשוט סי ת"ג וחתום עם רבני ירושלים בפסק הנ"ל שבזרע אנשים" ל. בן הרב חייא נ' דייק, גם הוא חתום עם רבני ירושלים בשנת תמ"ח, שם בזרע אנשים ל. א. ר—ן.

1) נזכר זאת בשו"ת חכם צבי סימן ז, וז"ל: בלכתי באנדרינופוליס זה לי חמשה ועשרים שנה נמצאתי עם הרב החסיד ר"י שטרימר ז"ל שהיה מרביץ תורה שמה, והעירני לפרש בו באמרו שבהיותו במצרים במושב זקנים נתקשו הרבה בביאורו, עכ"ל.

2) הרב הגדול גרול שמו בין הפוסקים האחרונים. ובכל זאת נאספו עליו רועים בענין גלות הזקן במספרים שהעיד בשם רבותיו להיתר, וכתב בסימן ע', וז"ל: ידעתי אל נכון כי כפ

במע"ג א' קב"א, ומצאתי התיסמו בהקדמת הספר באר עשק, וחתם עצמו שם בנוטריקון, בלשון הזה: כ"ד מעתיר ומפטיר נ"ו תא"ד שבתי באר יצ"ו ש י מ " ש צו"ח יו ב"ב. ועלה בכ"י לפרש החידה הזאת בתיקון טעות קל, וצ"ל: כ"ו תא"ר. ופתרונו: כות"ב וחותם תוך ארץ רכ"ה. שבתי באר ישמריה צור"ו. ויחיהו שליח ירוש'לם מור"שה שלי צ"פת וחברון(1). ובפנים התשובה ראיתי כי כוונתי לאמתתה. כמוש"ש בשאלה ק' שחותם שם בעיר סוויינה ג' י"ו אייר התל"ד ס' [סדר] יהיו לרצון א"פ למכ"י [ר"ל ל"א לספירה] כ"ו באר [כותב וחותם בארץ רכה] שבתי יצ"ו שליח כ"ו. ובשאלה ק"ז מוכא שם חותם פה עיר זאנטה ש"א [שליש אחרון] לחדש תשרי התל"ד תא"ר נ"ו. [צ"ל כ"ו. ור"ל: תוך ארץ רכ"ה כות"ב וחותם]. ובאותו שנה היה גם בעיר פורינצה, וזכר זאת בספר ק"ח שהיה שם בכ"ב אדר ב' התל"ד.

הרב הזה הירטה תורתו שעשועיו, ובכל מקום בואו שא"ו ממנו דבר הלכה ונחית לעומקא דדינא, והשיב לכל שואל, ואחרי הימים חזר לארץ הצבי אבל לא נפטר שם, כמובא בתשובת דרכי נעם ס' כ"ב, שהיה לו בירושלם שטר על ר"י אזוביב ור"ש פראנקו על שלשת אלפים מאידיש. ובחייו תבע הסך הנו, והוא דחיקא להו שעתא, ואמרו לו הנך הולך לוויניציאה, ויש לנו שם סחורה אצל ר' אחרן כורנוש ויפרע על השכוננו. והלך לוויניציאה ובתוך כך נפטר הרב. ונרמנה האלמנה הרשאה להשד"ר ר' אברהם קארינל. אבל ר' אחרן אמר שרקדק בחשבוננו ואינו חייב כלל לפראנקו. ונחלקו בזה הנאון ר' יהודה חאבליני הרב דנא אמן. שפטר את הר"א מלשלם. והגאונים הר"מ בן חביב, ור' מרדכי הלוי בעמ"ס דרכי נועם. שחייבוהו לשלם אל האלמנה ע"פ ההרשאה הנו. הרב הזה לא זכה לחבנות זרע קיים בבנים זכרים. ובהיותו בארץ הקדושה נלקח ממנו הבן יקיר לו ר' גדליה שמת בסגפה ר"ל בטרם נמלא לו שנת העשרים, ומנוחתו כבוד בשפולי הר הזיתים, אשר חצב לו שם מקום קבר. ומפני שהיתה תורתו אומנתו שואל ומשיב, שומע ומוסיף, הציב לו יד ושם בראשית ספרו ובסופו. כמה שנשא ממנו בטעם סדרי המשנה. ומה שהשיב לאביו הרב בענין בני בנימן, שהוצרכו

ערב שבת היה הרמ"ע מפאנו ז"ל הי"ף רישיה ומסתפר בדוקיגיה... וכן נהג עד סוף ימיו וכל תלמידיו אחריו... וכן הרב בעל מעבר יבן שהייתי בא לבית מדרשו כ"ו, ע"ש. והנאון הר"י אריגאס בתשובותיו סי' ע"ה בשם ר' בנימין כהן מרגינו כתב: „דבריו בעל באר עשק אין ראוי לסמוך עליהם כי כבר התעשקו עמו בעלי הוראה. וכמה תשובות שם דלא יכלהכתא. ואני ראיתי במכתובא צורת הרמ"ע ז"ל והוא בזקן מלא על כל גדותיו וזה הבחשה בגופה של עדות, ע"ש. אבל רבינו החת"ס א"ה סימן קנ"ט בתשובתו לר"ד אבד"ק ק"ד כתב: יאכל אשר שם פניו נגד מגולחי זקן [בסם או במספרים]. לא ידעתי מה הרע"ט הגדול הזה...

(1) [יבנו ויתכוננו במהרה בימינו? א. ר—ן].

לחטוף מהמחוללות גם אחרי שמצא להם קרא להתיר, ע"ש. הרב ז"ל היה לו יד ושם גם בחכמת השיר, כמשפט האיטליאנים, וכראש ספרו כתב דראסמה נכבדה בין השם-טוב והחן.

ג הרב הנדול ר' **אולימאן אישכנזי** [שם זה לא נמצא בספרי השמות לאשכנזים, וקרוב שנשתבש משם הילמן, שבצוי בשמות האשכנזים, והוא כינוי לשמואל, כמו"ש כס' טוב גיטין], רב גדול מחכמי הוער הנבחר מרבני קושטא עם עוד נ' ת"ח, הנאון מהר"א אמינו ור' גבריאל איספראנסו ור' חיים אבולעפייא, שילכו לפעור עזה לתהות על קנקנו של נתן העוזי ולבחון בו אם יציגנו נביא שקר לפי חוקי התלמוד וההלכה.

ד הרב ר' **יהושע נמנוא** בהרב ר' שמואל דוד, תושב ירושלם תלמידו של הגאון הנודע ר' שמחה מבילגוראדי. בעל ספר השמות. ונמצא שמה מסנו הקדמה יקרה שכתבה בשנת התי"ז ליצירה.

ה הגאון ר' **יוסף צרפתי** מרבני עיר אנדרינופלי, בעל יד יוסף, מכיר דינו של ר' ידידיה אבולעפייא [לב שלמה סי' נ"ו]. "היה חכם מעיין וחסיד, והלך לירושלם ונפטר שמה" [קורא הדורות], ולפי עדותו של הרב בעל קוה"ד היה מתלמידיו של החסיד המקובל ר' שלמה הלוי רבו של הר"ש פלורנטיין בעל ספר לב שלמה.

הרב הנז' חבר חמשה ספרים, כמובא בספרו יד יוסף: א] ספר יד יוסף. ב] ראש יוסף, דרושים כוללים בעניני הדת. ג] בן יוסף, פירוש פשטים על התורה. ד] מטה יוסף, שלשים דרושים פרטיים למעודות וזמנים והספרים. ה] פלג אלקים באורים לסוניות חמורות בנפ"ת מה שחדש אותם בהיותו בא"י.

ו הרב החסיד ר' **שמואל גרשון איש ירושלם** בהגאון החסיד ר' ליב אבד"ק האנטשין וריש מתיבתא בקראקא בהגאון ר' יואל בעל ספר הכיור חדש האבד"ק קראקא. [גרשון זה נזכר בספר לזית חן ואור יקרות לבנו ר' אריה יהודה ליב ונכדו המו"ל ר' יוסף בנימן זאב, נדפס בזאלקוי שנת תצ"ב]. וקרוב לשמוע שהרב ר' שמואל גרשון היה בירושלם. בשנות התקופה הזאת [העירני לזה ר' הלל נח שטיינשניידר].

ז הגאון ר' **יעקב בהרב ר' בנימין זאב ז"ק** [ר"ת זרע קדש] מוילנא. חתנו של הגאון המפורסם בעל שער אפרים ז"ל, הוא היה מגולי ווילנא בעתות הגזרות שכתחלת המאה הזאת. אשר למדינת אשכנז ומעלה. ואנו מעתיקים

בזה דברי נכדו הגאון יעב"ץ כפי הסודת ב-מאסף שנת תקע"א, וז"ל: "ואתחיל מאבי זקני... שאני נקרא כשמו הגאון מ"ה יעקב בסו"ה בנימן אשכנזי מגזע ז"ק. בן היה מנהגם לחתום שם משפחתם, כי היו זרע קדש, בני בחונים וצורופים כימי הנזרות והשמדות וחמה נשארים כאותן הימים לפני נזרת חסיד. והיה תלמידו של הגאון מ"ה יעקב אבד"ק לובלין, אביו של הגאון מ"ה העש"ל זצ"ל. אצלו שימש בישיבה, ונתן לו כתו אבא רבא הגאון החסיד שבכהונה בעל ס' שו"ת שי"א ז"ל ראב"ד בק"ק ווילנא... והיה לו כתב ירוש' עד אהרן הכהן... בת אחת היתה לאא"ז ושם נחמה זכרה לכרכה. היא היתה אם א"א מורי ז"ל... וספר לי הגאון ר' דוד אופנהיים שהיה מכירו ותלמידו מובהק והניד להפליא מגודל חכמתו ובקואתו, כי ארבעה חלקי שו"ע היו שגורים לו על פה. ונעשה לו גם כאשר אספר חנה: ויהי בשנת ת"ח (פ"ק 2). עת צרה לישראל בארץ פולין ליטא ואוקריינא נתפשטה הנזרה ונמשכה לקהלה קדישא ווילנא הטהורה ועדינה. נרדה מקנה אחרי שחיתה יושבת בטח ושאנן. ורבו שם בעלי רחמיה ומעלה ועושר. ועלו לשם על שארי קהלות ולכן בכ"מ שהניעו לשם כבודם ומלטולם בארץ אשכנז והמדינות היו נחשבים מאד. כך שח לי הישיש ר' בער כהן. יושביו הקהלה הזאת עלו לשם ותפארת על כל אנשי פולין בכלל. אמניה חכמיה היו אנשי שם ומופלאים גדולים שלא משו מאהל ביהמ"ד הגדול שהיה שם. וכל הלידה לא יחשו מלסמור הלכות ופוסקים, מדרוש ולחקור באמתת של תורה להלכה ולהוראה. ולא היו ישיבים בבתיהם כל ימות השבוע כי אם בלילי שבתות ויו"ט. ומהם נעשו נבורי חיל אריות בתורה. כלם זכו להיות מורי הוראות בישראל עם שאר לומדים מופלגים קצינים ומנהיגים. מהם היה החכם המושלם הגאון החסיד שבכהונה בעל שער אפרים ז"ל, שהיה הראב"ד בוילנא. והרב בעל ברכת הזבח שאמרו עליו שהיה יודע טורים וב"י. והרב בעל ש"ך ז"ל, והרב החסיד ובעל הוראה בעל בית הלל ז"ל. מלבד שאר גדולים כלם הלכו בגולה נפוצו בארץ להרביץ תורה בישראל והיו למאורור. מהרש"ק נעשה אב"ד כפירדא. ומשם נתעלה לשבת על כסא הרבנות בפ"מ די מאין [ובקראקא]. והרב בעל בית הלל נתקבל לאב"ד בהמבורג ואלטונא [ומשם נקרא לעיר זאלקאוי], והרב ש"ך בהעלישו, בארץ מהרן [ובעל באר הגולד]

(1) [ושנית בספר מגלת ספר ליעב"ץ עמוד 3—7. א. ר—1].

(2) סופרי הדורות יספרו שהענין הזה לא היה בשנת ת"ה, אלא בשנת תס"ו בכ"ג תמוז, שיצאו מהעיר כל הקהל אשר הכינו להם סוסים יצאו הם ונשיהם וקצת מנכסיהם, ואשר לא הכינו יצאו רגלי ובניהם הקטנים על שכמם. ועוד מעט וגדודי הקאזאקין באו העירה ויהרגו ביושביה חמשה ועשרים אלה נשם ביום אחד, והעיר שלחו כאש והשריפים תעו ביערים ויחיו נמשם בעלי שיח ועשב חשדה.

גדר לאמטורס]. אבי אבא עם כל כ"כ נתישבו נ"כ במערה. מתחלה היה לאב"ד בטרובש. ולן צדק בבית הקצין המפורסם כמ"ה רי"ך קויפמאן ע"ה. ושם למד אצלו בנו של העשיר הלז. אח"כ היה אב"ר בק"ק ברודא ושוב נתקבל לאב"ד בק"ק אובן בהיותה עוד בעושר ובממלכה, וקבע שם ישיבה ושמו חלך ככר ארץ טורקי הסמוכה לשם.

אך בטרם בואם אל המנוחה והנחלה עבר ע"ייהם רעות רבות וצרות. כמעט שכנה דומה נפשם בחרב האכזרים, פקח אונך ושסע מה שאירע לאבי זקני הרב כמ"ה יעקב ז"ל שהיה אז בחור בשנים, ובהחפזם לנום ולהמלט על נפשם, מפני חרב היונה נפרד האיש השלם הזה מחמיו ומאשתו הילדה שנשארה אצל אחיה, שכרח עם בניו ואשתו אל ארץ מערה. ופגעו באמ"ז סהר"י ז"ל האכזרים האלו אשר הרבו חללים עקרו כמה קהלות, לא השאירו פרסה מבני אומתנו בארץ אוקריינא, וחשבו למחות שם ישראל מארץ דימא ופולין. ושפכו דמי נקיים קדושים נאמנים לאלקיהם לאפנים ולרעבות אשר היו כצאן טבחה. וכאשר פגעו האכזרים באיש צדיק חלוד, גזר עליו השבאי שיכרע לחרב לחמיו ראשו. וכן עשה, פשט צווארו לחרב חדה למסור נפשו להריגה על קדושת השם ויחודו. ובעודו על ברכיו לקבל המיתה במכת חרב, וכמעט שפרחה נשמתו, והנה זה מלאך נגע בו כי נתן ה' רחמים בלב הצר וחמל על רכות שנותיו. ותחת שחיה רוצה להוליך החרב על הצואר בצד אחד נכמרו רחמיו ועשה לו רחיפה בצד, בקרנא של כלי מפצו דרך בזיון, ואמר לו קום בחור ולך אל נפשך... ויהי לנם ולפלא גדול ויתחבא אח"כ בין ההרונים מיראה מחרב של שאר האכזרים, ולא נכר להעוברים דרך שם אם הוא חי או מת. והיה לתורב ביום טוטל בין הסתים. הנהרנים על קדוש ה'. ובין בצעי המים מתכסה כשק למחסה מקרת. בלילה היה נודד לבקש מחיה, ולקט עשבים מפרחי מר הגדל בעשבים באגם להחיות נפשו, במצב הזה נשאר כשמונת ימים. עד תום כל הגוי צמאי דם כזאבי ערב לעבור. אז ברח על נפשו וימלט.

והנה בהיותו בין ההרונים היו שמה איזה אנשים מבני עמנו מתחבאים גם הם. ועמדו למרחוק וראו את כל המעשים... וחשבו שכבר הותו ראשו והושלך לארץ [כענין שאמרו חז"ל בגמרא, דחזו דמחו לי וכו'] עד אחד במלחמה אינו נאמן, אבל כאן שנים היו, ואמרו נ"כ בדרסי]. לפיכך כשהגיעו אלה האנשים אל אמ"ז הנאון בעל ש"א ז"ל... וחקרו אצל פליטי חרב אלו... ואמרו שראו שכרע להריגה והותו ראשו... התיר הגאון הגדול המפורסם בדורו מ"ה העשל זצ"ל את אשתו... אך אשתו הייתה לא רצתה לקבל תנחומים על החי בעל נעוריה. ולא הסתה גאון לכל השידוכים הגדולים שדברו לפניה. ומאת ה' היתה זאת שתעמוד הצדקת במהרתה להוציא ממנה שלשלת גדולה... כי אחר חצי שנה בא ההרונ כרגליו ויהי למופת בישראל. מן אז והלאה לא רצה הגאון הנ"ל להתיר שום עגונה בדור שהוא

ובצוק העתים, ואמר שבעת רעה כזו אין לסמוך אפילו על שני עדים נמורים... אחריו זאת נולד מר יאכי ז"ל, צבי תפארת ישראל מהזוג הנבחר עולם בארץ מעהרן. ומשם בא אא"ז הנאון בעל שיא עם חתנו אא"ז הר"י ז"ל (לבודין¹). היא ראש ממלכת אונגארן ויהי שם רב ואב"ד כמה שנים לחקל החשוב. והנהיג נשיאות בכבוד גדול, והתחתן בעשירי הקהלה עם בניו ונכדיו [עמ"ש² לענין ר' אור שרגא פיכוש], והרביץ תורה לרוב... אא"ז ז"ל עם אשתו אמי זקנתי אחרי שעבר עליהם כמה גלגולים², באו לאלטונא וראו את בנם אבי סורי הרב ז"ל בכבוד. ומשם נסעו לארה"ק דרך ארץ פולין, וחכו להתישב בירושלם תרי"ב. ואחרי שנפטרה אשת נעוריו של ארוני זקני [נפטרה בדרך במדינת פולין] והוא כבר זקן יותר משבעים שנה. הכריחוהו החכמים שם שישא אשה בזקנותו, כי אין מניחים באה"ק לשבת בלי אשה, אפילו יהיה זקן ושבע ימים סאר. וזימן לו הקב"ה זיווג שני הגון כהנת ממשפחה מיוחסת שבישראל, היא הזקנה המלומדת ומופלגת, שהיתה שמה מלפנים, ושמה יהודית בת הגאון ר' נפתלי כ"ץ אב"ד דפ"פ די מאין. ונפטר אבי זקני גם הוא בירושלם, בשיבה טובה בן ע"ג שנה, ונכתב משם להודיע לאבי סורי הרב ז"ל, עד כאן לשונו.

תלמידיו הגאון מהר"י היו: הגאון הר"ד אופנהיים, וניסן הגאון ר' יהודא ליב ובנו החכם צבי ז"ל, והרב הנאון החכם צבי יצא מעיר בודין בטרם נלכדה העיר אחר שנשללו מסנו כל סחמדי חנונו וספריו, ונתקבל לרב בעיר שיראייא במדינת

(1) גיסו הגאון ר' יהודא ליב בן הרב בעל שיא יספר: שאחר שברח אביו מוויילנא ובא למדינת מעהרן, הרביץ שם תורה בתלמידים שש שנים. ומפני המלחמות ברח לפראג, ואחר כך נתקבל בעיר ווינא, ובשנת תכ"ז נתקבל לרב בעיר בודין, ויהי שם י"ב שנים, ונפטר ב"ג סיון תל"ח בהיותו בן ס"ב שנה. ובכל השנים האלו למדו אצלו בנו הר"י ונכדו הגאון בעל חכם צבי. ויספר שם שאביו הנ"ל ישב בתענית מדי יום, ולפעמים התענה משבת לשבת, ובכל חדרש היה לו הפסקה מן שנים ושלושה ימים רצופים. ואעפ"כ היה לומד בשקידה, הר"ש קורנאווי ובעל השיך ז"ל היו חבריו, ועל צבאם יעשה מורה הגאון חלקת מחוקק, ע"ש.

(2) לא פורש בזה מה שעברו עליו עד בואם לאלטונא. אבל כך היה כי אחרי שישב בעיר בודין שנתקבל שם בשנת תל"ח. אחרי מות חותנו בעל שער אפרים. ויהי שם שנים אחדות בעושר ובמעלה, ההפך עליהם בלהות. ונפוצו השמועות בפרוץ מלחמת התורג' במלכות אשכנז הרומאית במצור וינא. אשר היהודים בעיר אובן במספרם הגדול ועושרם הרב המה בעלי ברית התוגרמים. ויהיו שנים ימים בסכנה וצפונים אל"י חרב האזרחיים. ובשנת תמ"ז כאשר חדשו הנוצרים המצור על עיר אובן ונגעו התוגרמים על ידי חיל חבראנדענבורגים וצבאות אוסטריה: היהודים נלחמו בחרף נפשו ככעלי ברית נאמנים למלכות תוגרסה והגינו על העיר מעבר נהר דונא. נדונו כל בני הקהלה לשבווי חרב, והמנצחים הפילו עליהם גורל לחלקם ביניהם, והרב ר' יעקב נשבה הוא ואשתו. וילכו אסורים באזיקים לפני צבאי חבראנדענבורגים עד בואם בערלינה אשר נסדו שם ע"י אחיהם ואח"כ באו לאלטונא.

בוסניא, ונהג שמה נשיאותו שנים אחדות(1). וכאשר קרבה פקודת קיר שיראויא ותבא גם היא במצור מאנשי חיל הקירית, הלך ופנה לו מאותה מדינה [מג'ס], וכא לקיר האסכורג אלמונא בבית מדרשו אשר שם לו חותנו ר' זלמן סירלס, האב"ד ור"ם דשם. ואחרי כן נתקבל לרב בעיר אמשטרדם. ואח"כ בעת מהומת השבתאי חיון הוכרח לצאת משם לקיר לונדרים. ואביו הנאון ז"ל אחרי אשר התראה אתו בעיר אלמונא הלך לאה"ק כנו"ל. ויהי שם שנים אחדות, ושמה יצאה נשמתו במהרה בערך קרוב לשנת התניח (יצירה2), ושמה מנוחתו כבוד.

ח הנאון חת"ר ר' אריה יהודה לייב בן הנאון חסיד שבכחונה ר' אפרים ז"ל בעלמ"ס ש"א, בהיותו עוד צעיר לימים כשבת אביו הנאון על כסא הרבנות בעיר בודין נלזה באהבת רעים עם בן גיסו הנאון בעל חכם צבי ז"ל. ויעבר כל חדרי הבבלי והירושלמי, משניות גדולות, סכלות ותוספתות, ושם התפרסם בתב"ל. ועוד בעולמי ימיו, אחרי ערך שנה סאת אשר התקבל אביו הנאון בעיר הנ"ל בהיותו אך כבן ט"ז התחתן בו אביו הרב עם היתומה בת הגביר ר' יהודה ב"ר ידידיה סעיר בודין כנוכר בתשובת ש"א סימן קכ"ח בנדון אפטרופוס היתומה ההיא

(1) ז"ל הנאון החכ"צ בחק' ספרו „חסד ה'“... הצעיר צבי אשכנזי בהרב המובהק טורי ורבי כמיה יעקב... בן הרב המובהק בנימן זאב זללה"ה בהפוך את העיר בודין דמתקריא אובן בשנת תמ"ז כי אז ספו תמו כל ספרי ומסמרי המובנים גם כספי וזהבי או נשבר או נשבה ויוציאו מרם נלכדה העיר, וישלחני האלקים לרעות צאן קדשים בק"ק שאראי הבירה אשר בארץ בוסניא, זה לי כחמש ועשרים שנה, ויביאני ה' אל הארץ הזאת, לקחת לי את בת חמי הרב הגדול כמיה זלמן סירלס זללה"ה, כו'. ואלי יתאספו חכמים ונבונים חריפי דמוסבריתא וסבי דנהרדעה בחורי חמד ואנשי שם גם שב גם יושב הצמאים לשמוע דבר ה'. הוא הדבר אשר קבלתי מאבותי אשר בארץ המה אבא מארי הרב המובהק כמיה יעקב אשר בעיר הק' ירושלם מנוחתו כבוד כו'. ע"ש. והנה בלתי מבואר כמה שנים שמש ברבנות בק"ק שאראי, כי מ"ש זה לי כחמש ועשרים שנה, כוונתו שעבר עליו בזמן היותו שם עד זמן הדפסת ספרו כ"ה שנה. אבל לא היה בק"ק שאראי אך שנים אחדות וכמוכא בתשובתו בסימן ל"ז שכתבה מאלמונא בשנת תנ"ר. ומצינו תשובתו בסימן א' כאשר כתב להר"ש אילון מלאנדרין, ומשנת תנ"ז בסימן ה' ומשנת ת"ס בסימן ו'. ויהי שם באלמונא גם בשנת תס"ה, כמוכא בסי' י"ח במכתבו ללונדון. אולם בשנת ת"ע ותע"ב נתקבל לרב בק"ק אשכנזים באמשטרדם, וכאשר מררוהו וישממוהו אנשי העיר בעלי חצים מק"ק הספרדים הוכרח לעקור דירתו לעיר לונדון. כמו שגביא להלן [בתולדות הרי"ט חאגיו, ע"ש], ומשם עבר דרך עיר ברעסלוי למדינת פולין.

(2) כן יראה לי מלשון חתימת בנו הנאון בעל החכ"צ שלפעמים חתם עצמו בשמו לבד ולפעמים בשמו ושם אביו, ומצינו בתשובתו בסימן ס"א שחתם שם בשנת תמ"ז וכתב על אביו הנאון וכו' ובשנת תנ"ז, וכן אח"כ כל מקום שחתם עצמו בשם אביו היה כותב זללה"ה. ע"ש סימן א', ה', ו', ח' ועוד מקומות. ואלי נספר אביו באותה שנה היה חותם עצמו הכ"ס. ולכן אפשר שגלביע בשנת תנ"ה או קורם לזה. ולפי המוכא למעלה שנפטר בן ע"ג שנה, יהיה שנת הולדתו השפ"ב ליצירה.

[ועל זה רמזו אביו כתשובתו נדון הסכמתו של הגאון ר' אור שרגא פאיוכוש שעייז קמו עליו עוררין להעבירו מהרכנות כנזיר בפרק ג']. וקרוב לשנת התל"ח ליצירה היתה ברעתו של מר אביו להיות נעתר לבקשת עדת האשכנזים מירושלם שימלא מקום זקנו הגאון הגדול ר' אפרים פיש שהיה רב האשכנזים וזנחיו שם נשיאות זה כשמונים שנה לפניו. כנזכר בחלק ראשון מספרנו]. אך כאשר חפץ להדפיס תחלה את ספרו לא הפיק רצפצו הטוב, ומאת ה' היתה נסיכה שנחלה בנו הגדול ר' חזקיהו הראש והפרנס לעדת אובן גביר וחכם גדול, וסגר את יוסו בהיותו בן שלשים שנה בכ"ח אייר התל"ח, ובטרם תמו ימי האבלות נחלה גם בנו השני יחידו וידידו ר' יהודה ליב הנ"ל. והגיע לשערי מות, ואז התעטף אביו הגאון ז"ל בתפלה לה'. וכפיו פרושות השמימה למען תהי נפשו כופר נפש בנו יחידו הנ"ל ותיכף נגע בו יד ה'. וירא אפרים את חליו ויהודה את מזורו ויאמר לו אביו: הנני נאסף אל עמי, אתה בני ראה להדפיס את חרושי תורתך, ויגוע וימת ויאסף אל עמיו בן ששים ושנים שנה, ב"ג סיון התל"ח. [כ"מ מספורי הרב ר' יהודה ליב בספרו זזאת ליהודה, וזוה תראה כי שנה הרב ר' יוסף שווארץ בספרו מעשה הארץ, שכתב שהגאון בעל שער אפרים היה רב בעיה"ק ירושלם בק"ק אשכנזים].

כאשר מת עליו אביו הגאון ז"ל חשב בעצמו לבצע המרשבה הקדושה שהשתוקק אליה אביו ז"ל לעלות אל הר הצביון אך סבות שונות עפדו לו לספגע על נתיבות דרכו והתמחמה עד שנת התמ"ה, ובמשך השנים הללו מתה עליו גם אמו הרבנית מרת רחל נכדתו של החסיד המפורסם ר' אליה בעל שם טוב. ובשמונה עשר לסיון שנת התמ"ה, אחזו ארחות דרכם, הוא ובנו ר' אפרים ובן אחיו הגדול ר' אהרן, ויסעו דרך ים עד כואם אל עיר יפו. ובנשתם אל הנמל חשבה האניה להשבר, ומשברי תהום נורא עברו על ראשם, עד אשר גואשו מחיים, ובחמלת ה' אליהם, באו שלום למחוז חפצם, אחרי ר"ה משנת התמ"ו בעיר ה'א'מ'ת' לפ"ק, שמה שכן כשנה תמימה לסדר כתבי מר אביו הגאון ז"ל, ויקרא אותם בשם שער אפרים, והגאון ר' משה גאלנטי היה בתומכי ידיו. והסכימו על ספרו הגאון הרב המגין ז"ל, והרמניה ור' עובדיה חיון ור' אברהם נ' צמח, ור"י מולכו, ור' הייא בזבין. ובאותם הימים בקר גם את קברות הצדיקים בעיר חברון וצפת. ועשה נוספות לספרו בהנהות רבות וחדושים, ויקרא אותם על" שמו "זזאת ליהודה", ושם בסופו קונטרס נחמד משרית שהשיב להגאונים בני זמנו. להגאון ר' אליה שפירא בעל ספר אליהו רבא ור' יעקב רישר הגאון המפורסם בעל חק יעקב, וניסו החכ"צ, ור' ישכר בערמאן ר"ע מפיורא) [לפ"הג חבר את הקונטרס הזה בשוכו מאה"ק, בהיותו

נלוח לחכרת הנאונים הנז', בשנת תמ"ט ליצירה].

בימים האלו התחוללה סערת מלחמה על עם אוננארן, כי התקוממו על אדונם קיסר אסטרייך, ואז הראתה אוסטריה את עם אוננארן קשה ויגיתו עליהם מכל עברים ויהרסו עריהם הבצורות וישללו ויבזו את רכושם, ונפשות רבות נהרנו בתגרת הצר הלוחם, ובתוכם היתה גם בתו של הנאון בעל ש"א. ובהשמע הרבר בעיה"ק ירושלם. נתן הרב הר"ל ז"ל אף לבו לשוב לחו"ל, כי לבו הסה על נפשות ביתו שעזבן בחו"ל. ויבא עד עיר פראג, וימצא שם את בני ביתו ומשפחתו אשר הגלו בחסר כל מעיר בודין. בדרך עברו הוליך את הספר הנ"ל ויהי בעיר מנמוכא בשנת תמ"ח ליצירה. ושם הסכים על ספרו הרב הרמ"ז ז"ל, ובשנת תמ"ט היה בפראג, והסכימו עליו הנאון ר' בנימין שפירא ובית דינו. ורבים מעשירי עם הטיבו עמו ותמכוהו במסת כסף בכל הימים אשר התגורר עמהם, וגם להוצאת הדפסת הספר הזה שחדו מכספם, והדפיסוהו בעיר זולצבאך שנת ה'מ"ק'ד"ש [תמ"ט], ובכל מקום כואו קדמו את פניו באהבה ובחבה. ובכל זאת לא נמחה אהבת ציון מזכרוננו, ובכל מכתביו ותשובותיו מזכיר שם ירושלם בלשון הזה: "גודר בצפור טקנה, מצפה לרחמי שמים להסתפח בנחלת אלקים חיים, ולחזור ולעלות לקיה"ק ירושלם". ולא שקט ולא נח עד כואו והגיעו לשעריה. הוא וכל בני ביתו וגיסו הנאון ר' יעקב ז"ל. אחרי אשר שב ר' יעקב מאלטונא כאשר בקר שם את בנו חחכ"צ ז"ל, [מע"ג אות ד'], חבר עוד ספר שלם "מחנה יהודה" מצורף לספר מחנה אפרים, שחבר הר' אביו ז"ל, על התורה ונאכר. ובהיותי בעיה"ק ב י ש י ב ר ת ח ר ב נ י י ש זכיתי לראות כתב יד הרב ההסיד הנ"ל על ספר שער אפרים, אשר יקראם ג"כ "וזאת ליהודה", והוא כתב ידו מכתובה אשכנזית מהוררה.

בירושלם התחתן זאת הנאון ר' אברהם יצחקי ז"ל על ידי בנו הרב ידידיה שהיה חתנו של הר"א יצחקי ותלמידו, והוא סדר את תשובת מר חמו

אשר יכתוב להנאון הנ"ל: כמה דברים כתב מר בספרו חקת הפסח [ספר חק יעקב]. והשיג על ראשונים שלא כדת כרשום בספרי כאשר היינו עוסקים בשיבה המפוארה של רבנו ספרדים. והראיתי להם המקומות והיושב חרה להם עמ"ש על המחברים ששגגו שגגה גדולה בסימן תנ"ז ס"ק י"ב שהשיג מר על המגיא ובחנם השיג, והיאון מתנצל שם לתרץ קושיותיו. וכתב לא יועיתי מה חרי אף הכהן הגדול הזה. וע"ש בסימן תע"ב לענין שיה בפוסקין לא יצא שנרחקו המפרשים שהכוונה ששתה בהפסק, או שהפסיק בדברים בטלים. והוא פ"י שהיה להם כוס גדול נקרא פוסקא, ואיתא בליקוט דמי ששותיהו כלו מת או משתגע. והרמב"ן סבירא ליה שצריך לשתות רובו של כוס. וזה פירוש הירושלמי אם שיה מפוסקין אינו משתכר ורצה לאמר כיון שמכלולו מת מרובו וראי משתכר ולא יצא, וכתב על זה השבוי שכוון אל האמת. ועיין בשו"ת זרע אברהם מתשובותיו בחח"מ סימן י"ב. ועיין מע"ג י' ת"ב מ"ש משמו על הרב בעל תהיר ע"ש.

ספר זרע אברהם והרפיסו בקושטאנטינא ש' תצ"ב. ויש לו שמה תשובה כחחרים סימן י"ב. ומורנו בעל זרע אברהם יתארהו שבה בתואר סיני ועוקר הרים, בן של קדושים, בן להרב הגדול החסיד שבכהונה ר' אריה יהודה כו'. והרב חיד"א ז"ל ראה ספר א' מתשובותיו כת"י [מס'ג אות ל' ט"ז].

מ הרב המקובל האלקי ר' **יעקב** בהתורני הראש ומגדולי הרב ר' בנימן וואלף סוויילנא רבתי הסכנה ר' **יעקב ווילנא אשכנזי** חתנו של החסיד המקובל הדיין המצויין ר' ליב ב"ר יוסף מקיברין. הרב הזה היה בעיה"ק באמצע המאה הזאת, בחברת חכמי הספרדים בישיבת הגביר ר' ישראל יעקב פירירה. ולא נודע לנו עת כואו שמה¹). אך לא רבו הימים והוכרח להיות נודד בגולה להמציא עזר לאחיו האומללים. ומצאנוהו שהיה בשנת תס"ה בעיר פירירה באיטליא בעיר משכן כבודו של הגאון הנדול ר' יצחק לאמפורינטי. הרופא ר"מ ור"מ בעיר ההוא, והגאון ר"ל הראה אותו כל בית נכאוו וספרי "פחד יצחק" שהיו ערוכים אלו בבית גנזיו ושאל ממנו הסכמתו, וחתם עצמו כחדש השני מספר הנ"ל בלשון הזה: "מגורש מירושלם כצפור נודדת מקנה. ובכל עת ועונה אל אלקי יעקב שברו". אחרי הימים שב לעיה"ק. בזמן היותו בעיה"ק נלוו אליו הרב הגדול המקובל אלקי ר' **נתן נטע האגני**. שבא לעיה"ק יחד עם בני חבורתו של ר' יהודה חסיד, בש' התס"א ליצירה. ומצאו שם את הרב ר' יעקב²). ושניהם יחד קבעו עתים לתורה בכתבי האר"י ז"ל וחברו יחדיו את ספר מאורות נתן ויאיר נתיב באורים לספרו של הרב פאפוש הנקרא יאיר נתיב. והרא גאמיניו והגאון הר"ש כהן מגוני בשנת תס"ז הסכימו על ידם להרפיסו. והבר עוד הנהות

(1) הרב ר' יוסף שווארץ בספרו תבואות הארץ שנה להחליף את ר' ווילנא בעל ס' מאורות נתן עם ר' יעקב ז"ק. וכתב על הרב הזה שהוא חתנו של הגאון בעל שער אפרים, אשר באמת לא היה לו שום שייכות עמו. וטעה עוד במ"ש לענין ביה"ב של האשכנזים על הרב הזה ועל ר' קלונימוס שעלו יחד בשנת ת"ן בחברת ר' יהודה חסיד, הם עם הה"ג עם ר' נתן האגני והתישבו בדירה הנ"ל הנקראת גם היום חורבת רי"ח. והוא טעות כפול ומשולש, כי מסע החסידים לא היתה בשנת ת"ן רק סמוך לשנת ת"ס. כמו שנביא להלן. ור' יעקב זה לא עלה בחברתם רק קודם להם ור' נתן האגני כבר מצא אותו בירושלם ונלוו לחברתו ללמוד אלו יחד. והרב ר' קלונימוס וראי שלא היה בזמנם כמוש"ל, רק במאה הקודמת. ולא נמצא רק אחר שנלוו לבני סיעתם. והדיר גרף נמשך מבלי משים למעוהו ועפ"י דרכו עשה אותם כלם לשבתאים.

(2) לשונו של הרב רנ"ג בספרו: ומצאתי איש כלבבי ליש ולביא, רב בקי בחדרי תורה כל רז מסנו לא נעלם. סיני ועוקר הרים. האלף התורני הרבני ר' יעקב משוריי כנסת הגדולה משופרי דיעקב, עמו קבענו לתורה. והלילה למשמר לרינה של תורה, בכתבי הרב הגדול האר"י ז"ל ושאר ספרים, עכ"ל.

לתקוני זהר. ונדפס בעיר ליווארני [מע"ס תפ"ח]. לחץ עיר הקדש השכינה תמיד
 מרורים ושבע כל ימיו נדודים כי מצאנו שהנלה עוד הפעם ל"ח חוץ לארץ, והיה
 בעיר אמשטרדם, והגיה שמה את הספר הנכבד "שטה מקובצת" על מסכת בכא
 קמא, והשלימו בשנת ויודוך כי ת"מ"י"ב ל"ך [תע"א]. שמה התראה עם חכמי
 הרור שהריצו לו פסקיהם ונדפס בספריהם [עיון בתשובת הגאון ר' רפאל מילדולא
 בחי"ד סימן ס"ב]. בחדש חשון שנת התע"ד היה בירושלם ולזה אלף וקע"ג טוראליש
 לפרדיון בני קהלות האשכנזים שבעיה"ק מגוי אחד "כאסאן ניאוני" בערכות אשתו
 שנכנסה בעד בעלה הרב לפרוע לו בבלות י"ד חדש, והיה תנאי מפורש ביניהם
 שכאם לא יהיה בעלה בעיר תהיה היא הערבנית בעדו [הכתב יד משטר חוב זה
 הוא עדיין תחת ידיו]. ובהגיע זמן זה לא היה בעלה הרב ז"ל בעיר, ואחרי פיוסום
 רבים ונשך כפול של מאתים וארבעים טוראליש, נעתר התונר להסתין עוד עד חשון
 תע"ה. אולם גם בזמן הזה לא בא הרב מערי חו"ל ובא הנושה לננושה וללחצה
 והוסיפה עוד קמ"א טוראליש בורית כמנהגם לבעבור יחכה עוד שנה. ובחשון תע"ט
 בא לשוב הגוי בזעם והוסיפה על השטר עוד שני אלפים ומאתים לפרועו בחשון
 תפ"ג אשר כוללות האשכנזים התחייבו עצמם לזה. [ומזה נלמד שאין הדבר כמו
 שהזכיר הר"י שווארץ שביום ח' מרחשון תפ"א נשבת כל ישוב האשכנזים
 מעיה"ק וברחו כלם לנפשם ושום אשכנזי לא יכל להראות עוד בעיר, אבל האמת
 הוא שנשאר עוד שם עדה קטנה אשר התחשבה על עדת אחיהם הספרדים].

בשנת התפ"ד ליצירה מצאנוהו שהיה עוד הפעם בעיר אמשטרדם ושם
 נתן את תעודתו וחתימתו על ספר שתי ידות להרב ר' אברהם חזקוני, ומזכיר
 את ירושלם כפי הלשון שהורגל לחתום "מקונה ומדוכה מגורש מירושלם, כצפור
 נודדת מקנה, כ"ז ד' ב' סיון ש"ב י"ע"ק"ב [תפ"ד] לפ"ק, ולא נודע אם חזר לשם
 תיכף אחרי כן, רק בשנת התצ"ז כבר שב לארצו ארץ הקדש. וחתום שמה בין
 גדולי ורבני העיר אחרי הגאון הספרדי ר' אליעזר בן נחום הראשון לציון בזמן ההוא.
 והחכם לונץ ישער אשר גם בשנת הת"ק ליצירה היה בחיים עדיין, כנראה מהגהות
 לתקוני זהר שנדפסו בקושטאגטוינא שנת הת"ק ליצירה, וחותרם שם בר"ת י"ס י"ן
 [יעקב מוילנא ירושלמי גר"ו]. בנו של הרב הזה הוא הגאון המקובל ר' חיים ירוחם
 ווילנא שנדבר ממנו בפרקים הבאים. זמן פטירתו של הרב הזה לא נודע לנו,
 ובשער הציונים נמצא מצבת אבן עם ציון על"ה ר' יעקב אשכנזי שנפטר כ"ג
 תשרי תקכ"ט. אבל ברור שזה ר"י אשכנזי אחר.

י הרב החסיד שככהתה ר' דוד הכהן ראפפורט אבי אמו של
 מזרינו הרב יצחק הכהן ראפפורט בעל בתי כהונה הנ"ל, ואביו של הגאון ר' יעקב
 האב"ד ור"ם בעיר צפת. חבר ספר דעת קדושים בערכי כל הדינים הנמצאים

בתשובות על דרך ספרו של הרב בעל כנסת הגדולה. ונכדו ר' דוד יקותיאל כהנא הוציאו לאורה בתוספות נופך משלו הנקרא "שלל דוד", וחבר עוד ספר דרושים אשר נכדו הנ"ל הוציאו לאורה ונקרא "בן הא הא", והוא לפי סדר הפרשיות עם פרושים למעדים והספרים. הרב הנז' היה מרכני ירושלים בזמן ההוא, כמו"ש הרמניה, ובספר דרכי נועם סימן י"ח מוכא מכלל רבני ירושלים בזמנו של הרי"א אמינו וע"ש בס' ל"ב שהיה מכלל הרבנים מבית דינו של הרב ר"מ גלאנטי(1).

יא הרב הגדול ר' יוסף בהרב ר' מרדכי הכהן רתושב עיר ירושלים, חבר ספר "דברי יוסף" דרשות ולקוטי יוסף שו"ת על דיני שחיטה. וספר "שער ירושלים" בקשות והפלות, ושם יספר שבשנת תמ"ז עמד נחשול שבים למבקו וכמעט שנמבק במים, וה' ברוב רחמיו הצילוהו.

יב הראש והמנהיג לעדת האשכנזים מירושלים הגביר הרב ר' יעקב ב"ר יעקב נזכר בשו"ת שער אפרים סי' ס"ז בענין אחד אשר גבורים אחרים מק"ק מצרים הקדישו נכסיהם בעד עניי ירושלים. וכאשר נשתקע הדבר עד ערך עשרים שנה ולא הגיעו תועלת לאנשי ירושלים וקצת אנשים אשר כבר החזיקו בנכסי הסקדישים רצו להעלות רק הפירות לתועלת בני ירושלים, אולם בני ירושלים היו באותן הימים כתוא מכמר ביד הישמעאלים, והיו בצרה גדולה כאשר נמבקו בבזק הנשך שע"י כך יוכרחו לברוח משם לגמרי ולכן שלחו את ר' יעקב הנז' למכור ההקדשות ולפדות החובות על ידם, והסכים הגאון המהביר למכורם, כי אם יתפרד הישוב על מה יחול עיקר ההקדש. ונוסף על זה כי הוא מכנה נפשות, כי המה כתוא מכמר שאין להם מרחמים ולרווחא דמילתא כתב שיקבלו בני ירושלים על עצמם לחלק כסכום הרווחים המגיע ממעות הנזכרים כפי צוואת המנדכים, ושם מביא גם דברי הר"י קולון לענין החורבה שבירושלים, ועיין מענין זה גם במהריב"ל.

[1] גם נמצאו פסקי דינים מכנו בספר חוט המשולש לחר"י דיוואן תלמידיו של בנו הר"י הכהן ראפפורט, ונמצא חתימתו על שני פסקים בשו"ת עדות ביעקב ח"א (קושפא תע"א). וראה באוצר הפוסקים ל"ב יעקב אות ר' No. 257, ספר דעת קדושים שמזכירו מה"ר דוד ב"ר אהרן הכהן, ונעלם מכני מאין נודע לי שם אביו אהרן? [הערת ש. בספר דעת קדושים — זכרונות לתולדות הנהגות לרי"ט אייזנשטאם עמוד 150]. — זכר רב וגדול מארץ הקודש בתקופה של הפסק הזה שנקרא גם הוא בשם דוד הכהן, ושאו"י יש לשער שהוא הוא ר"ד הכהן המדובר ע"י באות זה נמצא בשו"ת מאורות הגדולים קובו כ"א—כ"ב שהשיב הרב משה שליסון במשפט צואה של אליה מל"י מארמא בשנת תל"ה ושם מזכיר את הפסק של החכם הגדול שליחא דקרתא קדישא הכהן הגדול תהלה לרוד"י, א. — 1].

יג הרב ר' יעקב כהחכם הרב שמעון הרב בטאמושוב ממנורשי פולוניה בנזרות שנת ת"ת, בא לוויניציאה והדפיס שם אחד מדרושו על עקדת יצחק בשם "אהל יעקב" אח"כ נסע לארץ הקדושה, והניח אחריו ספר "תולדות יעקב", דרושים על התורה [תולדות רבני איטליא] 1).

1) לפרק הזה יש להוסיף שני רבנים נכבדים מחכמי ירושלם שהזכירם החכם דמביצר בספרו כלי'ת יופי רק דרך אנב בהערותיו, והם:

א) הרב הגאון המקובל מו"ה יהודה לייב כמו"ה יוסף ז"ל מק"ק פינסק שהיה אב"ד ורי"ם בכמה קהלות בליטא ומחבר הספרים שחרפים בחייו, והם: קנה חכמה, דרך חכמה, דעת חכמה (נקרא ג"כ דברי חכמים, מקור חכמה וסלת בלילה, וכבוד חכמים), ובסוף הקדמתו לספר דעת חכמה חתם א"ע: נאם הקטן יהודה לייב בא"א מו"ה יוסף ז"ל, בן הרב הגדול בדורו כמו"ה יהודה לייב פרצאנער וצלח"ה מק"ק פינסק מגזע הגאון... כמוה"ר יצחק ב"ר בצלאל ז"ל מלאדמיר וחתנו הגאון הגדול כמו"ה אברהם פולאק ז"ל. וספריו נתפשטו בכל ישראל והיה מוכיח במישור ולא נשא פנים, וגם גדולי ישראל לא זכו בעיניו ועוררם להרים קרן התורה. ונזכר לשבח בספר "ויקהל משה" של המקובל ר' משה בן מנחם ספראג (כרך י"ב עמוד ב'), והרי"ם חגיו מזכירו לשבח גדול בספרו משנת חכמים (במעלת התלמוד סימן כ"ט), בפגשו בו מדי עברו דרך וויניציאה לעלות לארץ ישראל. — בימי חורפו היה מושבו בק"ק בוחאווי בסדינת רייסין, ובשנת ת"ק בעת צרה ליהודים נמלט משם עם אשתו ובתו בדרך גס (בהקדמתו לספר קנה חכמה), ועבר לק"ק פינסק, ושם הרביץ תורה והיה דרשן ומוכיח סובב מעיר לעיר, ובאלטונא בפגש עם החכם צבי ועל ידו מצא לו מנוח וסער בבית חמדרש הגדול שם. ובסוף ימיו עלה לארצה"ק ויתישב בירושלם. דמביצר כלי'ת יופי א' ג' ע"א וע"ב בהערות, וע"ש על יחס צאצאיו ועוד.

ב) הרב ר' שמשון כמו"ה יוסף יצחק מוויון. נמצא חתימת ידו על פסקים וכתבים בפנקס הצדקה גדולה—של עיר ווילנא—משנת יכתביו [תל"ח] תה"ה [ת"מ] עד שנת תנ"ד. ואולי הוא אשר היה אב"ד בוויילנא אחרי מות הגאון ר' משה קרמר, כמקובל בפי זקני ווילנא שהיה שם אב"ד בשם ר' שמשון, ולא נמצאה מצבתו בבית הקברות בוויילנא (קריה נאמנה עמוד 67). בסוף ימיו נסע לארץ ישראל, ונפטר ונקבר בירושלם ושם מנוחתו כבוד. כמבואר בספר דרוש שמואל על התורה (להרב שמואל פייבוש כ"ץ ממנורשי ווינא, בן בנו של רבינו הסמ"ע ז"ל) בדרוש לפרשת אמור שם, וגם בדרוש לפרשת קרח הביא קצת חרושי תורה משמו וע"ב, (כלילת יופי—דמביצר א' דף ע"א וע"ב בהערות. א. ר—ן).

פרק ששי

חכמי הספרדים בירושלם באמצע המאה החמשית.

א הגאון ראש ב"ד ירושלם ר' משה ב"ר שלמה ׳ חביב, אחד הגאונים המצוינים בשערי ירושלם מנזע הרב הנמוקי יוסף ושאר גאוני ספרד, חתנו של הגאון ר' יהונתן גאלנטי וחתן הגאון מהר"י חאניו, ואחרי שנשרתלק הרב המג"ן לבית עולמו ישב על כסאו אחריו. הרב הגאון הנז' היה מלידי עיר שאלוניקי, ואח"כ בא לקושטאנטינא ויהי מסכתרי חכמיה, לבו דהיה רחב בתורה ובסכרא כאחד מגדולי הראשונים, וכל באי אחריו שותים בצמא את דבריו, הוא המאור הגדול לסמשת התורה בדיני נישין ועוננא דאתתא, והפליא דעשות בספריו חכמירים שחכרם בהיותו עוד בעיר קושטאנטינא. ספר נט פ ש ו ט על הלכות נשין וספר עזרת נשים על תקנות ענונות, והניהם נכדו בן בתו הגאון הרב ר' יעקב כולי המניה את ספר משנה למלך, ובסוף ספר עזרת נשים מצורף שם שמות אנשים ונשים, וקובץ שו"ת לנכדו הנ"ל, חכרם בשנת תל"ז, בעיר קושטא, כמו שהזכיר זאת בסיומן קכ"ז ע"ג.

ובהיותי בעיר אוקספורד ראיתי ספר אחד להרב הגאון הנ"ל אשר לא הזכירו הרב בעל שם הגדולים ולא ראה אותו, והוא ספר יעץ הדעת טובה חננפס יחד עם דרשות מרן הריק"א שעל סדר הפרשיות ותשובות הרמ"ה ז"ל, והוא קונטרס יקר על ספק ספקא שבש"ס, ותוצאותיו שלשה שרשים: א] נ"ז כללים במ"ס דאמור ערוה. ב] מ"ס דממונא ובהם עשרה כללים. ג] מ"ס דמאכלות אסורות ובהם עשרים כללים. בהם חשף גדולת חכמתו וגאון תורתו והעסיק והרחיב בעינים אלו מה שהם לעינים לכל יושבי על מדין אשר ההלכות אלו עמומות לפניהם והגאון הזה ברר את הכל כסלת נקיר, לאסתרי של תורה: בסדור נפלא ונחמד והלכדי ברורה כנתינתה מסיני.

הרב הנז' עלה לעיה"ק ירושלם לבקשת הנכיר הסרוס ר' משה ׳ יעוש

(1) [גרסא בספר אור צדיקים שאלוניקי תקנ"ס. עיין קהלת משה — פרידלאנד 512 אור צדיקים. אבל בעל המעלות ל"ש מ"ה — חזן מ"ג אות מ"ו, כתב על זה: „ואין זה מוהרסניח בעל ספר גמ פשוט ושאר ספרים, רק אחד מרבני שאלוניקי, ואפשר שהוא היה חמיו של הרב מ"מ ז"ל, כמ"ש הרב שה"ג ח"א מ"ע מ' אות ע"ח“, עכ"ל והדבר צריך ברור. א. ר.—]

מקושטאנטינא¹), אשר סינה אותו לראש על ישיבתו המפוארה שהחזיק אותה בעיה"ק, והגאון ר'זנו' סלא חפצו באהבה ויט שכמו לסכול כל סבל בית הישיבה. ורעה בעז' ה' בגאון תורתו לכל הצמאים לדבר ה' וידוה אותם מנחל עדניו וישב שם במנוחה שאננה. ומטעמי חדושו אשר הקרה ה' לפניו חקק בספר חקה לחדות בהם נפש הנכיר הנזכר שהרפיסם אחרי כן על חשבונו, והם המה הספרים היקרים הנקובים בשמחת: יו ס ת ר ו ע ה שחברו כשנכנס לשמש בישיבה ומצא להחכמים שעוסקים במסכת ר"ה, והשלימו בשנת תמ"ח ליצירה. ותוספות יוס חכפורים על מסכת יומא שהשלימו בשלהי ניסן שנת תמ"ט. וכפות תסרים על מסכת סוכה שהשלימו בשנה שאחריה בשנת התין ליצירה, וכמעט שלא נמצא מקצוע קטן ונדול אשר לא פרש עליו עין ביתו וכדורו כשמלה בים התלמוד והפוסקים.

הרב רבינו החביב ז"ל היה אחד הקנאים על חברת השבתאים אשר נשאר עוד בארץ כמובא בספר תורת הקנאות כה שהעידו לפניו בירוש' על התועב השיץ ותתועויו, ועדותו נגד התועב קירידו ניסו של השיץ, ולא הלך לבו להאמין בנדודות ונפלאות, כמז"ש בספרו כפות תמרים כמ"ש. הראב"ד ז"ל: "והופיע רוח הקדש בבית מדרשנו, שאין זה אלא דרך גומא, וסיים הדברים: ישאם יאמר פוסק אחד בשמועה ע"פ רוח"ק לא בשמים היא".

אחרי שנסתלק הגאון ר' משה גאלנטי לב"ע הצדק הורם כנור הנשיאות לאב"ד ראשון לציון בעיה"ק ירושלם, ותהי המשרה על שכמו על צבא התיה הגאונים הרמים אשר היו בזמן הזה. ומחשובי רבני בית דינו היו: הגאון ר' יעקב מולכו וחרי"ט צהלון ור' יוסף ב"ר יוסף ועוד חכמים שיבא זכרם להלן.

הרב הגאון הנז' שקיל וטרי הרבה עם רבני דורו ונמצאים חדושים רבים מתורתו בספר ננת ורדים, [כלל א' סימן ר"ג, וכלל ב' סימן ט"ז, וכלל ג' סימן ה' ו', ובחזיר כלל ב' סימן ב' וכלל ד' סימן ר'. ובאהע"ז כלל ג' סימן א', ז', ח', ט"ז. ובחזיר כלל א' סימן א', ב', ד', וכלל ד' סימן ט']. ובספר שער אפרים, וספר דרכי נועם, וביחוד בענין משפטי ימי טילה שנפלגו הוא והגאון ר' אברהם הלוי ז"ל מספרים אשר הקיפו הלכות מרובות ועלה להם קונטרס עצום מנופי תורדה

1) הגביר המרומם הלזה היה בנו של הגאון ר' יוסף נ' יעוש הרב הראשון מקושטאנטינא, ונהרג ר' יוסף הנז' עם אחיו היו גבירים גדולים ורבנים מובהקים, והם אשר החזיקו ישיבה מפוארה יותר משמונים ת"ח גאוני ישראל, ושלחו אחרי הגאון שר התלמוד ר' יוסף משראני שהיה בצפת לפרנסו ולהחזיקו ולהרביץ תורה בישראל, ומשם זכה לכל הגדולה הזאת שלמד תורה בריות, הם עסקו במורים והוא הלך עמם ולא סרח כלל, כמו"ש מזה הרב יעביץ בספרו לחם שמים פרק ה'. והובא בח"א מספרנו, ובנו הגביר ר' משה נהג אחריו כן להחזיק את הגאון הרמניה בישיבתבעיה"ק, ולתת לו כל מחסוריו וכל צרכי בני ישיבתו.

נקרא בשם מלחמת מצוה. ונדפס בסוף ספר דרכי נועם. ועכ"ז נהנו הרבנים האלו חבה יתירה ואהבה גדולה זה לזה, והריא הלוי אתה שהוכיר שם יסודי שיטתו וראיותיו, והרבנים שהסכימו לדבריו, כתבו: זולתי שהרב הגדול משך בקסת לנגדי זה משה האיש ספרא רבא דאורייתא כמו"ה משה ן' חביב, יהי שמו לעולם. ויגדל ויגדיר ויורם כסא כבוד תורתו על ראשי הרי ישראל בירושלם כל הימים עד עמוד הכהן לאורים ותומים [ועיין בספר דת קנות ממנהני ירושלם אשר און וחקר הרב הזה בחיוד ואהע"ז גניטין ע"ש ובהשטטות], ועיין עוד ממנהני ירושלם להרב ז"ל בספר ברכי יוסף וספר שדי הארץ. והרב החיד"א ז"ל היה בידו ספר תשובות כת"י מהרב הנ"י וכתב שעיקרי תשובותיו נטבעו ביום, ע"ש.

יתר דברי רבינו הרב ז"ל נודעים ונגלים לכל לומדי ספריו הבהירים כי לבו היה פתוח כפתחו של עולם. עוקר הרי הרים ומחזיר תורה מפלפול, ורבני דורו היו צפופים ועומדים לפניו, ובעודנו באבו בטרם מלאו לו ארבעים ושנים שנדה נקרא אל על, וימת שם משה עבד ה' ספרא רבא דאורייתא ונלה כבוד מישראל.

בניו הרבנים היו: הרב מורינו ר' **ישראל ן' חביב** [מובא בשו"ת משאת משה חלק א'], והרב ר' **יצחק ן' חביב** [עיין מצבת מקום מנוחתו בשער הציונים סמוך לקברם של הגאון בעל ארמ"ת קדש ופרי הארץ], וחתנו היה הגאון ר' **משה ישראל** איש ירושלם בעל ספר **משאת משה** [כל זה מובא בספר משאת משה 1].

ב הגאון רבן של ישראל רבנו **חזקיה ב"ר דוד די סילוה**, נודע למדי בשערים חסיונים בהלכה בשכלו החד והישר לסול הישרה בדרך האמת ולהכריע בין השיטות ונתיבות הפוסקים ע"פ מקורות הבבלי והירושלמי ותוררם של ראשונים אשר כלם היו ערוכים על שפתיו. בכח זכרוננו הנעלה ושכלו הישר פתח לפניו תעלומות כוונתם, ורוחו הוא קבצם להוציא מהם משנה ברורה להעמיד הדין על תלו, ועיני המורים וכל יושבי עומדין צופים גם היום לפני קדש

1 [הרמב"ח התום שני עם רבני ירושלם בפסק של ההקדש סבריה לצפת הנ"ל. בשנות תמ"ח ותנ"א. מובא בשו"ת דעת אכנים 5].

ובקהלת משה 2055 מזכיר ספר דבר טוב כולל דקדוק לשון הקדש... וספר מרסא לנפש... מהרב משה ן' חביב... פראג תקמ"ג. ובספריה הלאומית והאוניברסיטאית שבירוש"ל נמצא כתב יד. No. 118 שבו "תשובה" מהר"ם ן' חביב.

בעל סה"ד כתב בשם ספר ביטת הכנים (סימן תרכ"ד) שמהר"ם ב"ח היה תלמיד מובהק של אביו, וחבר כמה שיטות בתלמוד וכמה אלף בויגין משו"ת. הובא בשו"ת שרה שושן (ח"מ כלל א'), ועוד כמה פעמים בענין שמות לכתוב בגט, הרמב"ח נולד בשנת תי"ד והיה לראש ישיבה בירושלם. ונפטר בשנת תנ"ו. תולדות האוסקים גם פשוט א. ר—[.]

הנולדים אשר בספרו הכהיר "פרי חדש" אשר הכין לשלחן הטהור ליושבים לפני ה'. הרב הנזכר נולד בעיר ליוורני אשר באיטליא, בערך שנת תי"ט, ובבחרות יסיו עמד לשרת את פני הגאון הגדול "מור" ש"ק וס"א ז"ל. ויקבל תורה ספיו, וגם הגאון הסופר ר' יהודה שאראף במצרים אצל מרדכי קליו כאשר חנח את פני העיר בשוכו משליחות מצוה. והתמסרה שם ימינו מספר, מצא את נמסע שעשועים זה וילמדו יחד בספר תורת אלקים. וכרוב גדלו בתורה כן רבו ענפי חסידותו וטהרת לבו. ובטרם אשר היו לו העשרים (לשנות 1) חייו נשאו לבו לעלות לחצרות ה' לירושלם עיקוית ושמה נלוח לחברת הרבנים גדולי תורה אשר בא זכרם לפנינו. וקבל תורה מאת הרב ר"ם גלאנטי ויתר גאוני דהרור זקני עירי"ק ירושלם. הנדולים האלו חבכו מאד אותו ואת תורתו וידעו כי רוח אלקים בקרבן, ומורו הר"ם נאלצתי השתעשע בתורתו וחבב את דבריו מאוד (2). [החיד"א בשם הרב בעל בתי כהונה תלמיד מרן הפר"ח מספר כי כיום הראשון לבואו, בלכתו בישיבת הרב הסג"ן ז"ל פלפלו הרבה בחכמה הוא וכל קדושים ובו בפרק הביא כ"כ בקיאות נפלאות] גם החסיד ר' שלמה אלגאזי הזקן שהיה אז בירושלם לעת זקנותו היה לו נחת רב מפלפולו. והיה מביאו לפלפל עמו [שה"ג].

בהיותו בעיה"ק ירושלם הגדיל תורה וחכמה בחברת חכמים מקשיבים ותלמידים מצוינים אשר שאבו מבאר תורתו ויצקו מים על ידו בכיהמ"ד בית יעקב פיריה", ומסך ידו על שני גדולי הדור הגאוניים ר' יצחק הכהן בעל ס' בתי כהונה ור' שלמה אלגאזי מארץ מצרים. וכתב האזולאי אשר מורו הרב בעל בתי כהונה הרבה לספר לו מגדולת רבו הפר"ח ז"ל ועושר גדולת תורתו נגלה לבאי ספריו, וכיום הזה כל חכמי ישראל שותים כצמא את דבריו. בהיותו בן עשרים ושתים שנה נשא אשה בת הרב ר' רפאל מרדכי מל"א) כי וניסו הוא הרב ר' עזרא מעיה"ק צפת בעל ספר מלכי בקדש ושמן למאור, ואח"כ התחתן ג"כ את הרב ר' יעקב חאניו. והרב המניח היה גיסו ותלמידו (3).

(1) [מהקדמתו לחיור משמע דער כ"כ שנים אחרי לא היה גדול בתורה יעו"ש, ודלא כהרב ועד לחכמים [שה"ג] ח"ב מע' ח' אות ח' שכתב שכן עשרים שנה הלך לעה"ק ירוש' ת"ו והיה ספולט וכקי מאד כמו שיעו"ש ומלשון הרב חנן אלקים בקונטרס התקנות תקנה י"א, שכתב שבחור אחד יורה וכו', אין משם הוכחה כ"כ לדברי הרב ועד לחכמים, לשונו של המעלות לשלמה אות ח'—ה' א. ר—].

(2) עיין תשובת שאלה מאת מורו הר"ם נאלצתי הנדפסת בסוף ספר מים חיים בדבור המתחיל: "רוח נכון חירש בקרבי בתוונא דליבאי יתיב... שש אנכי על אמרתך, כו...", נאם הסג"ן יג.

(3) [כבר הערותי לעיל שלא הוברר לי מקורו של המחבר. לזה שהפר"ח היה חתנו של ר' יעקב חאניו. א' ר—].

קרוב לשנת תס"ח נבחר סאת הגאון הראשון לציון הרים גאלנטי לשליחות ירושלים, ונדר לערי אשכנז ופראנקיא¹), שמו הטוב פנה דרך לפניו בכל מקום בואו ונתקבל בכבוד רב ויעש לטובת שולחיו ככל אשר מצאה ידו, [ובהקדמת ספרו פ"ח יספר כי בהגיעו לעיר אמשטרדם נתכבד כבוד גדול מאת הספרדים, והנבירים עזרו אותו הרבה להדפסת ספרו וגם הספיקו לו די מחסורו]. כלכר עוצם ידו בתלמוד ובתורה הנגלית היה כמעין המתגבר גם בחכמת האמת וכל רז לא אנים ליה, וכתב ספרים ושיטות בתלמוד ע"פ הקדמות האריות², ומרוב ענותנותו ודעתו הנמוכה שלא היה מחשיב עצמו לטול את השם צוה לנונם, ונגנזו אתם גם מחורשיו מפרי חרש או"ח שכתב על הלכות שבת, חקני ירושלים ספרו נפלאות מקורותיו וענינו [ח"ל ס' מע"ס פ' קל"ז] גם אני שמעתי כמה ענינים שאירעו להרב ז"ל בשליחותו מעיה"ק בערי פראנקיא ונסים נוראים].

הרב ז"ל לא האריך ימים על האדמה ובשובו לאה"ק משליחות ערי חו"ל בטרם נמלאו לו עוד שנת הארבעים. בערך התניח ליצירה שכה נשמתו חקדושה לשמי מעונה [כ"כ בספר דברי י"י. אבל לא נתברר לי עוד מקורו אולם גם דברי הר"י שווארץ שכתב שחיה הרב הזה בשנת ת"ס, לא נתבררו כל צרכן].

רבינו הגדול הפ"ח ז"ל עם כל נבורת הורתו והכמתו לברר האמת האהוב לפניו, וכנה וסתר והכריע בלי משוא פנים וכלי להיות נגדר אחרי בעלי חוראה שקדמותו ודן כל דבר וענין אך עפ"י ראיות מופתיות מש"ס וירושלמי ותוספתא ומכילתא אשר יתנו עדיהן ויצדקו, בכל זאת לא נראה כדבריו שסך גאה וגאון, ובמקום גדולתו שם אנו רואים ענותנותו. כי היה מעומד בכל ענפי הסודות המהוללות, כאשר יראה הקורא בתשובותיו, בסוף ספרו מים חיים²), ובהקדמת ספרו פ"ח ליו"ד. ובכל

(1) כן יספר לנו גיסו הרב המניח בספרו שפת אמת וז"ל: "והנה מר גיסי הרב כסויח חזקיה די סילוה שהיה שליח לערים אלו הנקרא שליחות פראנקיא לא עלה לפי החשבון אך שש מאות אריות לשנה, וזה לפי שבאמת היה מומחה שלם ובקי בתורתו כאשר ידעתם אותו. . . . ומיום שיצא הרב הנזכר עד היום הוא ח"י שנה, עכ"ל. והספר הזה נדפס שנת תס"ז ליצירה.

(2) כן נזכר שם בהרבה מקומות מספרו, ח"ל: "מכיר אני בעצמי מיעוט ערכי ושפל מצבי, מ"ס אל אלקים יודע ועד שלא היה בדעתי לכתוב אלא שהכרתי במורי הרב גר"ו שזאת רצונו, ורמיזתו קלה היא גופא גורת. שמעם תצא תורה ברם להלכה למעשה יעמוד השואל בכו דינא רבא דרבנא [הרים גאלנטי]. ובמקרא שם כותב: מפני אנו חיים לאסור או להתיר וממנו תצא תורה לישראל. וכ"כ בסיומן ס'. אם רבותי יסכימו למה שדעת תלמידם נוטה לבפל המנהג הזה [של הולכת אבוקה לפני ס"ת ביו"ט], מה טוב ומה נעים, ואם אין, דברי כאין נגדם" ובפריו ליו"ד בהקדמתו מתנצל ואומר: "לכל יחשדני שומע שכוונתי לסתור ולהפיל דברי ראשונים נוחי נפש אשר מסיחם אנו חיים בדקדוקים וקשויות והוויות, אך כוונתי לעורר לב המעיינים בכמה פרטי דינים וחם אשר יוכיחו ויכריעו וסיני ומיניחו יחקלם ע"א"ה,

זאת כהניק הספר הזה פרי חרש על יו"ד אחר אשר הרפיסו בעיר אמשטורם, ליד רבני מצרים בעיר קהירא ועברו על מקצת דבריו, בערה כס אש קנאה ויאסרו להחרימו ולנרע אותו בלשותא דרבנן, אך כאשר חסו על כבוד תורתו הסכימו שלא לננוק בכבודו, וידברו אליו תוכחת כהצנע ודרך כבוד, רק את הספרים הנמצאים לפניו צוו לשקעם בכנין. כי לפי דעתם לא חלק בספרו את דרכבוד הראוי לגדולי הראשונים ולא נשא פנים לתורתם וחלק עליהם, וגם דבר בספרו נגד הגאונים ההם כדבר איש אל רעהו. וגם כי התנצל הרב ז"ל לפני רבני מצרים להסיר מעליו לזוט שפתים לא שכך מסנו חרון אפם, ובצעו אשר זמנו, ויקבצו כל הספרים הנמצאים בארץ מצרים וכנותיה וידונו אותם בגניזה, ונזרו והחרימו בכל תוקף אלות הברית שלא ללמוד מהם. המאורע הנוראה הזאת כנראה היתה אחרי שוב רבינו הגאון ז"ל מאמשטורם בעברו דרך מצרים לעירי"ק ירושלם, וכנראה דכאה זאת לארץ חיותו, כי לא האריך ימים בעירי"ק וחשך השמש בצאתו. אולם אחרי אשר נפטר הרב ז"ל לבית עולמו הצדק ומתו גם אנשי הריב ואברהם גם קנאתם ושנאתם, נהו בני ישראל אחרי תורתו של רבינו הגאון ז"ל, ונכספה גם כלתה נפשם לדבר ה' אמת אשר בספרו, הגישו שאלתם לפני הגאון ר' אברהם סגן לזויה רב הראשון וחכם הכולל מארץ מצרים, והחכם הזה הגם שמכותלי דבריו נכר שגם הוא היה סמתנגדי הגאון ז"ל, בכ"ז הפך בזכות הספר ההוא וגמח עליו קו חסד בתשובתו הארוכה בספר גזיר להחזיר התרם הני"ל), אך ברכות הימים כאשר

ומחלה שם שלא יסמכו על הוראותיו והכרעתו. וכפרט שלא כתב הדברים כדי להדפיסם כי לא עיין בהם עיון ראשון ע"ש. וגם נגד הרב גנת ורדים ר' אברהם הלוי בשאלת ענונה כס"י י"ב בספרו מים חיים, השפיל דעתו למאר, וכתב: "ידענא דהא שאלתא איתשלא...", מסורי הרב המובהק [בעל גזיר] ומפיו אנו חיים וממנו תצא תורה לישראל, וכן אנו רואים רוח הן וענוה שפוכה על כל פסקיו וכתביו ויחתום בזה"ל: "דברי המרוד והנבוכד עפר לדוש, מקרי דרדקי בירושלם תובב"א, בן לא"א איש צדיק תמים דוד די סילוח", עכ"ל,

(1) זה לשון מוה"ר ז"ל בספרו גזיר ח"א סימן ו': "עובדא הוה כצורבא דרבנן דהוה חרף טובא ואורייתא דקא מרתחא ביה, חבר ספר על סור יו"ד הוא ספר פרי חדש ויש בו חדשים רבים מפלפול ובקיאות ואף על פי שאין הכרעתו מכרעת לנו לענין פסקא דריגא מ"מ יועיל הפסק הלז להקל מעלינו מרח החיפוש ולכל הפחות יועיל להערה, ובראותינו דבריו ומשפטיו ישרים נחזקם ונאמנצם ואם לא ייסיבו בעינינו יחיו כלל היו, ויהי כבוא הספר מצרימה ועברו מעברה על מקצת דבריו ומצאו שלא ישא פנים לזקן שמורה הוראה בישראל, ועל רבינו הגדול בית יוסף אשר הוא לכל הוראותיו יסוד ועמוד בכל התלמוד, כתב עליו כדבר איש אל תלמידו אשר לפניו, ויהי בהתפרסם הדברים אהרז בעז מתנם וקבצו חכמי ישראל מבני העיר וגם גרים הנמצאים מארץ אחרת [ת"ח אירחים שהיו שם בעת הזאת], ויבקשו לקעקע ביצתו, ועלתה הסכמת החכמים לפי שני הצדדים לכלי שלוח יד בהחכם הסחכר לא בגדירא ולא בשמחא, אבל בינם לבינו דברו אתו תוכחה והתנצל ויבוש ממעשיו וקבל ע"ע לפיוס...

נתקדשו גחלי הקנאה שדברו בתוך גרונם ונתגלו פניני אמדותיו ויושר דבריו, ראו אור גדול כופיע בנאון האמת באמתה של תורה, על כל פני הספר הלז, וישבו לשחרו ולחבבו ושתו בצמא את דבריו וישימו בו כל מעינם, ולא רבו הימים כאשר ישב תלמידיו הנאון חרישאלנאי חשני אחר פטירתו של הרי"א הלוי ז"ל, ויהי לראש על כל ארץ מצרים חיו כל פסקיו והוראותיו על דעתו של רבו הפרי"ח ז"ל. ואז נתפרסם גם גדולתו ואור רגורתו של רבינו ונתגלה הכושם הזה בקצות כל פאתי תבל, כי היה באמת אב לחכמים לקודמים אליו בדורו ולבאים אחריו, וכל גדולי פולין ואשכנז כמו הנאון שר התורה הכרתי ופלתתי והנאון בעל פרי מנרים ושאר מחברים לא נטו מדבריו יסין ושמאל, גם מרן רבינו הנרי"א ז"ל הוקיר את תורתו מאד. וזקני שערי יספדו שהיה מחשוב שכלו הבהיר וערך גדלו כערך רבינו בעל השי"ך ז"ל.

ונפטר הרב רבינו ז"ל בעיר חקדש ירושלים, ושם מצא גופו המהור סקוב מנוחת עולמים במעלה הר הזיתים ממעל לבניני בית החפשיית וקבר זכרית, ונפשו שבה למעונה בצרור החיים, על מצבתו לא חרות שום תואר הראוי לפי גדלו ורום מעלתו, רק מלים אלו: זה קבר של הרב חזקיה די סילוה, וכנראה צוה על זאת לגדל ענותנותו, ומסוך אליו קבורה אלמנותו הרבנית חנה, וחרות על ציונה: זה קבר חנה אלמנת הרב חזקיה די סילוה, תמ"כ.

ספרי הרב ז"ל הם: א) ספר פרי חדש על יו"ד עד סימן קכ"ב וכמופז קונטרס ממה שהשיג על שני ספרים חדשים שיצאו בדפוס, והם שו"ת שער אפרים, וספר בית הלל על שו"ע יו"ד ואח"ע, שעבר עליהם בנחיצה בשבוע אחד ומצא בהם דברים שאינן מכוונים, וכתב דרוב חמירי: "בא וראה מפעלות תמים דעים שאחרי הדור החזק [של הרב גור] נתקבל לרב כו' [העתקנוהום לעי], וכיום הזה כל חכמי ישראל שותים בצמא את דבריו", עכ"ל. על הספר הזה הרבו חכמי הדור,

ועלתו חסכתם שספריו הנמצאים פה לשקעם בבנין, וגזרו והחרימו בכל תוקף אלות הברית כו'. ומסיום שם וכתב: והנה שני רבנים שהיו גרים בארץ הלכו להם לארצם, והחכם המסחר כבר נתבקש בישיבה של מעלה, ובכן כמה וכמה חכמים שלמים וכן רבים בקשה נפשם להנות בספר הלל, וכו'. ונשא ונתן בדבר וחתם להתיר החרם ההוא מפני שהוא עצמו בחקדמחו אמר שלא יסמוך אדם על תוראותיו, רק יברר הסוב, ותתנצל אשר דבר בגדולים וטובים, עכ"ל. והרואה יראה שהגם שצדד בזכותו מ"ס הביט על ספרו בעין קנאה שאין אדם נמלץ ממנו, כי תפרי"ח ז"ל היה רך בשנים חריף ומפלפל ומכריע בין גדולי הפוסקים במקום שמחריש דבר שלא נזכר בחלמור, וחשב שהוא נוסף השם בעטרה שאינה הולמתו, אבל כל בני הדור שאחריו הכירו בו בדבריו את צדקתו ותומתו ושבו ושחרו את תורתו וסרו מתוק לחכם. ועלתה בו ברבינו ז"ל כפתורנו של הרמב"ם ז"ל, שאמר כשתבא אודות ספר הירד הזקנה שירבו שונאיו שיעלימו עין מלהביט באורו אך ברבות הימים תאכר גם שנאתם וקנאתם ויד הכל יהיו משמשין בו, וכן אירע גם לרבינו בעל השי"ך ז"ל.

הרב ר' חיים'ן עטר בספרו פרי תואר, והרב בעל שם"ה חרשה, להשיג עליו וליושב כל פליאות הפרי"ה. ונדפסו שניהם יחד בשנת תק"כ באמשטרדם בשם "פירות גנוסר", אולם הרב ר' דוד פארדו בספרו "מוסור לדוד", וכן מהר"י נבון רבו של החיד"א בספרו "פרי מפרי" חנינו בערו, וגם בעל ספר פרי תואר שחבר ספר שלם לחשיג על הרב נזחר בכבודו מאד ובקש סחילה תמיד מעצמותיו הקדושים כנו' בספר שה"ג.

ב] ספר "פרי חדש" על אר"ת. כולל כל ח"י תפלה וק"ש, ופסח ויו"ט וגמין [בעת כתבו הפרי"ה להלכות גמין בסימן קכ"ו בדיון מהו נקרא שעת הדחק ומקום ענון, נטרפה השעה ונתבקש בישיבה של מעלה], הדפיסו בנו הרב ר' דוד באמשטר-דם תס"ו, בעזרת דונביר הר"ש פירורה.

ג] ספר "מים חיים", הגהות נפלאות על משניות וספר הרמב"ם ובסופו ענינים ושור"ת, הדפיסו כנו הני"ל בהיותו באמשטרדם בפעם השניה, בשנת הת"ץ. ד] קונטרס על זמן בין השמשות, נדפס בסוף ספר שמן למאזר לגיסו הרב ר' עזרא מלכי, וחבר עוד שיטות על הש"ס בדרך האמת וכיאות על הלכות שבת כול"ן, ונגנזו עם יתר כתיבותיו, כנו"ל בשם ספר שה"ג.

ג. הגאון מורינו הרב ר' מרדכי הלוי ב"ר יהודה נודע בשערים המצויינים בהלכה ע"י חבורו הכהיר ספר "דרכי נועם" [נדפס בוויניציאה שנת תנ"ז]. ומרג"א בפומייהו דרבנן קשישאי אשר בהנלות הספר הזה לפני הרכנים גאוני קושטא-אנטיא שכחוהו רבנן דכוון לאמת בהוראותיו [מע"ס ד' נ"ה]. וכדי לעמוד על קצת מקורות תולדתו הננו מעתיקים מה שכתב בנו הגאון ר' אברהם סנן לוי"ה בעל"ס' גנת ורדים אשר כ' בחק' ח"ל: "לכם לדעת כמה מרחות מרח אותו צדיק מר אבא הרב הקדוש זל"ה"ה... פרנס ושפט את ישראל כרועה עדרו ונהל למעלה מארבעים שנה, וכל העם נצב עליו מבקר עד ערב לקחת תורה מפיו, דבר ה' מדי יום ביומו, וגם בלילה לא שכב לבו בהיותו חופש ובודק להוציא דין אמת לאמתו, ורוב פעמים היה עומד ושונה ונר דלוק לפניו והאיר עליו השחר... לאסוקי שמערתא אליבא דהלכתא. ובבחרותו האיר ה' את רוחו ושם לדרך פעמיו לשכון כבוד בארץ הצבי ותוך שנתו נתבקש לישיבה של מעלה... והשאיר אחריו ברכה ספרים מלאים מזהירים כספירים משופין ומנופין ולא זו ידו מהם עד שעשאן כסל"ת נקיה. האחר ספר "דרכי נועם" שו"ת2) הב' ספר

(1) [עוד חבר ספר דרושים על התורה הזכירו בספר מים חיים דף ל"ה עמוד ג' וע"ש, המעלות לשלמה שם א. ר—י].

(2) אל הספר הזה מצורף קונטרס רחב נקרא "מלחמת מצוה", והוא מבנו הגאון ר"א

„מקראי קדש“ דרושים נחמדים לאותות ולמועדים, הג' ספר „תולדות אדם“ עניני שבוע הכן ובר מצוה וחשייכים לחופה ותוצאות הסיתה, הד' ספר „עבודת הקדש“ פירוש נרחב על כל התורה, עכ"ל.

בימי חורפו של הרב נהג נשיאותו בעדת רשיר, וסובא זאת בתשובתו סימן א', שהנהיג ששום אדם לא יתעסק בנטין ואפילו בקידושין בלעדי רשותו, מפני שהיא עיר מעבר מכל פינות העולם, ומצויים שם אנשים שאינם סחוגנים, ע"ש. אחרי חיסים התעלה על כסא המשרה בארץ מצרים ומשם עלה לעיה"ק בשנת התמיד ליצירה. כמ"ש מתשובתו בחו"מ סימן נ"ז וז"ל: „ובכואי לעיה"ק ירושלם שנת התמיד ליצירה ראה הרב הגדול מוה"רם גאלנטי את מ"ש... ולא נטרו ימין ושמאל מכל מ"ש וערכו עליו דבריו, ע"ש.

ולפי מ"ש למעלה נתבקש תוך שנתו ליששים. [ומזה נגלה טעותו של הח' דונץ בספר „ירושלם“ תרמ"ב שכתב שם צד 119 שהיה ראש הרכנים בעיה"ק, ואין הדבר כן שהר"ם גאלנטי היה הראש, והוא נפטר שנת התמ"ט, כמוש"ל].

הרב הגו' היה ידירו וחביבו של הגאון גאלנטי, ובעסק ד"ת א' שנשא ונתן עמו [סובא בתשובותיו חיו"ד סימן ל"ב] כתב עליו „אמת דינו ואמת פלפולו ואשתעשע במצותו אשר קדשני לעסוק בתורתו תורת האדם הגדול בענקים הנני מסכים לדבריו מר אבל עדותי משנה שא"צ כי האיש מרדכי הדור בלבושו... ופרשת גדולת מרדכי אשר גדלו מלכו של עולם הלא היא כתובה על ספר הישר“ עכ"ל. ונשא ונתן עם הרבה גאוני הדור שהרצו אליו את שאלותיהם: ר' אברהם מוריגא ור' יעקב בי רב [נכדו של הריב"ר שהיה רבו של חב"י] והריש ויטאל [כנו של הרח"ו תלמיד הארז"ל] [חלק יו"ד סימן ה'] ר"ם כהן, והר"א מאריקה [סימן ז'] ר"א אמיגו והרמ"ח ור"ד כהן ור"י האביליוו ור"א ברודו [סימן י"ה ועוד],

סגן לוי, בעל המחבר ספר גנת ורדים, ענינו: משפטי ימי המילה באשה המקשה לילד ביום הששי וילדה בכניסת יום השבת אי נימא שהוציא את ראשו חוץ לפרוודור ואינו נמול בשבת ואע"פ שלא יצא עדיין לאויר העולם מ"מ אפשר דהוי כילוד בע"ש, וכבר זכרנו לעיל שהגאון ר' משה ו' חביב נחלק עליו להחמיר, וכתב הרב בעל סדרי סתרה, שהגאון בעל פנים מאירות קרא מלא אחרי הגאון הריא ז"ל, ודמה בנפשו אשר כביר מצאה ידו להשיג ולשויה טועה בדבר משנה, ולדעתו דברי הגאון מהריא דברי תורה הם, וצריכים פנים ולפני ולפנים, ואף שהחולקים הקיפו אותו בחבילות ראיות ברוב חריפותם ובקיאותם, מ"מ אחרי כל הראיות אין מוידן אותו מסקמו, ועיין מזה בתשובת נחלת שבעה, ובפוסקים אחרונים ביו"ד קצ"ד שכתבו להחמיר, אולם בהיותי בעיר אוקספורד מצאתי לא קדוש רבינו הריא בזמן בעלי תוספות שהביא כבר שאלה זו וחשש לאיסור שלא יחללו את השבת, ועיין ח"ס סי' קע"ט שאם בדקה בע"ש ומצאו הפתח סגור אפילו מנהגא ליכא לאיסור.

(1) [הר"ם הלוי היה חתנו של כמוהרא"ם ז"ל. שכן כתב ביו"ד סימן יוד: וראיתי בתשובה למורי ח"מ הרב הגדול חסופלא כסח"ר אברהם מאריקה ז"ל (המעלות לשלמח

ור"ד קונפורטו ור' מנחם כהן [כ"א] ר' אהרן חיון [מ"ח] ור"י אריפול [ח"ס נ"ו].
ובעיר אוקספורד ראיתי מסנו עוד ספר יקר המציאות שלא הזכירוהו סופרי
הדורות והוא ספר "יאיר נתיב" מיוסד על ענין סדור הנט ע"י שליח, ונט שכיב
מרע ונט על תנאי, והרכה כללים בעניני "המכונה ודמתקריא", נדפס ע"י חתנו
הרופא ר' חיים מאויר, בשנת התק"ח ליצירה, והוא ספר נחוץ למסדרי ניטין¹).

ד הרב החסיד יסוד העולם ר' **משה הנזיר הלוי** נזיר אלקים
וקדוש מרחם, בעל ספר ידי משה על חו"מ, ועוד חבורים שנשארו בכ"ו, נפלאים
מעשיו ונפלאות טהרת פרישותו. ובספר מטה יוסף שחבר בנו הגאון ז"ל מוכח
איזוה נרנרים שרשם אביו בכתב ידו עניני סייגים ופרישות לזכרון לעצמו אשר
יתנהג בהן. וז"ל שם בסיומן כ': "אלה הדברים אעשה ולא אעזבם כל ימי חיי
בסייעתא דשמיא

א] שלא להסית שיחת חולין כלל ועיקר אלא להשיב מפני השלום.
ב] שלא לפנות מחשבותי מאחריו יתברך לחשוב בשום דבר אחר חוץ
מעבודתו.

ג] שלא להתנאות בלבי כלל, וכאשר יתנאה עלי לבי אחשוב במיעוט ערכי
בתורה ומצות, ונפשי כעפר תהיה לעבודתו יתברך.

ד] שלא לדבר אלא בקול נמוך ויהיו דברי מעטים אפי' בד"ת [רצונו כמו
שרו"ל במסכת פסחים לדבר בלשון קצרה], ואחשוב שמ"א כה"א כבודו, ואני עומד
עבר לפני אדוני יתברך, וממנו אשאלה עזר מדחמיו וחסדיו כי רבים המה ל"כל
הבא לטהר, ועל חסדיו נשענתי... ויזכני לעבדו באמת כל ימי חיי ותהא נשמת
קשורה באהבתו, עכ"ל. והחיד"א ז"ל כתב: "שכך דרכו שהיה כותב בכל מקום
אזהרות ועניני סדר קדושה, והיה מקבלם ע"ע בכל שנה ושנה ולתקופת השנה היה
מוסיף והולך".

החסיד הזה היה חתנו של הגאון ר' אברהם ה' חנניא ז"ל הנ"ל
כמוכא בכת"י קדשו של חתן בנו ר' ישועה ידידע זיין בח"כ מספר מטה יוסף, והוא
אביו של החסיד הרב הגדול ר' יוסף הנזיר ה' לוי בעהמ"ח ספר "מטה יוסף"
ב' חלקים שו"ת וחדושים, חתנו של הגאון ר' אהרן אוזביכ. וחתנו ר' ישועה חנוכר
מכנה את חותנו הנ"ל בתואר ראש השלישים ציץ הזהב נזר הקדש נשיא נשיאי
הלויים נגיד ומצוה על גלת אריאל רכב ישראל ופרשיו. הרב ר' יוסף הנזיר היה

בערכו. ובת הרא"ם היתה אשתו השניה של הר"ם הלוי, ואין היא אמו של הר' אברהם הלוי
בעל גנת ורדים (טוב מצרים בערכו). א. ר—[1].

[1] [כנראה שיש כאן טעות המעתיק, כי הספר יאיר נתיב על גסין הוא לבנו הר'
אברהם הלוי בעל גנת ורדים, וכן מוכח בשח"ג ועוד. א. ר—[1].

חורתו ולידתו בעיה"ק ירושלם, ושם נתגדל על ברכי הרועים תופשי הישיבות וראשי גליות ישראל אשר בעיה"ק בחכרת ידידו ועמיתו בתורה מרן הפרי"ח ז"ל, והיה מהרש בכ"ל יום גופי הלכות, חריף ומקשה, עוקר הרים וטוחנן זה בזה, וכ"ל חיי הצדיק הזה היה בדוחק רב ובצער, ולא מצא מנוח בכל חיי העוה"ז כי הזמן בלתי נאמן לוי [לשוננו של אחי הרב מריה אברהם הלוי]. אחר זה התיישב יחד עם אביו החסיד ז"ל בעיה"ק חברון וקבע שם בית מדרשו. ובאחרית שנותיו נתקבל לאב"ד ור"מ בארץ מצרים. ומעתה בואו מארץ הצבי היה אומר להעדרות פרי חרושיו ופסקי הלכותיו על מזבח הדפוס. כי לא היה לו כן אשר ישא את שמו לזכרון, אך לרוב טרדת הצבור המוטל עליו לא עתה בידו ונטרפה השעה עד אשר נלקח ארון אלקים בשמיני למרחשון שנת הנזר והערות [תע"ט], וחתנו ר' ישועה הוציא לאור את שני חלקי ספריו "מטה יוסף" והדפיסם וצרף שמה חרבת מחרושיו של החסיד ר' משה אביו ז"ל. ושקיל וטרי שם עם הרבה רבנים בני דורו, ותשובותיו נזכרות גם בספריהם.

ה הרב הצדיק קדוש עליון ר' יצחק ב"ר אברהם שלמה הכהן **האיתמרי** מעיר אומיר, אחיהם של החסידים המפוארים ר' אליהו האיתמרי בעל ספר שבט מוסר, ומדרש אליהו ותלפיות, ור' מיכאל האיתמרי. מוכא בספר מדרש אליהו דף כ"ב בזה"ל: "והחסיד אחי כמו"ה יצחק נר"ו מעולם לא לבש בגד משי כו', שהיה מתאבל באבלות ירושלם וחרכן ביהמ"ק. ובהיותו בן ח"י שנים חשקה נפשו להלך בירושלם להסתופף בצ"ו ית' מקום אשר שכן שמו שם, ולא היה יכולת בידו להלך, ומרוב חשקו שם לדרך פעמיו להלך ברגליו אחרי שיורח אחת שהיתה הולכת, והקב"ה עשה לו נסים אין חקר וחמלו עליו בני השיירה ושכרו לו חמור לרכוב עליו, והולכיכוהו על כפים עד הניעו למקום הפצוץ, והלך לביהמ"ד ולא יצא משם לעולם, והיה מסתפק בהכרחיות, ומקיים המצות אליבא דכו"ע שאם היו שנים חולקים בדון אחד היד משה דעת שניהם לקיים כזה וזה. וכך דרכו בקיום מצותיו, ומעיד אני עליו שמים וארץ שלא למד דבר בתורה שלא קיימה, ודבר מצות שלא היה יכול לקיים, כמצות בכורים וכדומה היה קורא ענינו בכל יום, שהקורא כמקיים כאמרם ז"ל: כל הלומד בתורת עולם כאלו חקריב עולה, ובהיותו שמה היה רעב גדול בארץ [אפשר שהיה זאת בשנת התמ"ט ליציאתו, ומוכא לעיל פ"ד אות י"ג], עד שכרחו רביב מא"י לחו"ל שרעב של מהומה היה רעב של לחם ומים. כי לא הסתיר ה' באותה שנה, ורבים אשר מתו בצמא יותר מן הלחם, והעשירים שהיו שמה היו קונים קיתנן של מים בערך גדול, והוא היה מוטל ברעב ובצמא, ובאו אצלו החכמים ואמרו שילך לחו"ל עד יעבור זעם, והחם ישאו עליהם את עונו, והשיב להם שכוונתו למות באה"ק, ומה לו עם ימות ברעב

או מיתה אחרת, והחכמים תמחו על חסידותו, ולא היה כח בידם לרחטו כי הרעב היה כבד בארץ, וחוא היה הולך בשדה החרוכים, ובחסד עליון היו נותנים לו שנים או שלשה, שערבן רב, והיה נושא החרוכים לפי בניו הקטנים היונקים שימוצו מהם כי לא נשאר כח באשתו להניקם: והוא והיא היו מושלכים כמתי עולם, ועכ"ז לא היה נפסק מלומר תיקונו בכל יום, ולפעמים היה הולך אחר הרוחים, לבקש מעט סוכין להשיב נפש, ולא היה מוצא רק רושם הסוכין מעורב בעפר, ועכ"ז לא שת לבו לצאת לחו"ל. וכמה נתעלה ר"ח בן רוסא ע"ז, ומיים הדברים כי להרכות מעניני מעשיו וחסידותו יכלה חזון, ע"ש. זמנו של הרב הזה היה בזמנו של הרמב"ח והר"א יצחקי, וכתבי הדורות לא הזכירוהו.

ו הגאון המקובל אלפי ר' אברהם ריוויגן בנו של הרב המופלא ר' רפאל ריוויגן מעיר מדינא, הוא האדם הגדול אשר האיר במזרח צדק וזכה לשתי שלחנות, תורה וגדולה במקום אחר, ואפס קצתו מדרכיו הנשגבים מהרשום בזכרונות ע"י תלמידיו הנני מציעם בכאן, וזה תכן ענינם: בשנת הת"ך ליצירה קבע בית תלמוד בעיר מדינא, ונחרו אליו תלמידים רבים האכילם מפתו והרום מיינה של תורה, ולמד עמם בשקידה רבה, וקיים בהם מצות שתי הלחם אכילה נופנית ורחניות, כי היה עשיר גדול שנשאר לו מעובון אביו הגביר, והיה צדיק יסוד עולם גאון וחסיד גדול, ונתן נפשו על למורי חכמת הנסתר וכזבו אוצרות רבות להחזיק במעוזה ולהגיע עד תכליתה, המית עצמו על דברי תורה ושגה באהבתה, והיה קם בכל ימיה עם תלמידיו, ולמד מעומד שלא תחטפנו שנה, ועשה לפניו מייגים ופרישות לכל יפנה מחיי העוה"ז, והיה טהור וקדוש מרחם לבד עומק שכלו ורוחב לבו להבין ולהשכיל כל ספוני מודות התורה⁽¹⁾, ועיין בספר לחמי תורה סימן כ"א שעמד ויגע על כתבי האר"י והרמ"ע שבקש מרמ"ז להעתיק עכורו. רבותיו של הרב: בחלק הנגלה קבל תורה מאת הגאון ר' משה זכותא, בעל קול הרמ"ז. ובחלק הנסתר קבל מאת הגאון המקובל ר' בנימין כהן שלמד חכמת

(1) הגאון החסיד ר' יוסף שמואל האבד"ק פראנקפורט בהסכמתו על ספר אשל אברהם אחרי שחתה גחלים על ראשי המתפרצים בחכמת הקבלה אשר לאו כל מוחא סביל דא כותב: „אך החכם הגדול המקובל אלפי ר' אברהם ריוויגן אחד הוא אברהם בדורותיו שמסר נפשו ומאורו על חכמה זו... מלא כרשו בנגלה עד שזכה להיות זקן יושב בישיבה... אמרתי הניחו לזקן זה שראוי שישתמש בכבוד אלפים כי הוא בדור הזה בין אחיו גבר. והגאון שר התורה אברהם ברודא כתב עליו: „זה האדם הגדול בענקים הגאון הגדול תנא דאורייתא מגלה עמקתא ופסירתא, בוצינא קדישא גברא פרישא... מי יפאר גודל פארו... אין דור יתום שהוא שריו בתוכו, אשרי העם שלו ככה. ובמכתב כתי"א א' מהרב ר' יעקב וילנא כתוב: „קים לן ולא אשתכח כוותיה אלא חד ברדא“, וכן הגאון בעל צמח צדק ור' דוד אופנהיים כתבו שהוא מופת הדור, חסיד ועניו, אוצר החכמה בנגלה ונסתר, ע"ש, ועמשי"ל בפ"י.

האמת גם עם הגאון הרמ"ז ז"ל. מפרי חרושיו שנשארו לנו זכרונה, לכר ספרו של תלמידו ר' מרדכי ב"ר יהודה ל"ב אשכנזי, הוא הספר אשר קרא בשמו "אשל אברהם" ואשר רוב חידושיו הם מרבו הגאון הזה, לא נמצאו רק כתבי ידות אחדות, והאגרות שהחליף עם הרמ"ז ז"ל אשר השיבו על שאלותיו [עין ספר לחמי תורה סימן כ"א], אך בעיר אוקספורד ראיתי ממנו ספר שלם כתב יד Opp. 338 נקרא "זרע אברהם", והוא מפתחות מאמרי רז"ל באגדה בסדר א"ב עם פירושו עליהם, ונעתקו על ידי ר' יוסף מצפת, בבית הקצין ר' מנחם מסטורי והיה זה בג' טבת שנת שניה [?] ועוד שם חלק שני העתק מאמרי תוס' עם באור וחרושי תורה, ושם בראשו ערכי מספרים שבש"ס משלשה עד עשרה, כותב שם בהקדמתו וז"ל: "אמר אברהם ריוויגו הנה נא ראיתי כי תורה ותושיה נדחה מרובא דעלמא, אזלי מפרקא דפרקא, ועבדי עקירה בלי הנחה, וכל העם מקצה שפיל ואזיל ועינוהי מטייפין להשגת מונות וזוהר מונחת בקרן זו"ת. לכן נתתי אל לבי להעלות על ספר מיוחד למען יהיו שגורים בפי הכל ולשין עלגים תמהר לדבר צחות. ושם מביא מאמרים למה נקראו שמם סופרים שעשו כל התורה ספורות אבות מלאכות ארבעים חסר אחת, מראות נגעים כו', ולפי עדותו של ה' כרמולי בספר גדולי ישראל חבר נ"כ מ' מפתח הזהר שנדפס באמשטרדם ש' ת"ע.

ע"ת זקנת ימיו שלח לפניו את תלמידו הרב הגדול ר' מרדכי הנז"ל לתור מקום לחנותו בעיה"ק ירושלים ולקבוע שמה את בית מדרשו. [ה' כרמולי בספרו גדולי ישראל כתב שקמו עליו מרעים והלשינוהו אצל השררה עד שהוצרך לכתוב לתלמידו לשוב אליו, ובשובו כ' תלמידו הנז"ל על פיו את פירושי הזהר אשר עמר במ את ספרו אשל אברהם] ובזכו ממון רב על זה, ושם נפשו בכפו לנסוע לאה"ק הוא וכל בני ביתו לדור שם, ושם הוסיף קדושה ולמד בפרישות גדולה, ואחרי פטירתו של הר"מ י' חביב ז"ל נתקבל הוא לראשון לציון בעיה"ק כמובא בספר עין יוסף, אך לחץ אכזריו העיר וצער הת"ח שבתוכה לא נתנו לו מנוח, ואחר אשר נבר העוני גם בארצות אשכנז ומעט שהגיע להם ע"י המשולחים הראשונים, "ובפרט שאחזו כל חכתי כנסיות וכתבי מדרשות וינגלו כל השערים כשכועות שמים, ואסרו וחבשו לבני ציון היקרים" [לשוננו של הרב ר"ח חזן בס' שנות חיים] לא היה לחכמי ישראל מנוח כי אם להטריח את הגדול הזקן שבהם הזקן ר' אברהם ריוויגו בעצמו לבתת רגליו בערי חו"ל אולי ישאו פניו, והגלה הוא ותלמידו ר"מ הנז"ל עוד הפעם בלזית הגאון ר' חיים חזן שנתמנה לשליח לערי פולניא בשנת התיס ליצירה ויעבור כל גלילות איטליא, צרפת ואשכנז, והתמחה במלאכות הזאת כארבע שנים וישב עוד לאה"ק, ויכלה שארית שנותיו בקדש, ומסיבה לא נודעה אלינו שב עוד הפעם לארצו לחזק לארץ, ונפטר בעיר מאנטובה בליל מוצש"ק כ"ט התע"ד ליצירה, וסורו ר' בנימן הכהן קונן עליו

בעיר ריגיו ונשא מספר מר בעשירי לחדש טבת, ואומר עליו בקינתו בספרו גבול בנימין דרוש ג': עליו אנו יכולים לאמר: הי חסיד הי עניו מתלמידיו של א"א, כי היה איש חסיד להיטיב לבריות, וקיים בעצמו: והגית בו יומם ולילה, כי גם בלילה לא שכב לבו, וכי.

בימיו היה המשונע ר' מרדכי פאראנה, שעשה עצמו משיח בן יוסף, וכי בספר מעשה טוביה: ושמעתי מפי מנידי אמת היה החסיד והעניו ר' אברהם ריווינו ואחיו הנבירים שזה הנזכר היה מתענה משכת לשכת, ופי"א לן בתענית י"א יום ועשה כמה אלפים טבילות וסופו הוכיח על תחלתו כי נשתגע והלך לעולמו, עד כאן לשונו.

ז הרב הגדול ר' חיים חזן כהרב ר' יוסף חזן, רב גדול ומופלא בזמנו של הרי"א ריווינו. אביו ש' הרב בעל חוזה דוד, וזקנו של הגאון שר התלמוד בעל חקרי לב, בשנת הת"ס ליצירה הלך למסעיו יחד עם הגאון החסיד ר' אברהם ריווינו במצות רבני ירושלים בסיבת הצרות שהצרו להם הישמעאלים, וכמו שספר בספרו "עין יוסף" בהקדמתו, וז"ל: כאשר הלכתי להשתטח על קברות אבותי, נתן ה' בלבי להשאר בירושלים, כי אמרתי טוב פת חרבה בארץ ישראל, וכעבור תוקף גודל הצרות ובפרט שאחזו כל בתי כנסיות ובתי מדרשות [העתקתי באות הקודם], נמנו וגמרו לדפוק על פתחי נדיבים לקרוא לשכויים דרור. ויתנו עניניהם בהראשון לציון שלהם הוא קדוש ה' מכובד ר' אברהם ריווינו נר"ו, ואף אותי קראו במחיצתו וסבכנו כל גלילות אשכנז וערי פראנקיא [בהיותו בעיר בדיהרנפורט הדפים ספר "עין יוסף" למר אביו ז"ל], אחרי זאת ציוו עליו להיות שליח לרוסיא ונה נפשיה דהרב במדינת פולין [מע"ס ש' ק"א], ובהקדמת בנו החסיד לספר עין יחוסף מוכא שנפטר לעולמו בעיר מיר במדינת פולין.

הרב הנז' חבר ספר "שנות חיים" במדרש והלכות קבועות לפי סדר הפרשיות, ושם כמה דבורי תוס' שכאדם בחריפות עצומה [הדפיסו בוויציאה שנת תס"ג] 1).

1) שם בהקדמתו כתב מה שהמריצו לחבר הספר הזה, ואמר: כי רז"ל אמרו: שכל הלומד תורה ומשכחה דומה לאשה שיוצרת וקוברת, וכל הלומד ואינו חוזר עליה דומה לזרע ואינו קוצר, ופירש מורו דמי שאינו חוזר לבד מה שאינו קולט להוציא פירות אלא מאבד גם הזרע הנזרע, אולם החוזר על משנתו אעפ"י שהוא שוכח, שהשכחה מצויה באדם, דומה לאשה שקוברת ולרית, שאעפ"י שאין לה בנים בעוה"ז עומלים הם לעת"ל בתחית המתים, וכן כל חדושי תורה נזכרים לעולם הבא, ולכן מצוה לחוקקם בספר למען יוכל לחזור עליהם מה שחדש בעין שכלו ולקצור ברינה מה שזרע. ובספר חסידים סימן תקי"ז, כתוב: שכל מי שגילה לו הקב"ה דבר בתורה ויכול לכתוב ואינו כותבה הרי הוא גוזל לצי"ש שגילה לו כי לא גילה לו אלא לכתוב, וז"ש כי האלקים יבוא במשפט על כל נעלם, כלומר שגורם שהדבר נעלם ממנו, עכ"ל, וראיתי בספרו של הגאון פאת השלחן בספר כתב יד שתחת ירי נקרא בשם ספר "חוכרין".

ואכיו הגאון ז"ל בהסכמתו יעיד עליו שהוא מוכתר במקרא משנה ותלמוד אנדות ברייתות מכללת ספרא ותוספתא, ושטח בתורתו ואמר אשרי שיצא זה מחלצי ואשרי עין ראתה אלו, ויש לו להרב הנ"ל הרבה חידושים בשו"ת הרב גור' כפ"ל ב' וכלל ד', והחיד"א דאה ממנו עוד תשובה בכת"י.

ה' הגאון הרב ר' **אברהם ברורו** מהמיוחדים שברור מגדולי רבני (הספרדים), בעל ספר "ברכת אברהם" [ויניציאה תנ"ן], והם דרשות בסדר הפרשיות על ספר בראשית שדרש אותם בעיר קושטאנטינא ואנדרינופלי, ולאשר לא עלה בידו לרשטם בספר בשעה שהושג כתב את חבורו הנזכר בהיותו בעיר אמשטרדם, שעכבוהו בעסק פריון שביום, ורשם ממה שחיה עוד בזכרוננו ונס זה עלה לספר שלם, בספר בראשית לברור.

הרב הנז' היה מעיין גדול ושכלו היה חד ומהיר עד שגם גאוני דורו חדרו ממעלת תורתו ובכל מקום בואו מוקטר מגש לשמו מלא חפנים כבוד ותהלה מכל גדולי ישראל הספרדים והאשכנזים הקרובים והרחוקים, כאשר יעירו דברי הנאונים בהסכמת (ספרו 2) אשר לבטויי תוארים כאלו לא זכו גם הגדולים היותר

שרבינו הגר"א אמר על ספר חסידים שכל דבר מדבריו כגחלי אש, ואמר שמחברו היה הגאון ר"א מגרמיזא בעל המחבר ספר הרוקח וספר רזיאל, והביא גם דברי הוזה"ק תזריע חלק ג' דף מ"ו, וז"ל: כמה דעונשא דבר נש בגין מילא בישא, כך עונשיה בגין מילא מלא דאתי לידיה ויכיל למללא ולא מליץ כו', כשיש אי עמא אזלין באורחא עקימא, והוא שתיק להו ולא מליץ כמדיא נאלמתי דומיה החשיתי מסוב וכאבי נעבר, עכ"ל.

1) השערות של הרב ר' יוסף שווארץ בספרו מעשה הארץ על הרב הזה שהיה אשכנזי ממשפחת הגאון ר' אברהם ברודא, בלתי נכונה, והרואה יראה שהיה כהמשים שנה רב לעדת הספרדים והגאון ר' אברהם ברודא בהסכמתו על ספרו של הרב לא הזכיר זאת, ואין ספק כי ר"א ברודא נקרא ע"ש עירו שהיה הרב דשם, והרב ברודו היה ספרדי ממשפחת ר' אשר ברודו מורו של הר"א אדרום.

2) וזה לשונו של הגאון בעל ספר החכם צבי כעברו שם באלמנא בשנת תנ"ה - מעולם לא נצחתי אדם לפרוץ גדר הסכמתי לבלתי לחתום על ספרים חדשים... אך כי האיר ממורח צדק האחד המיוחד שבגדולי רבני קושטאנטינא רבתי, כאשר עינו ראו ולא זר בהיותי שמה זה לי עשר שנים, רק לעת זקנותו נשא רגליו בעסק מצוה רבה פריון שביום, ומדי עברו פה הראנו את חבורו ואת גדלו, כו'. ובחדש שבט ש' תנ"ו בעברו דרך עיר פראג וכתוב שם הגאון ראש גולת ישראל ר' אברהם ברודא בזה"ש תאלו: "מעיר גבורים עלה חכם הרב הכולל גבור חירי במלחמתה של תורה איש אלפים קדוש יאמר לו, המאוה"ג המפורסם שר וגדול בישראל מוציא דהנה"א עוקר הרים ומהקן מגת קדמה ימה וצפונה, לו נגלו כל תעלומות, חמשים יערי בינת, לכו בלב הראשונים... נח קטישא קדישא ופרישא, כו'. מדי עברו התעשעתי עמו ימים אחוים וראיתי את המראו הגדול הזה מעין המתגבר מכאור של מי רם ונשא מרים ומשפר, חוגר ומפתח, סוגר ופותח, בונה וסותר סחירת זקנים בנין אב לכל התורה, מוציא

נשגבים, ואנחנו לא זכינו להתכסם מתורתו וחדושו בשארי ספרים וזולת הספר הנז'.

בשנת התי"ג היה כסאו נכון בין רבני קושטא וחמורא אתם בפסקיהם כמובא בס' "פני משה" להר"ם בנכנשת כח"א, וכח"ב סי' כ"ז וק"כ, וכח"ג בריני נדה ועגונה, ואח"כ העתיק משכנו בעיר אנדרינופול, והיה שם ראש מתיבתא ור"ג, ובין כלם שמש בקדש למעלה מחמשים שנה, אחרי זאת עלה ונתעלה בקדושת ירושלם בזמנו של הרמני"ה, וחכמי העיר הושיבוהו בראש כ"ס, כנראה מהסכמתו בספר עין יוסף שחתם בראש, ואחריו ר' יהוסף קונקי, ור"ש גומץ פאמי ור' משה חיון, ואחריהם הרב הנדול ר' אברהם יצחקי, ונפטר הרב הזה והלך לעולמו ויאסף אל עמיו בעיה"ק ירוש' בשנת הת"ע ליצירה¹) ורבים מגדולי ירושלם וקושטא קראו לכבי ואב"י, והרב ר' אפרים ק' שאנני הספידו ונדפס בספרו.

ט הרב הגאון ר' שמואל הכהן טנוני ובנו הגאון הדיין המצויין ר' **יהודא כהן**. משפחות הגאון הקדמון ר' ישמעאל כהן, הרב הנדול מסצרים בעל ספר הזכרון, וראשית גזע המשפחה הזאת מתיחסת על שם כהן אחד מעיר טאנני שהתישב בטונים, והוא אבי משפחת טנוני עד היום, ועליו יתייחס גם הרב המו"ל ספר בני יוסף, ר' יוסף בן השר שלום טנוני. הרב בעל חוט המשולש יחשוב את הרב ר' שמואל מכלל הרבנים מעיה"ק והחתים עצמו אחרי הרבנים המובהקים ר' דוד יצחקי, וכו'. וכנראה היה הרב הגאון הלז הראשוני בעיה"ק בשנת תס"ז. מכית דינו היה ר' אברהם גאטיניו, ור' יוסף קונקי, ורש"ג פאמי ובנו ר' יהודא, וחתמו עצמם על ספר מאורות נתן לר"ג מנהיגים.

י בנו של הרב ר' שמואל הקודם ז"ל ר' יהודא היה מידידיו ובני חברתו של הגאון פר"ח, וכמובא בסוף ספר מים חיים, והפר"ח משיבו שמה וכתב לו: "אעפ"י שעמד מר על כוונת התוס' רצה לעמוד על דעתי, וזה מדרך המוסר והענוה כי מה נבין ולא עמד הוא", ועיין בתשובותיו הכתורות בספר נז"ר כלל ר' ט"ז, ובספר זרע אברהם אח"ע סימן ב' ג', ואצל ידי"ג הגאון ר' יצחק

תעלומה לאורה, כאספקריא המאירה, אין בתורתו דופי ושמצה, דברים שלא שמעתן און מעולם, מעין מאתו יצא, נוסף ע"ז אשר ראיתי לשונו לשון זהב ספר ברכת אברהם... מחזיו ומקדח, מתורה לנביאים ומנביאים לכתובים, גם ראיתי בספר פני משה אשר העלה והביא דברי הרב הגי"ל [הוא שו"ת פ"מ להר"ם בנכנשת שהרבה תשובות הרב מובאות בו], כו', ע"ש, גם הגאון בעל דרכי נועם בתשובתו סימן ס"ב ס"ד, בחלק אהע"ז כתב אליו: "מופלא שבסנהדרין, אחד מיוחד בדורו, שמעתיה נהירין ליה כזקוקין דנורא".

(1) [בעל המעלות לשלמה בערכו כתב: "עלה לשמים בשנת ת"ע"ז לפ"ק", כן כתב תלמידו הרב המחבר ספר קרבן נתנאל ז"ל בחתימת ספרו חנו' ע"ש. א. ר—ן].

פראג נמצא הרבה מחדושי קל הרמב"ם, והם המה החדושים שכביאוי בשמו הנאון בעל מרכבת המשנה והר"ח אלפאנדרי והש"ג, וחבר עוד ספר יארץ יהודה". וראיתי חבור שלם בכת"י מיוחד להרב הנ"ל, והוא הנהגות קל כל הש"ס, מנוחתו כבוד בעיה"ק ירושלם וציון מצבתו סמוך לקברו של הנאון בעל ארמט קרש. ורשום בלשון הזה: "זה קבר המצוין הרב השלם", כו'1).

יא הרב ר' ברוך מולידאנו ב"ר משה חכם גדול אחד מחכמי המערב מעיר מכנאש אשר בא לירושלם עיה"ק בשנת תע"א, והרב ר' יעקב ן' צור מרבני פאס ירדו ורקו שלח לו קינה אחת לקונן על חרכות ציון בכואו שמה, אך כנראה שטרם הגיעה הקינה ההיא לידו באה השמועה לארץ המערב שהרב הזה שבק חיים לכל חי, ביום י' למכת ש' תע"ב ימים מועמים אחרי בואו ירוש', והשמועה ההיא נשמעה בעיר אלג'יר וקשרו עליו מספר גדול, ור' משה ישראל אחד משליחי ארץ ישראל שנמצא שם כאלג'יר הודיע זאת לעיר פאס לר' יעקב ן' צור, הרב ר' ברוך זה לא חבר ספרים אך נרע ממנו פיוטים וקינות, ראיתים בכתב יד ושמנו שם בראשי הכתים ר' ברוך ב"ר משה [לשונו של ספר תולדות ישראל במאורקו]2).

יב הרב ר' אברהם קארינאל שליח ירושלם בערי טורק. נזכר בס' שפת אמת להר"ם חאניז, והוא אביו של ר' חיים משה קארינאל, השי"ח הראשון להמפרדים בעיה"ק ירושלם ובעל ספר יטין משה [תוספות להלכות שחיטות וכדיקות של רבינו הכ"י והרמ"א בהנהגות הרב ר' שלום מעלי הכהן, נדפס באמסטרדם תקמ"א, ועיין מתשובתו להרב ר' יהודא חאביליו האב"דק גוא אמון, במפר דרכי נועם סימן מ"ו ונ"ב, ועמשי"ל פרק חמישי אות כ'.

יג הרב ר' שמעון בכ"ר יעקב הלך בשליחות ירושלם קודם שנשלחו הרבנים הנדוליים הנאון ר' אברהם ריווינו ור' חיים חזן, ונזכר במפר שפת אמת להר"ם חאניז.

יד הרב מחכם השלם ר' אברהם חבר מעיר הקדש ירושלם, שליח

(1) [בשוב מצרים אות יוד סימן ד', מזכיר את הרב יהודה הכהן מרבני מצרים, ויש לשער שהיינו הק' ר' יהודה הכהן מנוגי. א. ר-ן]

(2) [המכתבים. והקינות מר' משה ישראל והרב יעקב ן' צור על ר' ברוך מולידאנו נתפרסמו ע"י החכם ר"ם מולידאנו איש מכנאש בירושלם]—לונץ שנת תרס"ט עמוד 305—313, ע"ש. א. ר-ן].

עיר חברון, ובבואו סמוך לעיר ארגיל נשברה חאניה ונצלל בתהומות רבת, ואחרי שמונה ימים הפליטו הים למקום אחד ושם הכירוהו אנשים בסימנים מוכתקים ונקבר בכבוד גדול, ואלמנותו הותרה מכבלי הענון ע"י הנאונים ר' משה ו' חביב ור' אברהם סגן לויח בעל ספר גור, ונזכר בתשובתו כלל ג' סי' ט"ז.

מן הרב המובהק החכם השלם מו"ה יצחק צרפתי היה בירושלם בימים ההם ונפטר שם שנת התפ"ב, והרב הגדול מו"ה יוסף דוד בעל ספר צמח צמח דוד הספידו בעיר שאלוניקי בביהכנים ת"ת הגדול, על שמועה כי באה מיעה"ק ירושלם במות הרב הנז', והספידו בכ' לחדש שבט, ונדפס חספדו בספרו יקרא דשכבי.

מן הרב החסיד קדוש עליון ר' צמח צרפתי רב גדול מרכזי טונים ורבו של הגאון ר' אברהם מייכ, ובספר בני יוסף להרב ר' ישועה הכהן טנוני יש שם הרבה חידושי דינים וחלכות מרובות מהרבנים האלו. ובמערב ספרים להחיד"א אות ז' מ"ג, מספר על הרב ענינים נוראים, וז"ל: "הרצ"ץ ז"ל היה חולה כשנתיים בדמשק ערש ועונה בכבל רגלו. ואתרחיש ליה ניסא... וחזר לבריאיותו ואירגנו, והמסעה נורא כי ספר הרב ז"ל כו' ומחיוס והלאה כך היה מנהגו לילך לפני המילה בכל מקום שיהיה לעסוק בתורה כל הלילה... והרבו לספר ממעשיו של הרב ז"ל, ומהם לחזויר על השבת, הוא בעצמו ביום הששי חזר חלילה... ואחר זה נשאו לבו לב טהור והלך לעיה"ק ירושלם ת"ו, ואני הצעיר ראיתי גליוני הנמרות של מדרש הקדוש "בירת יעקב" מלאים זיו מחדושו וחזתם צ"ץ ופרח, ומורי הרב בספרו נחפא בכסף או"ח סימן נ' מביא הנהה אחת דחתום עלה הרב ז"ל ושקיל וטרי עלה... וכמעשהו הוא נהג אחריו ר' יצחק לומברוויז תלמידו בעל 'רע יצחק, עכ"ל).

ין הרב הגדול רופא מובהק ר' דוד די סילוח בהגאון ר' חזקיה בעל ספר הפרי חדש. לבד חכמת תורתו היה מומחה ובקי בחכמת הרפואה, וראיתי אצל נכדיו את ספרו בכרמ יד, ושם העתק מכריכת הרופאים הקודמים אליו עם הרבה בחינות מנסיונותיו נקרא שמו "פרי הדס". והשאר

[1] [מחדושי הרצ"צ נדפסו: בספר ארץ יהודה דכ"ח הגהות על הפור ובי' וגר"ח ונחלת בני, ובסוף ספר יתר הבו הגהות על הרמב"ם. ונת נפשיה דמר בעה"ק ירושלם ת"ו שנת התע"ז לביע. כי הרב זרע יצחק לומברוויז ז"ל בדרשותיו שם דידך ע"ג. ומ"ש בשם הגדולים שיש אומרים שהרב צ"צ ז"ל היה רבו של הרב מוהר"י לומברוויז ז"ל, אנ"ד מלשון מהר"י ז"ל בספר זרע יצחק בדרשה שדרש עליו ומלשונו שהובא בספר ארץ יהודה סגנו דכ"ח לא משמע הכי, שלא הזכירו בשם מן"ך כמו שיעו"ש. (לשונו של המעלות לשלמה בערך צמח צרפתי). א. ר-ן].

אחריו כתיבות ידות הרבה בחדושי תורה בחלכה ומדרשי רז"ל, רובם נשארו עוד אצל נכדיו ובני משפחתו, והוא הוציא לאור הרבה מספרי מר אביו הנאון ז"ל. כנז"ל אצל רבינו הפר"ח, ובהקדמתו לספר פרי"ח אור"ח יספר כי מרי עברו באמשטרדם להדפיסם, נפלו עליו שורדי ים בדרך ושללו כל רכושו עם הספר הזה, אך בחמלת ד' וזכות תורתו של אביו ז"ל חסלו עליו והמה לבכם למוכה. הרב הזה נפטר בירושלם בעה"ק בשנת התק"א, והנאון הגדול בעל שארית יעקב אלגאזי הספידו, ונדפס בספרו שמע יעקב.

יח הרב החסיד ר' **אברהם גאמיניין** זקנו של הנאון בעל מירת כסף היה בירושלם מכלל הרבנים הגדולים שחתמו על ספר מאורות נתן בשנת תס"ז, והחותמים היו: ר' שמואל מנוני רב ירושלם, ואחריו ר' אברהם גאמיניו, ור' יוסף קונקי וריש גומץ פאטי ור' יהודא כהן (שלשה אלה האחרונים, היו אר"כ מבי דינא רבא של הרב ר"א יצחקי) בשנת תע"א שבה נשמתו למנונה בצרור החיים, והספידו נכדו הרב בעל מירת כסף אשר יכונה בשמו הטוב ר"א גאמיניו הרב משאלוניקי, וכ"כ בספרו שם: בשרתי צדק בקהל רב בתשלום שנתו של סורי זקני החה"ש חסיד ועניו כו', שנפטר בעה"ק ירושלם ביום ב' י"ב תמוז התע"א.

יט עוד רבנים נזכרים אצלנו כשער הציונים של הקברים בהר הזיתים, אשר לא יאדע להחליט זמנם בבירור, אך לפי סדרי המקומות של הקברים נזכר אשר חיו באמצע המאה הזאת, והם: החסיד ר' **חיים הלל מזרחי**. ירחב הכולל ר' **גבריאל וואלאנסקי** ונזכר בשו"ת כת"י אספורד להנאון ר' יהודא חביליוו ושקיל ומרי בהדית. החכם השלם המקובל אלקי ר' **יצחק קופינו**. ועוד רבנים גדולים תהא מנוחתם כבוד, ונפשם צרורה בצרור החיים(1).

(1) [לפרק הזה יש להוסיף את זכרו של אחד מסובי החכמים בירושלם באמצע המאה החמישית, והוא רבי רפאל מרדכי מלכי ז"ל, שמסבות שונות כמעט שנעדר שמו אצל כותבי התולדות של חכמינו.

ורק בזמן האחרון נתפרסם שמו של הר"ם מלכי, אחר הופעת ה"קפוסים" מפירוש עה"ת של הרב הזה, שיצאו לאור בירושלם משנת תרפ"ג והלאה, ע"י כותב השורות האלה. במבואי ה"קפוסים" הנו' כתבתי בארוכה את תולדותו של הרב מלכי, וכאן אביא רק את תמצית הדברים:

הר"ם חי בירושלם משנת תל"ג עד שנת תס"ד בערך. בשם הגדולים לחיד"א נזכר שמו דרך אגב, בערך בנו ר' עזרא מלכי. ר"ש חזן בהמעלות לשלמה מזכיר את הר"ם מלכי וגם את פירושו על התורה שבכ"י.

עוד מזכיר הר"ם לשבח גדול בהקדמת נכדו ר' דוד בן ר' חזקיא מסילוא (פרי חדש) לספר אביו סי' על אי"ח ואה"ע. ובספר אורים גדולים לרא"י זאבי נדפסו חלופי תשובות שבין חר"מ ובין רבני ירושלם וחברון.

פרק שביעי

רבני האשכנזים בירושלם במחצית השניה של המאה החמשית.

א הנאון ר' משה בכמיה יעקב הכהן מפראג ראש בית דין וראש מתיבתא לקהלורת האשכנזים בעיחיק ירושלם, וחברו הרב הגדול ר' אייזיק מסלוצק. שניהם יצאו בשליחות מצוה והצליחו ליסד נדבות קבועות לפדיון החובות שנתחייבו בני עררתם האשכנזים, בימים ההם נתרבו על עדת האשכנזים שכירושלם חובות הגוים ואילי הארץ עד למעלה ראש, ורבית האכלה בהם, ונשך בהם כנחש וצפזפוני, וכל עזר וסיוע שבא מחוץ לא הספיק להניח להם מעמלם כי פי תהום צלעו כנשך ותרבות, והנוגשים אצו בהם לאמר מדוד והבא,

עוד נזכר בהלכות קטנות¹ לחתנו ר' משה חגיו, סימן רי"ץ ובשאלו שלום ירושלם לר"ג מסימאסיץ, מספר על התרפאותו של רבי יהודה החסיד אצל הרופא מלכי בירושלם. ובתשובת זרע אנשים סימן ל' חתום הרב רפאל מולכו, וברי ששם משובש. ובשם המשובש מלאכי הוזכר אצל גרץ שחתום במכתב עם רבני ירושלם על דבר חיון וסיעתו, וממנו העתיקו גם מחבר הספר תולדות חכמי ירושלם ואחרים את השם המושג מלאכי.

פירושו הארוך על התורה שרק חלק ממנו נשאר בכתב יד ונתגלגל מיד ליד קרוב למאתים שנה, נמצא היום בספריה הלאומית והאוניברסיטאית שכירושלם ומסומן במספר 31. כותב השורות האלה שגלה את הכתב יד הזה, עברו, ופרסם ממנו עד היום: א) לקושים מפירוש על התורה, מחברת א. כוללת מאמרים הנוגעים לתולדות א"י. דפוס סלומון, תרפ"ג. ב) לקושים מחברת ב' מאמר הרפואה עם הערות דר. מזיא, נדפס בהמשכים ב"התור" ובמחברת מיוחדת. ג) תקנות צבור וסדרי המשפט בישראל, נדפס בהמשכים ב"התור" ובמחברת מיוחדת. ד) תקנות צבור וסדרי משפט, נדפס בקובץ השני של "המשפט העברי" ובמחברת מיוחדת. ועוד נמצאים תחת ידי מאמרים שונים שיתפרסמו בקרוב, ועדיין הנחתי מקום לאחרים כשיואילו להתעניין בכתב יד הזה ולפרסם ממנו חלקים אחרים או את כולו.

מכל המקוים הנזכרים נגלה לפנינו חרטים בתור גאון גדול ועצום בתורה וחכמה חוקר מקובל ופילוסוף, רופא מומחה ותוכן ובקי בתורת המדיניות והמשפטים, היה גם סופר נפלא ובעל סגנון מיוחד לעצמו, בירושלם היה דיין ורופא למעשה, וזכה גם לעשר גדול. מוצאו היה מאיטליא, שם גם למד שפות והשכלת העולם, ובירושל' התודע ע"ז עם ראשי הדתות הנוצריות והמסלמיות, ובספרו מזכיר פרטים חשובים ממצב החיים בארץ בימיו. תכונת גפשו שיפתו ועוד כתבתי במבואי ללקושים הנז', ע"ש.

הרמ"ם היה אביהם של הרבנים הנודעים בתור חכמי צפת ר' משה ור' עזרא מלכי, וחתנם של בחירי הרבנים הירושלמיים ר' משה חגיו ור' חוקיה די סיליה שתולדותיהם נכתבו בארוכה בספר הזה. א. ר-].

והגזימו עליהם לשלוח יד בזכור מקדש מעט ולחלל גאון עוֹם, וכאשר נדלה הצרה לאין סרפא, נואשו כמה וכמה מהסתפתח בנחלת ה' וילכו לגור באשר ימצאו ברעב וכצמא וכחמר כל. וכמה גדולים וכן רבים מאיתני ארץ שהעתיקו דירתם ונטשו נחלתם, ויצאו מקרי אשכנז לבקר בהיכל ה', בשמעם צרת הקהל נשארו נעים ונדים מעיר לעיר, נטשו נחלתם בשביל חבת אִי, משם יצאו, ולנחלת ה' לא באו.

וכראות הכהן הגדול מאתיו הגאון ר' משה הכהן את הצרה הזאת, ובחמלתו על קהלו אשר לא ישארו כמעט לשום אשכנזי עוד מדרך כף רגל בארץ ישראל, ובית מקדשם יתחלל ביד צרים אכזרים, נשארו לבו כנשר על גחליו ירחק, ושם לדרך פעמיו, וכתת רגליו לערי אשכנז לשפוך שיחו ולהניד להם מצרת אחיהם ועשה והצליח, ובכל המרחות שיגע עוד לא עלתה ארוכה וסרפא כהונן, כי בזמן סועט שפסקה מהם עין השגחתו נתרבו החובות של הגוים, ובדאותו הדבר הרע הזה ושם אל לבו, נוקרו אנשי חסר מקהל גדול וקדוש שבמצרים וע"א, ועמדו לעזרתם ראשי אלפי ישראל וה' הצליח בידם ויתכנו ע"י קרובי המלכות ואילי הארץ ושופטים, למחות הרבית שמכאן ולהכבא, ופחתו שליש גם מעיקר הקרן, אך בתנאי שיתפרעו כל החובות במשך שלש שנים, ולחיות כי הזמן קצר והמצטרך הרבה, ואם לא ינמר הפשר הזה בזמן המוגבל ישלחש שיהזור הדבר לקלקולו כפלים מכפי מה שהיה עד עתה, עמדו ב"ד היפה שבמצרים לתקן ההסכמה שהסכימו עליה עוד לפניהם רבני פולוניא, וכתבו לכל ערי אשכנז ופולוניא וגלילותיהם והנידו להם מעט מצרות אחיהם אלו. אשר בהמשך שלש שנים של הפשר לא יותן שום נדבה לשלית ספרדי רק לעזרת האשכנזים ולפדיון בית מקדשם, ואחר עבור זמן הצרות יוכללו האשכנזים בכלל הספרדים והנידו והנידב יבא לידם של ספרדים. וחם ישאו טרחם ומשאם רק שיתנו להם סחיה מעט. ואנרת זו שעשו חכמי מצרים גם יד הסגנים והקצינים היתה ארתם, ושלחו עוד ג' אגרות לשלש הארצות [ירושלם חברון וצפת] להוריעם שכקרב הימים לא ישלחו עוד לערי אשכנז, ורבני ויניציאה החזיקו על ידיהם.

אולם אחרי עבור זמן ועידן קמו קצת מקהל ספרדים וערערו על ההסכמה הזאת... וק"ק אשכנזים מענו... לפני ב"ד הגדול הספרדים שבמצרים, והגישו את משפטם לפני הגאון ר' אברהם הלוי בעל גנת ורדים. ושם בתשובתו טרחיב הדבור כשיקול החלכה לסתור דברי הטוענים הספרדים... והלובן מכל הדברים האלה שזכו האשכנזים בטענתם וגם גדולי רבני עיה"ק שידעו בעצמם להיכן הדין נוטה לא ערערו בדבר, וכל הערעור בא רק מקצת אנשים של הסערערים שרצו להחזיק במה שלא הגיע מהם מצד הדין. וכן מפורש שם בתשובתו במק"א, וז"ל: וגם תקיפי הרבנים דארעא דישראל, הסה ו ח פ ר נ ס [לפי סדר הומונים היה הפננס הר"ר

אהרן פרדו ז"ל. יוזכר לטוב השתדלו בהשתדלות נסורה. וכמעט הכנימו עצמם כתוך מדורת אש לחמלתם על האשכנזים, ועשו והצליחו, אלה מפה ואלה מפה, והיה ה' עמם, והשתדלו לפשר עם הגוים, וגדולי רבני עיה"ק קיימו בכל לב פסק הגאון הזה... ובמכתב אחד המועתק בספר ירושלם להח' לונץ שנה ד' עמוד 35 שנכתב מנאמני הקהל סמיך כחדש תשרי התע"א ליצירה, מובא: שחגאון ר' משה הכהן ז"ל מפראנ ור' אייזיק מסלוצק "שני שלוחי מצוה חכימי דארעא דישראל, תרי גברי וברברי טיקירי קרוא קדישא דירושלם, צירים נאמנים, רבנים מופלגים, וכידיהם מנילות קינות נכתבות בדמע וככי תמקורים", באו שמה וספרו גודל הצרות התכופות וצרות אף אחינו השרוים באדמת הקדש, עיי הנשך והמרבית שפרצו ורכו למעלה ראש, ונמסרו ביד אדונים קשים ואכזרים, שיצאו עתק מפייהם לנרשם מהסתפח בנחלת ה' ולקח את החצר הקדוש בית ה' אשר בנו לשם ולתהלה וכמעט אין תרופה למכתם להיות לתקופה ביניהם, ועלה במוסכם אצל אלופי פרנסי ק"ק פראנקפורט ושאר גאוני ארץ ורבני הגולה לעשות נדרים ונדבות גדולות שיהיו די לפרוע החובות שחייבים מעולם עד עתה ולפרות אותם מאת הבע"ת, ובק"ק פראג התועדו בצרף הגאון ר' אברהם ברודא ונדכו חמשת אלפים זהובים שהם עשרת אלפים ליוורי פפרען החוכורת, לכד הנדבות ששולחים מדי שנה... כי סכל המרח שטח אותו צדיק הכהן הגדול סאחיו, לפדות את אחיו האשכנזים מידי הנושים במ, וכן כל מה שטרחו שארי המשולחים הצדיקים כמו הרב הגדול ר' יעקב ווילנא [נ"ל פרק ה אות ט], שנכנס בערבות הוא ואשתו לגוי אחד ולזה מסנו בעד הקהלה אלף זקע"נ טוראליש וכן הראש והמנהיג ר' יעקב בר יעקב [שם אות י"ב] וכדומה, לא עשתה ידיהם תושיה, ולא היתה רפאת לצרת האשכנזים האומללים כי רבית הגוים אכלה בתם והחובות עלו למעלה ראש וכך בתיהם גם הכיהכנ"ס שלהם היו בערבון, וכאשר עלתה בידם לשלם החובות עד תומם במשך שלש שנים כפי הפשר שהתנו, חזרו הישמעאלים להיות נושים כל הכסף עם הנשך יחד שהעלו עליהם עד מ"ה ועד נ' למאה בכל שנה ושנה, ומעט מעט נתדלדל סדר הישוב עד אשר כמעט בא הקץ לישוב האשכנזים שבירוש' שהיה להם מימות הרמב"ן ז"ל עד זמנם.

ערך מעלתו וגדלו בתורה של הגאון ר' משה הכהן נראה מתשובותיו הנמצאות במ' גנת ורדים, ובכל מקום שהמחבר הזה מזכירו אעפ"י שהיה רב ספרדי מתקיפי רבני ישראל אשר רוב חכמי הדור היו נכנעים מגדולת הורתו, והוא נערץ עליהם בכח תלמודו וגדלו ולא החשיב כ"כ גם את גאון הספרדים המופלא שברור הפר"ח ז"ל כמובא למעלה, בכ"ז חרד הרבה ממעלת האשכנזי הזה, כמובא בספרו חלק או"ח סימן ב', בנדרון אם יברך על שתית הקאפע אחר שברך על כוס של ברהמ"ז, כיון דיין פוטר כל מיני

משקים, ומתארו שם בלשון הזה: "שלמא רבא לכחנא רבא דנחית לעומקא דימא דאורייתא, ... כל מטמין ליה גליון כרוא דחוכמתא, עמיקא ומסתתרא וצפונות מודיע, ערוכה ושמורה כמשה מפי הנבורה. וסי יבא אחרי התייר הגדול שרכריו הן נופי הלכות גופו של תורה", עכ"ל. וכ"כ שם בכלל ב' סימן ל"א, ובחלק יו"ד כלל ג' סי' ט' כתב בזה"ל: וכראות הרב הגדול הי חסיד והי ענו, הגדול בתורה בחכמה ויראת חטא, הכהן הגדול אשר הונף והורם לראש ולמורה הוראה על קהל אשכנזים שבירושלם, ונהג רבנותו עליהם ביראת ה', כו'. וגם גאוני תקיפי דק"ק מפרדים ורבניהם שמחו בו כשמתת בקציר, כי זה האיש משה גדול בתורה, כו'. וכו'. ובהקדמתו לספר דרכי נועם יכתוב: הקרה ה' לפני איש חיל רב פעלים מנכר חילים, פרו קדש הלולים, הנור והעדות, ארון הקדש, ראש הנבורים, סיני ועוקר הרי הרים, נהירין ל' שמעתתא ותלמודא וכלהי ספרי דבי רב מנחי ליה בכסתיה, הוא הרב הכולל ענותן כהל' אין גוסרין עליו את ההל', הכהן הגדול, כו'.

ואנחנו לא נדע את המאור הגדול הזה כוכב המזהיר על שמי אחינו האשכנזים, ול"א נזכר ענינו אצל סופרי הדורות והתולדה ולא נכיר גם את צור מחצבתו מארץ מגורי אבותיו, ונעלם מאתנו גם זמן בואו אל הקדש⁽¹⁾ רק מעט מקורות חייו המובא לפנינו ע"י דברי ריבות שעברו בין עדת הספרדים והאשכנזים שעמד בראשם, וננשו לסשפט לפני הרב דמצרים שיתווך בין הצדדים. וכפי מה שנשער באו הענינים האלו בערך שנת תמ"ה שבאותו זמן נתן הגאון ר' משה הנזכר להרב ר' שמואל פיבוש בהגאון ר' יוזפא בן הסמ"ע ז"ל את הסכמתו על ס'

(1) הרבה מגאוני האשכנזים וגדוליהם אשר חיו בעיה"ק לא מצאנו להם זכרון בספר ומקור למפעלותיהם בעולם המעשי, אע"פ שהיו רבי עליוה וגאונים עצומים, כי בבואם שמה לעת זקנותם ומשפחה לא היו להם בעיה"ק, שלשו ידי זרים בכתבי ידם ויורו לסמיון, וחכמת תורתם עמם על עפר נחת. והמעט שהצלנו בספרנו הייתי אך כמצוץ מהחרכים מתוך חבורי הספרדים שבאו שמה מעט מענינם בדרך אנכי, שלא מכוונת דגריהם, ומובן שאי אפשר לדעת מזה גם מעט ממפעלותיהם הגדולים ולהכיר מזה ערך מעלתם וגדולת תורתם. אך בדרך כלל יהיה לנו לעינים דברי הגאון הקדמון ר' אליהו מזרחי הספרדי בתשובתו לר' גרשון, בס"י ג'ו שכתב, ח"ל: "דע דך אחי כי התבוננתי הרבה בדברי מהר"י סג"ל ומצאתי בהם חכמה נפלאה, חכמתו גדולה מאד משמועתו, ועל כיוצא בו נאמר: „כי שפתי כהן ישמרו דעת“, הוא המאור הגדול שאין כח בעינים לראותו מחזק אורו והירותו. אם ימצא איש לקחו לבו ואומץ לבבו להתחוק להסתכל בו הנה תכהינה עיניו מראות יופסיד אורו והדרו", עכ"ל. והרב ר' יהושע שונצינו בספק אחר שהיה לעיני בעל קורא הדורות, כתב בלשון הזה: אל תשיבני מדברי הר"י מינצו סג"ל שעם היותו בלי ספק גדול בחכמה ובזקנה קבלנו מאבותינו ורבותינו שאין חכמתו ופלאו נזכר מתוך פסקיו, ויותר גדול היה כפלי כפלים ממה שפסקיו מורים עליו, כי היה אשכנזי וכל האשכנזים כסבעם עלני שפה כבדי פה וכבדי לשון, ואין כח בהם לבא בשפתים ולכתוב בקלמס העומק השוכן בתוך לבם, ולא יבינם אלא מי ששמע אותם, וקבע בישיבותיהם עידן ועדנים, עכ"ל.

לקט שמואל^א. בעברו דרך עיר קרקזסיר שחותם שם בכ"ז תמוז שנת תס"ח, משה בכמ"ה יעקב הכהן - חונה בעיה"ק ירושלם תובכ"א בק"ק אשכנזים, ולעת עתה הולך בגולה לטובת ותועלת עניי צאן קדשים שבירושלם^א. ולפי הנזכר אצלנו מהעתק המכתבים של נאמני הקהל סק"ק מיץ משנת התע"א ליצירה, נדר הנאון רחוק שנים רבות בחו"ל לפדיון בני עדתו עד קרוב לכ"ג שנה, ואולי גלה לחוץ פארץ פעמים¹).

ב הגאון הרב ר' משה פרנס אשכנזי לא נודע לנו ממקום אחר זולת מלשון מצבתו על מקום מנוחתו בחר הזיתים אשר יכלנו להציל עוד המלות האלו: מ"ק... הגאון מוהר"ר **משה פרנס**... בע ש [היה כתוב נלכ"ע שנת] תס"ו.

ואין זה הגאון ר' משה הכהן מפראג הנזכר בסעיף הקודם, כמוש"ל שהגאון הר"ם ז"ל מפראג היה בחיים גם בשנת תע"א, והיה יחד עם עמיתו ר' איזיק מסלוצק בעיר מיץ, וגם לא הזכירו בציון הזה שהיה כהן. בציון שלאחריו מקום קבורת נכדו נזכר שם הגאון הג"ל שהיה נכד הגאון ר"י פרנס אשכנזי ושם לא נמשמש במאומה, וכל התיבות שלמות וחקוקות בלי שום חסרון, ולא נזכר שהיה כהן, ואילו כווננו על הגאון ר' משה מפראג היה לו להזכיר שהיה כהן.

ג הרב הקדוש המקובל אלקי ר' משה אשכנזי מקום קברו סמוך ל"הרב מנצור מרזוק, ולא נחרת על המצבה זמן פטירתו, וכנראה היה כאמצע המאה החמשית, ואולי הוא הוא ר' משה הכהן מפראג הנז"ל אות א'.

ד הרב המאור הגדול ר' נתנאל ב"ר שלמה בא בהסכמה על ספר מע"ל שמואל להרב הגדול ר' שמואל דוד אוטלונגא בעשרים לירח אדר שנת התס"ה ליצירה, בעברו דרך עיר ויניציאה, ומחבר הספר יתארהו בתואר: "גדול" בתורה ובחסידות חד מב"ד הגדול שבירושלם", והוא כותב בענוה וחותם: "נאם נתנאל במהר"ר שלמה זלמן שליט"א, כ' לחשר אדר התס"ה בעברו פה ויניציאה לילך לירושלם ע"ה ק"ת ו"ב"כ. ולא ראיתי זכרו במקום אחר.

(1) [עיין "בירושלם" - לונץ כרך י"ג, במאמר "קטע מספרי מנחת יהודה וירושלם", מאת יהודה אריה שובר, שהעתיק את כל התשובה הנ"ל מגנת ווריס, ע"ר ר' משה אשכנזי וחקר על תולדתו ומוצאו של ר' משה דנן אבל לא העלה במסכתו כלום. ואולי הוא הוא ר' משה הכהן אשר חתם בהסכמותיו על פסקי הר"ם הלוי בדרכי נעם אה"ע סימן ב' וחי' ובח"מ סימן ב', ומוכא בסוכ מצרים בין רבני מצרים ושם כתב: "ונח נפשיה שנת תע"ח ואספדיה הרב מהר"י זין ז"ל בדברשותיו כ"י פ' פנחס. א, ר-ן.]

ה הרב ר' יהודה כהן רפא-פורט אשכנזי אבי הגאון הרב ר' יצחק בעל ספר בתי כהונה, והרב בעל שם הגדולים כתב: שראה חתימתו של הרב בעל בתי כהונה בכתב ששלח לארץ אשכנז והיה חותם עצמו רפא-פורט [כשתי תיבות] מנע כהונת עולם, אשר בק"ק לובלין, ואביו ר' יהודה כהן הנ"ל היה חותם עצמו אשכנזי, וכשהרצה אותן הדרכים לפני הגאון בעל פני יהושע שמה בדבר, והיה אומר על הגאון בתי כהונה "דלכון אמרי, דילנא הוא". כי נצר מטעיו משלנו. ומשפחת רפאפארט משפחה גדולה ומיוחסת באשכנז ופולין [מע"ס מ' קס"ו].

ן הרב הגדול ר' יונה אשכנזי מוכבא בספר שו"ת זרע אברהם, וחתום יחד עם הגאון החסיד ר' משה כהן מפראנז ועם הרבנים חכמי הספרדים ר' יוסף טאראנאן ור' רפאל שלמה הכהן, מבי דינא דבא של הגאון ר' אברהם יצחקי, ויצא גם כן בשליחות מצוה לישע עדת האשכנזים עם החכם האשכנזי הרב הגדול ר' אייזיק מ ס ל ו צ ק המוכבא לעיל.

ז הרב הגדול המקובל אלקי ר' מרדכי ב"ר יהודא ליב אשכנזי תלמידו של הגאון החסיד ר' אברהם ריווינז, בעל המחבר ספר אשל אברהם ביאור רחב על ספר הזהר, ומורו הנזכר מפליג בשבחו וכותב: "ואחרי כל הדברים לא אניע לחצי הלול... האמת אגידה שזה [יכוון על הספר אשל אברהם הנזכר] חלקו ועמלו, רק שמי קרא עליו, אבל לית לי חולקא במעלליו, ופני ישנה הרואה להחזיק טיבותא זאלי, בראותו שם התיכור אשל אברהם ויסבור שאני נטעתיו מתוך כרמי ואינו כן, כו'. ועיין לעיל בתולדות הר"א ריווינז כל עניני הרב הזה שהתלווה אתו בכל מסעותיו, וחזר אח"כ עמו לעיה"ק ירושלים.

ח הרב ר' ישראל לוברינר נזכר בספר לחישת שרף לענין נחמיה חיון מזמן התס"ח ליציירה, שהרב הזה היה איש ירושלים גדול בתורה ובחסידות, ובהיותו במצרים אצל הנביר החכם ר' זכריה גאטיניו ספר סמנו מה ששמע מהבליעל נחמיה הנ"ל שהתעסק במעשה שדים, ע"ש. ולא מצאנו זכרו במקום אחר אצל סופרי התולדה.

ט הרב הגדול בתורה פאר החכמים והרופאים ר' טוביא הכהן הרופא בהגאון ר' ידמיה משה נראל האבד"ק טייג ואנפיה, מנע הכהנים הגדולים הסתיחסים דור אחר דור עד עזרא כהן הראש. המשפחה הזאת נודעת באיטליא ורומי וארץ הצבי בשם "מאנו אישקריווא פירושו סופר ע"ש שסתיחסים אחר עזרא הסופר. הראשון להם היה הגאון ר' ש ל ו ס האב"ד וריש מתיכתא בעיה"ק צפת. גיסו של החסיד ר' אליהו די ויראש, בעל ספר יראשית חכמה". בנו של הרי"ש היה הרופא

הרב המובהק ר' אליעזר ועל שים אשר בכחרות ימיו נסע לארץ פולין להדפיס שם ספר ראשית חכמה לדודו החסיד ז"ל ואחר שהדפיסו בעיר קראקא נשאר שם במדינה הזאת בעיר קרעמניץ. להרב ר"א ועל שים היו שלשה בנים אשר הקטן שבהם היה הגאון ר' משה נר אל חכירו של הגאון המפורסם ר' העשל זל, והם קבלו תורה מאת רב הרבנים הגאון הנדול ר' יעקב אביו של ר' העשל זל, אחרי זאת למד הרב נראץ גם אצל הגאון ר' שמואל אידליש בעל ספר המהרש"א, והרכיב תורה בתלמידים. וכאשר נחרבו ארצות פולין ע"י חרב הריקים, יצא למדינת אשכנז, וחכמי וקציני עיר מיין שבצרפת שלחו אחריו ונשאוהו לראש ויקבלו אורנו לרב וסורה עליהם, אבל לא האריך ימים בנשיאותו ונפשו שבה למעונה לצרור החיים¹), [כף אלה הרבנים ואשר יוכא להלן מלוקטים מספרו מעשה טוביה]. הרב ר' טוביה נולד לאביו הגאון, כתשרי שנת התי"נ ליצירה, ושני אחים היו לו: האחד ר' אליעזר בעיר נראל שהיה גדול בשנים ממנו, והשני צעיר ממנו ושמו ר' יהודא בעיר פרעמישלאן, ושניהם הלכו לעולמם ביום אחד [נזכר בספרו דף צ"ו], וחר"ר טוביה היה עם אביו בעיר מיין בצרפת, וכאשר מת עליו אביו באביב ימיו בהיותו אך כבן ששה שנים בא יחד עם אמו האלמנה לעיר ווירמיוזא, והיא הרבנית שנשאת אחרי זה להגאון המובהק ר' שמשון בכרך בעל ספר חות יאיר, והוא בהיותו יתום אמלץ ועוזב, שם פניו לשוב למדינת פולין למשפחת בית אבותיו שנשארו עוד שמה, ויכוא ויקח תורה מפיחם, כי היו מגדולי הדור בחכמה ובמעשים, וישמש שם רבים מתלמידי חכמים הגדולים שבישראל, ובכשרונותיו המרובות ושקידתו העצומה עלתה לו שנמסך מהם לדון ולהורות בעוד לא מלאו לו אז רק כ"ד או ט"ו שנה²).

(1) הגאון הרב נראץ השאיר אחריו את ספר „ברכות טוב" באגדה והלכה, והר"ר טוביה הדפיסו באחרית ימיו, והרבה מחדושי תורתו אספן הר"ם בספרו מעשה טוביה וחבב את דבריו למאד, וכנראה היה הגאון הזה גם מומחה ברפואות, וחבר ספר מסגולות ורפואות ובנו הר"ם מביא בספרו ממנו רפואה לקליעת שער, ע"ש בדף קי"ב.

(2) כן יראה לנו מהקדמתו של הגאון הר"ם קוניאן מורו של הר"ם שכתבה בשנת התס"א ליצירת, והזכיר שמה „זה כשלשים שנה בדרכי החכמות הדרכתיו עד כי בקהל הרופאים הביאותיו", והיינו שבא אצלו ללמוד בשנת תל"א, וכאשר נולד הר"ם בשנת תי"ג והתמסמה גם כן בלי ספק איזה שנים עד בואו לאיטליא בכל הזמן שהיה בעיר פ"ס, אם כן קבל התרת הוראה בהיותו צעיר מאד. וז"ל הרב הגאון הג"ל בהקדמתו הראשונה אשר יאמר: ראו אור גדול כי טוב, טוביה שמו מופלא ברבנים וגודע ברופאים, האדם הגדול בעסקי פיל"ר סופיא, נשאר מיתר הרופאים, גזע ישישים, צמרת ארזי הלבנון, קרא ותנא, ספרא ספרי וכולא גמרא, עד כי קמו גאוני פולוניא אריות שבחבורה ויסמכו את ידיהם עליו, ויתנו עליו הנור ואת העמרה חכים עבדו יתיה ורבא קרו ליה, ואותבוהי בדרא קמא, כאשר עיני ראו ולא זר בנאו לארץ איטליא ללמוד חכמת הרפואה, ועם תלמידי ארח לחברא. ובראותי את האיש

אך גם שם בסדינת פולין לא הונח לו, "מפני הדלות הגלות וחמלחמות צרות רבות ותקופות הוה על הוה ושבר על שבר". אז אמר להרחיק נדוד, ומחשבותיו הרהיבוהו ללכת ארצה איטליא ולהשתלם שמה בחכמת הרפואה, למען ימצא מזה את חית ידו ולחם חקו. ואז התודע אליו נבר חכם בעז איש חכם ונכון ר' נבריאלי רופא מעיר בראדי בנאליציען, וגם הוא היה צעיר לימים. ויכרתו יחדיו ברית אחים וישבעו שבועת אמונים ויסעו יחדיו, וככל מקום בואם נשאו חן וחסד, ונתקבלו באהבה וידידות, וילכו ויעברו דרך מדינת בראנדיבורג והתייצבו לפני השר הגדול הקורפירסט מברלין, וה' הצליח דרכם ויתן חנם בעיני השר וימלא בקשתם אשר שאלו לתתם להתלמד חכמה ודעת בבית מדרש המדעים, ויגזור על ראשי בירת המדרש אשר בפראנקפורט די אדרי לקבלם שם בסדר פנים, אעפ"י שהיתה זאת נגד חק דתם ונמוסם וליא נתקבל שם מעולם שום איש יהודי, והגדיל עוד כחסדו עליהם להמציא לפניהם די מחסורם, ולתת להם לחם חקם וארוחתם, וינחלו כבוד ותהלה גם מפקידי ראשי בית המדרש הזה, ובכל זאת לא שבעו נחת רב בהיותם שמה, כי דרכם היה להרעימם, ולהתוכח תמיד עמם בעניני אמונה, כחידוד ואריכות כמנהגם, ולפעמים חרפו אותם לאמר: איה חכמתכם וכינתכם, וכבר נימלה מכם וניתנה לנו, כי אין אתכם יודע עד מה. ולולי חסד ה' עליהם לא היו יכולים להרים ראש כי לא ניסו בויכוחים אלו, והיו רשים עדיין בחכמה, גם שהיו בקיאים בפסוקים ומדרשות וגמרא, אז ראה טוביה הלחץ אשר במצב עמנו השמים מחסום לגדופי מחרפיהם שאין זאת אלא מפאת החסרון בידעת חכמות התצוניות לדבר את אויבם בשער, וכאש קנאתו ברחבריו אלו השוטמים תלמידי היהודים, הרבה חכמה ודעת והתבונן בכל ענפי החכמות הראשיות, המכביות והמלאכיות והפילוסופיות עם חדרשות בעלי הנסיון והמצאות חכמי המחקרים והרופאים שבאו עד זמנו וכתבם על ספר, אשר חלקו לשלשה חלקים, החלק הראשון מדבר מידעת האל ב"ה כדי שיהא האדם מושרש בעיקרי האמונה האמתית לדעת ידיעה הכרחית להשיב גם לאומות הפוערים פה בגאווה וכוז לאמר: אין בכם פה יודע להשיב, וידבר שמה כעולם העליון האמצעי, והשפל הוא עולם הקטן, החלק השני נקרא עולם חדש במלאכת הנתוח וחכמת הרפואה, וה' הג' נקרא מלאכת העשיה מדבר מעניני היולדת והולד.

וכהגיע הרבירים ההם לתכלית כוונתם בשנת התל"א ליצירה, בהיותו בן י"ח שנה, שמו פניהם לבא לעיר פאדובה, אשר כנראה שבו ראשי בית המדרש שבקיר פ"פ חיץ בעדם ולא הכתירו אותם בעטרת החכמה שכבר השתלמו בה. גם

משכיל אחותיו ולא ארפנו עד שהביאותיו אל בית עמי בפדובה המעבירה ואל כ"ת' הוראתי, ואחמחי גברא, והארץ האירה מכבודו, עכ"ל.

כי הוכרחו לפי גזרת המושל לתתם ללמוד בבית מדרשם, כי שם בפאדוכה לא שררה השנאה כי כ לתלמידים היהודים, ושם קבלו תורה וחכמה כאחד, גם מחכמי ישראל: מהרפא המהולל ר' יצחק חיים מהחונים בעל ספר הבהיר פחד יצחק ומאת הרב הגדול ר' שבתי חיים מורינו, וביחוד מאת מורו הגדול, הגאון ר' שלמה קוניאן, אשר מי חכמתו שותים בצמא כל הפלוסופים, וכל חכמי הרופאים שבאיטליא אשכנו ופולוניה לאסרו ייחלו, ועלימו תמוך מלתו, ותרב חכמת שלמה מכל חכמת הנוים, והם רופאים מוסחים לגוף ולנפש, מאמינים וחסידים. [לשוננו בספרו שם].

שמה בעיר פאדוכה, הצליח מאד בלמודים וינחל רוח ששון תחת רוח כהה מכל הצרות שעברו עליו, כי נקשרה בו נפש מורו הגאון בראותו אותו לאיש משכיל ושוקד על למודו, ויהי לו משפט הבכורה על כל תלמידיו, ויראה שם בחינות ונסיונות הרבה להשכיל על כל דבר לאשורו, ולא נמנעו רבותיו פעמים רבות ללכת עמו ועם רעו ר' גבריאל להראותם עניני הנתוח והרפואה בטבע תולדותם ומקורם⁽²⁾, והגאון ר' שלמה קוניאן הביאו לבית מדרש המדעים בפאדוכה, ושם קבלו הוא ורעו הנ"ל את נור הסמיכות בתורת הרפואה מקבוץ כל חכמיהם כמנהגם.

ר' גבריאל עזב את החייב בקוצר ימים, וחלץ לעולמו הצדק, ור' טוביה שב לארצו לפולוניה, והתעסק שמה שנים רבות במלאכת הרפואה, ויכתוב ספרים גם בלשון רוסיית, אך מהומות המדינות אשר תקפו בפולין כל הימים, עמדו על דרכו לשמן, ועל פי עצת איש חסדו ומנינו ר' ישראל קוניאן, אחי מורו ר' שלמה עזשה דברי חיפובליקי הויניציאית בקרית מלך חוגרמה, נקרא ר' טוביה לקוש-

(1) הרבנים הנאונים האלו לבד חכמת תורתם היו רופאים מופלאים ופלוסופים והחזיקו שם בפאדוכה ישיבות גדולות בתלמידים אשר מלאו אותם תורה וירא שמים עם כל חכמת לב ועזרו אותם אחרי כן לקבל עשרת הסמיכה בבית מדרש המדעים אשר לחכמי האומות, והעיר הרב ר' טוביה בח"ב מספרו ואמר: "שלא יעלה על לב שום אדם בכל ארץ איטליא, פולוניה, אשכנז וצרפת ללמוד חכמת הרפואה בשרם מלא כרשו בחורה שבכתב ושבעל פה ושאר חכמות, כמו שאעיד ג"כ על רבוי התלמידים של מורי החכם המולד אביר הרופאים ר' שלמה קוניאן נר"ו, מהם נעשו אח"כ רבנים, מהם רופאים למלכים ושרים גדולים ואני הקמן שבכלם" ושם יביע צערו על מדינות וארץ התוגר שקורים בשם חכם גרמני, גם למי שאין בו רוח תורה כלל, ובזה נותנים יד לרשעים ורופאי אליל להתנאות ולהתנשאות ולרדות בתלמידי חכמים וגם ברופאי אמת. גם הנשים הזקנות המסונפות, אשר בליה עפות, וביום הולכות לקראת נחשים, ומלחשות על המכה בלהיהן, ותקראנה בשם רופאות בפי הפתאים, ולו חכמו השכיל, שאני הבא לשחוט איזה עוף או לברוק בהמה תובעים מסנו כתב סמיכות, ע"כ.

(2) ע"ש בספרו דף ע"ח שהזכיר אשר מורו הרופא ר' חיים [שבתי מורינו] הלך עמו לעיר דמיסקו אצל מוכר בשמים להראותו התאובים המסונפים בשמן המור.

טאנמינא ויעקב את ארצו ויהי שמה לרופא לחשר מוריקיראדאמו חיוני(1) ולהשר הגדול הוואזיר משנה המלך עד אשר נשא ונכה מאד, והורם להיות רופא השלטן הגדול אחסוט השלישי.

ועם כל זאת הועם שמש הצלחתו, כי בניו האהובים מתו עליו בשחר מל ילדותם, והחלט בדעתו להפטר מכל עסקיו ולבלות ימיו במנוחה בחצרות אלקים בהר הקדש ירושלם, וכאשר לא זכה לסדר את ספרו שחבר בימי עלומיו ולהביאו לבית הרפס, ובהיותו בן מ"ח שנה בשנת התס"א ליצירה שלח אותו לוויניציאה ליד מורו הרב ר' שלמה קוניאן להגיהו ולהשים עליו נוספות, וישלח עם הספר גם ציור תמונתו מפותח פתוחי חותם, מעשה ידי אמן, להדפיסה שם בוויניציאה(2), אך מורו הנזכר, בגלל מרדות שונות שהיה עליו מצורכי צבור, מנקהו מלחוציאו לאורה עד שנת התס"ז ליצירה.

הרב ר' טוביה לבד רחמכת תורתו וגדולתו בחצרות השרים ובית המלכות היה מוכתר בעונה ויראת הטא, וכמקום גדולתו שם אנו מוצאים ענותנותו, ובשלחו את ספרו ליד מורו הנז' התנה תנאי מפורש, שלא יתארהו כשם רב ומורה, רק בתור יקטון הרופאים וצעיר החכמים, וככל זאת לא הכחידו הרבנים מעלת גדולתו תחת לשונם ולא נענו לבקשתו, ויתארוהו בכבוד הראוי לו כאחד מנכורי התורה ואנשי המדע והחכמה כפי מה שהיה באמת, ונרפס הספר הזה על ידי מורו הנז' בעיר וויניציאה עם הסכמות והקדמות רבות מרבותיו וחבריו שעטרו את ספריו באמרי נועם ובשיריהם(3) ונלוו אליו עוד חרושי תורת הרבה

(1) השר הזה היה מגדולי חכמי האומות ומליץ בחצר המלך התוגר, והתכבד מאד בכבודו של ה"י טוביה כנזכר בספרו דף קי"ג, גם הוואזיר ראמי פשה משנה המלך היה מאוהבו ובו בחר מכל רופאי הארץ לעמוד לפניו ובעבורו הפיב לכל אחינו בני ישראל הדדים בארצות אלו כמזכר שם דף ס"ד, ובדף ס"ב מוכיר גם את המלך סלים גריג האן שכשהיה רופא אצ"ל נתן לו בטחנה בגד מאובן מאכן אבישמוס שנארג וגמול, ואין האש שולש בו.

(2) על התמונה המפותחת ההיא דבר מורו ה"י קוניאן בשר, ואמר: „גועת כל חי לסוף גועת, אך זאת בחיים נשאת“.

(3) מורו הרב ר' שלמה קוניאן יתאר לנו את כבודו הגדול בחצרות השרים בקושטאנ-מינא, וד"ל: „לא עברו ימים מועטים וישא רגליו וי"ץ לקושטאנמינא, ורבא יתקף ברבו יתירא, ויהי לאי"ן דחזותיה לסוף ארעא, ומינה יתון כל בשרא כי גדול טוביה בבית המלך ושמעו חולץ בכל המדינות. במקום אחד נמצא תורה וגדולה, ושם נמצא ענותנותיה כי לא גבה לבו ולא רמו עיניו בחכמתו אשר גברה, ובשלחו אליו את מחברתו חלה פני בתנאי כפול שלא יתואר בשם רבן... כיא קטון הרופאים... כי קבורת תועבה היא לו, ובעיניו לא ישרה, אבל מה אעשה כי הגאון הגדול בוצינא דנורא הרב ר' דוד אופנהיים המפורסם רבן של כל בני הגולה לא זו מחבב אותו, וכאשר שמע חבורו... שלח מעצמו הסכמות... וגם רבני הקהלה, כו'. גם מורו הגאון עשרה ישראל בעל פחר יצחק עשר את ספרו בחקרמת יקרה ושיר ותחלה אשר שר

ודרשות מאביו הגאון הר"ם נראל ז"ל).

בשנת תע"ה מצאנו עוד להרב ר' טוביה שהיה בעיר קושטאנמינה, ובו בפרק הרפים את ספרו של מר אביו הגאון ז"ל הוא ספר "ברכת טוב" להר"ם נראל, עם הסכמות הגאונים הרב בעל ששנה למלך והר"א קטחי ז"ל. ולא נודע לנו הסבה אשר עצרה בעדו מהפיק זממו הטוב לעלות הקדש בארץ הקדש. אחרי נמר הרפסת ספרו מעשה טוביה בשנת התס"ז ליצירתה. אולם אחריו הרפסת ספרו של מר אביו בעיר קושטאנמינה עלה לעיר הקדש ירושלם, ושם זכה להכנות בפרי בטן בבת יחידה שנשאת אח"כ להגאון החסיד ר' אברהם מיוחס, בעל ספר "שרה הארץ" שו"ת ותרומים, ושם בספר הוא מוכא גם כן חידושי תורה מסר חסיו ר' טוביה, וכן אנו מוצאים גם כן מחדושי תורתו בספר ברכת טוב מצורף לחידושי מר אביו ז"ל, ובספר שו"ת חות יאיר ז"ל חיים יאיר בכרך ז"ל, ע"ש בסימן צ"ב ובהשמטות שם, והוא היה אביו חורגו של הרב ר"ט כי כאשר נסתלק אביו הגאון ר' משה ירמיה נראל, נשאת אלמנתו להגאון ר' שמשון אביו של הגאון בעל חות יאיר כנז' בס' חו"י דף רנ"ח בהשמטות, ונזכר ג"כ בספר מעשה טוביה דף ק"א, על ספר חוט השני, שהוא אחד הספרים הנכבדים שחבר מופת דורנו אחי חורגו מק"ק ורמיישא.

ומצאנו עוד להרב ר' טוביה דשקיל ומרי הרבה במ"מ של הלכה בשנת תס"ך עם הגאון הנדול בעל עבודת הנרשוני, והגאון הנ"ל משיב לו תשובה ארוכה ומתארהו בתואר "תפארת החכמים אביר הרופאים, שמו נודע בשערים כנגלה

לכבודו, וכן יתר הרבנים מירידי ורעיו הרבו לפאר את ספרו הנ"ל, וממשולים ספרו לכוור העולם שצייר ארקימדוס, הכולל אורך העולם ומרחב השמים, ע"ש.

1) הספר הזה אשר בעקרו נוסד לבאר בו חכמת התבל ועניני הרפואה והנתוח נמצאים בו ג"כ סנסנים יקרים מחדושי תורתו וחידושי מר אביו ז"ל, ונעים לפני להזכיר דבר אחד מחדושי שכוון בו לאמתו של תורה, במ"ש במס' סוטה דף יוד: "רק לעת זקנותו חלה את רגליו ארי" אמר רב שאחוזו פדגורא, דרש רבא מפני מה נענש אסא מפני שעשה אנגריא בת"ח, וביאר דבריהם ז"ל כמה שאמרו שענשו היה רק מפני זה, וגם שהמחלה היה דוקא פדגורא, שאין הרופאים יודעים לה שום רפואה, והעם קוראים זאת "כלימת הרופאים". והנה אמרו שמעון העמסוני היה דורש כל אתין שבתורה, כו', עד שבא ר"ע ולמד את לרבות תלמידי חכמים, ומבואר מזה ממה שאח"כ "רק בחליו לא דרש את ה'" דהאי את בריבוי שלא כבד גם כן לתלמידי חכמים ועשה כם אנגריא, וביזה אותם, ואמרו דר"ל כל המבזה ת"ח אין רפואה לסכתו, ולזה נענש דוקא בחלוי פדגורא שאין לו רפואה, ושיי. ועיין מחדושי בשו"ת עבודת הגרשוני ישוב נפלא בתוספת נזיר, ותשובותיו שם בסימן כ"א ובסימן פ"ט, והגאון רבן של ישראל הנ"ל משיבו, "מר לא לגמרא ידי צריך ולא לסברא דידו", וכתב: "הנה ידידי יודע הייתי אותו לשעבר, רוב כבוד עשרו ותפארת גדולתו כחריפות ובקיות, אבל כעת הוספתי על השמועה תוספות מרובה עשרת מונים כי רום מעלתו משתפח בכל זווית התלמוד להביא ראיות נכונות מגמרא וסברה, לחסביר פנים מאירות מה שיש לפרש בפרק י"ג, כו'.

ונסתר שר בית הזהר שכל מצוחצח שכל טהור, וכתב החיר"א ז"ל שבקטנותו ראה ספר כתב יד שקרא וטריא להר"ר טוביה הנ"ל שהתחיל לחבר על ספר "זהב שיבה" להר"ש אלנאזי.

באחרית שנותיו, בהיותו בעיה"ק ירושלם התרושש הרב מאד, ונאכר ונגנב ממנו כמעט כל הוננו וכל אשר לו, ורחזכיר מזה במכתבו להרב ר' אליעזר הכהן תושב ליורנו, ואז סבל הרבה מצרת אחיו הנענים ונגשים בתנרת המסים מכבדים אשר שמו מושלי העיר על בני ירושלם, ובוץ הנשך אשר הטבעו בהם משנים ראשונים אשר נשו בהם הישמעאלים, ובהיותו אחד מנשואי הפנים ורמי המעלה שכתב, פנו אליו נשיאי אה"ק שבאשכנז, וביחוד השר המרומס ר' שמעון וואלף וקרטהייםער, ושאלו בעצתו שיעץ אותם איך להיטיב המצב בעיר הקדש, וקרב לזמן זה נסתלק הכוכב המזהיר הזה לבית עולמו הצדק בשנת תפ"ט ליצירה, בהיותו בן ע"ה שנים כמובא בספר שה"ג [סע"ג ט' ח'], תהא מנוחתו כבוד וזכרונו לחיי העוה"ב.

י הנאון הקדוש ר' עמנואל רפאל חי ריקי ב"ר אברהם. אחר מגדולי הרבנים המצוינים שבדור, הרב הנזכר [כל הדברים הללו לקוחים מספריו חזה ציון, בהתרחלת המאמר "זה ספר תולדות אדם להכל דמה"] נולד לאביו הרב בשנת תמ"ט בעיר פירארה באיטליא, ובעורנו יונק שדי אמו מרים הלך אביו עם כל ב"ב לדור בעיר ריניו, ובהיותו כבן שש מת עליו אביו, ודודו אחי אמו חסל עליו, ויתנהו בבית הספר וילמדוהו דעת ודרך ארץ של משא ומתן, וחכמתו עמדה לו בהיותו לאיש להננת מיניע כפיו ולפרנס את עצמו. בהגיעו קרוב לשנת הי"ט קרבה פקודת דודו הנ"ל ללכת בדרך כל הארץ, ובנו יחידו הרופא ר' אשר לא עזב חסדו ממנו ומבית אמו ויפרנס אותו ונס את אחיו הקטן ממנו ויתן להם משאת כסף להתפרנס מזה, ובעת ההיא נקרא ר' עמנואל הנ"ל לבית ר' יצחק חפץ ללמוד את בנו תורה, [קרוב לזמן זה בטרם מלאו לו עוד תשעה עשר שנה, העיר קינדה כאיש מלחמות ללחום בשער בת רבים את הרב הגדול ר' פנחס חי עני בעל ספר "בכורי קציר" וחבר כנגדו ספר בקורת נקרא "מכת בכורות", ראיתיו בעיר אוקספורד Mich. 117. וכוונת הכותב היה להוכיח דאפילו מנהג ותיקון אינו מכבד הלכה במידתא דאיסורא. ואפילו במילי דרבנן וכשי"ב בדאורייתא, ומינה דמנהג הלועזים בני אשכנז בפירארה שמנגנים בכרכת כהנים רע וגרוע ונכון לבטל, והשאלה ההיא נשלחה ג"כ לר' יצחק כהן לאמפורינטי מהחזונים בפאדובה, ולר"י אבוהב בויניציאה ולר"ח קאזום ספורינצי, ור' יוסף כהן לריניו, ושם מזכיר הר"ר יוסף הנ"ל שהנאון המקובל ר' נתן שפירא בבואו לגור בריניו מיחה כחם ג"כ על הדבר הזה], אחרי זאת נשאו לבו לבא עד עיר ריניו ולמד

את חכמת הקבלה מאת ר' בנימין הכהן תלמיד הרמ"ז. ולא מצאוהו כי נסע בפעולות הצדקה למקום אחר, ועבר עוד לשכס אחרי עבור שנה ומחצתה, וגם זה לא עלתה בידו, כי רוחק הדרך אכל את כספו, ולא יאבה ליהנות מאת זולתו, וילך עירה פיורינצולה מהלך שני ימים מעיד ריניו, ויהי למורה לנערים אחרים והתפרנס מזה, אך לבו לא שקט ולא נח מלהתהלך בצפונות רזי התורה ומתריה ויבא עד חקר אלקים ולמוד בספרי האר"י ז"ל וזכה להבינם גם בלעדי רב ומורה. וכחמשך הזמן נשא אשה, ולא רצו לשבת עוד בעיר קטנה, ויבואו ויניציאה, ומשם נקרא ללמוד תורה בעיר טרייעסמי, ויהי שם כארבעה שנים, בהיותו שם חבר את ספרו מעשה חושב אשר על מלאכת המשכן [המעיון ימצא שם בקיאות נפלאה בשם וזהר בעומק רב. הדפיסו אח"כ בוניציאה בשנת תע"ז, והגאון ר' אפרים כהן מאוסטריא מדי עברו לאה"ק היה מחמסכים על הספר חנ"ל]. ובעודנו שם אחרי חול"ד לו בנו הבכור ר' אברהם שמואל, העיר ה' את רוח בני גוריציא וירדלו פניו ללמוד תורה ומוסר וישב עמם כשנתיים ימים, ויחבר את ספרו חושב מחשבות חרושים על תנ"ך וש"ס בדרך אגדה, וגם זאת ספרו חננול הון עשיר על משניות [את הספר הזה ראיתי בכתב ידו בעיר אוקספורד, אבל נקרא שם בשם אחר ידקדוקי עניות], כאשר לא החשיב את עצמו לרוב נמיכת רוחו קרא אותו בשם הזה, חברו בהיותו בן כ"ז שנה, בשנת תע"ה ליצירה, וזה אשר יכתוב שם: "בל"ג גדול אומר לך שלא כתבתי שום דבור ולא הארכת תיבה אלא מפני קושיא אשר תפול על המשנה עצמה או מכח איזה פירוש או פרכא שהיה לי מסקום אחר" והגאון ר' אפרים כהן מאוסטריא בעברו דרך ויניציאה שנת תע"ד ראה ענין הספר הזה. וכתב תהלתו: מאמר ספר דקדוקי עניות הוא בעיון הדק היטב במועצות ודעת קב ונקי ממעלת התורני המופלא עומק בתורה לשם ומקיימה מעוני האברך עמנואל ח"ד. ובהקדמת הרב ר' עמנואל אשר בהנרשם באמשטרדם כשנת תצ"א, כתב: כי לא שמע לקול מלכדים לשנות שם הספר הזה מפני שאין זה דרך כבוד לקראתו בשם זה. עד אשר הפלא ה' חסדו אליו בצאתו מארץ ישראל לחוץ לארץ מפני הסגפה שהיתה בל"ג וירד באניה הוא ואשתו ושתי ילדיו, ועבר כיום צרה, ונשבו מאת אדונים קשים עם גבל בני ברבריא אשר גזלו כל אשר לו, וזה חלקו שהציל את הספר הזה דרך גם ויקראוהו חן עשיר לזכרון שארית הפלטה, ע"ש].

עוד לא כלו לפניו שנתיים ימים לשבתו בעיר גוריציאה ויאמר לו לבו לדעת ארצה כנען ויבא צפתה הוא ואשתו וכתו ושני בניו ולמוד שמה בשקידה רבה את ספרי האר"י ז"ל, וחזותו הגדול שהיה משתטח על קבר איש האלקים נורא האר"י ז"ל לבקש רחמים מהאל יתברך שיאיר עיניו במאור תורתו, עמדה לו שזכה לחבין פלאי אמרותיו, ואחרי חמישים והמגפה כבדה בארץ ללמוד נגעה בו יד ח',

ותמת עליו בתו יחידתו, ויצא משם הוא ואשתו ושני בניו הנותרים, ויעבור ארחות ים לכוא לחוף לארץ, ונשבה מהשורדים בני טריפולה בדרך אניה כלב ים, ואחרי ארבעים יום פטרוהו לשלום, ונתקבל לבית הגביר ר' שלמה כלפון, ומשם בא לליוורני, ובמשך שלשת השנים שהתעכב שמה זכה לחבר ספרו הקדוש אור הנערב והמפלא "משנת חסידים", אשר חבר אותו למאסף לכל מחנורת הדרושים ורזי דרזין המפוזרים בספרי הארץ והרח"ו בדרך ספר היר משנה התורה שבכתב ושבעל פה שחבר הרמב"ם בחלק הנגלה [והגאון המפורסם החריף בנגלה ונמטר ר' משה במוהרי"ז דראנטשין וראש ב"ד דק"ק פינסק פירש את החלק הראשון שבספר הזה המדבר מן מפתח העולמות ויקראוהו בשם מגיד משנה].

בימים האלו, בשנת תע"ז, עטר אותו הגאון ר' הלל אשכנזי האבד"ק קאנוא בסמיכת חכמים שיש לו רשות לדון בדיני מסונות ובכל הענינים, וראוי לחקור בנגלה ובנסתר ולירא דימחא ביריה, ובכת הרבנים הנאונים מפולוניא ואשכנז ומצרים וטורקיא, ובכת הגאון הרב הנ"ל נקרא מאז והלאה בשם "מורינו הרב עמנואל", ואחריו בהיותו בעיה"ק צפת החזיק בידו הרב אבולעפיה נצר משלשלת הרבנים המוסמכים, וכתב שם על הרב הזה: "שמתנהג בחסידות ולא מחזיק טיבותא לנפשיה". וכשוכו לאיטליא דרשו אותו בני קרית מ"ר עיר המלוכה פרינצי, וקבלוהו עליהם לרב ומורה דרך ה'. ויהי אתם כארבע שנים, שמה הוסיף קונטרס אחד לספרו "חושב מחשבות", נקרא בשם "מקוה טהרה", והוא קונטרס נפלא, פלפול עצום בדיני מקואות בדרך שקלא וטריא כלשון הגמרא במש. אך גם שמה לא שקט עוד על מכוננו ולא מצא מנוחתו מפני האויר הצח והבהיר מאד אשר הורע לעיני אשת חקו, והוכרח לשוב לליוורני וישב שמה כשתים עשרה שנה. ופרנס ארץ עצמו וכני ביתו כי שלח שם כמסחר ידו ובמז"מ בעזרת הגבירים שהלווהו הכסף הנדרש לזה. גם בישיבת "בית נערים" קבלוהו שם לראש ולדרשן, והיה דורש בכל שבת, ובישיבת אורח חיים היה דורש בכל לילה כחצי שעה, ודרשותיו אלו כתובות על ספרו הזה ציון שחברו על ספר תהלים.

קרוב לעשרים חדשים היה מסבב בהנצילות להפיץ חספרים שחברם ויעבור ערי אומיר, שאלוניקי, קושטא, ויבא עיר אמשטרדם ולונדריש. ובכל מקום בואו נתקבל בכבוד גדול, ובשוכו משם לליוורני דרך לשון ים ניבראלטר נשברה האניה וה' יתברך ברחמיו פדה את נפשו מרדת שחת מסכנת הים והשביה, כי מושל ספרד היה תופש בשביה כל היהודים אשר ימצאו על החוף בלי רשות. ואחרי שהשיא את בנו הגדול ר' אברהם שמואל [בערך שנת תצ"ה], חזר על דעתו לשוב לארץ הקדושה לעת זקנת ימיו. ויצא מליוורני וילך דרך עיר אנטיוכה היא העיר הנדולה ויבא ארם צובה, שמה התעכב עוד כשנתיים ימים כי גבירי עיר ליוורני היו שולחים לו סחורה לפרנסתו ובהית ביתו. ובכל טרדותיו ומלטוליו חרבים לא שכב

לבו מלהגות יומם ולילה בתורת ה' בנגלה ובנסתר ויחבר שמה את ספרו "יושר דבבי" והוא כנשמה לגוף ספרו "משנת חסידים" מיוסד על עיון עמוק בעניני בחירה ורצון. בהקדמת הספר הזה מביא הסבה שהניעה אותו לרחבו, ואמר שדרכו הירה לחשב את כל פסוק שהיה נופל בפיו בעת קוטו מסמטו כעין נבואה קטנה ולכל הפחות היה נורמן אל לבו לפרש אותו הפסוק ולבאר, ובהיותו בעיר חאליפו היא ארם צובה, בראש השנה שנת התצ"ו, במסעו לארץ הקדושה נפל בפיו פסוק של "דע את ה' אלקי אכיד", וכאשר למד אז בעניני בחירה ורצון שנחלקו בו אבות העולם גמר בלבו לעמוד ע"ז בעיון רב, אבל הסתפק אם ראוי לכתוב בזה את העולה בדעתו, ובשני לירח חשון בשבת קדש נפל בפיו בקומו בבקר הפסוק: "גם כלא דעת נפש לא טוב", ופסוק: "שש אנכי על אמרותיך", והבין שמסכים מהשמים להעלות אותם על ספר.

בעברו דרך עיר דמשק השתמח על קברו של הגאון המקובל הרמ"ז ז"ל ומשם עבר דרך עיר שכם ירושלימה, ויבא בשערי ירושלים קרוב לראש השנה של שנת הרתצ"ח, ויחי שם שלש שנים רצופות וגם זכה לכנות חורבה אחרת מחרבותיה, וממנה היה המקור לפרנסתו, אולם צער רב ומלטול גדול הגיעהו עם הבנין הלו עד אשר נחלה, ויותר משני ירחים היה מוטל על ערש דוי עד אשר חסל ה' עליו וישלח דברו וירפאהו. בהיותו בעיה"ק, חבר והשלים שני ספרים יקרים: "אדרת אליהו" על התלמוד, ו"חזה ציון", דרושים על ספר תהלים שהדפיסם אח"כ בליוורני שנת תק"ב, וכאשר השלים חבורו השביעי וכבדה עליו פרנסתו כי גבר העוני, אמר לנסוע עוד הפעם לחו"ל כדי למכור שם את ספריו, וחשב שיכנה מזה, ותהי לא ידו לקבוע ישיבתו בעיה"ק ולא יצטרך למתנת כשר ודם ולא לירי הלוואתם. ולכן הור לעיר ליוורני בקרוב לשנת תק"ב, ושם בא בהסכמה על ספר הרשב"ש בן התשב"ץ ועל ספר שומר אמונים להר"י אירגאז, ובכואו שם נתקבל בכבוד רב וגם ה' הצליח דרכו. ויהי שמח בחלקו כאשר זכה להפיץ שם ספריו הקדושים ולמכרם שם בכבוד כי כל ימיו לא קבל מתנת חנם משום אדם, והיה חסיד גדול וקדוש עליון מוכתר בעונה ויראת חטא ולומד תורה בצנעה והצנע לכת עם ר'י. עשרים ושתים שנה היה בתענית כל ימות החול, כפי שהעיד עליו החיד"א וכליותיו היו כשתי מעיינות נובעי חכמה אשר הגיע לכל שערי הנגלות וגנזי הנסתרות בלי עזרת רב ומורה.

אך נורא אלקים בקדושו ומשפטיו סוערים טאד במעריציו. ובצאתו מעיר מדינא לעבור דרך בולוניה, פגעו בו ארבעה זרים אוררים בחרבות שלופות ושנונות ושללו את כל הוננו ואחרי זאת חפצו שיתנאל בפת בנם, וכאשר מאן לתת בשר החזיר לתוך פיו כעבור קדושת שמו יתברך, שפכו את דמו ויסחבו את גויתו עד שפת הנחל ויטמנה שמה, [ובעל הסתערות מלך הנגב ר' יעקב

ליגדון מביא בהקדמתו לספר שבקה עינים: שעת הזאת היתה שעת חירום והרשות היתה נתונה להכות ולפצוע ולדלוק, וה' הפגיע מדת דינו יתברך בנכרא דכולא ביה איש השקול כנגד כל ישראל ונהרג על קדושת ה' ע"י שלשה בעלי מלחמות]. השמועה העופת ובאה עד עיר מדינא ונסס כל לב וכל פנים קבצו פארוור, נכבדי העם ופרנסיו שמו לדרך פעמיהם ויבואו עד היכל מלכס וזכו בדנים בכח הורמנותא דמלכא להביאו לקבורה בקבר ישראל, ויקבר בעיר גינטו הסמוכה ביום השביעי לחודש אדר, ביום שמת משה רבנו ע"ה, ושבה חתורה לתיקה ונרתיקה, והם העידו עליו שאף על פי שעברו ששה ימים מן המיתה לקבורה, לא נשתנה פניו מדמותו הקדוש אשר בחיים חייתו, לא כהתה עינו ולא נס ליחו, וכחפשמ בבנידי הנקדשים מצאו סדור התפלה שלו, ויסצאו כתוב שם בעלה אחת רשום בכתב ידו הקדוש טופס חלום נורא וענין מכהיל, וז"ל: זכרון פה ירושלם עיה"ק שנת ה'תק' בחדש אב או אלול שאיני זוכר בדיוק, כי אני ואחר נהרגים על קדושת השם, ובאותה שנה עצמה בלי" שבת קדש כ"ה אלול בפרשת נצבים וילך אמרו לי בראי, נשמת בני חיים משה שהוא נשמת תנאי אחד, ואמרו לי שמו, אבל איני זוכר, ושאלתי על מי אני? והיה במחשכתי לשאול, אם שמעון אם יוחאי, והייתי מתבייש להוציא שאלה זו מפיו, וטרם שהוצאתיה אמרו לי: "זאתה ר' יהודה בן בכא" [עין פרק ד' דברכות], וכדומה לי שהשיבו רחל ולא, ונתעוררתי, וזה אני זוכר בבירור, עכ"ל. ובעשרה לחדש באתה השמועה לליוורני מושב בנו הנז', ותהום העיר, ויתאבלו העם, ויקרעו בגדיהם ויספדוהו בכבי תמרורים, וה' ינקום את דמו.

פה נאסף הכוכב המזהיר אורו של ישראל, אשר הפליא עצה והגדיל תושיה בספריו הקדושים בנגלה ובנסתר, וקבצם כעמיר גורנה במשך שנים מעטות אשר לא שקט ולא נח, ולא ידע שזו בשגורת חייו אשר לא עלו לניג שנים, ונסו פתע לקראת מבואם. ובהעיק עינינו על גורל הצדיק הזה, על העוכר התמים שהשלים מעשהו עם נפשו יחד, על הנפש המהורה המנוצלת בדם על טובה חשוד, נשתאה על מדת דינו יתברך, שופט מרום אשר צדקתו כחררי אל ומשפטיו תהום רבה.

הספרים שחבר הרב ז"ל נזכרו למעלה, ומסדרי תלמודו שהיה בידו נראה שגם כי היה לו לב חריף לא נטה לפלפולים, וצער בדרך הראשונים, ולפעמים כר לו דרך לעצמו ושטה חדשה במקום שנראה לו צדוק דברי חקדסונים לפניו, ומלכד קוצם גדלו וחכמתו בתורה, אנחנו רואים בספריו מי נדה ויחושב מחשבות שהיה מלא וגדוש גם בחכמת אלגוריה וארפימטטיקי, וכתבם לפעמים בשמותיו הכל בלשון קל וקצר בדרכים נוחים להבינם, גם לא סנע עצמו מלכתוב שירים בשפת קדש וארמית בדרך רוב חכמי איטליא לפי ערכי המוסיקא אשר לא זר

אליו וציירם בספריו. אך שיריו ומשקליו בלתי ערכים לאון שומעת ולא היה מוכשר בטבעו אליהם. ועיין בספרו אדרת אליהו שהיה ג"כ עסקן בדברים, ומוכח שמה, וז"ל: אחרי שזכני ה' לבוא לדור בירושלם, והגעתי פה ח' ימים קודם ראש חשנה תצ"ח, ואני בן ס"ט שנה הייתי עסקן בדברים¹), ומבכתי את העיר ג' פעמים, ומנתי כל הפתחים והפיתוחים והחסגרים, והן כמנין הפתחים שנמנו בספר קזרא, ונראה מזה דאף שנבנו חומות העיר אחר כך כמ"ך ישמעאל, מ"ם נבנו על היסודות הראשונות ופתח נגד פתח, והפתחים הסגורים היא פתח המוכח של הר הכית, שאנו קוראים "שערי רחמים", וגם כי המזוזות נבנו מחדש בכנין החומה, מכל מקום המשקוף שעליה שהוא כשני כפות בפטורי ציצים. נראה לעין שהאבן הזה מזמן קדמון מאד, וכנראה שמצאוהו בארץ במקומו, ועל רחבו בנו מזוזת הפתח שלפי דברי רז"ל היתה רחבו עשר אמות, ומצאתי היות כל אמה מאלו העשר, אמה ושני שלישים מאמה הנזכרת, וכנראה היתה זאת בעת ההיא אמה של קדש, עכ"ל. הרב ר' עמנואל חנו' היה מתלמידיו של הגאון ר' יואל פינקארלי, ושאר רבותיו בלתי נודעים אלי, אולם כפי הנראה מחבוריו היה רובי תורתו מבלי עזרת רב ומורה.

פרק שמיני

תולדות הרב הגאון ר' משה האגוז,

[וידיעות חדשות מכ"י לתולדות הגאון החסיד רמ"ח לוצאטין].

א הרב ר' משה ב"ר יעקב האגוז המכונה הרב המנו"ח [בר"ח: מ"שה ח' יעקב ח'אנין], אחד מגבורי חקנאים הנודעים אשר הרקיש קולם ומלואה בקנאתו ל"ה

(1) בספר הנ"ל מובא ג"כ ענינים רבים שנשאל משרים וחכמי האומות ומה שהשיב דברים של פעם אשר נתקבלו גם על לבם, מ"א שאלו לו על ירושת הכעל איפה נזכר בתורה, והתחכם להשיבם בדרך הפשט כי לא היה אפשר להבינם משרז"ל נחלת שארו לו בגורעין ומוסיפין ודורשין, ואמר להם שמפורש הדבר מהכתוב עצמו, שאמר: „ונתתם את נחלתו לשארו הקרוב אליו ממשפחתו“, והרצון שתורישנו אשתו, כי שארו זו אשתו, וכמ"ש לענין סומאת קרובים „כי אם לשארו, לאמו ולאביו“, כו'. אבל זה רק בתנאי שהיא קרובתו או תוריש אותו אמר הכתוב אח"כ „וירש אותה“ ור"ל שירש אותה אפילו אינה קרובתו. ועיין שם קונטרס תפלין דמרי עלמא, בנוי על עומקא של הלכה בראיות מבבלי וירושלמי מדרש וזחר שאין להניח תפלין בחולו של מועד, וכן העיר גם על הגאון בעל מאו"נ הרב ר' יעקב ווילנא כשהיה באשכנז שהיה מניחם חוץ למקומם בענין שלא יראוהו רואים, ע"ש.

לבער ולשרש בני סיעתו של הש"ץ אשר הסתעפו בימיו בישראל, ובצדק אמר עליו ה' שפ"ר [כהנהות דיי' ח"ח 351]: "כי לא היתה לקנאתו גבול וחק, וכהיותו אחר מראשי דווקדים במלחמת הקנאות ההן, נשטפו בזעם אפו גם אנשים ישרים וצדיקים שנחשדו בעיניו באבק המינוח ההיא".

על הלך רוחו ותכונת נפשו יאמר המלומד הנוצרי וואלף: "לפי השיחות שהיו ביני לבינו הבנתי כי הוא איש בר לבב, יודע דיני התורה אשר להיהודים והספרות שלהם, ולא פחות מזה יודע גם לשונות שונות, איטלקית, עברית, צרפתית. לבר לשון עכו ספרדית". "ולפי מה שיעידו עליו ספריו — יאמר ר"ה שפ"ר — יש לראות שהגם שהיה יליד ירושלים ובן דורו, הירי מצוין באהבת החכמה, וסורו הרבה בספרו ללמודי ידיעת הטבע, הנדסה, והגיון, ולהתעסק בדברי השכלה, ובכלל נראה מרשותיו רוח חיים, ורוח סבלנות נושבת בכל מקום מדבריו. סעיר על המגרעות שבחינוך, על העדר לסוד המקרא ודקדוק חלשון, מזהיר על אהבת השלום, על אחוה לאומית, ומכיר את מצב הישראלי שבין האומות בארצות שונות, ועם היותו כרוך אחרי תורת הנסתר והקבלה מזהיר להתרחק מליסודת, וביחוד יתרעם על התפשטות ספרי הזהר בין ההמון, עכ"ל.

ב וזה סדר תולדותיו, וקורות חייו: הרב ר' משה נולד לאביו הגאון ז"ל בעיר ירושלים, בשנת התל"ב ליצירה, בעודה יונק משדי אמו בטרם מלאו לו שנתים מת עליו אביו הגאון ז"ל, וזקנו הגאון ר' משה גאלנטי לקחהו לביתו, והי' לו לאב אומנו, מדריכו, ומחזיקו, ויספר עליו: "שהיה מרכיב לי' אכתפא בכתי כנסיות ובתי מדרשות", כי היה מחבבו ולמד אותו תורה הרבה עד היותו בן י"ז שנה, כי אז מת עליו גם זקנו הגאון ז"ל, בשנת התמ"ט ליצירה. שנתים ימים לפני מותו השיא לו זקנו הנ"ל את בתו של הרב ר' [רפאל] מרדכי מל(א)כי חמיו של הגאון פרי חדש ז"ל, ובמשך הימים שנה ושמש גם את הרב ר' אברהם יצחקי, תלמידו של הרב גאלנטי. ומזכירהו בספרו בשם "מורי ורבי" [עיין הלק"ט שאלה קי"ב], ורוח אהבה נפלאה קשורה בכל המקום שמזכיר למורו. פטירת זקנו הנ"ל עשתה עליו רושם גם במצבו הגופני כי התרושש למאד ונפסקה פרנסתו, גם אמו האלמנה אברה כל הונה, בעסק ביש אחד שהיה לה עם רטאי אחד מצפת, וכפי הנראה מסכתב א' המועתק בספר דיי' בשם חכמים אחרים מירוש' היה גם הרב האניו קרוב לימים אלו בצפת, וקרוב לשער שהלך שמה להתדיין עם הנוכל הזה להוציא בלעו ספיו, אך כנראה לא הצליח בדרכו, וידיו לא עשתה תועלת. "אז יצא הר"ם האניו בתור שד"ר מירושלים", [לשוננו של ה' גרעק], "להשמיע על נדבות, וכתבי מליצה בידו מרכני ירושלים לרכני קאירה, והם ערכו כתבי בקשה לרכני דיווארני שישתדלו לפני חתנו של הגביר ה' ויגה, לחדש את הישיבה שבירושלים

שנוסדה מכסף חותנו הגביר ולהעמידה עליה לראש, ויהי בשנת תנ"ז ליצירה, כאתה מגלת נאצה בארבעה חכמים שכינו עצמם בשם רבני ירושלים, לחרף את הרמ"ח ולהוציא עליו דבה, וכתבו בלשון הזה: "לגא די שחריב ארת צפת בלשונו, כי גם את ירושלים הוא מכקש להחריבו", ויכנוהו בשם "מחרחר ריב", ועד מלא שקרים — ולכן ינורו — שלא ימסרו בידו שום מינוי, לא במדרש הישן של הגביר ויגה, ולא הסגר מחודש". המכתב הלו היה כתב פלסתר מאחרים משונאיו, וקרוב לשער שכוננו אותו ידי שלוחי הנוכל מצפת שאכל את כסף אמו הרבנית, וזיפו שם גם חתימות מורו ומאהבו ר' אברהם יצחקי, שאין הדעת נוחתת שגם מורו הנ"ל יבגוד בו ויחתום עצמו על דברי שקר כאלו, ודיבני ליוורנו נ"ב כעמו ע"ז. ויכתבו לירוש' לכל יתנו עוד מקום לכתבי פלסתר כאלו לחלל את הקדש ולגנב שם ירושלים). גם רבני עיה"ק בחודש אב תנ"ט יצאו במחאה עצומה נגד המכתב הלו, וכתבו שאנשים רקים ופוחזים הרחיבו פיהם לדבר תועה על הרב הגדול הזה. ובכל זאת עשה המכתב הזה רושם גדול, ולגא נמסרה הנהגת הישיבה הנוכרת לידו של החאניז, והר"ם חאניז חשד בזה את אחרים מרבני ליווארני שחרשו עליו מזימות, ויוציא כל רוחו עליהם בהקדמתו בספר הלכות (קטנות 2) [ויניציאה תס"ד], וגם בספרו "לקט הקמח", בהקדמתו בהיותו אז בעיר אמשטרדם בשנת תס"ז נטר שנאתו עליהם, וכתב דברים מרים וקשים, ברמזים נגד ראשי הקהל מליווארני, ובדבר הזה העלה עליו את חמת הרבנים, וכתבו מדרות כנגדו, בדברים אלו: "איש ריב ומדון ר' משה חאניז... לא ידענו מה היה לו, ועל מה העלה על ספריו דברים אשר לא נתנו לכתוב... על הכלל ועל הפרט... וזו הטיגא היתה בלבו על יחדי הק"ק... על אדות השררה שהיה רודף להיות ראש ישיבה בהסגר של ר' רפאל די ויגה... וביר אלו נטורי קרתא כתב א' מירושלים בגזרת חרם שלא ימסרו בידו שום מינוי" ע"כ. הכתבים האלו וגם כתב ירושלים שעצמם ידעו בו שהוא כתב פלסתר, נשלחו לאמשטרדם אשר ר' משה גר

(1) אחד מרבניהם כתב בזה הלשון: „התורה חוזרת על אכסניה שלה, בגזע היחס והמעלה לא גופל זה האיש משה מאבותיו“, ור' דניאל איש פראנסים יאמר: „עצת אויבך תופר, ויתנם נגפים לפניך, כאשר מגן אבות בעוזריך, הם אבותיך החסידים הראשונים, העומדים מימינך ומשמאלך“, עכ"ל.

(2) וז"ל שם: „זה דרכם של כוכבי נשף, ישפילו מטה העליונים ושחו גבחות ארזים, עד אשר ישאירום כנקנים מוסים על צדם, והן נופלין מעליהם. והאיוונים ועלו ערי רום, אוהבים בני נבל בלי שם, ומואסים באנשי שם, ארץ נתנה ביד רשע ויעצור מימותיו... לא אדע מה אעשה, אחריש ואחשה. או אשיחה במר נפשי... אך עתה הלאתי כי אראה חסם וריב בעיר... נטורי קרתא החריבו קרתא קדישא, החשיכו המאורות, וקלקלו הצנורות... דם יחשב לאיש ההוא, איש ה'למים ואיש הבליעל, דם שפך. לא יאבה ה' סלוח לו, דמים ברמים יגעו רבים דמים שפכה לו, ועדיין המחלוקת במקומה עומדת לא תמוט כציר החלמיש. כו'. וזה עשר שנים גורלתי מהסתפח בנחלת ה", עכ"ל.

שם בימים ההם, אך רבני אמשטרדם ובתוכם גם ר' שלמה איילון [שנהפך אחר כך לשנוא את הרמ"ח] הפכו בזכותו, כמה שדבר סרה בחשוכי ליווארני, וגם נתנו תעודה בידו להודיע כבוד תורתו, וזה האחרון [הר"ש איילון] נתן גם הסכמתו על ספר "לקט הקסח" ועל ספר "כריתות ותחלת הכמה" שהדפיס בשנת תס"ט [רוב הרברים לקוחים מספר די"ו].

ג. במשך עת גלותו בערי איטליא היה גם בוירונא, ושם דלה מכאן תורתו של הגאון ר' מנשה כ"ר יעקב הפץ האב"ד דשם, והוא היה גם גיסו של החאניו. וכמו שכתוב בספרו שתי הלחם, בתשובתו להר"ש מורפורגו חיו"ד סימן כ', וז"ל: "אמנם מי המבוכות האלו לא כבו אהבתי לתורה, ומיום שעמדתי על דעתי והעמידני אוצר החכמה והמדע מורי הרב ר' מנשה גיס"י, כו', ע"ש.

בשנת תס"ג היה בויניציאה ושם העלה על מזבח הדפוס ספר "כלת סלכות להרב ז"ל", אשר שם עליו נוספות בקשות ותפלות מתר"ר בחיי ור' יהודא חסיד ז"ל וקרא אותם בשם "אור קדמון". וגם הוציא לאור ספר "האדרות" בכרך בפ"ע, לאוסרם על קבר רחל אמנו, וביום פטירתו של שמואל הנביא בכ"ח לאייר על קברו ברמה הסמוכה לירושלם. בשנת תס"ד הוציא לאור ספר "הפכות קטנות למר אביו ז"ל", בשנת תס"ו היה בעיר פראג כחצי שנה, ושם הכיר לדעת מעלת הגאון הגדול ר' אברהם ברודא, והגאון הזה הראה לו פנים מסבירות למאד בחבה ואהבה, וגם הסכים על ספרו "לקט הקסח" ו"אסיפת זקנים". [וכתב עליו שהוא קנקן חדש מלא ישן, מלא דבר, עניו וביישן מאד, וממלא מקום אבותיו]. ובשנת התס"ז עבר מאיטליא ויכא לאמשטרדם, ושם הוציא לאור ספרו "לקט הקסח", וספר קטן חכמות אחד אשר השיב לשואלו בדבר מצב עיר ירושלם וחבת הארץ וישובה, קראו בשם שפת אמת, והוא רב האיכות, וכלו מחמדים, בדברים ראויים למי שאמרם. ושנתים ימים אחרי כן הוציא לאור ספר "כריתות להר"ש מקינון מצורף לס' תחלת חכמה, והקדמה לדרכי המשנה, וכללים למר אביו ז"ל, עם כללים רבים מספרו "אסיפת זקנים", וספר "אורה מישור במוסר ומדות, למר אביו ז"ל". בשנת התע"א מצאנו עוד את הרב ז"ל בעיר הזאת, ואז נתן הסכמתו על תשובת הרמ"א להדפיסו, ובכל אותן הימים לא שכב לבו מלהנות בתורת ה' ולחדש חרושי תורה בהלכה ואגדה, כי היה פה טפיק מדגליות ועטו עט סופר מהיר, ובהיותו נכבד מאד בין גדולי בני דורו החליף תמיד אתם אברים, והציע למו רוכי תורתו ושאלותיו, ונדפסו בספריהם.

ך כזמן שכתו באמשטרדם היה מורה תורה לאנשים גדולים, ונם לתלמידים, כמו שמספר ירדו הנוצרי וואלף, וממרוצת דבריו שמה, נראה שהיה גם כן דרשן כאחת הבתי כנסיות באמשטרדם, ומהם לחמו נמצא, אך גם שם לא ארכו ימי שלותו, כי בעת הזאת בא שמה השכתאי נחמיה חיון להפיץ את ספרו "מהמנותא דכולא" [היה זה בו' לחודש תמוז תע"ג], ובאו סכסוכים גדולים על ידו, תחלתם היו קנאת איש מרעהו וסופם פירוד גדול בכנסיה הישראלית [ד"י צד 369]. מנהלי ופרנסי המעמד של הספרדים הציעו לפני הרב חאניז לבקר את הספר הנוכח, אם לא נמצאו בו שמץ מינות השכתאים, שהיה בקי גדול בדרכי השכתאים ותורתם, והוא מצא בו שכולו מינות וכפירה. וכימים האלו היה שם הגאון החכם צבי רב לקהלות האשכנזים אשר נתקבל אצלם בשנת ת"ע למורה ואב"ד, ויודיע החאניז זאת להגאון חנ"ל, ויעורר אותו לקנאת ה' ודתו וצוה הח"צ לגרש את חיון, ולבטל תת אליו חנינה, והזכירם, כי כבר מותרם ומנודה הוא ע"י הרב ר' אברהם יצחקי מירושלם, אך אנשי המעמד לא אבו להיות נשמעים לפקודת רב אשכנזי, וחשבו שאין הצדקה לפניו להתערב בעניני הספרדים, והנכיר ר' אהרן פינמו הספרדי צוה להכריז שלא ימלא רב אשכנזי את לבו להתערב בעניני הקהלה הספרדית, ויקימו להם ועד משבעה אנשים, וכראשם הרב ר' שלמה אאילון לחוות דעתם על דבר הספר הנז', ובין כה וכה כהיותם עסוקים עוד כבקורת הספר הזה, הוציאו הרב החכם צבי והחאניז כרוז בחרם חמור לנדות את חיון וספרו, וירפיסו זאת, ויפיצו את החרם ההוא בקרב העם, אז החל הרעש בין שתי הקהלות האלו, את פני הרב חכ"צ והר"ם חאניז הכלימו הספרדים בקרב חוצות, והרב אאילון דרש דברי בוז וחרפה על חאניז ונק חאניז מרד לו כמדתו, ברברי שנינה וחרפה שדרש עליו בדרשותיו, וסוף דבר הוציאו חברי ועד הבקרת משפט מעוקל על חיון ועל ספרו כי חף הוא מכל פשע, וכי לא נמצאו בספרו שום דעות מזויפות, ואם אמנם שבאו מכתבים מר' נפתלי כץ, ומהרב מניקלסבורג, ומר' יהודה בריאל מאיטליא שגילו שם כל מעשה נחמיה ותועבותיו, ונצטרפו לחרמו של החכ"צ וחאניז, עמדו חברי הועד בעקשותם, ותרכ המשטמה, והעם נפרד לכתות, ויצאו מרעה אל רעה, הרב אאילון מסר לנחמיה כתבי הפלסטר שכתבו בני ירושלם על הרב חאניז אשר שלחו לו רבני ליווארני, גם כי ידעו בעצמם כי שקר הדברים. והרב החאניז היה אנוס לצאת לאלטונא, כי הכאישו את ריחו בעיני העם, ונשבר לו כל מטה לחם. ואת הגאון החכם צבי צררו, וחלשינו

קראו כספר תורה כשרה לא יפסיד המפסיד בברכותיה, והגאון המחבר מסכים לדבריו, וז"ל: "שאלת חכם עושה תשובה כולה, לא נמצא עולה בשפתיו, משה עלה ונתעלה". ושם בסיומן יא: "הנה מר לא לגמרא דירי ולא לסברא דירי צריך". וע"ש מתשובותיו חיו"ד כ"ז ופ"ז. בת' שמש צדקה ר"י טוראורגו סימן כ', ובתשובת היעב"ץ סימן ל"ג.

עליו לפני שרי הממשלה, והאשכנזים כמורך לבם עזבו את רבם הגדול, ולא רבו את ריביו, ויצא גם הוא מאשטורדם, ויבא עד לונדון, ומשם עבר דרך ברעסלוי לפולין [ריי]. ובכל זאת יצא ר' משה סאת פני המלחמה הזאת כמנצח, כי נתפרסמו מעשיו של התועב חיון. ויהי למשל ולשנינה, וכמעט כל רבני אשכנז פולין, איטליא, ואפריקא, וארצות הקדם, כלם קרמו פני הרעה, והשליכו חרמם על ראשו, ושמו נשאר לרדאון עולם, ויהי עזוב ומנודה מכל היהודים, ואין מאסף אותו הכיתה, [ועיין מזה באריכות בדיווי ובציונים שם].

ה נצחנו הגדול על חיון העירו בקרבו רנשי קנאה לצאת לקראת נשק על שארי הכתות המחזיקות עוד בתורה הטוויפה וחבריה הזאת, כי רוח עוקים של השכתאית עברה בימים ההם כדבר באופל מעיר לעיר, עיי חיים מלאך ומשה מאיר וליבלי פרוסטיץ וחבריהם תלמידיו הש"ץ והקרדווי. ויעמוד הרמ"ח על המשמר ונכר חילים לבקר אחיהם ולשרשם. קנאת ה' צבאות לשם שמים נכרה בימים ההם עד אשר עברה הרבה והחשד לחשוד בזה גם את הנאון הנפלא אב בחכמה ורך כשנים ר' יהונתן אייבשיטץ, אשר כבר יצא לו שם גדול בתורה כיחיד הדור, ותלמידים רבים נאותו לאור תורתו. ולהסיר ממנו לזות שפתים, יצא ר' יהונתן עצמו עם רבני עיר פראג להחרים ולנדות בערב יוחכפ' רפ"ז בבית הכנסת הגדול ספראנ את כל הנוכחים אחר תורת השכתאים ואמונתם.

אולם הקנאי הגדול החאניז אשר לא חשב אדם ולא חת מכל אשר נשמע עליו קו חשד מאבק המינות הזאת, לא נתפיים בזה, ולא האמין גם כהרב ר' יהונתן, וכתב במכתבו [בשנת תפ"ז] להרב החסיד ר' מיכל מברלין: "אנכי הרואה שר' יהונתן יוצא מהכלל, ומילא רוחו קדים מליבעלי פרוסטיץ וחבריו, והזמן יגיד הנזק הגדול שיצא מזה, אם לא יכחישו אותו הרבנים... מאשר יעשה העם הזה לעמי באחרית הימים", ע"ב.

והנה אין המקום פה בספרנו להאריך בענין הזה, רק להעיר כי דבריו המעטים האלו היו כאש לנעורת כאשר פשטה הלהבה אחר כך בכל גבול ישראל, ותאכל מכתרי ארזיו, ובאפו כי עז היה מהיר משפט לחשוד כל אשר נפנשו עמו בפרט הזה, וגם אם כוונתו היתה לשם שמים שנג הרבה בדבריו אלו, לתת קטורה באף מנאצי הרב הנאון אשר הרבו מחלוקת בישראל שלא לשם האמת, וכבר גלו השמים צדקו של הרב ר' יהונתן ז"ל, אשר לא היה כמוהו עוד בישראל בעל מדות ומוסר, ונאון אדיר וצדיק סבלן ונות יותר מכל הנחרים בו, וכבר האריך בזה גם הח' שפ"ר להגיד ישרו נגד כל המרשיעים אותו.

ן ולא עברו עליו עוד כארבעה שנים והזמן אינה לידו עוד סקרה כמוהו,

אשר תקפה בעצומיה כל כנסת ישראל ותאכל את כל נאות יעקב, ואם כי גם בפעם הזאת כל נוכל לחשדו בשום נמיה חצונית, רק כוונה מהורה לשם שמים. מיט שנב במשפטו על ידי מהירת דעתו ועטו חמדה, וזה הדבר:

בימים האלו בשבתו באלטונא הניעו העתק משני סכתבים ששלח ר' יקותיאל תלמידו של החסיד הרב ר' משה חיים לוצאט, חסידו של המפורסם הנודע בכל תפוצות ישראל, ובסכתבים הללו לא נשמר ר' יקותיאל הנ"ל בחזו מלפאר גדולת מורו חנ"ל, וימלא תהלת איש המופת הזה בסכתב לפני הגאון ר' העשיל האבריק ווילנא, ולהחכם ר' מרדכי יפה מווינא, אשר זה כשתי שנים ומחצה שנתנלה למורו מלאך קדוש אחד מן השמים המגלה לו תעלומות חכמה... והרבה נשמות קדושות מגלות לו דוי תורה והוא כותב על פיהם סודות נוראות במפרו אשר קרא אותו "זהר תנינא". וכדומה מדברים כאלו אשר עוררו את ר' משה חנניו לצאת לקראת נשק, והריץ את העתק שני הסכתבים לרבני וויניציאה בצורף מכתב קצר אשר יכתוב בו לאמר:

"אתם הרי ישראל מור הק"ק שבגולה, עליהם מוטל לקרוע על כתב זה, וכאשר הם [רבני וויניציאה] קרובים אל החלל, עליהם לדרוש ולעקור מן השרש חברה רעה זו קודם שתתפשט צרעתה בין החמונים, ולדון את בני החברה כרודפים את ישראל, ואני ארץ נפשי הצלתי, כ"ד משה זעירא דירושלם תוכב"א, חנניו. יום ט' מרחשון, ש"ק"י' הם לכם, לפ"ק, ע"כ.

ר' רבני וויניציאה לא אבו בזה הפעם לשמוע לקול הרב חנניו [לשוננו של ה' ראטהשטיין בספר נזיר אלקים], אף כי אמנם שכל דבריו בעניני האמונה היו כדבר מלך שלטון בעת ההיא, כי ידעו כי צדיק הרב לוצאט בכל דרכיו. אפס מדעתם את החכם חנניו כי בסופה וסערה דרכו... ויקרא אחריו מלא ברועי צאן קדשים הרחוקים, נועצו לשלוח לוצאט מכתבי הרב חנניו, ולהודיעו כי יגול מעליו חרפת מחורפו. אך זה משה חנניו הענו מכל אדם, לבש נאות בפעם הזאת, והודיע להם, כי נכונה בפי השמועה אשר יתראה אליו אהר קדוש מן השמים, אך לא תחשב זאת לסדרנת נבואה, רק נחלת שדי ממרומים אשר יזכו לזה גם השוכנים בחוץ לארץ.

ואחרי רדש ימים ערך הרב לוצאט מכתב כבוד להרב חנניו (1) ולהגאון

(1) ...וזה לשון מכתבו להרב חנניו ז"ל [מועתק גם בדיון] "לגבר חכם בעז... כמורה משה חנניו שו', מאשר יקר בעיני הדור רם בית אשר לשמע און שמעתיו שר וגדול בישראל איש חי רב פעלים, אמרתי לגלות בצדק אזנו ע"ד אמת ואמונה, ולהרים סדרך מכשול, כי הקרה ה' לפני דברי פי חכם חן בעברתו וקנאתו ה', ולשלום עמו וחסידי... אכן ידוע ידע בית כי לא כן אנכי עם אל, ולבי לא כן יחשוב, בקרב ישראל אודיע נאמנה. כי לא באתי בסוד

רייח קאצענלכוינין בעל כנסת יחזקאל, כי נקי הוא ממה שיטפולו עליו משנאיו שימשוך ידו עם רודפי קרים כת שיץ ימ"ש, והעיד על זה עדים נאמנים הגאון סחרי בשאן וחזתנו ר' בנימין כרן, ובדבריו אלו השיב חמת האגיו, והודיעו כי קרא דבריו באוני חכמי העיר, ויהי להם למנוחת לב, ובכל זאת לא חרל מלהוכיחו על אשר ערב לבו לקיים דברי יקותיאל שהם למורת רוח האמונה והתכונה, ועל ישיבתו בלי אשה, בהיותו בחור בן כ"ג שנה. ובחתימת דבריו הודיעו, כי אם ישוב מדרכו ולא ישב למדור בראש הוסיפות, גם הם לא יוסיפו להרגיזו. אך לצאמיו לא שת לבו לדבר ההוא, ולא אבה להפריד מעל אהובת נפשו, חכמת הקבלה, וילמד וילמד כתמול שלשום, ואז עלה עשן באפו של הרב האגיו, וכדודי אש התמלטו על רכני ויניציאה העומדים מנגד בקום בנים לא אמן כם להדית ארת ישראל... ומקצת רבני ויניציאה אשר הביטו עליו בעין רעה, שמחו בלבבם לקראת האיש האגיו אשר התקוסם לאויב לו, ולו לא עמדו להם יתר הרבנים לשטן, כי עתה נוספו גם הם על שונאיו להלחם בו נגד השמש, אז מיהרו הרבנים העוסדים לימינו, להודיע להגאון באסאן כי רעה גדולה נשקפה על תלמידו, אם לא יקום לעזרתו, ואז יצא הגאון ההוא לישע תלמידו הצעיר, ולהחביאו משוט לשון, וערך אגרת התנצלות לגאון הישיבה מויניציאה. ויעבר לפניהם זאת חיי לצאמיו מיום דעתו אותו, אשר בהיותו עוד עלם קטן כבר נוססה בו רוח כביר כי יהיה מופת לרבים בחכמתו וצדקתו. ינע בתורה בצנעה יורה דעה יבין שמועה, ולאיש אשר אלה לו לא יפלא כי אל שדי עליו יופיע. וכבר היה לעולמים כי מלאכי צבאות מגידים ליחירי סגולה, איש איש לפי בחינתו ושרשו, כהרב ר' יוסף קארו שנגלה עליו הסגיד בניקופולי, והרמ"ע מפאנו, ובעל מגלה עמוקות בקראקא, והאר"י ז"ל מטצרים קראו ה', ובעל מעבר יבק בויניציאה, והר"ם זכות במנטובה, וכל זה אינו ענין לנבואה, ויוסף הרב להודיע כי גם בטרם אאשר פרצה המלחמה כבר הרכה לחקור שרש דבר נמצא בתלמידו זה, ואין מספר לשו"ת שעברו ביני ובינו. ותוצאות כל החקירות היו: כי כל רו לא אנים ליה, ולפניו נגלו כל תעלומות חכמה, אין בו שערוריה, מתהומות צביה, ואין ברוחו רמיה, מסעשה חייה, [נחמיה חייא חיון], אך מלא חדושי תורה על כל גדותיו, כאפיקים שהזהב מרוקים.

חטאים, וכעצת פועלי און, הכותבים על קרן הצבי אין לנו חלק באלקי ישראל... ידעו כל עם ה', כי לא ממחויקי ידי עובדי עבירה אני חס ושלוס, כאשר חשב עלי כ"ת... ואתה אדוני הרואה כי לא בחרתי במצה ומרון ח"ו, לעשות עדרים עדרים, ונמצא שיש מתחלל... זאת לבד פליאה בעיני, איך כ"ת כמלאך אלקים, פה יצא לריב מהר? הלא אם הקר וחפש והוציא לאור אמת אשר מצא להם עון אשר חסא, יותר ירכה לבנו דיק ולשפון סוללה, אך סרס חקור דין הוציא דין... אחלי כ"ת ישיב נא מריב יד, כלנו יודעים כמה קשה המחלוקת... ואלקי השלוס שלום ואמת ינחילה... הצעיר אוהב שלום ורודף שלום, משה חיים לצאמיו, ע"כ.

ח אכן לשוא שקד הגאון הזה להצדיק מעשה תלמידיו הרמח"ל, כי בין כה וכה, והרב חאגיז והגאון בעל כנסת יחזקאל אסרו להחרים את לוצאטו ואת כל הקדה יושבי פאדובה, אם לא יתאמצו להסירו מדיעותיו וחזיונותיו, והטילו על שלשה רבני ישראל, ר' יוסף אירגאז מליווארני אשר נלחם עם חיון, ור' שמשון מורפורגא (מאנקונא1), ור' אברהם זרקא מקאזאלא, להעמיד את לוצאטו לפנייהם למשפט, ואחת משתים ישימו לפניו: לעזוב חלומותיו, או להרחיק נדוד לארץ הקדושה. אך הרבנים לא ענו דבר, וכראות הרב חאגיז כי שומע אין לו מאת רבני איטליא, שם פניו אל רבני אשכנז הקונים כל צעיר לימים הבא לגשת אל הקדש, הרבנים האלו גם כי לא נדרשו לשאלת חאגיז לנקוב שם לוצאטו להחרים, החרים בדרך כהלל כל אשר יויד לכתוב ספר בלשון הזהר בשמות מלאכים ושמות נשמות קדושות, ויבשר חאגיז זאת לרבני ויניציאה, אז ראו הרבנים כי לא עת לחשות, ויודיעו להרב באשאן כי סער נדוד מתחולל על ראש תלמידו, ולא אחר הגאון הנ"ל מלנסוע לפאדובה להכין אותו אל האיסור לאסור נפשו בשכועת האלה, כי בלעדי זאת לא יצא השלום למענהו. לוצאטו אשר לא חסרה פי רבו מעורו, חתם בדברים האלו: "הנני בא במסורת ברית נאמנה ושכועת האלה... לעזוב לחלומי... מעשות יחודים" באיזה לשון שיהיה2) בחכמת האמת בשם מגיד או נשמות קדושות, מפורש נ"כ שלל אפרסם שום חבור לשום אדם בעולם, עד אשר יעבור תחת הכקורת ממורי הרב ר"י באשאן, כל החבורים שחברתי בחכמת האמת עד הנה, ללגונם הטיב כאשר ייטב בעיניו, פאדובה ג' אב הת"ץ". ומתנגדי הרב לוצאטו בויניציאה... אכפו את לוצאטו למסור כל הספרים לרבו, וללגונם...

ז אך בכל זאת עוד לא נמלאה סאת לוצאטו...

ואחרי חקירות שרופות ומשפטים מעוקלים, שלח אנשים שופטי דת להעמידהו שנית למשפט, ולבקר עוד כל גנזי מכתביו ולהכביד ידם עליו... ורבני פאדובה מנגד געזו ועמדו, זרק מורו באשאן לבר לא עובו גם בעת רעה ההיא, ורבני ויני-

1) במכתב הרב לוצאטו להר"ש מורפורגו מיום א' י"א אייר הת"ץ [מועתק בהקדמת אלמנצי בספר לישירים תהלה], אמר: „מתחזק אני בתומתי לכסות דברים שכסה עתיק יומין. לא דרשתי ברבים כאשר חשבו עלי אנשים לא תמימי דרך... ועל המציאות לא תפול מחלוקת... לא עשיתי אותות, לא נתתי מופתים, לא גליתי עתידות, ואותיות לא הגדתי... והחכם ר"מ חאגיז כי קם היום לשמן להעלות חימה לא ירעתי מה חרה לו, כי לולי כהמולתו היתה שתיקתו עתה לא נודע מזה לעם הארץ דבר“.

2) החכם ראטהשטיין בספרו נזיר אלקים על תולדות הרמח"ל ישער כי שלשת המלים האלו "באיזה לשון שיהיה". נתוספו מאת מתנגדי הרב לוצאטו כי למה ישבע על דבר שלא הכריחו אותו הרבנים, ע"ש. ולהשערה הזאת נוטה גם ה' שפ"ר.

ציאה התמרסרו גם עליו, על תתו יר לתלמידו לחלל את השכועה, בהשיבו אליו הכתבים הגנוזים ת"י, ויתן לו רשיון גם לרכוב ולהדפיס ספרים חדשים. ומכלי אשר חכו על תשובתו, חרצו משפט להחרים את לוצאטו ולכער ספריו כגדש, ועוד ביום ההוא קראו כרזיל נוסח החרם בכל בתי כנסיות ויניציאה, והרב פאציפיקא בשר דבר החרם להקנאי הגדול האניו, ולכל רכני אשכנז פולוניא האלאנד ודענאסארק, למען יתנו ידם גם הם אל החרם ההוא, והנאון רי"ח קאצער נעלענכויגין ור' משה חאניו אמרו בעת הרצויה הזאת ללכת עוד הלאה לנוזר על כל צעיר לימים כי לא יהיו לנשת אל הקבלה, בטרם ימלאו לו שנתו הארבעים, הרבנים עמדו לדבר הזה מנגד, ולא יצא לפועל רק כעשרים שנה אח"כ, על יד אסיפת רכני פולוניא שקיימו הדבר בלי מערער.

אז ראה לוצאטני כי בין סרכים וסלונים הוא יושב בארצו, וישם פניו להפרד מאבותיו, אשתו וילדיו לבוא אמשטרדמה... וקרב לשער כי לו היו הנאון בעל כנסת ישראל והרב הגדול הר"ם חאניו כמחיצתו של הרמח"ל ז"ל עידן ועידנים, והיו רואים דרכיו הישרים, לא היו מהירי משפט לחרוץ עליו משפט מר וקשה כזה, עליו ועל ספריו, אשר בסכתם ועל ידם נאכדו מעמנו פנינים רבים ויקרים, ולא נשארו ליכרון לדור אחרון. אולם גם אלה אשר נשארו בקרב עמנו חאירו לארץ ולדרים, במקצעות רבות של דרושים ומוסריים בנגלה ובנסתר.

י ונשוב לזכרון תולדות חרב ר' משה חאניו ז"ל, כל הימים אשר ישב הרב חאניו בעיר אלטונא היה ידיד יקר ומודע נאמן להנאון הרב בעל כנסת יחזקאל אשר קדם פניו באהבה, ובשנת התצ"ד הדפיס ספר מהדורא כתר א להר"ש איידליש ז"ל, ברשיון והסכמת הנ"ל, ואח"כ עלה כלבכו לשוב לאה"ק ארץ מולדתו בחצרות אלקים חיים, ומזכיר זאת בהסכמתו על ספר הסתערות מלך הננב על מלך הצפון, לר' יעקב לונדון, ומזכיר שם בחתימתו בלשון הזה: "המניח את ביתו והולך לקנות שכיטה בעיר גרולה של חכמים וסופרים, היא ארץ מולדתי, אשר אותה נפשי לקבורה נתאווה משה זעירא דירושלם, בסדר כתות לסאור, שנת כי בשמחה ת'צי'איו" [תצ"ז]. ובשנת ה' אלפים תצ"ח, שב הרב ז"ל לארץ הקדושה, ויכלה בה טפחות ימיו האחרונים. [בספר ירושלם שנת תרמ"ב מביא שאחרי שובו מערי אירופה בחר לו לשבת בעיר הקדש צפת, ומסבת מחלתו נסע לעיר בירושה, ושם יצתה נשמתו לאור באור החיים, ויושבי צפת לקחו גויתו ויקברוהו בעיר היותר סמוכה לשם אשר מאה"ק, והיא עיר צידון. ואיני יודע מקור לדבריו, ואדרכא, בספר שה"ג להחיד"א שהיה קרוב לזמנו, "מובא שבא בשנת תצ"ח לעיר צידון, ואחרי איזה שנים היתה מנוחתו בעיה"ק צפת", עכ"ל. ומשמעות דבריו שנפטר בעיר צפת, ונקבר שם.

וכתב בספר שה"ג [מע"ג מ' קכ"ג]: שהרב הגדול הרמ"ה ז"ל היה קרוב לחמשים שנה בחוץ לארץ, ובכלל האריך ימים קרוב לחשעים שנה, ע"ש. [לפי דבריו אלו תהיה שנת פטירתו של הרב ז"ל בשנת תקכ"א ליצירה, כי נולד שנת רל"ב, כנז"ל אות ב', וזה לא כמשמעות דבריו לעיל שכתב שבשנת תצ"ז בא ליצרון, ואחר איזה שנים היתה מנוחתו בעיר צפת]. יהי זכרו ברוך ונשמתו לחיי העוה"ב.

יא ואלו הם ספרי הרב הגאון הרמ"ה ז"ל, לכר החדושים הרבים שהוסיף בתוך ספרי מר אביו וזקנו הגאונים ז"ל. והם: א] ספר "לקט הקמח", קבוצה של דינים רבים וחדושים מספרי ראשונים, שני החלקים הראשונים הדפיסם באמשטרדם שנת תמ"ד, ושני חלקים האחרונים הדפיסם בשנת תע"ב.

ב] ספר "אלה המצות", מסודר כל מצות התורה לכל פרשה לפי סדר הרמב"ם, והטעמת דברים נוחים ויקרים.

ג] שו"ת "שתי הלחם", שו"ת מגאוני הדור מה שכתב והשיב על דבריהם ושם שקיל ומרי עם הגאונים הר"ש קוסטא, ור"י בריאל האבד"ק מנטובה, וניסו הגאון ר' מנשה חפץ האבד"ק וירונא, והגאון ר"ש אגילון האבד"ק אמשטרדם, ושם כתבי הגאון בעל חק יעקב, והגאון היעב"ץ ז"ל.

ד] ספר "משנת חכמים", בשמונה וארבעים דברים שהתורה נקנית בהם דרושים ערכים ומושכלים, מלאים מוסר וירא שמים [הוצא לאור בשנת תקצ"ג].

ה] "פרורי פת הקמח", על דינאל, נדפס עם ספר חבצלת השרון.

ו] "כד הקמח", מצורף עם קונטרס זכרון לבני ישראל, ועל הרוב ישנם שם לקוטים חדושי תורה מגאוני הדור שנשא ונתן עמם.

ז] "אסיפת הכללים", מאסף למחנות הכללים בדרכי התלמוד [בתוספת מרובה

בעשר ידות], ור"י יוסף במהרי"ל מק"ק מאראנא, לקט המחודשות שבהם וצרפם לס' תחלת חכמה. וחכריתות, והדפיסם ברשיונו בעיר אמשטרדם שנת תס"ט. ולכד כל הספרים הללו ימצא הקורא שו"ת רבות מהרב, כספרי הגאונים בני דורו וביחוד בספר שכות יעקב].

(1) [ועוד חבר: ספר שפת אמת הנזכר לעיל. צרור החיים הנהגות מוסר והוא המשך לספר צרור המור לאביו נדפס שנת תצ"א. מלחמה לה' וחרב לה' כתבי חרם ע"ס מהימנות דכלה ועל חיון (אמשטרדם שנת ער"ת) שבר פושעים נגד חיון. (וינדרן 1714) [מאוה"ס, ותולדות הפוסקים אות למד. לקט הקמח]. ומלכד הספרים שיצאו לאור על ידם והוא סדרם. הנזכרים לעיל אור קדמון להרדב"ז. והאורות הקדושות נמצאת הקדמתו על ספר בן המלך והנזיר. דפוס מנטובה תפ"ז. ובו הוספה של משלים אשר אסף חכם אחד, ונראה שהחכם חוה הוא הרב המני"ח [קהלת משה No, 1456]

יב ונוכיר כאן מתולדתו של הרמ"ח לוצאט, ישיבתו ותלמידיו:1).

...בהיותו קרוב לעשרים שנה, נלוו אליו חברים ורעים ידידים אשר קבע אתם ישיבה ברוח קדושה וטהרה, אשר נוססה ברוחם, ויקבלו אותו עליהם לראש וסורה, כאשר דחברו בו רי רוח אלהין קדשין וחכמת אלקים בקרבנו. ויתאספו יחדיו בבית המדרש "אור תורה", אשר נוסד ע"י הנכיר הצדיק ר' שלמה רוקח מפאדובה. וזה סדרי הישיבה הקדושה אשר הסכימו החברים הקדושים ליתר שם ה' יתברך בסוראו וקדושתו עליהם, כפי מה שמצאתי בחוברת כתב יד מהתקנות הקדושות אשר רשמו שם הדברים לזכרון, ונמצאת באוקספורד Reg. 32, וזה לשונם:

"אלה דברי חברית, אשר קבלו החברים הבאים על החתום עליהם... ונעשו כלם כאיש אחד לעבוד עבודת ה' וזה אשר קבלו עליהם:

ללמוד למוד קבוע שלא יפסוק בבית המדרש בספר זהר הקדוש, וילמוד כל אחד חלק, זה אחר זה, מאחר עלות הבקר עד מנחת ערב [חוץ משבת ויום טוב, ופורים ותשעה באב, וערב שבת וערב יום טוב מחצות ואילך].

ואלה הם התנאים שהתנו בלמוד זה: א] שלא יהיה הלימוד נדר, שלא יכשלו בעון נדרים; אבל יהיה בכל חוקף וחומר שיוכל הפה לדבר והלב לחשוב.

ב] שלא יופסק כלל, אלא אחד ימלא מקום חכרו ויתחיל קודם שהפסיק הא'. ג] אם אחד מהחברים ילך למקום קרוב או רחוק, ישלימו הנשארים, ויחשב כאילו היה גם הוא שם.

ד] שלא יהא הלמוד לשום צפוי גמול ושכר, או פניה אחרת, רק לתיקון כלל ישראל.

ה] שיוכלו לצרף בזה גם הלמוד הכללי של ר' משה חיים שאומר חצי שעה חרושים בכל יום.

ו] לחבר יום ולילה בלמוד הזה.

ובספר ברכת אליהו להרב אליהו אביד אוליינוב. שנדפס בווינובק תפ"ח. יש שו"ת קצרות על דבר איזה מנהגים מהרב משה חאגיז [קהלת משה 1757]. ועוד הגיה את הספר תוב חת מגולה והצר גחש של ר"י אירגוס נגד חיון. נדפס בלונדון בשנת עת"ה. וכתב שם הקרטה נמצאה נגד חיון וסיעתו. א. ר—ן].

1) [הרב פרומקין הכניס בכתב יד של ספרו בפרק זה את כל תולדתו של הרמ"ח לוצאט באריכות מרובה מה שאסף מדוי לצורך ושאר המקורים הידועים. ואנכי השמטתי את התולדה הזאת. מפני שאין לה שייכות לחכמי ירושלים. אבל מצאתי ראוי כן להכניס את שלשה הסימנים הבאים כאן עד סוף הפרק שנוגעים אמנם רק לתולדתו של הרמ"ח ותלמידיו אבל הדברים חדשים ולא נודעו עד היום. וכן אני נוהג להשאיר את ה"חרשתי" שבחוץ בכתבי היד. גם מה שאינן שייכות לישראל לתולדות חכמי ירושלים. א. ר—ן].

[ז] שלא יכוננו בלמוד זה שום תקון פרטי, או לכפרת עוונות.
והחותמים על הכרית הזאת הם:

שמואל חזקיה בכיר מכאל מריוויש, יצחק בכמ"ר שבתי מארינו, יקותיאל
בהחסיד מוהר"ל סוילנא, יעקב ישראל בכה"ר אברהם חזק, שלמה בכה"ר אברהם
זיינה, יעקב חיים בכמ"ר איסר.

ואלו אשר נוספו לעבוד עבודה ה', והחותמים שם דהם: ר' יקותיאל הנ"ל,
ומרדכי בכה"ר רפאל. ועוד חמשה חבירים, וזה אשר קבלו עליהם:

[א] לעבוד באהבה שלמה בלי שום צפוי שכר לעצמם כלל, וכל שכר מעשיהם
ומצותיהם הטובים נתונים במתנה לכללות ישראל לעשות נ"ר ליוצרים.

[ב] עשו עצמם כאיש אחד לעבוד עבודה תמה שכל מי מהם שיעשה איזה
מצוה, תחשב כאלו נעשית מיד כלם, אך את אשר יחטא אחד מהם לא תחשב
על חברתם.

[ג] לאהוב איש אחיו באהבה ואהבה ולב טוב, וכל אחד מוכרח לקבל
תוכחת חבירו באהבה, בלי שום כעס ושנאה, רק בשלום ורצון לפני ה'.

[ד] שלא לנלות שום דבר אלא ברשות ר' משה חיים. אך הרשות נתונה לר'
יקותיאל גורדן, לגלות מכל עניני המדרש הזה [מה שאין רשות לאחרים] לנלות
כפי שיראה בעיניו, לפי הצורך והזמן כאשר יתן ה' בלבו.

[ה] חיוב על כל החתומים לבוא בכל יום שבת קדש, ללמוד מה שלומד
ואומר הרושים מוהר"ר משה חיים נר"ו בשבת אחר מנחה עד ערבית.

[ו] לשמור פה ולשון מכל דבור רם, ולהתנהג בכבוד ראש וזמור גדול
מפני השכינה הקדושה בכל דרכינו ועסקנו.

[ז] שלא לזלזל חס ושלום בשום חומרא ומנהג של ישראל, אלא לעשות משמרת
למשמרת, להיות נקיים לפני ה' אלקי ישראל.

[ח] שלא להרים קול כלל בבית המדרש אפילו במה שמותר לדבר, חוץ
מלמול והגמרא.

[ט] שלא לעשות שום דבר חדש בבית המדרש הק', כי אם ברשות ר' משה
חיים נר"ו, ולר' יקותיאל ניתן הרשות לעשות כל מה שירצה, כשיצטרך בכל
שעה אשר יתן ה' בלבו.

וזה אשר קבלו כל החברים הקדושים הראשונים והשניים:

[א] להשמר מלומר דבר שקר הרחק מאד, ולהשתדל שיהא כל מוצא שפתם
אמת, שאם יאמר אחד לחבירו אמור אמת יהיה עליו כשבועה היותר חמורה.

[ב] לומר עשרת הדברות ותרי"ג מצות בכל יום.

[ג] למיים כל שתא סדרי משנה בכל חדש.

[ד] לעשר הימים בתענית, העשירי יהיה קדש זא"ז [ר"ת זה אחר זה].

עוד הוסיפו בלמוד הזהר חקה, ללמוד גם כן אחרי חצות בלילה, חוץ מלילות אשר בסוצאי יוהכ"פ עד אחר א"ח, ולילה שאחר תענית ט"ב, וחוץ מהוראת שעה, וזה יהיה ביד ר' משה חיים לצוות כרצונו. כל הני"ץ קבלו עליהם לתקן ולא לעות כ"ף, והחוטא ישא עונו, ושום פגם לא יעשה בקדושה כ"ף.

וזה משפט הבית המדרש הקדוש ומדר למודו של כמו"ה משה חיים:

שלא ידברו שום דבר שאינו דברי תורה על השלחן שלומד שם ר' משה חיים נר"ו ואפילו בכל שאר בית המדרש, חוץ מן הלמוד לא יוכל איש להתמהמה בדבורים, אלא ישכו על השלחן באימה וכיראה, ברתת ובוזע. וכהר"ר ישראל מן החכמים הראשונים אשר נבחר לכך, יאמר לכל החכרים: תנו כבוד ל' ה' אלקי ישראל. ומיד יכופו כל דחחכירים ראשם, ולא יוציאו שום מלה מפיהם. ואפילו באמצע הדבור יפסיקו הדבור באימה רבה. ונס שלא בעת הלמוד וחוץ מן השלחן כשהחכרים ידברו דברים של חול, או דברים בטלים, יש רשות לר' יקותיאל לרמוז לר' ישראל לאמר: תנו כבוד, ומיד מחויבים לשתוק, ואפילו חוץ מבית המדרש. ואפילו יהיה חם ושלום איזה מחלוקת בין החכרים, יכול אחד להשתיק חברו, באומר לו: תן כבוד לה', ומחויב חבירו לשתוק.

עוד הוסיפו קדושה על קדושתם, שלא לדבר בכל מדרש הקדוש הזה שום דבור לבטלה. וזה אשר קבלו עליהם:

בכוא כל אחד בהמדרש הזה, תהא השאלת שלום שלו בכפיפת ראש: יהי כבוד ה' לעולם, ישמח ה' במעשיו, והיושבים יענו: יהי שם ה' מבורך. בצאתו מבית המדרש ילך לאחוריו, ויאמר: ברוך ה' מציון, וברוך שם כבוד מלכותו.

ובכוא מהר"ר משה חיים נר"ו, יאמר: יהי ה' אלקים עמנו, כאשר היה עם אבותינו. ואשר יהיו בבית המדרש, יענו: ה' עוז לעמו יתן, ה' יברך את עמו בשלום. כשישב מהר"ר משה חיים על שלחנו ללמוד יאמר: רם על כל גוים ה', ועל השמים כבודו. וישיבו החכרים: מי כה' אלקים המשפילי דראות. ואז יאמר כהר"ר ישראל: תנו כבוד לה' אלקיכם, ואז יכופו ראשם, ויזמינו עצמם ללמוד, ולשמוע הלמוד מה שידבר מהר"ר משה חיים החדושים, באימה וכיראה, ואז יאמר ר' יקותיאל אל החכרים, אלו הארבעה דברים: (א) שימו לבבכם להיות סקויים ומצפים לישועת ה', צפוי שלם וקו חזק. (ב) הכנעו לפני ארון כל, וכעפר נפשכם תדום, תפלת עני שפוכו לפני ה' בלבבכם. (ג) אהבו את ה' אלקיכם אהבה שלמה, בלב תמים ונפש חפצה. (ד) הדבקו באלקיכם וחיו. ואז ידרוש ר' משה חיים, ובשעת אמירת החדושים יהיה אחד על כסא הלמוד חקוק, שלומדים שם ספר הזהר בלי הפסק.

עד הנה עזרונו ה', ואלי יעזבונו ואלי ימשנו לעד, עד כי יבא שילה ולו יקחת עמים, כדבר שנאמר: אז אהפוך אל עמים שפה ברורה ונו, והיה ה' למלך על כל הארץ.

ושנים חברים נתבררו עם מהריר משה חיים נרין, שיהיו מפקחים ומשתדלים להעמיד כל הסדרים האלו על תקונם, וחתמו על זה שלשתם לעמוד על משמרתם, לעבוד את ה' באמת ובתמים, והם: משה חיים בכמהריר יעקב חי, יקותיאל בהחסיד זיל מוילנא, משה דוד וואלי בכהיר שמואל וואלי.

ולסודים וזמנים שונים הוקבעו בקיץ ובחורף לחצות הלילה וליום, ומקומות הוקבעו לכל בני הישיבה, ר' ישראל מארזני לימין רבו, ר' יקותיאל לשמאלו, ר' יעקב חזק לימין, ר' יצחק מארזני לשמאל כו, כו'. וחתמו שם דבריהם כהיר משה חיים ובני הישיבה, בזה הלשון: "ויהי מקץ שנתים ימים, שנות חיים, חיים היא למחזיקים בה, חיים היא למוציאיהם בפה בשקלא וטריא, בפלפול ומכרא, לן יאות לברך על המונמר... שהביאנו עד הלום, תהלה לאל אין שטן ואין פנער, ואין צוחה ואין יוצא ומכטל הלמוד הקדוש, כי זה שנתים ב'ה... ועוד שנה שלישית נכנסת וכאה. עכ"ל עכתי' בגנזי אוקספורד.

יותר משנתים ימים התקיימה החבריא הקדושה הזאת בישיבתם הקדושה עפי הסדרים היפים והנפלאים, ברשות מורם ומנהלם הצעיר ר' מח"ל, עד כי שלטה בם יד השם. ע"י שניאה קלה שלא נזהרו אחדים מהחברים האלו ברוחם, והם ר' יצחק מארזני ור' ישראל טריוויש שהיו מכללי החברים הראשונים שלו, מלגלות סודו לחכם ירושלמי אחד, כמובא במכתב הרב הוצאמי לרבני ליוורני, אשר בלכתו לעיר ריניו לקבל פני מורו הגאון ר' ישעיה באסאן שהוקם שם לרב, הראו התלמידים האלו ספרי מורם להחסיד הירושלמי ר' רפאל ישראל קסחי, שליוו צפת אשר השתומם מאד על חכמת הוצאמו ז"ל, וימלא פיו תהלתו לפני חכמי העיר, ויבשר עז כחו וגדולתו גם במכתביו להרב באסאן, וז"ל: "שם בביתו של הרב הקדוש המקובל אלקי נמצאתי, ושם הייתי בראש השנה ויום הכפורים, וישבתי י"ב יום בביתו, וראיתי פלאות איך הוא כותב הכל בלשון הוהר נמור, וראיתי פירושו לקהלת ותיקונים, וגם הוא מחבר ספר זהר חדש על דרפרשיות, ועד פרשה ויצא כבר היה לו ארבעה חבורים, ונשתוממתי על המראה ובאמת הוא דבר פלא לא ראיתי כמוה. כ"ד העבר ישראל רפאל קסחי, ע"כ. ועל ידי זה נודע גדולת הרב רמח"ל גם לר' יקותיאל, אשר נדבק אחריו הרבה, כי חשקה נפשו לעמוד חכמת האמת, ור' יקותיאל לא נזהר ברוחו, ויכתוב מזה להר"ם יפה ולהגאון ר' העשיל, והגיעו הדברים להרב חאניז שהרעיש בם את העולם. [ונראה שהכתב יד הזה שהעתקנו לעיל מגנזי אוקספורד, נכתב בשנת הת"צ ליצירה. אחר אשר עברו שנתים ימים מאז אשר התכוננה הישיבה, כי

מכתב הרב לוצאטני לרבני ליוורני ומכתב ר' יקותיאל המובא בספר תוה"ק שנכתב שנת ה'ת"צ, מובא שם שזה אך חדש ימים שהוא משמש אותו].

יג' ואלה המה תולדות הרב ר' יקותיאל בהחסיר ר' לייב מוילנא, אשר בליטא: קורותיו וסבותיו עד כואו לעיר פאדובה, כפי אשר מצאתי בכתב ידו בננוי אוקספורד. וזה לשונו שם: בהיותי עוד על ארץ מולדתי אשר כמעט כל נדו"י ארץ השכימו על פתחי, וגם קראתי כראש הומיות בתוכחת מוסר כלשון למודים אשר נתן לי ה', ולא נשאתי פנים לאיש, לא לישיש וחכם או בער, וגם חכמתי היא חכמת הרפואה עמדה לי, גם כי לא לחכמה ולא למלאכה חשבתי... ואני כאשר בינתי בהכמה הרעה הזאת מאסתי, ואמרתי בלבי מתי אעשה גם אנכי לביתי בית משכן נשמתי, ...ואז נדרתי לעלות לארץ הקדושה, לשאוף אוירא דארץ ישראל, אולי אמצא כופר לנפשי, ונשענתי על משענת הגביר הנדיב המפורסם כמו"ה שלמה רוקח, אשר הבטיחני לתת לי די פרנסתי, סך מסוים שנה בשנה די לא תעדי, ושלח לי ספרים רץ אחר רץ למחר נסיעתי, וכתב: "עיניך לא תחוס על כליך", ואני עשיתי כאשר צוני, ובזבזתי כל אשר לי במסלמים ומכרתים בחצי שוים, וגם בית גדול מכרתי, ולא קבלתי המעשר מכדי שויו, ושמתי לדרך פעמי בהוצאות רבות, וחשבתי כי אמצא הכסף צרור באמתחת הגביר הנכבד, אך כבואי לא מצאתי את שאחבה נפשי, כי לקח אותו אלקים, וחיים לכל ישראל שבק, ולא ידעתי אנה אפנה, עד שרחם ה', ונתן בלב נדיבי וקציני עם ה', אשר חוברו יחדיו להחזיקני פה בבית המדרש הנקרא "אור רמורה", אשר נתיסר ע"י הגביר המרום הר"ש רוקח הצ"ל, והיה כל מבקש ה' יבא ללמוד חנם אין כסף, והנה עברו עלי זה עשר שנים, ולא עלתה בידי לגדל תלמידים בעלי תורה, כי כאשר התחילו לציין ציץ שושנת התורה, כבן י"ג י"ד יצאו מחוצה לבקש מחיתם... עד כאן לשונו.

מכתביו של ר' יקותיאל מנדולת רבו הנזכר, כתוב בספר תוה"ק. ומכתבו להגאון ר' העשל סועתק בספר קריה נאמנה לה' פין. ומכתבו לר' מרדכי יפה ימצא הקורא בס' דברי י"י. ובאוצר הספרים באוקספורד ראיתי ממנו ספר שלם כתב יד נקרא "מר ינוקא ומר קשישא", מיוסד בשאלה ותשובה מתועלת למודי הנסתרות, ע"ד ספרו של הרב שר שלום. בספר שבילי אמונה.

יד ובחוברת כתב יד הנז' Reg. 32, אשר מצאתי באוקספורד מצאתי השתפכות נפשו של ר' יקותיאל אשר יתאר בה מצב הזמן ההוא, ואמר בתפלתו: "רבש"ע מה נשתנינו מכל אומה ולשון, בנלות ארוך כזה, אשר לא נשמע כמוהו בעולם? ועם כל אריכות הגלות הזה אנחנו מקיימים כל התורה עם כל כך חומרות וגזרות דרבנן, וישועה לא נמצאת לנו ואעפ"כ אנחנו מקיים וחוזרים ומקיים

בקיוויים אין מספר, עליך הורגנו כל היום במיתות משונות, ועומדים בכמה נסיונות ובכמה מיני עלילות של שקרים שמדינה פולין מעלילות עלינו, שאוברים דם יחשב לאיש היהודי דם שפך, מדמי הנוצרים שמשמים היהודים בתוך טצות שלי בצוה, שוכו שמים על זאת! שקר אין לו רגלים. ונס זה מן התוכחות שנאמר בנו: גם כל חלי וכל מכה אשר לא כתוב, וגו', כי וראי זה לא כתוב בתורה ולא בשום ספר של יחיה, שהיהודים צריכים דם של מצוה, אשר נאמר עליהם כל דם חיה ועוף, וכמה נהרגו ונשרפו על נורא עלילות כאלו, למה יאמרו הנוים עלינו שהחלפת אותנו על אומה אחרת הם ושלו? צא ובקש אנה ואנה, ולא תמצא אומה כישראל עמך, אשר בכל דור ודור יש בהם כמה צדיקים וצדקניות... ומי כעסך ישראל? גוי אחד בארץ, אשר אין נבלעין בין האומות, ונשארים גוי אחד בכל מקום שהם, ונהרגים על קדוש שמך, אלף ותרס"ה [שם כתוב ותס"ה, והוא טעות הקולמוס כי הרב הזה היה תלמיד הרמב"ל, ונכתב זאת שנת התצ"ו] שנים ימי רעה נגר פנינו, ואיך לא תקנא צור, ואיך לא תנקום על הרג חסידך, ועל חלול הדר דתך? לא דור אחד, ולא עשרה דורות שאנו בנלות, ועד מתי ננשש כעור באפלה? ולא תנלה לנו אורך אפילו מרחוק, להחזיקנו שלא נפול בשחת דם ושלום. עד מתי תהיה התרתך נסתרת מעמנו? עד מתי נקוה לאור, והנה חשך? עורה, למה תישן ה' קומה לישע עמך, לישע משיחך. ידעתי ה' שאין אני ראוי והגון להתפלל על עצמי, כשיב על אחרים, אמנם כאשר הבטחתי לעבוד עבודה רצויה לפניך, לתיקון שליכתך ולתיקון כלל ישראל, כן אני מחזיק היום הזה, את הבטחתי לעבוד השוכ בלי צפוי שום תשלום שכר, ואת הטוב שעשיתי באלו הימים שמגדתי עצמי בחרד ללמוד חמשה ימים ביום ובלילה, אני נותן מתנה לתיקון כלל ישראל בלי שום ציפוי שכר מזה, לא לכפרת עונותי, ותזכני להיות מעובדיך בלבב שלם, ותרחי עבודתי רצויה לפניך, כו'.

עוד שם כתפלה אחרת, ואמר: איך שתלמיד חכמים [שבזמננו] בזוים ונבזים בעיני עמי הארצות עד שחרפה להיות תלמיד חכם, ומי שעוסק בתורה נחשב לעלעל ולקלם. ואומר שם: אתה ה' הוה דן לכף זכות גם לעמי הארצות, רמבזים את צומדי התורה שהם אינן יודעים משכח התורה, והם רחוקים מן התורה מרחק רב, כי לא נוסו באלה. וגם מי שאינו מאמין בנאולתן שלי ישראל, ראה עליהם זכות, כי מי יוכל להאמין בלות כיב ארוך שכבר חלפו ועברו עלינו אלף תס"ה [צ"ל תרס"ה] שנים. גאותותינו לא ראינו, ולפי רבות השנים פליאה נשגבה בעינינו איך הם נשארים יהודים, עם כל הרשע שיש להם מן נויים. גם נא את אלה גם את המבזים את התורה ונלה להם איזה גם מנפלאותיך? אם לא ישובו אליך? או שלח נא עבדך אליהו, לבשר הגאולה, אם לא יכירו ויודע כי אתה אלקינו. אם לא יגדרו שנתם לבוא לבית התפלה ללמוד תורה

לשמה, תחת אשר המה סרוחים על ערשותם עד חצי היום. אלקי! כמה מרגליות טובות חיית מוצא בהם גם בעמי הארצות וברשעים אלו! עכ"ל.

פרק תשיעי

עלית ר' יהודא החסיד האשכנזי ושאר החכמים מבני סיעתו.

א ... המכיר ומתבונן במהלך הרוח החי ושכיב האמונה ששררה בימים ההם ודפקה בעז חסנה בקרב ישראל, ידע ויבין המסלול שהתוו למו חסידו ישראל אשר התפקדו תחת דגלו של הרב ר' יהודא חסיד אשכנזי מעיר שידלובצ'י אשר בקרבת העיר גרודנו, ועלו בהסון להר הקדש בירושלם. המסע הזאת הרעישה את העולם בעת ההיא, ורבים השתוממו על חרף נפשותם של הרבנים האלו בסכנת הדרך הרב הזה, שרובם היו בעלי תורה ואנשי מעשה, ובהם גם זקני בתי אבות, וראשי ישיבות, אשר נשאו לבבם לעבור ארחות ימים, לבא לעיר קברות אבותינו לתכלית אשרם הרוחני, ולפנות דרך בחצרות ה' בעבודה התמיכה, וברוח נשאה ונעלה, היא רוח התקוה הקזה שפעמה בחדרי רוחם, כי יצוה ה' למענם ישועתם שיחו, וכא יבא לאחרית הימים ולא יאהר. לא דאנו מאומה לאחריתם, ונבחר להם מות מתיים, ואך זאת היה כל תפצם וישעם אשר יגיעו לארצות החיים להתהלך לפני ה'.

הרב ר' יהודא חסיד כבר היה בש' תל"ח בעיר וירונא אשר באיטליא וישב שמה ששה חרשים, והוא היה מן האוסרים את הרקיקין הדקים שנעשו נפוחים באפייתן, מלאכלם בפסח, אך רבני איטליא התירו אותם, [שו"ת חרמ"ז סימן כ"ב, ושו"ת דבר שמואל להר"ש אבוהב סי' רצ"ד]. אחרי ימים שב לארצו לפולוניה, ונהרו אליו תלמידים רבים, ומחשוכי תלמידיו היו: ר' משה ב"ר ישעיה כ"ץ, בעל ספר "מטה משה" על הגדה של פסח, ור' גדליה מסימייאטיין בעל ספר "שאלו שלום ירושלם" [כו מסופר עניני עיה"ק, בניני חומותיה, המערות וקברות הנביאים, ופטירתו של טורו ר' יהודה, נדפס בברלין תע"ו] 1). ור' זלמן פישהויף, מחבר ספר "זמירות ישראל" [פ"פ תע"א]. "ע"י הרב ר' שאול סקראקא הוכרחו לעזוב ארמט פולוניה, מתחלה יצאו רק ל"א משפחות שבספרם היה ק"ב נפש", [כן כתב הר"ד כהנא בתולדות רי"ח אשר בספר כנסת ישראל שנה א', וכתב זאת

ע"פ דברי ח' שודט שכתב שלי"א משפחות שהיו יותר מן ק"כ נפשות הלכו עמו ונדרו לבלתי קחת אוכל למו פיהם לפני צאת הכוכבים, רק מה שכתב שהוכרחו לעזוב אדמת פולין ע"י הרב ר' שאול. כתב זאת ע"פ מכתבו של ר' שאול להחכם צבי, ואמנם אין שם זכר לזה שעל ידו הוכרחו לעזוב מקומם, וגם אין הדעת מסכמת שיניע תוקף נזרתו על שלי"א משפחות לעקרו ממקומם ללכת כאשר יתהלכו אם לא בחפץ נפשם ורצון עצמם]. שם באונגריא עמדו להנפש ולחכות עד אשר יתאספו כלם יחדיו, וכ' יום ויום נוספו במספרם עד אשר התפקדו עד אלף וחמש מאות איש [דברי ח' שפעננער בספרו האשכנזי שכתב: באביב שנת 1699 [תני"ט]. באו לאונגאריא כאלף וחמש מאות יהודים ללכת לארץ ישראל, ולחכות קץ הנאולה], בתוכם היה הרב ר' קלינימוס, ור' נתן נטע מהאנני, והרב ר' יעקב וילנא [כן כתב הרד"כ הנ"ל והוא וכן ח' גרעטץ גשענו על דברי הרב הגדול ר' יוסף שווארץ שנשמך על ההנדה, חסועתקת בספר ירושלים לה' פראנקל שר' קלונימוס בעל הנם היה בזמן הזה, וחשבו שהיה מכלל החסידים הגלולים עם הרב ר"י חסיד, אבל כבר גליתו מקומם בתולדות הרי"ק הנ"ל והראיתי שהרי"ק היה במאה הקודמת בשנת השי"ח ליצירה, וכן מה שכתב שהר"י וילנא נלוח ניכ עמו אין הדבר כן, כי כבר קודם לזה היה בעיה"ק, והרב רנ"נ האנני מצאחו שם ונלוח לחברתו בלמודי הנסתרות]. ור' ישעיה חסיד מזבארז, ור' וואלף ה"ר מלובלין, ור' גדליה מסימיוטיץ. ובספר כנסת ישראל מביא עוד: מהרי"ח באסקאוויץ בעל הפירוש תוצאות חיים על פרשי שהדפיסו באמשטרדם תקכ"ד, כתב על אביו ר' יעקב בר"ח קראקאויר דיין וריש מתיבתא בניש שהיה ג"כ מחברתם ועלה עמו לירושלים, ואחרי מות אביו שב עם אמו לחוץ לארץ, ויחי לדיין בבאסקאוויץ, והוא היה האחרון לחברת רי"ח והתפאר בזה מאד. ונמצא גם כן מחברתו הרב המו"ל ספרי הזוהר באמשטרדם דפוס פרופס שנת תע"ה, ר' משולם פייבוש בסו"ה יצחק דיין דק"ק ווארט סנזע היילפרין מתושבי ירוש' עיה"ק, וכתוב שם: "זעירא דמן חבריא של החסיד המפורסם מריה יודא סג"ל ז"ל". ולדעתנו כיון שם על הר"י חסיד ז"ל.

המסע. הנדולה ההיא הרעשה את ארץ אשכנז וכל מקום עברם, כי לא נשמע מסע כבודה כמות מימות רבותינו הצרפתים חסידי פרוכניצא שנסעו בחברת ר' יהונתן כהן מלונגיל, בשנת ר' אלפים תתק"ע ליצירה. לזית חן הופיעה על ראשי העדה הזאת הנרעשת בלחברת יה, אל בית אלקי יעקב, "קחלה גדולה מאד נעלה" — [לשוננו של הר"ר נתן נטע האגני שנלוח לחברתו, בספרו מאורות נתן]. "צדיקים ילכו בם, כל ירא וחרד לרבר ה' וזקני בתי אבות, בעלי ישיבות, מאלפי קרבא בהווית דאבוי ורבא... מלאים זיו מפיקים נוגה ומהפכי ביפי דמרא, סתרי התורה, רבנן קדושי הן הן המרכבה בעלי חכמה בעלי סברא. בעלי תלמוד גדול

ומעשה רב... ועילא מנהון צדיק יסוד עולם, לראשון לכל דבר שבקדושה, מלא רוח חכמת, מלאך ה' צבאות הוא, כל קביל די רוח קדישין ביה אשתכחית, הוא הרב הסופלא חסידא קדישא, נור אריה יהודא, דרב חיליה ורב גובריה, ראיתי את ההרים וחנם רועשים, מתקדשים ומטהרים שכרו דרך לעצמן, בחדא שיטה קיימי קומו ונעלה אל המנוחה ואל הנחלה זו ירושלם.

בכל המקומות שעברו שם להקת החסידים ההם עשו רושם רב והתקוררות עצומה לתשובה לתפלה וצדקה, רבים מהם ענו נפשם בכל ימות השבוע בצומות וסנופים, לא ישנו יותר משתי שעות במעת לעת, ולא שכבו במטה מוצעת, מרי יום ביומו הלכו למבול במים, וישבו והגו כל היום בתורה ובתפלה, ובכל לילה ולילה חגו ושננו בספרי המקובלים, וביחוד בספר הזהר, ולא אכלו בשר רק משבת לשבת. בראש עמד הרב ר' יהודא חסיד, ואחרים מבני לויתו הרב ר' נתנאל ור' יצחק ור' שאול, סבכו לפעמים בעיירות לאסוף כסף לצורך מסעם, ור' יהודה היה דורש בהרבה בתי כנסיות בהתקוררות גדולה, והגיד דברי מוסר ותוכחה אשר לקחו לב שומעם, "אך לאסונם נטפל להם בדרך גם מלאך רע, ויבא גם השמן בתוכם, הוא האיש חיים מלאך או מהלך, אשר טינא של השבתאית היתה בלכבו, ולבסוף נתגלה קלוגו עיי רבני ירושלם אשר הרפוהו והחרימוהו, וגם הוא ואחרים סמתי סודו נלוו להם על דרכם, והנוסעים האלו לא חיברו בם ובמעשיהם, כי לא נחשד בעיניהם, כי היה בחוקת למדין" [לשונו של הרב בעל תורת הקנאות, וימפר שם: כי ר' שאול ב"ר העשיל הראב"ד בביהמ"ד בקראקא פנה בשאלתו אל החכם צבי, וענה לו החכם צבי ז"ל: "כי מלאך רע מהזיק בידיהם של השי"ן יסח שמו, ובני סיעתו של ר' יהודה חסיד התרעמו על החכ"צ, כי שמעו שדבר עליהם רעות, וביחוד מה שכתב על ר' חיים "ומלאך רע יענה אמין"]. ואם אמנם שכבד מקום בואם נתקבלו בספר פנים יפות, וגם באלטונא מקום משכן כבודו של הרב חכ"צ ז"ל, דרש ר' יהודא חסיד בבתי כנסיות בהתקוררות גדולה, ועשה רושם רב אצל הסוחרים (עמ' 1), מים היה להם האיש חיים מלאך למכשול ולפוקה, והיה המקור לכל הרעות והצרות שבאו עליהם אחרי כן.

באותו הזמן אשר רבים מהנצפים להסמך ההיא יצאו למדינת מעהרן ואונג-נאריה, יצא הרב ר' יהודא למדינת אשכנז, ויבוא לאלטונא, ומשם לפראנקפורט, ובא עד עיר ווינא, ובכל מקום בואו היו תומכים אותו ביר נדיבה, ביום עלישי לאפריז שנה זו [לשונו של ה' שפעננער] היה דורש עוד בפראנקפורט, וכאשר חשיגו די כסף, נסעו דרך האנאוי ופירטה לניקלסבורג, היהודי העשיר שמואל

(1) הגאון הרב ר' עמדין בהגאון החכ"צ יספר שר' יהודא חסיד היה דורש בהתלהבות עצומה ובכחית, והיה הלך גם בעזרת נשים וספר תורה בידו, ודורש להן דברי כבושין, ועל זה סיחה בו אכיו הגאון ז"ל, וגור עליו בחרם שלא לעשות כן.

אופנהיים החשוב בחצר מלך אוסטריה, שכר כערם שתי ספינות והשיג עכורם תעודות מסע לנסוע דרך הראנוי לים השחור לכוא לקאנסטאנטינופול. אבל בדרך הזה לא יצאו כי עם מועטים עם מנהיגם חיים מלאך, ורובם נסעו עם ר' יהודא חסיד, וילכו דרך ויניציאה לארץ הקדושה. וחמש מאות איש מהם מתו בדרך [ר"י ישראל חלק ח']. כשנת תס"א בשלישי לחשון באו החסידים האלו ירושלימה, וכבוא הנוסעים האלה לעיה"ק, קדמו אותם רבני ירושלם בכבוד, כמו שמספר לנו הרנ"ג האנני בספרו מאורות נתן, וז"ל: "ויהי כי עלינו בפדוארי ירושלם, ויתרדו כל העם וחוקנים. וקא בדחי רבנן מפני מראית העין, על הקבוץ הנבחר הזה הנכנס בהיסח הדעת, שמחים אלי גיל מרגני אבתרייהו". שמה מצאו מקום לשבתם בדי ר א ל מ ר א ג' א, הנקרא גם כיום די ר א ל א ש כ א נ ז, על שם האשכנזים שהיה להם עליו חזקה משנים קדמוניות, המקום ההוא היה שםס מאין יושב, והחזיקו בחורבת המקום ההוא, ונקראת "חורבת ר' יהודא חסיד" עד היום הזה על שמו [בספר חבת ירושלם מוכא שנאמר לו שראו שם"ח בחת"י ר"י חסיד ור"ג על סקנת החצר הזה, והרבר קרוב להיות, יען שהישמעאלים החזיקו במקום הזה ורצו לנרשם מהבית הכנסת שהיתה שם, וחתמו ר"י חסיד ורנ"ג השט"ח והתחייבו להם לפרוע חתוב].

אך יד ה' היתה בס, ופגעה מרת הדין בהטוב שבהם "ותוך שלשה ימים לביאה הוציא ה' כלי זעמו [לשוננו של הרב מאו"נ], ומחץ ראש הסדר ויצאה גזרה: טול הראש שבהם, שקיל שרגא, המאור הגדול, יהודה עלה ונתעלה בשיבה של מעלה. ויהי מאז פנה הודה פנה הדרה של החברא, ויממנו וישוחו מעוצר רעה ויגון... ואנכ אסיפה כי נאסף הצדיק ורובא אבתרייהו אנשים חכמים וידועים נמנו מזה לשמי מרומים, תהא נשמתם צרורה בצרור החיים, והנשארים דוויים נאנחים ונאנקים לא מצאו מנוח... כי הלכה המחיה חסורא מחסרא... ולא היה מזון שתי סעודות, כי אם לזאת כל הארח לחברא יצא איש איש ממקומו וזכירו עמו משולח ונעזב, אלה ואלה מפה אבדורי אבדור", עכ"ל.

ונוסף על כל הצרות הבאות על ראשי השארית הלו, הרגיוז קנאים מנוחתם והציתו אש החשד אשר היה בימים האלו על כל התומכים זאת חכמת הקבלה אם לא נמוטו פעמייהם ברשת הצבי שכור. והרשד הזה מצא לו מהלכים באמת על בני סיעתו של חיים מלאך שבאו שם גם הם. ויהי ללחב אוכלת על כל בני החבורה הזאת, פליטי מות ודבר, ותהי להם המלחמה ספנים ומאחור, מבית ומחוץ, כי רבים משלומי אמוני ישראל היו מטתנגדיהם, ועל ידם רדו גם סחרחרי הריב שכעיר אשר פחדו שלא יכרת עץ לחמם בנללם וחשבו זאת לקנאת ה', לשרשם מארץ חיים כחץ לשון נוקמת עדי אשר ספו תמו מן בלהות, ואך מעטים הם אשר נשארו והיו עוד לקבוץ קטון ודל, ובמשך שנים לא כבירות הלכו גם

המה הלך וחסר, עד אשר נמוטו לגמרי. ונתקיים בהם דברי החסיד הרב שמואל חיים ישעיהו האבדיק פראנקפורט שהפציר בהם שישארו באשכנז, ולא הסכים לעצתם ללכת לעיה"ק מפני הרבה טעמים הכמוסים עמדם, אך המה לא נענו לאמריו והיה כשנגה היוצאת מלפני השליט אשר פתר לאמר: "והיא לא תצלח", וכן עלתה להם.

לא רחוק מקבר הרב חנ"א ומערת הרב ר' יצחק האטום על הר הזיתים אשר על פני ירושלם קדמה, נמצאת מערת קברות בכוכין מסולאים זה על גב זה. שמה מצאו להן קן, נפשות החסידים הקדושים אשר מסרו נפשם באהבת ארץ אבותינו, ונקראת גם היום "מערת ר' יהודא חסיד". לזכרון עולם לנפשות הצדיקים המרוממים האלו. וקבלה ביד זקני העיר ששם ספון חלקת מחוקק ריה"ח ואחרים מתלמידיו. המערה ההיא מופלאה במינה, חצובה בשן סלע, וכדופנוניה כוכין סתומים, בכותל הדרומי שלש שורות זו ע"ג זו משבעה שבעה כוכין, וכנגדה בכותל הצפוני שלש שורות כאלו מן ששה ששה כוכין, ובמזרחי ג' שורות מארבע ארבע, ולבית כניסתה בצדה המערבי שלש שורות מן שלש שלש כוכין ס"ה ששים כוכין סתומים, ובקרקע המערה מונחים כעשר אבני ציון למצבות אשר לא נטמנו ברצי עפר עדיין, כל החכמים הקדושים הספונים במקום הקדוש הלז המה בני האשכנזים, אבל לא מצאנו ציון וכתובת חרותה, רק שלשה ציונים אלו: "ציון קבורת הישיש אברהם צרפתי", "קבר הישיש כה"ר יצחק אשכנזי" "קבר המפורסם כה"ר יוסף אשכנזי".

מחדשי הרב ר' יהודא חסיד לא נמצא לנו זכרון בספר, אך מבני חבורתו נשארו הנהות על ספר זהר חדש, כמובא בספר שה"ג שבידו נמצא ז"ח מזקנו ר' ישעיה אזולאי מונה הנהות רבות ואמתיות מרבני אשכנז המקובלים שכאלו בחברת ר' יהודא חסיד ז"ל, עכ"ל.

הרב ר"י חסיד ז"ל לפי עדות תלמידו ר' גדליה מסימייאטיץ בספר "שאלו שלום ירושלם", עלתה נשמתו למעונה ביום ו' מרחשון התס"א. תהא מנוחתו כבוד וזכרונו לחיי העולם הבא.

ב הרב המקובל ר' נתן נטע ב"ר יהודא ליב מנהיים אב"ד וריש מתיבתא בעיר האגנוי והמדינה, עוד בעלוטו ימיו בהיותו סמוך ונשען על ש"ח חותנו הנכיר ר' מיכל בעיר מאהליב, זרחה שם-אור תורתו, ושקר על התורה רעין ואלו עם תלמידים רבים שעטרו סביבו ושתו בצמא ארץ דבריו, ובשפע קדש מבורם הצליח ה' דרכו, והנה נהירין ליה שבילי דאורייתא למצוא דברי חכמים וחדושים, אחרי זאת נתקבל בעיר האגנוי לרב ואב"ד, וינהל אותם בתום ואמונה. ולשמע מסע החסידים תחת דגלו של הר"י חסיד ז"ל גדלו גם הוא

עמיתם, ובבואו לעייתק ירושלים אחרי סות החסיד הנ"ל נקרא לבית מדרשו של ר' חנאן ר' אברהם ריוויגו, ושם מצא את ידיד נפשו ואהובו ר' יעקב ווילנא ורמנעם לו חברתו לשקוד יחד על התורה יומם ולילה. וכאשר מצאו גנזי כתיבות ידות מגדולי הסקובלים אשר פתחו לפניהם שערי הנסתרות, חברו שניהם ספר נכבד אשר נקרא על שמו - מאורות נתן ויאיר נתיב, והוא ביאור לספרו של הרב פאפוש הנקרא מאורי אור, [ועיין לעיל שגם הרב ר' נתן שפירא חבר ספר בשם מאורות נתן, אבל הספר הוא לא גרפם עדיין].

וכאמור, לא ארכו הימים, והחסידים בני לויתו של ר' יהודא נשארו בכל רפי מרביתם הלכו לעולמם הצדק, ויתרם נפוצו וילכו באשר התהלכו מחסם מושלי ארץ העריצים ובזי הנשך אשר אכלה בהם, נוסף על המחסור הנורא והכפן אשר פגע בהם, רבים ברחו מצריסתם, ואך שרידים ויחידים נשארו עוד בירושלים, ויועצו באספה כוללת מעדתם, וינזרו על הרב ר' נתן נטע לשוב לחזק לארץ להושיע לאחיו האשכנזים, למען תהי להם עוד שארית וגיר בארץ הקדש, ויעבור ר' נתן נטע דרך מדינת אימליא ויגיע לעיר ריניו, אשר הרגיע שמה מעט מתלאות דרכו ונלוה שם לחברת זקן בית הקבלה הרב ר' בנימן כהן תלמיד חבר להרמ"ז ז"ל, והיה אומר שמעות והלכות ממנו, והראה לו גם ספר קול הרמ"ז אשר הפציר בו להביאו לבית הדפוס, ומשם עבר לארצו ולעירו מאנחיים, וסדר והניה את הספר הזה בעזרת הר"ר שמואל ברוז, וה' הצליח דרכו להביא לבית הדפוס גם את ספרו מאורות נתן, ועשה גם כן פרי טוב לטובת הנדבאים והנאמנים אשר בעיר הקודש ירושלים [כל זה נעתיק מספר מאורי אור ועיין]. ובכל זה לא הונח למו כמובא לעיל בספרנו, שאחרי שנת תפ"א נעקרו כמעט כל האשכנזים מעייתק, ונשארו שם רק שרידים אחדים בהחבאם מפני הגוים חישמעאלים אשר צררו אותם, ולא נודע לנו אם שב הרב ר"נ עוד לעייתק או לא.

ג הרב החסיד ר' קלונימוס, מפורסם לכל אנשי ארץ הקדושה בשם ר' קלונימוס בעל הנם ובאים לבקר את קברו אשר כשפולי הר הזיתים. על יד נחל קדרון, ואין שם כל ציון רק גל אבנים גדול, וכל נוסע בשובו לחוץ-לארץ לוקח אחת מחלוקי אבנים האלו לקיים משה"כ ורצו עבדיך את אבניה. ומשיבים האבנים האלו כבואם עוד הפעם לעייתק. הגדות שונות ומפליאות מספרים מפלאי איש המופת הלוה, בדברי כתי ודפוס, וגם החכם פראנקל אסף בספרו "ירושלמי" ולפי דבריהם חי הרב הזה בשנת ד' אלפים ת"פ. ונשען על הספורים האלו כתב הר"ר גרעין בספרו שגם הוא היה מפליטי החסידים ומכני חבורתו של ר' יהודא חסיד. אך כלם יחד שנו בדבר כאשר נעלב ענינו מהם, ולא מצאנוהו במקורו ושאונו אך ממעיני ההגדה המסופרת בע"פ, אך אנחנו מצאנו מקורו

וענינו להרב ר' אברהם היות כהנהות הספר שלמי חנינה ושלמי צבור לחנאון ר' ישראל יעקב אלנאוי, אשר חי בשליש האחרון לסאה החמשית, וכתב שם: ששם את הענין שאירע בימים הראשונים בתוככי ירושלם בימי רבי קלונימוס חקבור שם. ואם אירע הדבר הזה בשנת ת"פ, לא היה כותב שאירע זאת בימים הראשונים ומפי וזשמועה מכיון שאירע הדבר קרוב בזמנו. ולכן אין ספק אשר חי החסיד הזה תקופה רבה לפני זמנו. ואולי היה הרב הזה ר' קלונימוס ב"ר יעקב, שהיה הרב הראשון לעדת האשכנזים בשנת ה'ש"ה ליצירה, והוא וכיד חזקו את הסכמת הנגיד לענין פטור מסים, ורבינו הכ"י מביאו בתשובת מהר"ק סי' י"ד, וכספר מדבר קדמות מערכת יו"ד מביא שהאר"י ז"ל אמר חדושי תורה משמו. כמובא אצלנו בספרנו זה בחלק א', ע"ש.

ך לא לנו דבר המשפט להוכיח בין בני חברתו של ר' יהודא חסיד ובין מתנגדיהם, ואין ספק שהרבה מהם נאחזו ברשת, בסעיפי האמונה המשוקצת, על ידי חיים מלאך ומרעיו, וכפי שספרו רבים, יצאו כמה מהמונם גם מכלל הדת אחרי אשר נכרו עליהם הצרות ונתפזרו לכל רוח, אך גם זאת ברור שהשטן מצא לו כאן מקום להטיל דופי גם בקדושי עליון ובצדיקים החפים מכל פשע, ולהאדיב גם לב נפשות זכות ונקיות. תחלת הלהב יצא מקנאי ירושלם, מעדת הראשונים, על ידי המכתב ששלחו על פני חוצות, והקנאי ר"י עמדין קבץ המכתבים ועשה מהם מסר דטפחות בנינו להסוללה שהציב נגד הנאון ר' יהונתן מפראנ ז"ל, וכמצולת קו משפטו נשפטו גם המה, ואמר עליהם שכלם הם מחברת דשבתאים.

ואלה המה חכמי ירושלם החתומים על הכתב ההוא, ששלחוהו על ידי ר' מיכל בחדש אייר שנת תס"ה, נגד בני סיעתו של הר"י חסיד ז"ל: ר' יוסף בהרא"ג, משה ב"ר צבי הירש, ר' עובדיה בהרב המאוהב ר' ישכר בער, ר' נחום בן הנאון הגדול ר' גרשון אשכנזי, ר' יהודא ליב ב"ר אליה איש ליפשיץ, ר' אברהם ב"ר שמואל גאסמיל סופר סתם דעיה"ק, ר' משה ב"ר מרדכי מהערישוני, ר' דוד ב"ר עוזר הי"ד מאובן, ר' דוד מעבל ב"ר שמשון נינצבורג, ר' משה ב"ר מנחם מענדל ב"ר כוון צורף מפראנ.

ועיין עוד בספר כנסת ישראל, לה' שפ"ד שנה א' ובהנהותיו בספר ד"י בציון ד' שכתב בזה"ל: "מכל האמור בציונים שם ובטאמר הר' דוד כהנא בטאמר חברת ר' יהודא, אי אפשר עוד בשום פנים להחליט. כי היה ר"י חסיד מאמין בש"ק". וע"פ בספר תוה"ק כל הענין, וגם ענינו של ר' ישעיהו חתנו של ר' יהודא חסיד כאשר הזכר הוא וכל הכנסיה לחוץ לארץ, ועיין בספר לחישת שרף, מענינו של ר' ישראל לובלינר ומעשהו במצרים, וברוך היוזע האמת.

פרק עשירי

יחס רבני ירושלם אל התנועה השבתאית¹

א פרטי המאורע הזה מראשיתו עד סופו מובא בספר דברי ימי ישראל לדודר גרעץ חלק ח' פרק ז', אבל עלינו לחקור, אשר אם אמנם שהשכיל המחבר הזה לתת לפנינו ספור שלם נאה ומשוכלל, בכל דרכי כת השבתאית והנספחים עליהם. הנה לא נהג בעצמו מנהג מופרים נאמנים. כי כאשר לא נאמן לבו לחכמת הקבלה, לא רבק לאהבה את הוניה בכלל, והשקפתו על חכמי ירוש' בפרט, הכריעה לו תמיד את הכף לחובתם עד שהרבה לחפאות דברים גם על גדולי האומה החפים מכל פשע, וגם על נזרי עם ה' המתנוססים על דגלם לתפארת שלא היה כם גם צד חשד הסינות הארורה הזאת. וכיסה כבודם בקלון לעשותם לסינים גמורים ושבתאים. המחבר הזה שלא הכיר חכמת הקבלה אלא כמובנה השטחית, נכנס חוץ לגבולו וחוץ למקומו להרשיע גדולי עולם אשר לא ידעם רק ע"פ אומדנות קלות ושיחי מפל מעדי שקר שכרר לפי דעתו, לתת לחרם יעקב וישראל לגדופים—בכטויים חודרים שאינם מהנימוס לאיש משכיל להוציאם מפיו.

ב קטרונו על חכמי ירושלם ורביהם עוברת כל גבול, שם כחלק ההוא צד 237 יכתוב עליהם שהמה "פתיים" "בעלי הזיה" "פדאים" "עומדים על המדרגה התחתונה בהתפתחות השכל".

על אבי חכמי הקבלה, עמוד התיכון לחכמת האמת. האחד אשר ברר והניף החכמה הזאת כסלת מנופה. הרב הגדול בנגלה ובנסתר ר' יעקב ׀ צמח מאנוסי פורטוגאל, כתב המחבר הזה [צד 285] לאסר: "בקפיצה אחת דג מבית כנסת הקתולים בפורטוגליה לבית מדרשם של מקובלי האר"י והרח"ו בצפת, ואח"כ בירושלם היה לכלי הפץ ביד מפיצי הקבלה המעשית" וגם

1 [הרב המחבר רא"ל פרומקין ז"ל, האריך בפרק המיוחד הזה לספר את כל תולדות המאורע השבתאית באריכות מרובה, מאוסף מספרים ומחקרים. ובקנאתו הגדולה לכבוד הרבנים יצא בכל עוז נגד הח' גרץ בדברי ימי ישראל, על האשימו רבים מהרבנים בנסיתם לשבתאות. הרב פרומקין מרבה להתבטא קשות ולעקוק את הח' גרץ על שנכנס בגבול שאינו שלו, ולדעתו לא ידע הח' גרץ את חכמת הקבלה ולא ירד לעומקה. אנכי השמטתי את רוב המאמר שבכתב יד, מפני שאיננו שייך לתולדות חכמי ירושלם, והשארתי רק הדברים המצדדיקים את חכמי ירושלם כאשמת השבתאית, ואיזה דברים קטנים אחרים שיש בהם חרושים מכי, כמו כן השמטתי את רוב הכסוים הקשים נגד גרץ והשארתי רק מעוסם שבאו בתור תשובה ישרה להתקפותיו הקשות—עם הכסוים המרים—של הח' גרץ נגד חכמי ירושלם. א. ר.—].

הח' שפיר לא העיר נגד דבריו, אך הוסיף עליהם לאמר: כי באמצע ימיו התיחד...[מספריו שחבר נדפס רק ספר קול ברמה [במקום הזה נפלטת טעות קל מקולמוסו. כי לעינינו גם ס' נגיד ומצוה, שיצא לאור באמשטרדם תע"ב וס' זר זהב על השו"ע]. ...מזה נראה כי עפ"י הדרך רוחו כבר היה מוכן ומוכשר כל צרכו לקבל רגורת שבתאי צבי" עכ"ל. ואין אנו יודעים אנה הדרך לבב החכמים החם לחשוד את האיש הזה בשבתאות? כי גם אם נאבה לעשות נפשות וקהל עצום לתורתם כל נוכח לגרר אחריהם האנשים שלמדו חכמת הקבלה בשלשים שנה כטרם שהחלה השבתאות להראות פעולתה ובטרם שנוצר גם מחולל הכתה הזאת אם לא שנחליט ח"ו שחכמת הקבלה בכלל היא שבתאית ואם כן יכניסו בכללם גם הרב היעב"ץ והחג"י, וכל הוגי החכמה הזאת? והנה היעב"ץ ראש קנאי השבתאות יכתוב בספרו ממש להיפך. וז"ל בספר תורת הקנאות דף כ"ה: "בשנת תכ"ה כשבאו ש"ץ ונתן ובלבלו את ירושלם לעת כזאת לא היו כל כך חכמים בירושלם כי אם שלשה: היינו שני המאורות הגדולים, הגאון הגדול והמקובל ר' אברהם אויגה [צ"ל אמינו] והמקובל אלפי ר' יעקב צמח המפורסם בכל כתבי האר"ז והנ"י סניף להם הר"ר שמואל י' יצחק, ואלו השלשה לא האמינו בדברי ש"ץ אדרבא פזרו מסון רב עד שגרשו אותו מירושלם" עכ"ל. וגם זה המחבר העתיק את דבריו ואמר: "אף שנראה מגביע להיעב"ץ שראשי סגנדי היו הר"י צמח... אבל לא היו מוכתרים במעלת חרבנות" [כמו הר"י חג"י] [שם צד 559] וה' שפר נטה בזה המקום מדרך האמת והצדק.

ומה שכתב שבקפיצה אחת דלג מבית כנסת הקתולים וכו'. דבריו אמת! כי קפיצה כזאת, ממאורות צפוני, מבתי האינקוויזיציה לבתי שם ועבר. מבתי התפת להיכל האל המיוחד. ולעבור בדרך הקפיצה הזאת גם כל שערי הנגלות התלמוד והפוסקים, רמב"ם ושו"ע, אשר עבר עליהם הרב בששה שנים. ועל כל ננוי הנסתרות חדרי בראשית ומעשה סרכבה. אשר עבר עליהם בשמונה עשרה שנה כעדות בן דורו נאמן בית התולדה וגדול סופרי הזכרונות ר' דוד קונפורטו בעל קוה"ר, קפיצה כזאת, אין ספק שלא יעשוה בני גילו של המחבר חנו. אך העילה שמצא בו שהיה מאנוסי פורטוגאל, לא תחשב לבושת לפני צדיק וחסיד כמותו אשר נמלט מפח יוקשים והאיר תכל בחכמתו, וגם לא נהנה ממנה ולא מכר אותה בכסף. כי טרף ביתו ולחם עולליו הביא מחכמת הרפואה שבידו. וכמרש בן דורו הנ"ל שהיה ירופא מובהק מוכתר בעונה ויראת חטא וגם לאום ישראל יענדו אותו עטרות לראשם ולא יבושו בצדיק וחכם כמותו. כמו שאינם בושים עד עולמי עד ביתר שרי ישראל מאנוסי ספרד כהרלב"ח זר' יצחק קארו. ושאר קדושי עליון שהיו לאור גוים ולתפארת בעמם.

ג על הגאון המקובל אלפי ר' אברהם אמינו יכתב המחבר הזה: כאשר

נשאל [אמינו] מאת הר"י ששפורט ע"ד שכתאי צבי הרריש ולא חשיב כל מאומה. וההשקפה הקרובה: שלא זכה להתנרות כהשבתאים להשחית בזה מקור הנדבות הכאות מחוץ לירושלם עכ"ל [צד 257] גם זה אינו אלא תואנה להשליך קיקלון על כבודו של הגאון הנזכר שהוא הראשון להנחרים בהש"ץ, כמו שהזכיר הגאון יעקב ז"ל המוכא למעלה. וגם לא חסד עינו מלפור כל חונו לנרש התועב חזת. ונס כאשר הועירו אותו רבני קושטאנטינא לתהות על קנקנו של נתן העזתי, לא פחד מלהתנרות בו אולי ישחית מקור הנדבות ואעפ"י שכל ירושלם הם תמיד עניינים ושרויים בחסר ובכפון. מ"מ חסד עשירים גדולים לכבוד אלקים במקום חנוק במוסנת ישראל וסכנת הכלל, ואין להשקפה כזאת נוכעת אלא משנאה עמוקה לגדולי הדור שבירושלם אשר כל חכמי דורם חדרו ממעלתם, אבל נפש היפה רחש: שאמנם השיב הרב אמינו להר"י ששפורט. ולא הניע מענהו מפני רוחק המקומות או שלא פרסמה הרב ששפורט לאיזה מבה.

ד עור הסתבר בשבט פיו לבלע נחלת הגאון ר' משה ב"ר יונתן נאלאנמי האשל הגדול ראשון לציון ראש גאוני דורו ומורו של רבינו בעל הפריה ולהכריתו מקהל אמונים, באמרו עליו [צד 559]: שהוא היה מהנוטים אחרי התועב הש"ץ ומחשבו כחשבון החכמים המבשרים שרצו ברחובות איזמיר להמליכו, ופרסמו את משיחתו, והש"ץ חלק להם בטובו ארצות לממשלת, אבל אין הרעת והשכל נותן לחשוב כן על הרמ"ח ז"ל, כי אלוהיה כזאת לא היו השבתאים שוחים מלפרסם זאת בכל תפוצות ישראל אשר ראש נלות ישרון הראשון לציון מירושלם ואבי גאוני דורו רץ אחריו להמליכו.

גם הנולד בלה לא היתה נושאת לו פנים ולכה"פ היה להם להזכירו בספר התולדה בתארו שהוא הראש"ל מירושלם, וכבר נליתי טעות הדברים שאין זה הרב גלאנמי רק חכם אחר הנקרא בשמו, והוכחתי שם מגופה של עדות ע"ש. וכיו"ב מעו גם זולתו לחשוב זאת הגאון הנז' לאחד מרבני קושטא שהחתימו השבתאים על מכתב מזויף א' עד שמצאו מעותם, כי החכם מקושטא חרם עצמו במקיא משה בן יאברהם גלאנמי ולא בן "יהונתן" כשם הרב מירושלם.

וכיו"ב העיר הסתבר עצמו על הרב ר' שמואל פרימו הרב סאנדרינופולי שאין זה הפרימו סופרו ומזכירו של התועב. אך במקום הזה. וכן אצל הגאון הקדוש ר' דוד יצחקי אבי ראש הקנאים. הראש"ל ר' אברהם יצחקי נתנו עיני המחקר לחשכם ממחזיקי הש"ץ ובאמת היו חכמים אחרים שנקראו גם כן בשם.

ה וככה הכה בשוט לשונו, ולא חס על כבודם של ישראל את הגאון המפורסם כחכמה ויראת חטא, נזר ישראל וקדושו ר' משה זכותא מאיטליא

ואדרבא כפי כתב יד מאחד השבתאים שמצאתי בבודליאני באוקספורד Opp. 109 התרעמו השבתאים עליו ועל חכיריו הנאונים שמעכבים את הרכים מלעשות תשובה ודורשים בשווקים וברחובות לקעקע ביצתם של חכמת הנזכרת, ויוצא מזה שלא שקט הרב הזה כלל במכונו. ולזאת למה נדיננו לכף חובה? וכן יחפא דברים על חסוקול הישיש ר' בנימין כהן...

ן כן ישמוץ בזעם אפו גם את הגאון ר' אברהם ריוויג' וישליך עליו שקוצים בדרך הלכו, ככל מקום שמזכירו, שהיה מכלל הסינים השבתאים ולא שמצא עליו תאונים או עדות באמת או בשקר. עילה קטנה או גדולה. כי גם עדות מזויפת לא נמצא עליו בספרו. אך זאת לבד שידע בו שהיה אהוב וידידו של הרב בנימין כהן. ולמד ממנו חכמת האמת. דבר זה היה די לפניו לחרוץ עליו את הדין ולקבוע אותו בין הסינים. אבל לו נציב גם אנו נגד המחבר הזה עדותם של בני דורו אשר חיו בזמנו והכירו היטב את הגאון ר'א ריוויג' ז"ל כמו עדותו של הגאון האמתי רב הרבנים בדורו ר' אברהם ברודא. והחסיד ראש קנאי הדור, לבני סיעתו של השי"ח הגאון המפורסם ר' יוסף שמואל האבד"ק פראנקפורט, והרב הנדול ר' יעקב ווילנא, ויתר גדולי ישראל, נראה שעדותם מברעת נגד השערות שדופרות ובתיבות נאלהות שמצא אצל הזויפנים בני הכת הזאת להטיל דופי בעמודי עולם לנבל שמם וזכרם ולקשותם למתועבים ומינים. ונעריק בכאן רק ראשי דברים מעדותם של נאוני הזמן על הגאון ריוויג' הנזכר אצלנו לעיל פרק ו' אות ו' בארוכה. וז"ל הרב ר' אברהם ברודא זללה"ה: "זה האדם הנדול בענקים הוא הרב הגאון הנדול תנא דאורייתא כו' אברהם ריוויג', אין דור יתום שהוא שריו בתוכו! אשרי העם שלו ככה!". והנ"ר יוסף שמואל אחר שחנך מלחמה נגד השואפים לחכמת הקבלה, אומר: "אבל חיו לדמות מלתא למלתא... אחד הוא אברהם בדורותיו! מלא כרשו בנגלה, עד שזכה להיות זקן ויושב בישיבה... ראוי הוא להשתמש בכבוד אלקים כו' והר"י וילנא יכתוב עליו: "קים לן דלא אשתכח כוותיה אלא חד בדרא" וכיו"ב הם דברי יתר המעידים ומוכא לעיל.

ומאשר ידענו מהנהגתו של הרב ריוויג' בכל ימיו. לא נראה לנו כשביל סח לחשדו בשבתאית. אם בגלל ממון כבר היה עשיר מופלג מעוכן אביו הגביר. עד שהחזיק כל בית ישיבתו על חשבוננו, האכילם, וירשקם והזמין כל מחסורם. ואם לשם תאוה לחתיר האסור עליו בדרך יתר השבתאים, ידענו בו שעוד הוסיף על עצמו סיינים ופרישות ולא נהנה מאומה מכל חיי העולם הזה, כי היה קדוש וטהור מרחם וגם חסיד עצמו על דברי תורה והנהגה עם בני ישיבתו בכל כחו. וגם בלידה נדר שינח מעיניו ומאסף אותם בכל הצות לילה ולומר אתם מעומד שלא תחטפנו שנה. אם מפאת קוצר השגתו, הן ידענו שחיה לו שכל חריף ולבו

לב עמוק, ועמד על שרשן של דברים הן בגללה והן בנסתר, וגם אלו, היתה בו שמץ מינות היו לא היו מסנים אותו באחרית ימיו בהיותו בירושלם לראשון לציון על מקומו של הרמניה ז"ל. וקנאי הדור לא היו מתרצים בכך להעמיד אותו אלוף לראשם כי היו בודקים אז בירושלם לכל איש בכל מיני דרישות וחקירות. ומוכרחים אנו להגיד שגם אם נכתם עונו של הגאון הזה בעיני חריר גרעטץ, לא תראה בו התולדה הנאמנה דבר רע כהאיש הרם הזה לדבר אחרי ממתו חלילה. ואחבתו עם הרכיך ז"ל כל תהיה לפוקה ל"ו ולמפגע, כי הוא רד עם אל, ועם קדושים נאמן.

ז כן סמך עצמו הסחבר הזה על עדותו של הנוכל השבתאי נחמיה חיון, לעולל בעפר כבודו של הגאון הרב ר' יעקב ווירנא אביו של הגאון הנדוד בן מלחמתו של החיון החכם צבי ז"ל. חקנו של הקנאי המרעיש היעביץ ז"ל. לתתו למרצח נפש ישראל שהתיר דמו למיתה. בגלל מה שלא עשה מי שברך לחיי חשיך בהיותו בעיר בודון. והנה כל מי שיש לו סוה בקדקדו יבין שאין זאת אלא ערות מזויפת מהשבתאי הזה להפיל קוצים בעיני מתנגדיו וסחרימו החכם צבי ז"ל וגם להרהרם היה ראוי במקום הזה להלן דינו במרם שחרץ משפטו עליו כדיניפ עיי עדותו של השבתאי, כי אין הדעת נותנת שרב גדול כרי ז"ל יעשה דבר שלא מהדיון במקום שפיוכות רמים. אבל זולת זאת הנה זיוף העדות הזאת ניכר מתוך דבריו שהעתיקם בסי חצר צבי וז"ל: "מר צבי [החכ"צ ז"ל] בן יעקב. הוא יעקב המאמין הנדוד בש"ץ אשר היה בעיר בודון... מסר נפש להריגה בו, והוא שקר מכואר כי לא נתקבל שם בעיר בודון לרב אלא בשנת תל"ח ליצירה, אחרי סותו של הש"ץ בשנת תל"ז כאשר נכרת כבר גם זכרו ושארותו, ובלי ספק נבטלו אז גם ה"מי שברך" שעשו בעדו לחייו. וכומני המחזמות בשנת תכ"ז ישב אז לכסא הרבנות בעיר ההוא הגאון בעל שער אפרים חותנו של הגאון ר' יעקב הנ"ל, והנה המחבר הזה הזכיר המאורע הזאת על עיר ניקלסבורג במדינת מורביא ולא על עיר בודון, ובלי ספק הרגיש כסתירת הדברים כמו"ש אבל בידוע מעולם לא היה הרי ז"ל בניקלסבורג, וכל נשיאותו ברבנות היה אך בעיר ברודא ומריביטש, ואחר כך בעיר בודון.

ח עוד הוציא את כל רוחו על בני סיעתו של ר' יהודה חסיד ועשה אותו ואותם לשבתאים גמורים, וקצה האחרון של תורת הסוד, התנגדות ומשטמה קזה לתורת התלמוד ורבוי אלקות בפרצופים שונים. ואשר אכות השיטה לדעתו היו ר' יהודה חסיד הנ"ל וחיים מלאך. ואעפ"י שהוא עצמו כתב בצד 583 בזח"ל: "שאי אפשר לומר בהחלט על ר' יהודה חסיד שהוא שבתאי" וכן יעיר ה'

שפיר ואמר: "פרטים רבים ימצאו הקוראים ע"ד ר"י חסיד בכנסת ישראל להחכם כהנא אבל מכל האמור שם ובמקום הזה אי אפשר בשום אופן להחליט כי היה ר"י חסיד מאמין בלבו בשי"ץ". [ע"ש צד 583] ובכ"ז ישנה טעמו ויסתור דבריו עצמו לאמר עליו [בצר 357 וצר 382] "שהיה מלהקת נביאיו של השי"ץ" ויאמר "שהיה עומד בראש כתר שבתאית" ויחפרהו שהיה "חסר דעה" וידמה אותו להנזירים הנוצרים החכמים, ע"ש.

מן וכה ישב לכסא משפט עם רוח ההשערות שבקרכו, וינף צור חרבו על הנטיעות הטובות שבישראל העומדים למאורות לכל קדשי ישרון ושמש למשגב ולברכה עד העולם גם בקרב העומים: הרכנים ר' משה חיים רוצאמי ורבינו ר' יהונתן איכשיץ. ובדרך זה דרך המחבר לנאץ באף לכל מי שהרחיבו בעצמם לדבר דבר טוב בהנאון ר' יהונתן, וכמו שתיאר את הרב הגדול ר' אברהם ישראל השד"ר מירושלם, והקיל בכבודו לכנותו "משולח קבצן אשר חקצו פניו להיות קופץ בראש" וכבר העיר ע"ז הר"ד שפ"ר, וכתב: "הרב הזה לא היה משולח פשוט" כו', כו', ע"ש ובחלק השלישי מספרנו נדבר בארוכה וגבורת תורתו ונדולת חכמתו של הרב זה.

פרק אחר עשר

חכמי הספרדים בירושלם בסוף המאה התשיעית.

א הנאון הרב ר' אברהם יצחקי בנו של החסיד ר' דוד יצחקי, גאון אדיר וראשון לציון בעיה"ק ירושלם אחרי הגאונים ר' משה נ' חביב ור"א ריווינו. נולד בעיה"ק ירושלם שנת תכ"א [זאת נלמד מדברי הרב בעל שה"ג, המוכח להלן]. תלמיד מובהק להרב ר' משה נאלנמי ור' ישראל יעקב חאגיז, וחברם של הנאון מורנו ורבינו בעל פרי חדש ז"ל והגאון ר' משה חיון ז"ל. זקנו היה הגאון ר' אברהם אוולאי, בעל ספר חסד לאברהם, וחותנו היה הגאון האדיר ר' אברהם ישראל זאבני, בעל ספר אורים גדולים, ור' יצחק זאבני בנו של ר' ישראל היה חתנו [וזכר בהקדמת הספר אורים גדולים]. מגדולי תלמידיו היו: ר' משה חאגיז הנז"ל, והוא היה רבו המובהק. והרב הגדול ר' ישעיה אוולאי, ובנו הרב ר' יצחק זרחיא אוולאי אביו של החיד"א ז"ל למד לפניו בסוף ימיו בשנת תפ"ט [סע"ג א' ס']. חתנו הרב הגדול ר' ידידיה נכדו של הרב בעל שער אפרים

והרב ר' יחורא הכהן, ולמד חכמת האמת עם הרב החסיד אבי גאסו של תלמידי
[מעיג שם].

הרב ר' אברהם יצחק נתמנה לרב וצורב בעסקי עי"ק במקום גדולים
ובזמנם, והזקן ר' יוסף חזן המופלג בתורה וזקנה, קרא עליו את המקרא: "זה יעצור
בעסי", והיה דבר וסנהיג, לאריה דבי אלעי מתיל, חקנים שבדור ספרו שהיה
מתנהג בחסידות בסתר, "וידעתי כמה ענינים מהרב זיל [לשון בעל שה"ג]. ותמיד
היה שרוי בצער הדור, להושיע אחיו ובני עמו, "עמוף בצוקי ילדי הזמן חבונד
[לשון התימחו בספרו זרע אברהם ח"א סימן י"ב כ"ג], גודר פרצת ישראל, וראש
קנאי הדור לתורת השבתאית שנתפשטו בזמנו על ידי הקרדווי והרדיון.

בשנת ת"ע היה הרב יצחקי בשליחות מצוה באומיר, שמה נודע לו שיש
ביר השבתאים הנסתרים ספרי כפירה שתכרם אברהם ישראל קרדווי, ובפסודותיו
ואימת חרמו הגדול ועונשי המלוכה, נשרפו הספרים המתועבים חאלו בפומבי,
וקהלת אומיר נתנו תורה אליו על מעשהו. [כן יספרו פרנסי אומיר במכתבם לר'
משה חאניז שזה ימים כמו צער בנפשם, אודות כתיבות חסויונות של אברהם
קרדווי, שנמצאו ביד קצת יחידיו עירם, "ובכזא אליהם הגאון הנזכר ר' אברהם
יצחקי התועדו והכריחו לאותן האנשים למסור זרנו אותם כשריפת, ואותו היום
עשוהו ליום טוב", וכן יזכירו זה במכתבם לקהלת אמשטרדם, שהגיעו הדברים שקבצו
כל הכתיבות השחורות על ידי השררה]. ובחדש מנחם אב שנת תע"ב הגיע
לאמשטרדם, והעיד בהרבנים אנשי המעמד שלא ילכדו בשליחים השבתאים, והגיד
להם: כי אחד השליחים השבתאים נכון לכזא לעירם, להדפיס ספרי קרדווי, וכן
דויה, כי בא השליח וספרי קרדווי בידו, ומסרו אותם לבקורת ונשרפו על ידם.
ובעת הזאת בא נ"כ נחמיא חיון להפיץ את ספרו "מהימנותא דכולא", וקמו
בעם סכסוכים גדולים על ידי הגאון חכם צבי, והרב הגדול ר' משה חאניז, ע"י
התראות חריא יצחקי שהודיעם מקודם את הדבר הזה, כנז"ל, והרב משה
חאניז במכתבו המועתק בספר תוה"ק כתב, ח"ל: "מפי מרנא ורבנא הרב הגדול ר'
אברהם יצחקי נר"ו, שמעתי שהודיע דברים דרך כלל ופרט לרדני כללי דכ"ל האי
קטיע רשע חייא חיון שמו", ועיין שם לשון הכתב מהחרם שנשלח מירושלם עיה"ק
בשנת התס"ח ליצירה, בסדר כי דבר ה' בזה על חתועב נחמיה חייא חיון, בח"י
הרב יצחקי, ור' יצחק הכהן [בעל ספר בתי כהונה], והגאון ר' יחורא ל"ב בן
השער אפרים, ובשנת תס"ט כשהיה הרא"י בשליחות מצוה בעיר קושטא חחרומוהו
עוד הפעם, ובשנת התע"ד בא החרם הגדול הזה באמשטרדם, משלשת השרריים
מירושלם, וביניהם הרב החסיד והמקובל רא"י בהבטחה לחחרומו לפני כותל
המערב, וכן נשלח להם כתב גרפס מגאוני קושטא שיודעים את נחמיה ותעלוליו
מנעוריו, איש רע מעללים משרש נחש הש"ן שר"י יצא צפץ חויא בישא. חתועב הזה

נחמיה חייא יצא מארץ ישראל בשנת הת"ע, ועבר במצרים ובאיטליא, ושם מצאהו הנאון הר"י אירגאז בעל ספר שומר אמונים, וכתב עליו [מובא במחברת הצד נחש], וז"ל: "הלכנו לזהות ע"י קנקנו והוציא את ספרו, והכרתי בו אותו הדרוש שחברו ש"ץ בעצמו, ובאותה שנה בא לוניציא, ושם היה הנאון ר' יצחק אבוהב, ויספר במחברתו "מלחמה וחרב לה", וז"ל בשנת התע"א: "שמענו שמעו אשר במסתרים משקין נפשו, ותורה נכרית מלכו היתה בקרב".

הנאון ר' אברהם יצחקי היה מארי דתלמודא וכל גאוני דורו הריצו אליו ספקותיהם, ואספן בספרו חכאיר שוית "זרע אברהם" שני חלקים.

ואלה כמה הרבנים שנושא ונותן עמהם: ר' אברהם הלוי בעל ספר גור"ר, ר' יוסף גאוני, ר' יהודה כהן, ר' דוד גרשון האבד"ק (רישיר), ר' יצחק זאב, ר' יוסף נ' יוסף. הרב בעל מחנה אפרים, ר' משה חיון ועוד מחכמי דורו. והניח עוד כתבים רבים, חבור גדול על הרמב"ם, ועל יו"ד, ועל הלכות גטין. ועודם בכתב יד [מע"ג אות א' ס']. והמוחדים מהבית דין שלו היו: ר' ירוסוף קונקי, ור"י הכהן, ור"מ חיון, ור' שמשון נומן פאטי, והיה איש דגול מרכבה בתורה ונדולה ויר"ת, גבור ארוך כדורו, ונכוה מכל דרעם, וכן יתאר אותו הנאון ר' יעקב עמדין בחשטמות לספרו מור וקציעה בדף צ"א, שזכה לראותו בקטנותו בעיר אמשטרדם.

בהיות הנאון חזה בעיר קושטא נתן הסכמתו על ספר בני יעקב להרב ר' יעקב ששון, והספר הזה נדפס שנת תע"ד, אך לא נתברר שם הזמן שהסכים על אותו הספר, כי לפי המובא למעלה היה בעיר קושטא שנת ה'רס"ט, ואפשר שבא לשם עוד הפעם, ובאותה שנה חזר לא"ה, ונתמנה שם לראשון לציון, וכן כתב בעל מעשה הארץ שנתמנה שם בשנת תע"ה.

"ועלה לשמים בתוככי ירושלם ת"ו ב"ג סיון תפ"ט, והיו לו שנות ח"י"ם [ס"ח שנה]. ובאשכבתיה דרבי נודע תוקף גדולתו, והוא היה הראשון בזמנו שנקבר תוך ר' אמות לזכריה הנביא, תנצב"ה". [לשון הש"ג]

ועל מצבתו כתוב: "ציון מורינו ורבינו חורינו והדרינו. מופת הרור, בוצינא קרישאי הרב הגדול כמה"ר אברהם יצחקי זלה"ה (2)". ובזמנו כל המקום שהוא הסמוך לקברו של זכריה מלא גלי קברים ומצבות, והנאון ר' כרזילי יעבץ רבו של הנאון בעל שער המלך הספידו ונדפס בספרו "לשון ערומים", גם הנאון ר' יוסף דוד

(1) בספר לקט הקמח להרב המניח אותה דף נ"א כתב, וז"ל: הנהגתי עצמי להזהר להדליק הסיפא מנר של חלב, לפי שראיתי לגאון הרב ר' דוד גרשון שהוא נזהר מחמת שראה בחלומו שעונשין אותו בו. מחמת שמדליק העשב הזה משלחת נר של חלב ונחשב כאלו אוכל חלב.

(2) [נתפרסמה בחלקת מחוקק לרא"ל בריסק, חוברת ד' חלקה ד', א. ר—].

משאלוניקי הספידו ביום כ"ג אלול התפ"ט, ונרפס בספרו יקרא דשכבי (1).

ב אחיו היה החסיד הרב הגדול ר' **יצחק יצחקי**, וגם הוא הי' מתלמידי הגאון גאלינטי, כמו שנראה מהתשובה הנדפסת בספר זרע אברהם, וחבר ספר דרושים ועדיין הוא בכתב יד, וב"ציוני הקברים" נמצא הרב ר' **משה יוסף יצחקי**, ומקום קברו לא רחוק מקברו של ר' דוד יצחקי, וקרוב לשער שר"ם יוסף היה בנו של ר' דוד ואחיו של ר"א יצחקי ז"ל.

ג הרב הגדול ר' **יוסף גאטיניין** מורו ודודו של הגאון בעל טירת כסף, נפטר בעיק"ק ירושלם בשנת תס"ט, ור' אברהם גאטיניין בעל טירת כסף שהיה אז רב בעיר אראנון, הספידו ברוב עם, ונרפס בספרו טירת כסף.

ד החכם השלם ר' **אברהם ב"ר רפאל די לונזאנו** מגזע החסיד הרב ר' מנחם די לונזאנו. חכם ספואר כחכמת הדקדוק, ולפי הנלמד מספרו קנין אברהם שחבר על דקדוק לשון עבר גרו גם אבותיו בעיר הקודש ירוש' [כמוש"ש: דעתי לקצ"ב בהבורי, כדי לרונן מהרה לקבל פני הורין], והוא גלה משם והתגורר במדינת אשכנז, אשר לא שמע את לשונם. אחרי כן בא בעיר פראג, עיר ואם בישראל בעתות האלו, ומקום תורה, ועברו עליו הרפתקאות שונות בדרכים, והיה לבו פעמים הרבה, עד שנח מעט והשכ רוחו בעיר הזאת, וכתב שכל זה אינו שוה לו, כי גם בלשוננו הקדושה שכל בעלי תורה מבינים אותה, הפרש גדול ורב יש בין מבטאי ההברה בינו לבינם, וזה מחמת חסרון בקיאות בדקדוק הלשון והשבושים שהאשכנזים עושים במבטאם, והביא דוגמאות לזה, שאומרים שברו על ה' אלקיו בשין ימני, והוא כפירה עצומה, וכן מתוקן ומקובל, יאמרו מסוכן וגם הספרדים שמבטאים זאת בתיווך דנושה כטי"ת, אינו נכון, וכתב שמלת שכולת מבולת קשה לבני צרפת ואיטליא להוציאם לנכון, אולם הספרדים שברורו והאשכנזים והפלאקין קוראים זאת קריאה נכונה, והוא אמר להם: על מה עשיתם ככה? לא רש הזאת? ויאמרו על אשר עזבו תורת ה', ומקטנותם יתחילו תיבף בלמוד הנמרא, ואחד כך יצאו לפרנסתם, ותהי להם החריפות לחרפת, כו'. ובספרו שם דף ל' מביא "כד הוינא מליא, הולך ורין ללמוד דעת וכינה" דאה ללמוד לשונות העמים ככתבם וכלשונם.

(1) [הרב אברהם יצחקי נמצא בשליחותו גם בעיר פירארה, ושם חתיר בכתר רבנות את הרב פ. ה. ענו (תגי ערך פ. ח. ענו). חבר עור ספר מארת שנוקין גיח, ומכתב קעקע, נגר נחמיה חיון (תולדות המוסקים אות ז, זרע אברהם). א. ר—].

ובהיותו ב ז א נ ט ו עיר אחת באיי הים הסמוך לארפילוגו השלום ושקטם
נהפך עלימו בלהות הומן, וכל הקהל באחר היו לִבְנו ולמשיסה ושבי, ונפרדו איש
מאיש, וכאז הימים הוא הולך ודופק על פתחי התורה, ולא קבל ולא יקבל משום
אדם מה ששואה פרוטה, ושם מתרעם מאוד על מעות ארץ ישראל שנמצא שם
מפוזר ומפורד, וכל הרוצה למוטל בא ונוטל.

חבר ספר קנין אברהם שני חלקים, ונרפס בואלקאוי שנת תפ"ג,
והנאון הגדול ר' יעקב יושע בעל הטחבר ספר פני יהושע בהיותו עוד בעיר לבוב
וכן הנאון הרב דק"ק זאלקוי, והנאון האבר"ק אוסטרא מסכימים על ספרו ומתארים
אותו: "רב מופלא בתורה, שלשלת היחס מהנאון המקובל אלפי ר"מ די לונאנו.
וחבר עוד פירש מספיק על ס' יצירה, אשר פיו יקבנו בשם חם קנינים.

ה הנאון שר התורה ר' אפרים ב"ר אהרן נבון בעל ספר מהנה
אפרים, נולד בקושטאנטינא שנת ה'ל"ז, בן גילו של הרב ר' יעקב ששון, בעל ספר
בני יעקב, וחרגו של הגביר ר' יהודה אירנאז, בא יחד עם חמיו הגביר והתישבו
בעיה"ק ירושלם ושם התבודד למעלה מעשר שנים, ולבד הש"ס וחרטב"ם וספר
הבית יוסף, אחרי זאת הלך בשליחות לקושטאנטינא, ושם טינהו הנאון רבן של
ישראל, בעל משנה למלך למורה ודיין, ויגרל מאד, ואח"כ היה רב בקושטאנטינא,
חכמתו ובקיאותו ניכר מתוך ספרו הכהיר "ושמענו נפלאות מתורתו וחסידותו".

בנו הוא הרב החסיד בעל הטחבר ספר קרית מלך רב" [רשנו של בעשה"ג]
ספרו היקר מצוין במערכות המחברים וגדולי התורה, וכל דבריו שקולים בקו האמת
לִאמיתיה של תורה, [נרפס בקושטא שנת ה'צ"ח, ובואלקוי שנת תקכ"ב], ושקל
וטרי עם הנאון הר"א יצחקי, ועם הגאון בעל או"ג, והנאון בעל משאת משה ז"ל.
שם בקושטאנטינא נאסף אל עמיו בהיותו בן נ"ח שנה. ויצתה נשמתו במהרה
בכ"ז ניסן ה'תצ"ה, והרב ר' יוסף דוד אפמר עליו, ונרפס בספרו יקרא דשכבי.

ו הגאון הרב ר' יהוסף קונקי ז"ל, חד מבי דינא רבא של הגאון ר'
אברהם יצחקי, בן אחיו של הרב ר' אברהם קונקי הספורטס שליח חברון אשר עבר
גם גלילות ליטא וזאמוט, ורוב מדינות רוסיא אוסטריה ואשכנז, ובעל הטחבר ספר
אבק סופרים. הרב ר' יהוסף היה מורו של הגאון בעל בתי כהונה, ואח"כ נתישב
בעיר חברון ועשה חבור על ספר הסט"ג ונאבד, ולא נשאר רק איזה קונטרסים.
גם כתב תשובות רבות אשר החיד"א ז"ל ראה אותן בכתב יד [שה"ג]. ובספר
זרע אברהם בתשובה בחיב אהע"ז סימן כ"ג, הוא החתום הראשון לכל הרבנים
בפסק דין אחר של הגאון ר"א יצחקי ז"ל, גם הגאון מהר"ח אבולעפיא מזכירו
עמיים רבות בספריו, ומה שנשא ונתן עמו בהלכה.

ז הרב הגדול ר' אליהו ן שאנגי ממשפחת הרב ר' אביעזר ן שאנגי, בעל ספר דת ודין, ונצר ממטעי השר המרוסס ר' אפרים ן שאנגי, רופא המלך אלפונז, אשר גורש בגלות ספרד בגלל קנאת שריו, והגלה לארץ הגר, ונתקבל שם בחצר השלטן האדיר פיטא מהמוד, אשר כבש עיר קושטא תחת ידו וישימהו לרופא בארמונו. הרב ר' אליהו היה זקן יושב ביושיבה, ונפטר בעיר הקדש ירושלם בשנת תפ"ט ליצירה, והרב בעל יקרא דשכבי הספידו בסלוניקי בכ"ט לחורש אייר, וכן בעל טירת כסף הספידו בעיר פוליא.

בנו היה הרב ר' יצחק ן שאנגי רב גדול מרבני שאלוניקי, בקי בחדרי תורה, וחבר ספרים הרבה מפלפול ודרוש, והם: ספר "באר יצחק", דרשות. "באר לחי", הספדים. "באר רחובות", שו"ת ופלפולים. ספר "בארות המים", ובאור על קצת הלכות הרמב"ם. וגם הוא הלך לעיה"ק ירושלם, ונפטר שמה [מע"ס אות ב' כ']. ובעל אשר הנחלים [תלמידו של הר"ח אבולעפאי] הרב ר' יוסף נחמלי היה חתנו, והספידו בשנת התק"ך [מלוקט מספרים הנ"ל]. תלמידיו הרב ז"ל היו: הרב ר' יצחק קרישפין בן הרב ר' מנחם, ושני התניו ר' וידאל שכתי ור' יעקב שירירו.

ח הרב החסיד ר' רפאל שלמה הברלה, מתחלתו יתום בא לשאר דוניקי מסוריא [ארץ יון], ולמד עם הרב ר' חיים יהודא [תלמידו וחתנו של הרב בעל כרם שלמה], ועם הרב כרם שלמה חמיו [הוא הר"ש אמאריליו], ואחר כך בא לעיה"ק ירושלם ת"ו, וחיה שנים רבות, ובסוף היה רב ריש מתא וראש מתיבתא ונפטר שנת הת"ץ [ה' דונן בספרו "ירושלם" תרמ"ב, כתב: שנפטר שנת התצ"ה, והוא מעות, כמובא בספר שה"ג, ובספר יקרא דשכבי]. וחבר על שו"ע או"ח ושו"ת וענינים הרבה וראיותיו בכתב יד. ונזכר בעוללות הכרם ויד משה וסוף ספר פרי הארץ, ובספר אורים גדולים [כל זה לשון המע"ג ש' נ"ו]. חתום ראשון על פסק דין אחד מובא בספר זרע אברהם חו"מ סימן ל"ו, ובספר ארמת קדש בתשובה לענין מגרש על רמנאי, מובא, שהיה גיסו של הרב הגדול ר' רפאל פנחס מזרחי. קברו במורר הר הזיתים אבל לא נרשם שם שנת פטירתו, והרב ר' יוסף דוד משאלוניקי אפטר עליו בשבת קודש מסות על שמעיה כי באח מציון בכ"ד תמוז התצ"א, ונדפס בספרו יקרא דשכבי, והרד"ק פראנסיס דרש עליו בפרשת פינחס, ונדפס בספרו פני יצחק.

ט הרב הגדול ר' אליהו גאליפאפה תושב עיר רודים בזמן הרב מוהר"ם ישראל בעל משאת משה רב המקום, [מע"ג א' קנ"ה]. חבר ספר "ירי אליהו" פולל קע"פ תקנות נביאים ורנ"ל בפלפול עצום, ובסוף הספר חרושים על הש"ס, והיה מעיין גדול ומחדש חדושי הרבה אשר לא העלם על ספר. כמו שכתב שם: חמאת נעורי אני מזכיר, שחדשתי הרבה ביושיבת בית מדרשונו, ולא העליתים

על ספר, כו'. וכתב בטע"ס אות י"ד ז': שהיה איזה זמן בעיה"ק ירושל"ם, וככל"י ברזל באה נפשו מתגרת הצר, והלך לעיר רודים ושם כנוחתו כבוד. ושם עתי מוקנים שכאשר בא בעיה"ק ירושל"ם, היו אומרים: ארי ע"ה כבב"ל, שהיה טפולפל עמוק, עכ"ל. וברשימות הר"ה מיכל בספר הערוך צד 371 מובא שישב שנה תמימה בירושל"ם, ואחרי שהתעוררו עליו עלילות ברשע, והתרפס ברצי כסף ברח משם, והיה מתושבי עיר רודים, ונפטר שם, עכ"ל. הלך למנוחתו שנת הת"ך ליצירה, כנזכר בספר קדש ידוד לתלמידו, שהספידו בתשלום שלשים, בשבת פרשת ויגש.

י הרב הגדול קדוש עליון ר' **מרדכי אצבאן** "עיר מולדתו במערב הפנימי, ואיזה זמן היה רב בעיר ליורני, והיה זיכוח בינו ובין הרב ר' אברהם דודינו, כמובא בספר שו"ת אורח לצדיק, אחר כך נסע לארם צובה, והיה שם מכלל הרבנים, כמו שכתוב בכתבי אר"צ בספר הנן אלקים לגדול הדור מזה"ה אבולעפיא, וכן לעיה"ק ירושל"ם לעשות איזורה, וזכיתי לדאות פניו, והייתי קבון שהניע לחינוך" [דשון שה"ג אות וידוי גדול]. ולפי החשבון הזה בא הרב לעיה"ק בשנת תצ"ו, כי החיד"א ז"ל נולד שנת תפ"ד. הרב הגדול הר"ם ז"ל חבר ספר קטן "זוכה תודה", והוא ודוי גדול, מיוסר על אברי הארם שמכוננים לתרי"ג מצות שמביאם הרב התרדים, וחזתם עצמו בהקדמתו: מרדכי בן החה"ש כו' מו"ה יצחק, נין ונכר להרב המובהק אשר הרביץ תורה בישראל מו"ה מרדכי ז"ל. הספר הזה נדפס בקושטא בשנת תצ"ג, והוא ספר יקר המציאות מאד. וכתב בספר מדבר קרמות להרב החיד"א ז"ל בלקוטים באות ב' י"א, ז"ל: והרב המקובל ר' מרדכי אצבאן ז"ל הזהיר מאד על הכונה, והביא ראיה מהירושלמי העניית פרק נ"ל לוי בר סיסי באו גייסות לעירו גמל ס"ת ועלה לגג, אמר רבש"ע אי בטלית הדא מילא מסית יעלון, ואי לא ייזרון, כיד אולו. תלמידיה עבר כן יבשת ידיו ואולו, תלמיד תלמידיה עבר כן לא יבשית ידיו ולא אולו ע"ש. שהכל תלוי לפי כונת המצות וההתלהבות. ועיין בהנהגות הרב ר' אברהם דיין מארם צובה אשר בספר סבוב ר' פרחיא, שמספר שם נפלאות מקדושת חרב ז"ל, בלכתו כבב"ל כשהלכו היהודים לחיליה, מקום קבורת יחזקאל הנביא, בבוא להכיפה שקבור שם, ועשה יחודים, כו' וכשחזר משם לכבל עשו לו כבוד גדול, ע"ש. וידידי הגאון ר' יצחק פראג ז"ל, ספר לי הרבה, מה ששטע מפי נינו של הרב מקדושת תורתו, סגופיו וטבילותיו שנהג בהן, וכבוד ה' הסתר דבר. הרב ר"ט ז"ל מזכיר בספרו שחבר ספר ישא ברכה ועוד ספרים, והחיד"א ז"ל ראה קצת הנהגות מכתובותיו בספר הכוננות להארז"ל, ונפקד הרב הזה והלך לעולמו הצדק בחזירתו מכבב"ל, בהיותו בדרך, כנזכר בהנהגות ספר סבוב ר' פרחיא הנ"ל

יא הגאון הגדול הרב ר' **משה ישראל** איש ירושלים חתנו של חנאון ר' משה ׳ חביב בעל כפות תמרים ונט פשוט, וחמיו של הרב ר' מרדכי קרישפין, שמש בכתר הרבנות לעדת רודים ונזא אמן. והיה גדול הדור חריף נפלא, והרביץ תורה בתלמידים, חבר שו"ת "משאת משה". שרשה חלקים ושקיל וטרי הרבה עם הרבה מגאוני דורו: ר' אברהם יצחקי, הר"ח אלפאנדרי, ר' רפאל הלוי, הר"ש קסחי, הר"צ זאבי, ר' שבתאי נאווזי, ר' יצחק הכהן, ר' ישראל ׳ חביב, ר' יהודה ׳ עטר, הר"י סבע, ועם הרב בעל מחנה אפרים, ועם הרב בעל משנה למלך, והר"ש אלנאזי השני, ועם חותנו הרמניה, וחתנו קרישפין ועוד גאונים. וגם בהיותו בדרך בשליחות מצוה בשנת תע"א. באו לפניו ענינים רבים לתווד ולהכריע בין עצומים בעסקי דת ודין והוראות בכל דבר הקשה לדומדי תורה אשר הביאו לפניו. בש' תפ"ח היה עוד הפעם בשליחות עיר ירושלים בק"ק פיזארו, ובחזירתו לעיה"ק הירד שם טרכני הדור, ושם יצתה נשמתו בטהרה. ולא נודע לנו שנת פטירתו בצמצום אך מהנלמד מספריו היה בחיים עדיין בשנת תצ"ח, ונפטרו קודם שנת תקכ"ב. בנו חנאון ר' אברהם ישראל מפליג מאד מאד משקידת תורתו. [מוכא להלן כה"נ] 1).

יב הרב חנאון ר' **בנימין מערי הכהן** בנו של הרב הגדול ר' חיים שלום מערי [הוא היה הרב המחבר רוספות והנחות על ספר "ימין משה" לר' חיים משה קארינאל, על הלכות שו"ב, והדפיסו ר' חיים אברהם זאבי באמש"ט בירדס תקמ"א]. הרב ר' בנימין היה אחד הדיינים המצויינים בירושלים, ששמשו בקדש בזמנו של חנאון ר' אברהם יצחקי, ונזכר בשו"ת זרע אברהם, הלך אה"ע

1) [הר"ם ישראל היה רב ברודים בשנת תע"ג—תע"ד, כן מוכח בתשובותיו משאת משה חחים סימן ו' וסימן מ"א. ושמש שם ברכנות י"ג שנים, שם סימן ע"ב, ועיין בחיור' סי' ח' הפסק דין ששלח לרבני קושטא להציל עצמו משבועתו שנשבע לאנשי העיר, שלא ילך מאצלם עד זמן נועד, והיה זה בשנת התפ"ז. בשנת תפ"ח הלך בשליחות מצוה מעיה"ק ירושלים לערי אימליא (שם ס"ס מ"ו, וחזיר' סימן כ"ד, ובחאה"ע סימן ו'). ובשנת התצ"א היה עדיין בשליחותו בעיר פירארה (עיין בתשובותיו הא"ח סימן ג'). וקודם שנתישב ברודים יצא בשליחות מצוה מעיה"ק צפת לערי המערב, ובשנת תת"ע נמצא בעיר ארגיל (שם חחים סימן ע"ג). ובשנת תע"א היה בעיר דסנאת במערב הפנימי (שם חאה"ע סימן מ"ז, ושם כתב בפירוש שהוא שליח עה"ק צפת, וע"ש סימן ל"א וסימן כ"ב). ובשנת התע"ב היה במכנאש (עיין חיור' סימן ב'). ובחזרתו משם עבר דרך רודים, ונתקבל שם לרב.

והגיע לירי אגרת הכוללת של הרב הנז' רמינוהו שליח מצוה מעיה"ק צפת לערי אימליא והולנדא ואינגלספיר, וחתימו עלה רבני צפת בשנת התפ"א, והדבר צריך ברור, כי כאמור היה בשנת תפ"א מאיר ברודים, ולא זו משם עד שנת התפ"ח, שאז יצא בשליחות ירושלים... (המעלות לשלמה בערכו, והוא מוסיף לחקור על ברור שליחותו מצפת, וגם אמר: לא ידעתי למה קראו—בעל שם הגדולים—בשם איש ירושלים) והדבר עוד צריך ברור. א. ר—].

סימן ז'. וכספר נחפדו בכסף סימן ט'. אחר כך הלך כשליחות מצוה לערי פרס, ובשוכו נתקבל לאב"ד ור"מ שנים רבות כמצרים, וחזר לעיה"ק ושמש הרבה במקום גדולים, ואחרי מותו של הגאון ר' אברהם יצחקי בשנת תפ"ט, שמוהו רבני ירוש' לרב העיר, ונתקטר בעטרת "ראשון לציון". ושמש בכהונתו שנתים ימים, עד שעלתה נשמתו למרום. וסמוך לפטירתו בא לירושלם הגאון ר' אליעזר נחום בעל חזון נחום, וישב על כסאו אחריו. וכתב החיד"א ז"ל ששם: שהיה מפולפל גדול בעוסק העיון, והיה לו על פה כל דרושי האר"י ז"ל, ויש לו חתימות על קצת תשובות הרב מוה"ר זיון בספר שערי ישועה, עכ"ל (19).

בנו של הרב היה ר' חיים מעלי, אבי הרב ר' בנימן משה שהוציא לאורה "פרקי ר' אליהו בחור", אשר על כללי הדקדוק, והם שלשה פרקים: פרק המינים במיני השמות. פרק המדות, בהתחלפות מדותם טיחיד לרבים ומוכר לנקבה. ופרק השמושים. וכן הוציא לאור ספר יסוד מורה להראב"ע, וספר "גר אלקים", להיש"ר טקנדיא.

יג. אחרי הרב ר' בנימין נתקבל לאב בית דין וראשון לציון הרב הגאון החסיד ר' אליעזר ב"ר יעקב ׳ נהרם טעיר קושטאנמינה, שהיה אב ב"ר. ור"מ בעיר אינדרונא, ולעת זקנותו עלה לעיה"ק וירושלם, והיה שם לראש כעשר שנים.

(1) [עיון בספר חיים שאל ח"א סימן ל"ח אות י"ט, בשם "כצ"ר", וז"ל: שמעתי מאדוני אבי דמשנת התצ"ד שישב על כסא ההוראה הרב המובהק משיורי כנה"ג כמוה"ר בנימין הכהן מעלי ז"ל, שהיה מקודם מא"ר בארץ מצרים, הנהיג בירושלם לכתוב כ"צ ר בצדי ונקודה, כי כן הוא משפט לשון הערבי, וכן נהגו הרבנים שאחריו יעו"ש. והרב המחבר מנהיג מצרים בהקדמתו כתב שהרב הכהן מעלי בא למצרים בזמן הרב כמהר"ש אלגאזי שהיה הוא רב ומא"ד, אכן כשבא למצרים הר"ב הכהן מעלי בשנת התצ"ב נתנה לו הקדימה וישב בה עד שנת התק"ד, ואח"כ עלה לירושלם וחזר לאיתנו הרב כמהר"ש אלגאזי, עכ"ל.]
ואתו הסליחה, כי ליתנהו להני מולי... חדא... שכבר הבאנו מחיים שאל דבשנת התצ"ד חזר לירושלם הר"ב הכהן, אחר שישב במצרים... שנית... בשם הגדולים כתוב שאחר פטירתו של ר"ב מעלי הכהן מלך אחריו הר' אליעזר נחום, והיה ראשון לציון כעשר שנים... והרי ראינו למהר"א נחום חתום בראש רבני ירושלם, בהסכמת ספר ארמת קודש בשנת התצ"ד, וכיצד יתכן שהר"ב מעלי הכהן... היה עדיין בשנת התק"ד במצרים ?? (מדברי הרה"ג ׳ שמעון כשוב מצרים בערך בנימין מעלי הכהן).

הרב בנימין הכהן סמון בהר הזיתים צפונה לקבר זכריה הנביא ועל מצבתו חרוט: "ציון הרב המובהק כמוה"ר בנימין מעלי הכהן זלה"ה. ועל ידו קבר עם ציון הרב נ"ח מרת רחל די הרב בנימן מעלי הכהן (נרפסו בחלקת מחוקק לר"א ברוסק חוברת ר' חלקה (ר) א"ר א"י).

מרבותיו של הרב ז"ל היה חגגאון החסיד ר' יעקב שטרימר שזכרנו תולדתו בחלק זה מספרנו פ"ה אות א'. ומגדולי תלמידיו שם באנדרווא, היו: הר"א קארו בנו חורגו, וחגגאון ר' שלמה שלם האכר"ק אמשטרדם, וחגגאון ר' בנימין קאזום האכר"ק צפת, בעל הסתכר ספר מגלת ספר על הסמ"נ [שה"ג אות א' קצ"ה. ואות ב' כ"ד] והרב הנודל ר' חיים אביגדור בעל פרי עץ חיים על שו"ת [ומובא שם בספרו שלמד אצלו בחיותו בקושטאנטינה, ולע"ע [בשנת תק"ב] אור תורתו וזרחת ומבהקת בעיה"ק ירושלים].

בהיותו בעיה"ק שם לו חק ומשפט ובנה לו בית תלמוד גדול בבית מדרשו של המנהל ר' ישראל יעקב פירארה. וחבר כמה חבורים ולא עלתה בידו להרפסם, ונצטער על זה, כי לא היה לו בן אשר יקרא שמו אחריו. אך בתשלום שנתה של אשת הנכיר הפקיד ר' מאיר בנכנשהי, נדבה רוחו של הגביר הנזכר לתת לכסף מוצא להרפס פירושו אשר על משניות קדשים וטהרות, ונקרא בשם "חזון נחום" [נרפס בקושטא]. וקצת קונטרסים כתבם הר"א נחום בשם תלמידו חורגו ר' אברהם ב"ר רפאל קארו, שהיה רב בק"ק אינדרונופלי" [שה"ג א' צ"ח] ועוד לו סי' נחמד "אותיות אליעזר", והוא קושיות ותמיהות בש"ס ורמב"ם וטורים בדרך קצרה מאד, ועדיין הוא בכתב יד [מע"ס א' פ"ג]. וחבר גם כן על משניות מסדר זרעים, חבור גדול בכמות ואיכות, ועל מכילתא וספרי, [ובספר ספרא דבי רב, להגאון ר' דוד פארו סביא הרבה מחדושי] ועל ספר היר, ועל העשרה מאמרות לרבינו העיסור ודרושים ושו"ת [שה"ג א' קצ"ה], והגיע לגבורות [כ"כ הרב החיד"א, וכן משמעות ספרו חזון נחום אשר בזמן חדפסתו כבר היה בן שמונים שנה], ונפטר בשם טוב מהעולם. (1)

(1) [ספר חזון נחום על זרעים שבכתב יד מצוי, לפי עדות בן-יעקב באוה"ס, בידי מו"ס. וב"קחלת משה" באות "חזון נחום" מביא שבספרית פטרסבורג באספת גינצבורג נמצא גם כן כתב יד חזון נחום, ושחבורו של ר"א נחום, "מדרש אליעזר" על ספרי נמצא בכתב יד במוזיאון האוניאטי שם. ובירי אני—א. ר—ן—נמצאים שני קובצים גדולים בכתוב יד מהר"א נחום ד"ל שניהם על זרעים אחד קצר ואחד ארוך בצירוף שו"ת בסופו, האחד הוא פירוש על זרעים שהזכרנו לעיל. והשני מגדל פוליו ומחזיק רכ"ג דפים, ועבר עליו ידידי החכם והביבליור גרף ר"א שויבר, וחקר עליו ומצא שאין זה הספר חזון נחום, כי"א ספר "משנת אליעזר", ואיננו פירוש על משנה, כי אם על העיסור, והרי"א נחום הסמך פירושו על משנה ששית מפ"ג שבפאה. והספר הזה מוזכר אצל חיד"א במערכת ספרים אות ע' ערך עסור בשם כיאור העשרה מאמרות להר"א נחום.

עוד מצא החכם שויבר שמוכא בש"ג שם: מה ששמע מרבנן קשישאי . . . שם' העיסור וספר רבינו ירוחם אינם מקבילים פרושים וכל מי שעושה ביאור עליהם או שהבאר נאכר או שהמחבר נפטר במבחר יסיון, ע"ש. ואולי כרי לא לסכן עצמו מוצא הר"א נחום החבולת שלא לעיכות פירושו על העיסור אלא בעקופין ודרך אגב לפירושו על משנה אחת ואמנם הר"א נחום האריך ימים, וגם ספרו נשאר לפליטה עד היום הזה. עד כאן חשערת הח'

בעיה"ק היה הוא הראש על כל נדליו העיר, וכלם חרדו מאור תורתו. ולדבריו הורו"ו. וכן מוכא בספר פרי האדמה ח"א דף ל"ט, לענין תוקע שאינו מרוצה לצבור, שהמחבר מסיים שם דבריו, ואומר: "כתבתי להלכה ולא למעשה, עד שיסכימו כו'. וסורנו ורכנו ר' אליעזר הגדול, אריה דבי עילאי, נר ישראל ריש מתא וריש מתיבתא, כו'.

בית דינו של הרב ז"ל היו הנאונים המפורסמים: ר' יעקב אשכנזי, ר' מיוחס בכ"ר שמואל, ר' דוד יקותיאל הכהן, ר' ישראל מאיר מזרחי, ר' חיים משה מזרחי, ר' יצחק ערוך, ר' יהודא דיוואן, ר' יצחק זרחיא אזולאי אביו של החיד"א, ר' מנחם ׳ חביב, ועוד חכמים כמוכא בסדר חתימתם משנת תצ"ו, לענין תקנת השנת גבול בחזקת חצר השכור מעכ"ם, ולענין עובדות המוכא בספר התקנות, ועיין עוד בספר חוט המשולש מהסכמותיו ותקנותיו בשנת תתצ"ט. זמן פטירתו של הרב ז"ל לא מצאנו בספרי הדורות, אבל מחשבון השנים שמש בקדש ר' בנימין מעלי שנתיים אחרי הנאון ר' אברהם יצחקי שנפטר שנת תפ"ט, וכאשר רחיה אחריו לראש ושמש בכהונתו כעשר שנים, יגיע הזמן עד תק"א. אולם מלשון תלמידו בעל פרי עץ חיים, שכתב: ולע"ע [בשנת תק"ב] אור תורתו זורחת בירושלם, מכואר שהיה בחיים עדיין גם בשנת תק"ב. ונתמשכו מינויי הנשיאים האלו זמן מה ביני ביני, וכבר הזכרנו בשם השח"נ שהגיע לנכורות, וכתב שם עוד: "עיני ראו תוקף גדולת תורתו ושקידתו, ורב ענותנותו, ועד סוף ימיו ממש כותב פסקים ומפלפל בשיבה. יהי זכרו ברוך(1).

יד הנאון "הרב ר' משה חיון בן הרב המקובל מו"ה אהרן חיון, שחבר פירוש על הזוהר וקדוש יאמר לו. והרב אכיו והרב בנו היו מרכני עיה"ק ירושלם ת"ו, ומהר"ם בנו היה חברו של מורנו ר' אברהם יצחקי, והיה התנו של מהר"י חאניז, וכתב פסקים הרבה. ונדפסו מתשובותיו בספר זרע אברהם, וספר גנת ורדים, וספר מטה יוסף. ובסוף ימיו היה רב בעיה"ק צפת ת"ו, כמבואר בתשובה שכספר מטה יוסף ח"ב" [מע"ג אות מ' קכ"ה], והרב בעל מעשה הארץ מהר"י שווארץ, כתב: שנתמנה לראשון לציון בשנת תס"ה אחרי מותו של הנאון ר"מ ׳ חביב. ע"ש. ולא מצאתי מקור לדבריו.

מיובר, ודפח"ה. א. ר. — [1].

(1) [עוד העיר החי' מיובר שהיה נחום האריך ימים דכ"ס, וגם בשנת תק"ה בשנפס החלק השני מספרו חוון נחום על מהירות היה ערין בחיים, והיה אז בן חשעים ושנים שנת כפי שמובח מהקדמתו לסדר קדשים. היה נחום נחום בראש רבני ירושלם בשנת תצ"ט על ספר "אדמה קדש" לר"מ מזרחי. קהלת משה No. 225. א. ר. — [1].

מן הרב הריון המצוין ר' שמישו גומין פאטו, אחד מב"ד רבא של הגאון אברהם יצחקי, ונמנה עמו להחרים את התועב נרמיה חייו חיון והתמו ע"ז הרא"י, ור' יהוסף קונקי, ורשיג פאטי, ור' יהודא כהן ז"ל, אכן הכדאי נחמיה הנ"ל כותב על שמו בספריו "שמצאוהו בעיר מצרים בשנת ת"ע ליצירה, והצדיק א"ע על זאת ואמר כי אנוס היה ברבר, עפ"י ציווי הר"א יצחקי, אבל לסוף נתגלו כל שקרי הכדאי הלזה.

מן הרב הגדול ר' חנן נבון אביו של הגאון ר' יונה נבון בעל נחפרי בכסף, אחד מרבני ירושלם. ובספר זרע אברהם להר"א יצחקי חתום יחד עם הר"ם חיון ור' בנימן מעלי הכהן בכלל הדיונים. חבר ספר שלם מדרושים נפלאים. ונפטר בעיה"ק ירושלם. והרב ר' יוסף דוד משאלוניקי אפטר עליה בשבת פרשת משפטים התפ"כ ליצירה, ונדפס בספרו יקרא דשכבי.

ין הרב הגדול ר' **חיים עשאל** בן הרב הכולל כמוהר"ר בנימין עשאל מרבני שאלוניקי. היה בעה"ק ירושלם ת"ו איזה שנים, ויש לו תשובה ברין מתנה, בזרע אברהם למורנו הרב מהר"א יצחקי ברו"ם סימן ה'. גם בספר אורים גדולים בלמודים הזכיר לשכת להרב חיים עשאל. והלך בשליחות עיה"ק, ונפטר באזמיר, כמו שתראה בספר יד אהרן או"ח ה"ל חנוכה [מע"ס אות ס' ל"ט], חבר ספר "סם חיי תשובות ולקוטים ודרושים, ויש לו להרב תשובות ודרושים רבים נאכרו ונתפזרו יחד עם חדושי מר אביו ז"ל. והשארית הנשארה הדפיסם בנו בספר סם חיי, בשאלוניקי שנת תק"ו [רשמי הערוך לר' מיכל]. אביו ר' בנימין עשאל היה רב בשאלוניקי בשנת תמ"ח, ונזכר בשו"ת נאמן שמואל, להגאון ר' שמואל יצחק, וכתב עליו: רוח אפנו משיח ה' אשה אמרנו בגוים נחיה בצל, ידיו רב לו לאלף דר"ת לכל שואל. וכציוני הקברים בהר דזיתים נמצא ר' יעקב עשאל אחד מרבני הדור וחסידי קדישא, ולא נזכר שם עת פטירתו, וקרוב לשער שחיה בדור שאחריו לפי מדרן של המקומות, ואולי היה אחד מבניו.

ית הרב הגדול ר' **יאודה בכ"ר עמרם דיוואן**. חתנו של הרב ר' יעקב הכהן בנו של חרד"ך, והוא הגיה את ספר השו"ת שלו. וק"נ תשובות מטר אביו הרד"ק ז"ל. והגיה ספר פרי"ח להגאון הר"א אמינו. בשנת תפ"ח הדפיס את ספרו הקטן בכמות והגדול באיכותו נקרא "זבחי שלמים" על שחיטות ובריקות בלכתו בשליחות מצוה טעיה"ק חברון ת"ו, ואח"כ נעשה ר"ם ור"ם בעיה"ק צפת, ונעשה שד"ר לעניי ואביוני עיה"ק ירוש'. וכמו שכתב בראש ספרו "הוט המשולש" הנדפס שנת תצ"ט, שכאשר חזר משליחותו סערי פרס אל ארם צובה, ופניו כלפי הקדש, נתקו מורשי לבבו מצרת ירוש' וחברון כי מיקירי ושופרי עם ברחו מחקיר

ועמה בתוכה מוכים ומעונים לענוש נכסין ודאמורין, עול כרזל על צוארם, ומסל שוקד אבי חרייהו, ולכן נשתהה שם בארם צובה. אך הנכירים דק"ק קושטא שעזרו את עיה"ק בכחם והונם חילו פניו שישוב בשליחות בעבודה אל ערי תימן ואנאדיל, וכן רמזו הענין הזה הרבנים המסכימים על ספרו הנ"ל, והחותמים היו: אליעזר בן נחום, ור' דוד יקותיאל הכהן, ור' ישראל מאיר מזרחי, ור' אברהם בן אשר, ור' ישראל יעקב אלגאזי, ור' נסים חיים משה מזרחי. ואחר כך חזר הרב ז"ל לירושלם, וחיה מרבניה, וחתום על תקנותיהם ב"ח מר חשון התצ"ז, עיין בספר התקנות 1).

י"ח הנאון אור המופלא ר' **חיים אליפאנדר** בהנאון ר' יצחק תלמידו של שר התלמוד ר' יוסף מטראני, "בנו של הנאון הר"ח אליפאנדר הזקן בעל המחבר ספר מגיד מראשית, וזה הר"ח אליפאנדר ע"ה לעיר הקדש, והרב בעל פרי הארץ מזכירו בזה הלשון: "לא היו ימים טובים לישראל כימים אלו אשר ע"ה לחשתטח בנדרת ה', איש אשר רוח אלהין קדישין משתכחת ביה, ריוה דמי לבר אלהין, הרב המופלא סמא דחיי כמו"ה חיים אליפאנדר נר"ו. מחיה חיים וחייהו, וישב שם ימים במספר, ויאיירו עיני ולבי שם באור תורתו, ודנתי לפניו בקרקע כתלמיד היושב לפני רבו עומד ומשמע באימה", כו'. והחיד"א ז"ל [מע"ג אות ח' י"ב] כתב: "שהר"ר הזקן היו לו שני בנים, האחד ר' יעקב אליפאנדר, רבו של מהר"י ששון, ונדפס ספר ממנו נקרא ספר "מוצל מאש", מהרב. ואחיו ר' יצחק אביו של מופת דורנו ר"ח אליפאנדר שחבר ספר "אש דת" ודרך הקדש". והנהגות בספר בני חייא [להר"ח אלגאזי] ודבר נכורת עניינו ונוראותיו רבו". הספר "אש דת" הוא דרשות ע"ד ספר פרשת דרכים להנאון בעל המל"ם, ונדפס בקושטא שנת תע"ח, ובסופו הקונטרס מוצל מאש, וספר "דרך הקדש", הוא על משניות דעשרה קדושות אשר חכרו בעלותו לאה"ק, ונדפס בסוף שו"ת מגיד מראשית. וברשמי הערכין להח' מיכל מביא עוד מספריו: קונטרס "קדושה דבי שמשא", הולך דרך מבוא השמש לבעל מנחת כהן ז"ל, וספר "אור החיים" דרשות והנהגות ונמוקים בספר בני חייא.

כ הרב הנדול חסידא קדישא מו"ה **נסים אמאטו**, נפטר בעיה"ק ירוש' והרב ר' ידידיה טריאקה בעל המחבר ספר קדש ידיר, האבד"ק וורים הספידו בעירו בשבת פרשת משפטים שנת התק"ר, וכתוב: שהיה זקן בא באנשים שרוב הקהל היו תלמידיו, ובעל מעשים טובים מוכתר מכתר זקנה וחכמה, וקורא את עצמו

[1] [הרב דיוואן חתום עם רבני ירושלם בהסכמתם על ספר "אגן הסהר" על משלי דר' דוד חזן, קה"ת משה No. 150 ועל הספר "אדמת קדש" לר"מ מזרחי, שם No. 225, ושם בפעו"ת ר"י ב"ר אברהם דיוואן, א. ו—].

תלמיד לנבוה. ונראה שהרב ר' נסים אמאטו הנזכר בספר כנסת הגדולה [לענין כ"ה וכ"ש שעונין על השמות שהכונים מוכירים שכתב הרב שאין לבטל המנהג. נפני שהוא במקום ברוך שם כבוד מלכותו לעולם ועד, שהיו עונין במקדש אחר שם הספורש, והוא הר"נ אמאטו תמה עליו, ואמר שהוא במקום אמן] היה זקנו של הרב הזה. נפטר י"ב לחדש חשון תקי"ד, ומקום קבורתו על יד יר-אבשלום, וזה מה שכתוב על מצבתו: "איש שהכל בו חכמה ודעת ויראת ה' חסידא קדישא, שקדן בתורה, מרביץ תורה בתלמידים, משכים ומעריב בבית הכנסת ובית המדרש כמו"ה נסים אמאטו ז"ל, נפטר לכ"ע יום י"ב לחדש חשון שנת התק"ד ליצירה, תנצב"ה".

כא יתר הרכנים שמצאתי זכרם במפרים, מאלה שהיו בזמן ההוא, הם:
א [הרב ר' **יצחק שמעיה** [נפטר שנת הת"פ, והר"ג ר' אברהם גוטיניו בעל טירת כסף הספידו ונרפס בספרו].

ב [הרב ר' **יוסף אלישר** בהרב ר' אברהם [המו"ל ספר נגיד ומצוה, להגאון המקובל ר' יעקב ו' צמח הרופא, בחיותו באמשטרם שנת תע"ב, וחותרם עצמו חושב עיה"ק ירושלים].

ג [הרב ר' **שמעון שלמה נגרין**. איש ירושלים [בן אחיו של הרב המקובל ר' משה נגרין, המחבר ספר היראה והנהגות קדושות, והרש"ש חוצי-אז לאורה כדירהנפורט שנת תצ"ב, והוסיף בו קונטרס ארוך בעניני תפלה].

ד [הרב ר' **חיים ב"ר יהודה** [אחד מרכני ירושלים הנזכר בשו"ת זרע אברהם חלק ח"מ סימן ו' ומכנהו שם בתואר דיין מצויין חכם ושלם].

ה [הרב ר' **מרדכי פולאני** נפטר בעיה"ק שנת תצ"ט, והגאון בעל שארית יעקב אלנאזי הספידו, ונרפס בספרו שארית יעקב. וכתב עליו שהיה "רב מובהק מרבני עיה"ק".

ו [ר' **חיים ו' חביב** [נפטר שנת תק"א, והספידו הגאון הנ"ל].

ז [ר' **שבתאי סודרינא** [כל שלשת הרכנים האלו נפטרו לעולמים במשך זמן קצר, והספידם הרב הנ"ל].

ח [ר' **אברהם רולו** אחד מחסידי הדור בעיר הקודש, ונפטר י"א אדר התצ"ז]. ומקום קבורתו בין הפרנס ר' אהרן פאדרו והר"א די בוטון, ועל מצבתו כתוב: "קבר החכם השלם אברהם רולו...".

ט [ר' **אברהם קרמונא** [נפטר שנת התצ"ט].

י [ר' **אליהו מיגאנין** [נזכר בספר שה"ג החדש, שהיה רב מובהק אחד מרכני ירושלים, בזמנו של הגאון בעל פחד יצחק, ויש לו תשובה בספר שמש צדקה להגאון הר"ש מורפורגו].

יא] ר' ישעיה אזוראי בנו של הרב המקובל ר' יצחק ב"ר אברהם אזוראי, וזקנו של הגאון הרב החיד"א ז"ל, וכתב נכדו הרב בעל שחיג שחיה תלמידו של הרב פרי חדש ז"ל, והרבין תורה בתלמידים, ונפטר לחיי עד בעיה"ק ירושלם, יום הששי לאדר התצ"ב, ונטמן ע"י קבר זכריה הנביא, אצל קברו של הר"א יצחקי ודוא היה אבי הרב ר' יצחק זרחיה אזוראי אבי הרב החיד"א ז"ל.

יב ר' יצחק משה נ' חביב, סקס קבורתו בהר הזיתים, והוא בנו של הגאון הרמנ"ח.

יג] הרב הגדול ר' ידידיה בהגאון הרב ר' יהודא בנו של בעל שער אפרים זלציה, חתנו ותלמידו של הגאון ר' אברהם יצחקי, אשה סדר ספר זרע אברהם והדפיסו שנת תצ"ב בקושטאנטינה, ומובא לעיל פרק ה' סי' ה'.

(1) [על מצבתו כתוב: קבר ח' יצחק בכ"ר משה נ' חביב, ולא ידעתי מקורו של המחקר לזה שהיה ר' יצחק נחשב בין חכמי ירושלם, א. ר—].

(2) [לפי דברי בעל המעלות לשלמה בספרו, אות ח' סימן ט"ו. יש להוסיף כאן את החכם ר' חיים אבולעפיא הידוע, שבנה את הרבות טבריה בשנת התיק ליצירה. (כמו שכתוב בארוכה בספר "זמרת דארץ"), והמקור בספר חנן אלקים בקונטרס התקנות, תקנה י"א, שכתב, וז"ל: "זכורני בירושלם היו בהיותי עדיין בחור, בעל פרי חדש ערער בביהכ"ס על שהיו מוליכין נר קטן לפני ספר תורה ביום טוב וכו'... והרב מוהרמ"ג היה בבית המדרש, אחר זה הלכנו לבית המדרש אני והוא יחד, ועיין בדיון... ומלשון זה נראה שהרמ"א נתגרל בעה"ק ירושלם, ואחר זה קבע דירתו באזמיר, ובשנת התיק שב לארץ ישראל, ובנה את חרבות טבריה. א. ר—].

